శ్రీః

శ్రీ ధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితా

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

తత్పుత్ర శ్రీ రామకృష్ణదీక్షిత విరచితయా

వేదాన్తశిఖామణివ్యాఖ్యయా సమేతా

చెన్నపుర్యామ్

వావిళ్ల, 'రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్'

ఇత్యేతైః ప్రకటితా

1927.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

టీకయా సహితా.

యదవిద్యావిలాసేన భూతభౌతికసృష్టయః, తన్నౌమి పరమాత్మానం సచ్చిదానన్దవిగ్రహమ్. ౧. యదన్తేవాసిపఞ్చాస్యై ర్నిరస్తాః

నైదాఘభానుకిరణేష్వివ వారిపూరస్సర్వోవిభాతి యదబోధవశా త్ప్రపఞ్చః, మాలాఫణీవచ నిలీయతి యత్ప్రబోధా త్తత్ప్రణౌమి సుఖమద్వయ మాత్మరూపమ్. ౧. ఆసేతో రాసుమేరోరపి భువి విదితా న్ధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రా న్వన్దేఽహం తర్కచూడామణిమణిజననక్షీరధీం స్తాతపాదాన్, యత్కారుణ్యాన్మయాభూదధిగతమధికందుర్గ్రహం సూక్ష్మధీభి రప్యాత్తం శాస్త్రజాతం జగతి మఖకృతా రామకృష్ణాహ్వయేన. ౨. వేదాన్తపరిభాషాఖ్యాం సోఽహంతాతవినిర్మితామ్, వ్యాకరోమి కృతిం సర్వశ్రుత్యర్థప్రకాశికామ్. ౩. (మత్కృతించ ప్రబన్ధం చ న ప్రశంసంతు పణ్డితాః, తథాపి బుద్ధివైశద్యఫలోఽయం మత్పరిశ్రమః. ౪.) ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యర్థం విషయప్రయోజనే నిర్దిశన్ నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయే మఙ్గళమాచరితం శిష్యశిక్షార్థం గ్రన్థతో నిబధ్నాతి—యదవిద్యేతి. తం పరమాత్మానం నౌమీతి సమ్బన్ధః. జీవాభిన్నం. బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమేయ మితి సూచయితుం ఆత్మశబ్దః, నన్వేవం సతి తస్యైవ తమేవ ప్రతి ఉత్కర్షాపకర్షాభావా న్నమస్కర్తృనమస్కార్యానుపపత్తి రిత్యాశఙ్క్య కల్పితభేదాఙ్గీకారా త్తదేవావిద్యాప్రతిబిమ్బం కర్తృత్వాదివిశిష్ట మపకృష్టరూపం నమస్కర్తృ తదావృత్తం సర్వజ్ఞ

త్వాదివిశిష్ట ముత్కృష్టరూపం నమస్కార్యం ఇత్యభిప్రేత్యాహ—పర
మేతి. నను బ్రహ్మణి లక్షణప్రమాణాభావేన తస్యైవాసిద్ధేః కథం జీవ
బ్రహ్మాభేదః ? ఇతిచేత్! న తావత్ప్రమాణాభావః భూతభౌతికోత్పత్తే
రేవ తత్ర ప్రమాణత్వాత్. తథాహి-వివాదవిషయీభూతాని భూత
భౌతికాని, స్వోపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్ప్రణీతాని -
కార్యత్వాద్ఘటవత్. నచ పరిదృశ్యమానపృథివ్యాదౌ ప్రత్యక్షేణాకా
ర్యత్వసిద్ధావప్యతీన్ద్రియే తదసిద్ధేర్భాగాసిద్ధో హేతురితి వాచ్యం.
తత్రాపి పృథివీత్వాదినా కార్యత్వకల్పనాత్. నచాప్రయోజకత్వం
లాఘవానుగృహీతేన ప్రత్యక్షేణ ఘటాదౌ కార్యత్వే నైవ కర్తృజన్య
త్వావగమాత్. నచ నానాకించిజ్జ్ఞకర్తృసిద్ధ్యా అర్థాన్తరం. లాఘవాదేక
స్యైవ కర్తుః సర్వజ్ఞస్య సకర్తృకత్వానుమితౌ విషయత్వాత్. తతశ్చా
నుమానం జగన్నిర్మాతరి సర్వేశ్వరే ప్రమాణం. తథా “యతో వా
ఇమానిభూతాని జాయన్తే” య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్, యస్య జ్ఞానమయం
తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయతే”. ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చ
సర్వేశ్వరే ప్రమాణమ్. నాపి లక్షణాభావః- నామరూపసృష్టికర్తృ
త్వస్య నామరూపాత్మకప్రపఞ్చాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్య తదాకారేణ పరి
ణమమానమాయాధిష్ఠానత్వస్య వా బ్రహ్మలక్షణత్వాత్. తదేతదాహ-
యదితి. యస్యావిద్యా యదవిద్యా షష్ఠ్యర్థస్తు సమ్బన్ధమాత్రం “శేషే
షష్ఠీ”తి సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీస్మరణాత్. తద్విశేషలాభస్త్వర్థాత్.
అన్యథా నిర్విశేషసామాన్యవ్యవహారానుపపత్తేః. సచ వివరణాచార్య
మతే ఆశ్రయాశ్రయిభావః ఆచార్యవాచస్పతిమతే విషయవిషయి
భావః. యద్వా యస్యేతి కర్మణిషష్ఠీ. తత్రాపి తద్విధానాత్. శఙ్కరభ
గవత్పాదైరపి బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యభిధా
నాత్. తద్విషయత్వం చోభయమతసాధారణం. అవిద్యానామవిద్యాని
ర్వాచ్యాఽనిర్వచనీయానాదిభావరూపేతి వక్ష్యతే. తద్విలాసశ్చ తజ్జని
తోవృత్తివిశేషః పరమేశ్వరస్యేక్షణసంకల్పప్రయత్నరూపః. “తదైక్షత.

భేదివారణాః, తం నౌమి నరసింహాఖ్యం యతీన్ద్రం పరమం గురుమ్.
౨. శ్రీమద్వేంకటనాథాఖ్యాన్వేలాంగుడినివాసినః, జగద్గురూనహం
వన్దే సర్వతన్త్రప్రవర్తకాన్. ౩. యేన చిన్తామణౌ టీకా దశటీకావిభ

సోఽకామయత. తన్మనో కురుతే"త్యాదిశ్రుతిసిద్ధః. తేన సహకారిణా భూతాని పఞ్చసూక్ష్మాణ్యపఞ్చీకృతాని వియదాదీని, భౌతికాని చ తదుపాదానాని పఞ్చీకృతాని పరిదృశ్యమానపృథివ్యాదీని; తేషాం సృష్టయః భవన్తీత్యధ్యాహారః. అత్ర భూతభౌతికగ్రహణం నామ రూపమాత్రోపలక్షణార్థం సృష్టిగ్రహణం చ స్థితిప్రళయోపలక్షణార్థం. అన్యథా శబ్దప్రపఞ్చస్య స్థితిప్రళయయోశ్చాగ్రహణే బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్రసఙ్గః, ఏవం ప్రమాణం తటస్థలక్షణం చ ప్రదర్శ్య స్వరూపలక్షణమాహ—సదితి. యద్యపి సత్త్వాదిప్రత్యేకం లక్షణం తథాపి ప్రయోజనసూచనార్థమానన్దగ్రహణం. నచైవం చిత్పదం వ్యర్థం. ఆనన్దస్య పురుషార్థత్వసిద్ధయే తదుపాదానాత్ జ్ఞాయమానానన్దస్యైవ పురుషార్థత్వాత్. నచాహం జానామి సుఖిత్వాది ప్రత్యక్షవిరోధాత్. "ఆనన్దం బ్రహ్మణ" ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ నజ్ఞానాదిరూపం బ్రహ్మేతి వాచ్యం, సత్యం—"విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మే"త్యాది శ్రుతేః బ్రహ్మణస్సచ్చిదానన్దాత్మకత్వావగమేన "మహేశ్వరః ఆత్మనశ్చైతన్య" మితివద్భేదశ్రుతిప్రత్యక్షయో రుపచరితార్థత్వాత్. యదన్త ఇతి. "యస్య దేవే పరాభక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ, తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మన" ఇతి సుబాలోపనిషచ్ఛ్రుత్యా గురునమస్కారః కర్తవ్యత్వేన సమధిగతః తత్ర పరమగురూన్నమస్కృత్య సాక్షాద్విద్యాగురూనాచార్యాన్ ప్రణమతి - శ్రీమద్వేఙ్కటనాథాఖ్యానితి. చికీర్షితస్య గ్రన్థస్య ఉపాదేయత్వాసిద్ధయే స్వకీర్త్యనువృత్తయేచ స్వస్య నానావిధగ్రన్థకర్తృతా మాహ—యేనేతి. చిన్తామణావితి. రుచిదత్తకృతచిన్తామణిప్రకాశ ఇత్యర్థః. నచ "మణౌ శేషోఽర్థ" ఇత్యాదా క్వచిత్ప్రాసఙ్గాత్ క్వచిత్పరంపరయా మణేరపి వ్యాఖ్యాత

ఙ్గిణీ, తర్కచూడామణిర్నామ కృతా విద్వన్మనోరమా. ౮. టీకాశశధరస్యాపి బాలవ్యుత్పత్తిదాయినీ, పదయోజనయా పఞ్చపాదికా వ్యాకృతా తథా. ౯. తేన బోధాయ మన్దానాం వేదాన్తార్థావలమ్బినీ, ధర్మ

త్వాత్ యథాశ్రుతో గ్రన్థః సాధురితి వాచ్యమ్. ప్రసఙ్గాత్కాదాచిత్కాలార్థకథనేఽపి తద్వ్యాఖ్యానత్వానుపపత్తేః. అతఏవ సర్వానవద్యకారిణ్యామపి న్యాయసుధాఖ్యాయాం న్యాయవార్తికటీకేతి వ్యవహారః. దశటీకేతి. యజ్ఞపతిజయదేవరుచిదత్తకృతప్రభాఽఽలోకప్రకాశప్రభృతీని చిన్తామణివ్యాఖ్యానాని దశ ప్రసిద్ధాని తేషాం క్వచిత్క్వచిద్భఙ్గిణీ, ఇత్యర్థః. శశధరస్యేతి. శశధరకృతన్యాయసిద్ధాన్తదీపస్య న్యాయరత్నం నామ టీకా కృతేత్యర్థః, నను మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానస్య శారీరకమీమాంసాశ్రవణసాధ్యత్వేన తత్రైవ ప్రేక్షావతాం ప్రవృత్త్యుపపత్తేర్వైతద్గ్రన్థారమ్భ ఇత్యాశఙ్క్య మేధావినా మతివితతగహనగమ్భీరేషు సూత్రభాష్యాదిషు ఆదావేవ ప్రవృత్తిసమ్భవేఽపి మన్దధియాం తత్ర ప్రవృత్త్యనుపపత్తేస్తదనుగ్రహార్థమేతద్గ్రన్థారమ్భ ఇత్యాహ. తేనేతి. బోధాయ బ్రహ్మబోధాయ, సఏవ కుత ఇత్యత ఆహ—వేదాన్తేతి. యద్యపి ప్రమాణమాలాదౌ సంక్షేపతో వేదాన్తార్థనిరూపణాత్తేనాపి మన్దానుగ్రహః తథాపి న సర్వస్య వేదాన్తశాస్త్రార్థస్య ప్రతిపాదనం తత్రేతి జ్ఞేయమ్. స్వకీయగ్రన్థస్య నిశ్శ్రేయసప్రయోజనవచ్ఛారీరకమీమాంసయా సఙ్గతిం దర్శయితుం కరిష్యమాణప్రమాణనిరూపణస్య పరమ్పరయా నిశ్శ్రేయసోపయోగం దర్శయన్ శాస్త్రస్య ప్రథమం తత్సాధనతాం సాధయతి. ఇహేత్యాదినా. సచేత్యత్ర వేదాన్తవిచారసాధ్యాదిత్యధ్యాహారః. తథాచ వేదాన్తవిచారసాధ్యాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాన్మోక్షఏవ భవతీతి ప్రథమం సంబంధః. మోక్షస్య విచారఫలత్వే హేతుమాహ—పురుషార్థఇతి. పురుషేణ వేదాన్తశ్రవణాధికారిణార్థ్యమాన ఇత్యర్థః. తథాచ కామ్యమానానిష్టాధికారివిశేషణత్వాన్మోక్షస్య తత్ఫలతేతి భావః. అత్రైవ కామనాయాం విని

రాజాధ్వరీన్ద్రేణ పరిభాషా వితన్యతే. ౬. ఇహ ఖలు ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యేషు చతుర్విధపురుషార్థేషు మోక్షఏవ పరమః పురుషార్థః, "న సపునరావర్తత" ఇతి శ్రుత్యా తస్య నిత్యత్వావగమాత్, ఇతరేషాం త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణ "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవ

గమకమాహ—పరమేతి. నిత్యేత్యర్థః. పరమతే వియదాదేరపి నిత్యత్వాత్సిద్ధాన్తేజీవావిద్యాదే రనాదిత్వాన్మోక్షఏవేత్యేవకారేణ తద్వ్యవచ్ఛేదశఙ్కాం నిరాకర్తుం ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యేష్విత్యుక్తమ్, నచ మోక్షస్య విచారఫలత్వవన్నిత్యత్వమపి సన్దిగ్ధమిత్యాశఙ్క్యం, తన్నిత్యత్వస్య లోకే ప్రసిద్ధత్వాదిత్యాహ—ఇహ ఖల్వితి. నచ తత్ప్రసిద్ధిరపి దేహాత్మ ప్రసిద్ధివన్నిర్మూలత్వాదప్రమాణం శ్రుతిమూలత్వాదిత్యాహ—నసేతి. ముక్తో నపున స్సంసారీ భవతీత్యర్థః. తథాచ నిత్యతయామోక్షఏవ విరక్తాధికారికామనావిషయ ఇతి భావః. నను కామ్యమానత్వం ధర్మాదీనామప్యవిశిష్టం—నచ అనిత్యత్వాత్తతో విరక్తిరేవాస్యేతి వాచ్యం, తేషామపి పురుషార్థత్వాదినా నిత్యత్వానుమానాదిత్యాశఙ్క్య వహ్న్యనౌష్ణ్యానుమానవద్బాధితవిషయం తదిత్యాహ—ఇతరేషామితి. త్రయాణాం మధ్యే ద్వయోరర్థకామయోః ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాదిత్యర్థః. అన్యథా ధర్మస్యాతీన్ద్రియత్వేన "త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాత్" ఇత్యనుపపత్తేః, యద్వా ప్రత్యక్షేణ ప్రత్యక్షాదిసిద్ధేన కార్యత్వేన లిఙ్గేనేత్యర్థః. తథా చ కార్యత్వ లిఙ్గకానిత్యత్వానుమానబాధితం త్రయాణాం నిత్యత్వానుమానమితిభావః, నన్వనుమానయోః సమానబలత్వా న్న నిత్యత్వబాధ ఇత్యాశఙ్క్య శ్రుతిమూలత్వా త్ప్రబల మనిత్యత్వానుమానమిత్యాహ—తద్యథేతి. ఇహ అస్మిన్ లోకే ధర్మాధర్మాత్మక కర్మనిర్మితః లోక్యత ఇతి లోకో ఘటాదిః యథా క్షీయతే తథా లోకాన్తరే పుణ్యనిర్మితో లోకః స్వర్గాదిః నశ్యతీత్యర్థః. నను "అపామ సోమ మమృతా అభూమ. అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్య యాజినః సు

మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత" ఇత్యాదిశ్రుత్యా చానిత్య
త్వావగమాత్, సచ బ్రహ్మజ్ఞానాదితి బ్రహ్మ తజ్జ్ఞానం తత్ప్రమాణం చ

కృతం భవతీ"త్యాదిశ్రుత్యా స్వర్గాదేరపి నిత్యత్వమవగమ్యత ఇతి
చేన్న—యత్కృతకం తదనిత్యమితి సామాన్యతో దృష్టానుమానాను
గృహీత తద్యథేత్యాది శ్రుతివిరోధేన అక్షయ్యమిత్యాదిశ్రుతేః ప్ర
లయపర్యన్తస్థాయిఫలాభిప్రాయత్వాత్. నన్వస్తు వేదాన్తవిచారస్య
బ్రహ్మజ్ఞానద్వారా నిశ్శ్రేయసహేతుత్వం తథాపి ప్రమాణనిరూప
ణస్య తదుపయోగాభావా న్నశాస్త్రసఙ్గతి రిత్యాశఙ్క్య, యత శ్శాస్త్ర
ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ తత్ప్రయోజనం చ మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానం ప్ర
మాణాధీనమతః పరంపరయా నిశ్శ్రేయసోపయోగీతి ప్రమాణనిరూ
పణం శాస్త్రసఙ్గత మిత్యభిప్రాయేణ తన్నిరూపణం శిష్యావధానాయ
ప్రతిజానీతే—ఇతిబ్రహ్మేతి. తర్హి తత్ప్రమాణనిరూపణమేవ తదుప
యోగిత్వా చ్ఛాస్త్రసఙ్గతం స్యాదిత్యాశఙ్క్య తత్ప్రమాణనిరూపణస్య
ప్రమాణసామాన్యలక్షణప్రమాణేయత్తాదిసాపేక్షత్వా త్తన్నిరూపణ
మపి తత్పరికరత్వా చ్ఛాస్త్రసఙ్గతమిత్యాహ-సప్రపంచమితి. నచ సప్రప
ఞ్చం తత్ప్రమాణనిరూపణస్యైవ ప్రతిజ్ఞాతత్వే విషయప్రయోజనయో
రుత్తరత్ర నిరూపణమసఙ్గతం స్యాత్తయోరప్రతిజ్ఞాతత్వాదితి వాచ్యం
కృతస్య ప్రమాణనిరూపణస్య శాస్త్రవిషయప్రయోజనోపయోగం
దర్శయితుం ప్రాసఙ్గికతన్నిరూపణసంభవాత్ అతఏవ చిన్తామణౌ ప్ర
మాణతత్త్వప్రతిజ్ఞాయామపి మోక్షేశ్వరాదినిరూపణమ్, యద్వా
సప్రపఞ్చత్వం త్రితయవిశేషణం తథాచ జగదుపాదానత్వసచ్చిదానన్దా
త్మకత్వజీవాభిన్నత్వలక్షణ పరికరోపేతం బ్రహ్మ తజ్జ్ఞానం చ వేదాన్తజ
న్యత్వ స్వప్రకాశత్వ కర్మనిరపేక్షత్వమోక్షసాధనత్వాదిలక్షణప్రప
ఞ్చోపలక్షితం తత్ప్రమాణమపి ప్రమాణాన్తరాగృహీతసిద్ధబ్రహ్మవిష
యాపరోక్షజ్ఞాన జనకవేదాన్తత్వాదిరూపపరికరోపేతం నిరూప్యత

సప్రపఞ్చం నిరూప్యతే. తత్ర ప్రమాకరణం ప్రమాణం. తత్ర స్మృతి
వ్యావృత్తం ప్రమాత్వ మనధిగతాబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వం, స్మృతి

ఇత్యర్థః. యద్యపి సప్రపఞ్చశబ్దాన్నిర్గుణత్వజీవాభేద స్వప్రకాశత్వసిద్ధ
బోధివేదాన్తత్వాదీనామేవ పరికరత్వేన నిర్దేశే సగుణత్వజీవభేదపరప్ర
కాశ్యత్వ చక్షురనుమానాదీనామప్రతిజ్ఞాపత్తిః. తథాపి ధర్మాభాసచైత్య
వన్దనాదివత్ నిరాకర్తవ్యతయా పరికరత్వోపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్, ఏవం
ప్రమాణనిరూపణం ప్రతిజ్ఞాయ తల్లక్షణమాహ—తత్రేతి. ప్రమాణే
నిరూపణీయే ఇత్యర్థః. అసాధారణకారణత్వే సతి వ్యాపారవత్త్వం కర
ణత్వం. తేన లింగపరామర్శాదా ప్రమిత్యసాధారణకారణే సవ్యాపారే
చ ఆత్మనినాతిప్రసఙ్గః, నను విషయేఽతివ్యాప్తిః తస్యేన్ద్రియసన్నికర్ష
ద్వారా ప్రత్యక్షప్రమాఽసాధారణకారణత్వాదితి చేత్! న తావద్విష
యః ప్రత్యక్షమాత్రే హేతుః తదభావేఽపి భ్రమప్రత్యక్షోదయాత్.
నచ ప్రత్యక్షప్రమాయామ్, ఏకదా సుఖతదాకారవృత్త్యోరభ్యుపగ
మాత్. నాపి బాహ్యప్రత్యక్షప్రమితౌ, సుఖాదిప్రత్యక్షస్థలే క్లృప్తప్రత్యక్ష
ప్రమాసామగ్ర్యైవ తదుపపత్తేః. ప్రమాలక్షణమాహ—తత్రేతి. ప్రమా
కరణత్వావగమాయ ప్రమాయాం నిరూపణీయాయామిత్యర్థః. నచా
స్య లక్షణస్య స్మృతావవ్యాప్తిః, అలక్ష్యత్వాదిత్యాహ-స్మృతీతి. నను
స్మృతేరపి సంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాత్తద్వ్యావృత్తప్రమాలక్షణకథన
మయుక్త మితి చేత్ నహి ప్రవృత్త్యఙ్గం ప్రామాణ్యమిహ నిరూప
ణీయం వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనాయ ప్రమాత్వస్యాభి
ధానాత్, స్మృతా వతివ్యాప్తివారణాయానధిగతేతి విషయవిశేషణం,
అనిర్వచనీయవిషయభ్రమే అతివ్యాప్తివారణార్థ ముక్త మబాధితేతి.
జ్ఞానపదం తు స్వరూపకథనార్థం. ఇచ్ఛాకృతిసంస్కారాణాం అనధిగతప
దేనైవ వారణాత్, యద్వా చక్షురాదీనామపి ఫలద్వారా ఘటాది
విషయకత్వాభ్యుపగమాత్తత్రాతివ్యాప్తివారణార్థముక్తం జ్ఞానేతి జ్ఞప్తి
శ్చాత్ర భావవ్యుత్పత్త్యా వివక్షితా. అతో న తత్కారణే తత్రా

సాధారణంత్వబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వమ్, నీరూపస్యాపి కాలస్యే
న్ద్రియవేద్యత్వాభ్యుపగమేన ధారావాహికబుద్ధేరపి పూర్వపూర్వజ్ఞా

తివ్యాప్తిః. స్మృతావపి యది ప్రామాణ్యవ్యవహార స్తదా తత్సాధా
రణం లక్షణమాహ-స్మృతీతి. ఇచ్ఛాదావతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానత్వ
మిత్యుక్తమ్. నన్వేకస్మిన్ ఘటే ప్రత్యక్షేణ యదా నిరన్తరాణి జ్ఞానా
న్యుత్పద్యన్తే తత్ర ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు పూర్వపూర్వజ్ఞానవిషయీకృ
తార్థేషు ప్రథమలక్షణస్యావ్యాప్తి రిత్యతఆహ—నీరూపస్యేతి. నను
నీరూపస్య కాలస్య కథం చాక్షుషత్వం ? ద్రవ్యచాక్షుషతాయాం మ
హత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవత్త్వస్య తన్త్రత్వాదితి చేన్న
ఇదానీం ఘటోఽవర్తత ఇతి ప్రతీతేః నీరూపస్యాపి తస్య చాక్షుష
త్వాత్. అన్యథా చక్షురవగతేఽపి ఘటే వర్తమానతాసందేహాపత్తేః.
నచోక్తప్రయోజకాభావే తత్ప్రతీతి రేవాసిద్ధేతి వాచ్యం. అనన్యథా
సిద్ధప్రతీతిబలేన తస్య కాలవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయాం ప్రయో
జకత్వకల్పనాత్. అన్యథా ప్రయోజకానుసారేణ ప్రతీతికల్పనే నీరూ
పస్య రూపస్యాచాక్షుషత్వాపత్తేః. నన్వేవమపి నిరన్తరోత్పన్న ఘటాది
ప్రత్యక్షే అవ్యాప్తిః తదవస్థైవ, తస్య తత్తత్క్షణతత్తత్సంబన్ధాంశే అజ్ఞా
తార్థావగాహిత్వేఽపి ఘటాంశే తదభావాదితి చేన్న-ఇష్టాపత్తేః. అత
ఏవ శాబ్దప్రమాయా నపదార్థాంశే ప్రమాత్వం. న చ ద్వితీయాదిజ్ఞా
నస్య ఘటాంశే ప్రామాణ్యాభావే ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః, స్మృతివద
బాధితవిషయకత్వేన తదుపపత్తేః. అతఏవాహం సుఖీత్యాదిధారావా
హికబుద్ధౌనావ్యాప్తిః, తస్యాః పూర్వపూర్వజ్ఞానావిషయక్షణవిశేష
విషయత్వాత్. నన్వేవమనుమిత్యాదౌ క్షణస్ఫురణం స్యాత్? ఇదానీం
పర్వతో వహ్నిమాన్,ఇదానీం గౌరానయనసంసృష్టా,ఇదానీం మదీయా
గౌరే తత్సదృశీ, ఇదానీ మముమర్థం కల్పయామీతి సర్వజ్ఞానేషు కాల
స్యానుభూయమానత్వాదితి చేత్! కిమనుమితౌ పక్షవిశేషణతయా కా
లభానం సాధ్యవిశేషణతయా వా? నాద్యః-సన్నికృష్టపర్వతే జాయమా

నావిషయత్వత్క్షణవిశేషవిషయకత్వేన న తత్రావ్యాప్తిః. కించ సిద్ధాన్తే

నానుమితేస్తదంశే ప్రత్యక్షతయా తత్ర తద్భానస్యేష్టత్వాత్. అసన్నికృష్టేచ తస్మిన్ తత్ప్రతీతేరేవాసిద్ధేః. నద్వితీయః-అనుమితేః సాధ్యాంశే వ్యాపకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకత్వేన తత్ర కాలప్రకారకత్వాయోగాత్. అన్యథా అనుమిత్యనన్తరం వహ్నౌ ద్విహస్తత్రిహస్తత్వాదిప్రకారక సంశయాభావప్రసఙ్గాత్, తత్కాలీనవహ్ని సిద్ధ్యర్థం ధూమకాలస్య పక్షతావచ్ఛేదకత్వాదిప్రయాసానుపపత్తేశ్చ. అతఏవ న శాబ్దజ్ఞానాదావపి కాలోల్లేఖః, 'దశమస్త్వమసి తత్త్వమసీ'త్యాదివ త్సన్నికృష్టపదార్థాంశే శబ్దజన్యస్యాపి జ్ఞానస్య తత్ర ప్రత్యక్షతయా కాలస్ఫురణస్యేష్టత్వాత్. అసన్నికృష్టేచ తస్మిన్ పదవాక్యార్థభిన్నస్య కాలస్య భానాయోగాత్. నాప్యుపమితౌ స్ఫురణం సన్నికృష్టే గవి కాలభానస్యేష్టత్వాత్ వ్యవహితే చ తస్మిన్నుపమితేః కాలవిషయత్వే తదనన్తరం మదీయా గౌరిదానీం మద్గేహే వర్తతే నవేతి సందేహానుపపత్తేః అతఏవ నార్థాపత్తౌ క్షణస్ఫురణశఙ్కావకాశః తస్యానుమితిసమానయోగక్షేమత్వేన కల్పనీయరాత్రిభోజనాంశే ఉపపాదకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకతయా కాలవిశేషణకత్వాయోగాత్. తదేతదాహ—కాలేతి. ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యానుభవవిషయత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. నన్వేవం శాబ్దధారావాహికద్వితీయాదిజ్ఞానేష్వవ్యాప్తిః తత్ర క్షణవిషయత్వానభ్యుపగమాదితి చేన్న - ఇతరసంసృష్టతయా జ్ఞానే తత్సంసర్గానుభవాభావలక్షణాయా జిజ్ఞాసాలక్షణాయా శ్చాకాఙ్క్షాయాః శాబ్దజ్ఞానకారణస్య పదార్థజ్ఞానస్య చాభావేన తత్ర ధారావాహికబుద్ధేరేవాసిద్ధేః. న చ ప్రథమశాబ్దజ్ఞానకారణస్య పదార్థజ్ఞానస్య వినాశేఽపి శబ్దజనితవాక్యార్థజ్ఞానాదేవ పదార్థవిషయాద్ద్వితీయాదిశాబ్దజ్ఞానం సంభవతీతి వాచ్యం తస్యపదార్థవిషయత్వేఽపి పదజన్యపదార్థస్మృతిత్వాభావేన అకారణత్వాత్, పదజన్యపదార్థస్మృతేరేవాసత్తిత్వాత్. అన్యథాపదలిఙ్గానుమేయపదార్థస్యాప్యన్వయబోధాపత్తేః? న చ ఘటం

పటంచానయేత్యత్రైవ పదార్థస్మరణాన్తరకల్పనాత్ ద్వితీయాదిజ్ఞానసంభవఇతి వాచ్యం-తథాపి పదస్మృతిపదార్థస్మరణతాత్పర్యజ్ఞానైర్వాక్యార్థజ్ఞానజననసమయే ప్రథమవాక్యార్థజ్ఞానస్య వినష్టత్వేన తత్రావ్యాప్త్యనవకాశాత్. అతఏవ నధారావాహికద్వితీయాద్యనుమితావవ్యాప్తిః, అనుమిత్సయా ద్వితీయాద్యనుమితిసంభవేఽపి అనుమితీష్టసాధనతాయాః ప్రకృతవ్యాప్తేశ్చ సమూహాలమ్బన స్మృతిస్తతోఽనుమిత్సా,తదన్తరక్షణే అనుమితిరిత్యభ్యుపగమేన తదా ప్రథమానుమితేర్వినష్టత్వేన తస్యాః జ్ఞాతార్థవిషయత్వాభావాత్. నను ధారావాహిక ప్రత్యక్షబుద్ధావవ్యాప్తిరేవ తత్ర రూపాదిరహితస్య క్షణవిశేషస్యావిషయత్వేనానధిగతార్థవిషయత్వాభావాత్. నచేదానీం ఘటఇతి ప్రతీతిబలాత్కాలస్య నీరూపత్వేఽపి చాక్షుషత్వం సాధితమితివాచ్యం. తథాసతి ఆకాశే బలాకా ఇతి ప్రతీత్యా తస్యాపి ప్రత్యక్షతాపత్తిః? నచ ప్రతీత్యనుసారేణ మహత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవత్త్వస్య కాలాకాశవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయామేవ ప్రయోజకత్వకల్పనాత్ తస్యాప్యనుమతం చాక్షుషత్వమితి వాచ్యం - ఆకాశస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగతౌ తత్సద్భావే శబ్దలిఙ్గకానుమానప్రమాణానుసరణానుపపత్తేః. "అప్రత్యక్షేఽపి హ్యాకాశే బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యన్తీ"తిభాష్యకారవచనవిరోధాచ్చ. నచ సురభి చన్దన మితి ప్రత్యక్షే సౌరభస్యేవ ఆకాశే బలాకా ఇత్యాదావాకాశస్య జ్ఞానాన్తరోపనీతస్య భానాత్ తదంశే పరోక్షవృత్తేరాభ్యుపగమాచ్చాక్షుషత్వం తస్యాసిద్ధమితి వాచ్యం-తర్హి తద్వదేవ సర్వప్రత్యక్షేఽపి కాలభానోపపత్తేర్న చాక్షుషత్వం తస్యేత్యరుచేరాహ—కించేతి. నను ధారావాహికప్రత్యక్షస్థలేఽపి జ్ఞానభేదఏవ అన్యథా జాగరాద్యఘటాదిజ్ఞానస్య ముహూర్తఘటికాదిపర్యన్తమవస్థానం తదనన్తరం వినాశ ఇత్యత్ర నియామకాభావేన సర్వకార్యవిరోధి సుషుప్తి పర్యన్తావస్థాయిత్వాభ్యుపగమే ప్రాతరనుభూతఘటస్యానుభవనాశజన్యసంస్కారాభావేన

ధారావాహికబుద్ధిస్థలే న జ్ఞానభేదః, కింతు యావద్ఘటస్ఫురణం తావద్ఘటాకారాన్తఃకరణవృత్తిరేకైవ నతు నానా. వృత్తేః స్వవిరోధివృత్త్యుత్పత్తిపర్యన్తం స్థాయిత్వాభ్యుపగమాత్. తథాచ తత్ప్రతిఫలితచైత

మధ్యేఽస్ఫురణానుపపత్తిః ప్రతిబన్ధకసత్త్వేన ఘటాభావజ్ఞానానుపపత్తిశ్చేత్యాశఙ్క్యతే-కింత్వితి. ఘటాదిగోచరవృత్తేరౌపచారికజ్ఞానస్యైకత్వం నిరాక్రియతే. కింవా చైతన్యరూపజ్ఞానస్య? తత్ర నాద్య ఇత్యాహ - యావదితి. యావత్కాలం అస్తిప్రకాశతే ఘట ఇతి వ్యవహారః తావత్కాలం తదాకారవృత్తిరేకైవ లాఘవాదితి భావః. ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ—నత్వితి. గౌరవాదితి భావః. తర్హి తతోఽప్యతిలాఘవాత్సుషుప్తిపర్యన్తం వృత్తిరేకైవ. న చ మధ్యేఽదృష్టవిశేషాత్తన్నాశః. తస్య సాధారణకారణత్వాత్. న చ వృత్తేః స్వవిషయవిరోధిఘటాభావాదివృత్తినాశ్యత్వం, స్వోత్తరపటవృత్తేరపి తన్నాశకత్వాత్. నాపి స్వోత్తరవృత్తేర్నాశ్యత్వం, ఘటాదివృత్తేరౌదాసీన్యసమయే నాశాభావప్రసఙ్గాదిత్యాశఙ్క్యాహ—వృత్తేరితి. వృత్తిపదం ప్రకృతాభిప్రాయం. తథాచ వృత్తేస్స్వవిరోధ్యుత్పత్తిపర్యన్తస్థాయిత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. తేన స్వోత్తరవృత్త్యౌదాసీన్యాదీనాం సంగ్రహః, ఫలబలేన సుషుప్తివదౌదాసీన్యసమయస్యాపి నివర్తకత్వాత్.అన్యథా యథాశ్రుతే అఖణ్డాకారవృత్తేః స్వోత్తరవృత్త్యన్తరాభావాత్ అవినాశప్రసఙ్గః. నను స్వోత్తరవృత్త్యౌదాసీన్యసమయాదీనాం కథం విరోధిత్వమనుగతవిరోధితావచ్ఛేదకాభావాదితి చేన్న - మణ్యాదీనామనుగతప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదకాభావేఽపి మణిత్వాదినాదాహప్రతిబన్ధకతాస్వీకారాత్ సర్వత్ర చవిరోధ్యననుగమస్యాదోషత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి—తథాచేతి. యథా ఘటాదౌ తదాకారవృత్తిరేకా తథా చైతన్యరూపం ముఖ్యజ్ఞానమపి యావద్ఘటస్ఫురణం తత్రైకమిత్యర్థః. నను నిరుపాధికచైతన్యస్యస్వతఏకత్వేఽపి తస్య ఘటజ్ఞానత్వాభావాత్ ఘటాకారవృత్త్యుపహితస్య చ తజ్జ్ఞానత్వేఽపి తదుపాధిభేదేన భేదావశ్యంభావాన్నైకత్వం

స్వరూపం ఘటాదిజ్ఞానమపి తత్ర తావత్కాలీనమేకమేవేతి నావ్యాప్తిశఙ్కాపి. నను సిద్ధాన్తే ఘటాదే ర్మిథ్యాత్వేన బాధితత్వాత్తజ్జ్ఞానం

యుక్తమిత్యాశఙ్క్య ఘటావచ్ఛిన్నం తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నమపి జ్ఞానం తయో రేకదేశస్థత్వా న్నభిద్యత ఇత్యాహ—తత్ప్రతిఫలితేతి. నన్వేవమపి దినభేదేన జాయమానస్య ఘటాదిజ్ఞానస్య నానాత్వా త్తస్యచ దినాన్తరావగతఘటాదివిషయత్వేన తత్రావ్యాప్తిః. నచానధిగతపదేన స్వావ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిజ్ఞానావిషయత్వం వివక్షితమతో నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్. తథాపి స్మృతావతివ్యాప్తిః. నను స్వసమానవిషయకజ్ఞానాజన్యత్వ మనధిగతవిషయపదేన వివక్షితమితి చేన్న. స్వసమానవిషయకపదేన స్వవిషయానతిరిక్తవిషయకత్వ వివక్షాయాముపనీతభానప్రత్యక్షే అనుమితౌ సంశయోత్తరప్రత్యక్షేచ మతాన్తరే శాబ్దజ్ఞానే చ అవ్యాప్తిః. ప్రముష్టతత్తాకస్మృతావతివ్యాప్తిశ్చ. నాపి స్వవిషయాన్యూనవిషయకత్వం సర్వేశ్వరజ్ఞాన మాదాయ లక్షణస్యాసంభవప్రసఙ్గాత్. అథ స్వవిషయాన్యూనానతిరిక్తవిషయకత్వం తేన వివక్షితం తతశ్చసంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షానుమితిశాబ్దజ్ఞానేషు నావ్యాప్తిః. ఈశ్వరజ్ఞాన మాదాయాపి నాసంభవః. వ్యాప్తిజ్ఞానపదార్థస్మరణయో ర్న్యూనవిషయత్వాత్. ఈశ్వరజ్ఞానస్య చాధికవిషయత్వాదితి చేత్. తథాపి ప్రముష్టతత్తాకస్మృతావతివ్యాప్తితాదవస్థ్యాత్, తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యాభేదజ్ఞానస్య తత్త్వంపదలక్షితస్వరూపోపస్థితిజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. నచానధిగతవిషయపదేన సంస్కారాజన్యత్వం వివక్షితం స్మృతిశ్చతజ్జన్యేతి నాతివ్యాప్తిః. లిఙ్గకరణతావాదిమతే సంస్కారలిఙ్గకానుమితౌ సిద్ధాన్తే ప్రత్యభిజ్ఞాయామనుమితిమాత్రే చావ్యాప్తేః. అనధిగతపదేనైవ భ్రమేఽతిప్రసఙ్గనిరాసేనాబాధితపదవైయర్థ్యాపత్తేః, అస్మన్మతే బ్రహ్మావ్యతిరిక్తసకలపదార్థజ్ఞానస్య భ్రమతయా పూర్వపూర్వానుభవసంస్కారజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. న చ సంస్కారత్వేన తదజన్యత్వం భ్రమస్తు దోషత్వేనైవ తజ్జన్య ఇతి

నోక్తదోష ఇతి వాచ్యం - రజతాదిభ్రమే కాచాదిదోషవత్ బ్రహ్మాతిరిక్తఘటాదిప్రపఞ్చజ్ఞానే మూలావిద్యాయా ఏవ దోషత్వాభ్యుపగమాత్. తస్మాదుక్తం ప్రమాలక్షణ మయుక్త మితి. అత్ర బ్రూమః. అనధిగతాబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వం ప్రమాత్వం అనధిగతత్వఞ్చ స్వావ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తి విషయధర్మవిషయకత్వేనానియతత్వం తేన స్మృతే స్వాదృశసంస్కార విషయార్థవిషయకత్వా త్తత్ర నాతివ్యాప్తిః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలప్రపఞ్చజ్ఞానస్య సంస్కారజన్యత్వేఽపి తాదృశసంస్కారావిషయార్థవిషయకత్వా న్నాతివ్యాప్తిః. నను తత్త్వమసీతి వాక్యజన్యాఖణ్డాకారజ్ఞానే తథాప్యవ్యాప్తిః తత్ర లాక్షణికత్వంపదజన్యాఖణ్డోపస్థితేః స్వావ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిత్వాదితి చేన్న-సామ్ప్రదాయికమతే ప్రథమప్రమాలక్షణే తస్య లక్ష్యత్వాభావేనేష్టాపత్తేః. నచాప్రమాత్వే తస్య భేదప్రతిభాసవిరోధిత్వం న స్యాదితి వాచ్యం తస్య బాధితవిరోధ్యర్థవిషయతయా తన్నివర్తకత్వోపపత్తేః. జ్ఞానస్య నివర్తకతాయాం గౌరవేణానధిగతవిషయకత్వస్యాతన్త్రత్వాత్. తదుక్తమష్టమవర్ణకే వివరణాచార్యైః. 'తత్త్వమసీతి వాక్యస్య జీవబ్రహ్మపదార్థప్రతీతిసమయే ప్రతిపన్నైక్యవిషయతయా నువాదప్రాప్తావపి భేదప్రతిభాసవిరోధితయా ప్రామాణ్య''మితి. గ్రన్థకృన్మతేతు తత్త్వమసీతి వాక్యజన్యమభేదజ్ఞానం ప్రథమలక్షణేఽపి లక్ష్యమేవ. నచాధిగతాభేదవిషయత్వాద వ్యాప్తిః. తత్త్వంపదాభ్యాం శక్త్యా కర్తృసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టజీవబ్రహ్మోపస్థితావపి విశిష్టయో రన్వయానుపపత్త్యా విశేష్యయోరేవాభేదాన్వయ ఇతి చతుర్థే గ్రన్థకృతా వక్ష్యమాణత్వేన పదార్థస్మృతిసమయే అభేదాన్వయస్యాప్రతిపత్తేః. నచ శాబ్దప్రమాయా ముపసితభానప్రత్యక్షే సంశయోత్తరప్రత్యక్షానుమిత్యోశ్చావ్యాప్తిః పదార్థవ్యాప్త్యో రవ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిస్మృతివిషయత్వాదితి వాచ్యం తయో రజ్ఞాతసాధ్యవాక్యార్థాంశ ఏవ ప్రమాత్వాభ్యుపగమేన జ్ఞాతార్థాంశే తదప్రమాత్వస్యేష్టత్వాత్. యద్వా అనధిగతవిషయపదేన

కథం ప్రమాణమ్? -ఉచ్యతే - బ్రహ్మసాక్షాత్కారానన్తరం హి ఘటాదీనాం బాధః, "యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే"

స్వసమానవిషయకసంస్కారాజన్యత్వం వివక్షితం స్వసమానవిషయత్వఞ్చ స్వాన్యూనవిషయత్వం తేన ప్రముష్టతత్తాకస్మృతౌ నాతివ్యాప్తిః శాబ్దప్రమాతుపదార్థస్మృతిజన్యాపి నసంస్కారజన్యా తజ్జన్యానుమితిః ప్రత్యభిజ్ఞాచ న్యూనవిషయతజ్జన్యేతి నావ్యాప్తిః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తఘటాదిసకలప్రమాయాః సంస్కారజన్యత్వేఽపి తస్య భిన్నవిషయత్వాన్నావ్యాప్తిః. అథవా స్వాన్యూనవిషయానుభవాజన్యత్వం వివక్షితం తచ్చ తత్త్వేన తదజన్యత్వం అతః సర్వదోషనిరాసః. తతశ్చ యుక్తమిదం ప్రమాలక్షణ మితి. తదేతత్సర్వ మభిసన్ధాయాహ—ఇతి నావ్యాప్తిశఙ్కాపీతి. ఇదానీం లక్షణద్వయస్యావ్యాప్తి మాశఙ్కతే. నన్వితి. కథం ప్రమాణమితి. ఉక్తప్రమాలక్షణవన్న భవతీత్యర్థః. యద్వా నను యదిదం లక్షణం సర్వమతసాధారణం తదాధారావాహికబుద్ధావవ్యాప్తిః యది సిద్ధాన్తే ఏవేదం లక్షణం తదా బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ సిద్ధాన్తే ప్రమాణతయా మిథ్యాభూతఘటాదిజ్ఞానస్యాప్రమాణత్వాత్ తత్రావ్యాప్తినిరాకరణానుపపత్తిః. అనధిగతపదవైయర్థ్యం చేత్యాశయేనాశఙ్కతే—నన్వితి. కథం ప్రమాణ మితి ప్రమాత్వేన లక్ష్యం న భవతీత్యర్థః. ఘటాదిజ్ఞానమపి లక్ష్యమేవ ప్రమాత్వవ్యవహారాత్ తద్వ్యవహారార్థమేవాత్ర తల్లక్షణప్రణయనాదిత్యాశయేనాహ — ఉచ్యత ఇతి. తర్హి సిద్ధాన్తే ఘటాదిజ్ఞానస్యాపి లక్ష్యత్వే తత్రావ్యాప్తిర్దుర్వారా తద్విషయస్య శుక్తిరూప్యవద్బాధితత్వా దిత్యాశఙ్క్య, తద్వత్ సంసారదశాయాం ఘటాదిప్రపఞ్చస్య న బాధ ఇత్యాహ—బ్రహ్మేతి. నను 'నేహనానాస్తీ'త్యాదిశ్రుత్యా కాలత్రయేఽపి ఘటాదేర్బాధావగతేః కథం సంసారదశాయా మబాధ ఇత్యాశఙ్క్య, తయా పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నతదత్యన్తాభావావగమేఽపి అధ్యాసవిరోధినః సోపాదాననివృత్తిలక్షణబాధస్య ముక్తిదశాయామేవావగమాదిత్యాహ —

దితి శ్రుతేః, నతు సంసారదశాయాం "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ"తి శ్రుతేః, తథాచాబాధితపదేన సంసారదశాయామబాధితత్వం వివక్షిత మితి న ఘటాదిప్రమాయా మవ్యాప్తిః. తదుక్తం. "దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన కల్పితః, లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చయాత్" ఇతి. ఆ ఆత్మనిశ్చయాత్ బ్రహ్మసాక్షాత్కారపర్యన్తమిత్యర్థః. లౌకికమితి ఘటాదిజ్ఞానమిత్యర్థః. తానిచ ప్రమాణాని షట్ - ప్రత్యక్షానుమానోపమానాగ

యత్రేతి న తు సంసారదశాయామితి. స్వోపాదాననివృత్తిలక్షణో బాధ ఇత్యనుషఙ్గః. ప్రపఞ్చస్య సంసారదశాయాం బాధాభావే ప్రమాణమాహ — యత్ర హీతి. నన్వేవ మప్యబాధితపదేన కాలత్రయాబాధ్యత్వస్యార్థవిశేషణత్వేనోక్తత్వా త్తద్ఘటితలక్షణావ్యాప్తిస్తదవస్థేత్యత ఆహ — తథా చేతి. సంసారదశాయా మబాధితత్వసిద్ధే సతీత్యర్థః. సంసారదశాయామితి. సంసారకాలీనస్వోపాదాననివృత్త్యప్రతియోగిత్వలక్షణమేవాబాధితత్వంలక్షణే వివక్షిత మిత్యర్థః. ఉక్తం ఘటాదిజ్ఞానప్రామాణ్య మభియుక్తవచనేనాపి ద్రఢయతి-తదుక్తమితి. లౌకికప్రమాణస్యాత్మనిశ్చయేనానుత్పాద్యత్వాదజ్ఞాప్యత్వాచ్చ పఞ్చమ్యనుపపత్తి రిత్యత ఆహ-బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మనిశ్చయః సంసారదశాయా మప్యస్తీత్యత ఉక్తం-సాక్షాత్కారేతి. నను లౌకికశబ్దేన లౌకికప్రత్యక్షాదిజన్యజ్ఞానమాత్రాభిధానే స్వర్గేష్టసాధనతాదిజ్ఞానస్యాలౌకికస్య వైదికలిఙాదిపదజన్యస్యాప్రామాణ్యం సర్వదావా ప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశఙ్క్య, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుజ్ఞానం సర్వం తేన వివక్షిత మిత్యాహ. ఘటాదీతి. సామాన్యలక్షణాధీనో విభాగ ఇత్యతః ప్రమాణం లక్షయిత్వా విభజతే-తానీతి. ప్రత్యక్ష మేకం ప్రమాణమితి చార్వాకాః. ప్రత్యక్షానుమానే ఇతి కాణాదసౌగతమతానుసారిణః. శబ్దేన సహ త్రీణి ప్రమాణానీతి సాఙ్ఖ్యాః. ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాః ప్రమాణానీతి నైయాయికాః. అర్థాపత్త్యా సహ ప్రమాణాని పఞ్చేతి ప్రాభాకరాః.

మార్థాపత్త్యనుపలబ్ధిభేదాత్. తత్ర ప్రత్యక్షప్రమాయాః కరణం

ఏవం ప్రమాణవిభాగమన్యథా వ్యాచక్షతే - తాన్ప్రీత్యాహ—షడితి. అనుమానాదీనాం చ పృథక్ప్రామాణ్యం తత్తన్నిరూపణావసరే వక్ష్యామః. తత్ర ప్రత్యక్షస్య జ్యేష్ఠత్వాత్ప్రథమం తన్నిరూపయతి. తత్రేతి. ప్రమాణానాం మధ్య ఇత్యర్థః. ప్రమాకరణత్వ మనుమానాదావపీత్యత ఉక్తం ప్రత్యక్షేతి. తావతిచోక్తే భ్రమప్రత్యక్షకరణే ఽతిప్రసఙ్గ ఇత్యత ఉక్తం ప్రమేతి. నన్వయుక్తమిదం ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణం. ప్రత్యక్షప్రమాయాః ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యజ్ఞానరూపత్వేన పరస్పరాశ్రయాత్. నచేన్ద్రియజన్యజ్ఞానత్వం తథాసతి స్మృత్యనుమిత్యాదేర్మనోజన్యత్వేన ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః, ఈశ్వరజ్ఞానస్యేన్ద్రియాజన్యత్వేనాప్రత్యక్షత్వాపత్తేశ్చ. నాపీన్ద్రియత్వేనేన్ద్రియజన్యత్వం సాక్షాత్త్వంస్మృతే రనుమితేశ్చ మనస్త్వేన తజ్జన్యత్వేన నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. సిద్ధాన్తే మనసో ఽనిన్ద్రియతయా, సుఖాదిప్రత్యక్షే భ్రమేచావ్యాప్తేః. నచవిషయజన్యజ్ఞానత్వం. మనోవిశేష్యకానుమిత్యాదా తత్ప్రసఙ్గాత్, సుఖాదిప్రత్యక్షభ్రమయోరవ్యాపకత్వాచ్చ. అతఏవ న విషయత్వేన తజ్జన్యత్వం సాక్షాత్త్వం. కించ న విషయత్వం సాక్షాత్కారకారణతావచ్ఛేదకం కేవలవిషయత్వస్యానుమేయసాధారణత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వస్య తు తదపేక్షత్వేనానవచ్ఛేదకత్వాత్. తత్తజ్ఞానవిషయత్వస్య చ జ్ఞానకాలమాత్రే వర్తమానస్య తత్పూర్వభావిజనకతానవచ్ఛేదకత్వాత్. న చ జ్ఞాతకరణాజన్యజ్ఞానత్వం, జ్ఞానాజన్యత్వం, జ్ఞానాకరణకజ్ఞానత్వం వా సాక్షాత్త్వం ఆద్యస్య స్మృతౌ లిఙ్గకరణత్వనిరాసేనానుమితావప్యతివ్యాప్తిః. ద్వితీయస్య విశేషణజ్ఞానకారణతావాదిమతేవిశిష్టజ్ఞానే మతాన్తరే ప్రత్యక్షజ్ఞానమాత్రస్యైవేశ్వరజ్ఞానజన్యతయా తత్రావ్యాపకత్వాత్. తృతీయలక్షణస్య పూర్వానుభూతేః, సంస్కారోపక్షీణత్వేన స్మృత్యకరణతయా తత్రాతివ్యాప్తిః, సంస్కారద్వారా కరణత్వే చ ప్రత్యభిజ్ఞాయా మవ్యాప్తిః. న చ

ప్రత్యక్షప్రమాణమ్, ప్రత్యక్షప్రమా చాత్ర చైతన్యమేవ, 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే' తి శ్రుతేః, అపరోక్షాదిత్యస్యాపరోక్షమిత్యర్థః నను చైతన్యమనాది తత్కథం చక్షురాదేస్తత్కరణత్వేన ప్రమాణత్వమితి, ఉచ్యతే—చైతన్యస్యానాదిత్వేఽపి తదభివ్యఞ్జకాన్తఃకరణవృత్తి

పూర్వానుభవస్య తత్తాస్మరణోపక్షీణత్వేన తత్రాహేతుత్వం విశేషణజ్ఞానకారణత్వానభ్యుపగమేన తత్తాస్మరణకల్పనే మానాభావాత్. అనుమిత్యాదేశ్చ సన్నిహితాంశే ప్రత్యక్షత్వేన తత్రావ్యాప్తేః. న చ సాక్షాత్త్వం జాతిః, సిద్ధాన్తే వృత్తీనాం జ్ఞానత్వాభావాత్. జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వేన తస్యైకవ్యక్తికత్వేన జాతిత్వాయోగాత్. నిశ్చయత్వాదినా సాఙ్కర్యప్రసఙ్గాచ్చ. న చ నిశ్చయత్వం న జాతిః, వైపరీత్యాపత్తేః. భూతత్వమూర్తత్వవదుభయస్యాప్యజాతిత్వాపత్తేశ్చ. తతశ్చ ప్రత్యక్షప్రమాణం దుర్నిరూపమిత్యాశఙ్క్యాహ—ప్రత్యక్షేతి. అయమర్థః. జ్ఞానత్వమేవ జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం జ్ఞానం చ బ్రహ్మైవ. "సత్యం జ్ఞాన" మిత్యాదిశ్రుతేః. ఇదం చ లక్షణం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకం. తత్తద్విషయాంశే జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం చానుపదమేవ స్ఫుటం భవిష్యతి. చైతన్యరూపమేవ చాజ్ఞాతాబాధితఘటాదివృత్త్యవచ్ఛిన్నం ఘటాదిప్రమేత్యుచ్యతే. అత ఏవ విశిష్టచైతన్యం ప్రతి కరణత్వాచ్చక్షురాది భవతి ప్రత్యక్షప్రమాణమితి. ఆత్మనః ప్రత్యక్షత్వే ప్రమాణమాహ—యత్సాక్షాదితి. బ్రహ్మణః ప్రమాణవ్యాపారద్వారా ప్రత్యక్షత్వం వ్యావర్తయితుం శ్రుతౌ సాక్షాదితి విశేషణం. అపరోక్షప్రమాణాన్తరం తస్యోత్పత్తిజ్ఞప్త్యోరభావాదిత్యాహ—అపరోక్షాదిత్యస్యేతి. చక్షురాదేః ప్రమారూపచైతన్యం ప్రత్యకరణత్వాదప్రామాణ్యం కింవా ఘటాదిప్రమారూపం ప్రతి? నాద్యః-చైతన్యస్య స్వప్రకాశత్వేన స్వాత్మని ప్రమాణవ్యాపారానపేక్షతయా తత్కరణత్వాభావస్యేష్టత్వాదిత్యాశయేన పరిహరతి, ఉచ్యత ఇతి. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—చైతన్యస్యేతి. చైతన్యస్య స్వరూ

రిన్ద్రియసన్నికర్షాదినాజాయత ఇతి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్యుచ్యతే, జ్ఞానావచ్ఛేదకత్వాచ్చ వృత్తౌ జ్ఞానత్వోపచారః. తదుక్తం వివరణే. "అన్తఃకరణవృత్తౌ జ్ఞానత్వోపచారా" దితి. నను నిరవయవస్యాన్తఃకరణస్య పరిణామాత్మికా వృత్తిః కథమ్? ఇత్థమ్ - న తావదన్తః కరణం

పత్తోఽనాదిత్వేఽన్ద్రియాజన్యత్వేఽపి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమిన్ద్రియజన్యం తదేవ ఘటాదిప్రత్యక్షప్రమేత్యుచ్యత ఇత్యన్వయః. అతఏవ తస్యేన్ద్రియజన్యత్వే హేతుమాహ—తదభివ్యఞ్జకేతి. తత్ప్రతిబిమ్బగ్రాహీత్యర్థః. నను వృత్తౌ జ్ఞానవ్యవహారదర్శనాత్ స్వరూపేణేన్ద్రియజన్యత్వాచ్చ సైవ ప్రత్యక్షప్రమా న వృత్తివిశిష్టం చైతన్యమిత్యాశఙ్క్య, "సత్యంజ్ఞానమి" త్యాదిశ్రుత్యా తస్యైవ ముఖ్యజ్ఞానత్వావగమాత్ వృత్తేశ్చ జడాన్తఃకరణధర్మత్వేన జడత్వాత్ జ్ఞానవ్యవహారస్యచతత్ర గౌణత్వేనాప్యుపపత్తేర్నసాజ్ఞానమిత్యాహ—వృత్తావితి. ఉపచారే హేతుమాహ—జ్ఞానేతి. నచాయ మపసిద్ధాన్త ఇత్యాహ—తదుక్తమితి. నన్వాత్మభిన్నమేవ జ్ఞానం. తచ్చేన్ద్రియజన్యత్వాత్ప్రత్యక్షం నాన్తఃకరణవృత్తివిశిష్టం చైతన్యం అన్తఃకరణపరిణామాత్మికాయాః వృత్తేరేవానుపపత్తేః. తథాహి అన్తఃకరణం నపరిణామి నిరవయవత్వాదాకాశవత్. నిరవయవత్వం చ, సుఖాద్యుపలబ్ధిః కరణజన్యా ఇన్ద్రిజన్యా వా - కార్యత్వాత్-ప్రత్యక్ష జ్ఞానత్వాత్ - ఘటవత్ తజ్జ్ఞానవదితి ధర్మిగ్రాహకానుమానా ల్లాఘవానుగృహీతా త్సిద్ధ్యతీతి న హేత్వసిద్ధిరితి నైయాయికశ్శఙ్కతే—నన్వితి. కథమితి ఆక్షేపే. అన్తఃకరణం పరిణామి - సావయవత్వాన్మృద్వదిత్యనుమానేన బాధాదపరిణామిత్వానుమానం-నయుక్తమిత్యాహ—ఇత్థమితి. నను ధర్మిగ్రాహకానుమానాన్మనసో నిరవయత్వసిద్ధేరసిద్ధి మాశఙ్క్యాహ—నతావదితి. అయమాశయః-న తావదుక్తానుమానాత్తత్సిద్ధిః, శరీరప్రాణసంయోగాదిద్వారా తత్కారణం శరీరాదికమాదాయార్థాన్తరాత్. నాపి ద్వితీయానుమానాదిన్ద్రియత్వేన తత్సిద్ధిః, మనస ఇన్ద్రియత్వస్య నిరాకరిష్యమాణ

నిరవయం, సాదిద్రవ్యత్వేన సావయవత్వాత్. సాదిత్వం చ "తన్మనోఽసృజత" ఇత్యాదిశ్రుతేః. వృత్తిరూపజ్ఞానస్య మనోధర్మత్వే చ "కామః సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి", శ్రుతిర్మానం, ధీశబ్దేన వృత్తిరూపజ్ఞానాభిధానాత్, అత ఏవ కామనాదేరపి మనోధర్మత్వమ్, నను కామనాదేరన్తఃకరణధర్మ

త్వాదితి. కిఞ్చ నాన్తఃకరణం నిరవయవం సాదిద్రవ్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానాన్నిరవయవత్వాసిద్ధిరిత్యాహ—సాదిద్రవ్యత్వేనేతి. రూపాదౌ వ్యభిచారవారణాయ ద్రవ్యపదం. గగనాదౌ తద్వారణాయ సాదీతి. నను తవ మతేఽప్యనుమానస్యైవ మనసి ప్రమాణత్వేనానుసరణీయతయా తేన చ లాఘవాదనాదిత్వేనైవ సిద్ధేర్విశేషణాసిద్ధో హేతురిత్యాశఙ్క్య, మన్మతే మనస్సిద్ధౌ తత్సాదిత్వే చ శ్రుతిరేవ భవతి ప్రమాణమిత్యాహ—సాదిత్వం చేతి. అవగమ్యత ఇతి శేషః. నను నాన్తఃకరణస్య సావయవత్వేన పరిణామిత్వం అన్త్యావయవిని ఘటే వ్యభిచారాత్. నచ తద్భిన్నత్వవిశేషితం తత్ పరిణామహేతుః. అన్తఃకరణస్యాన్త్యావయవిభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సాదిద్రవ్యత్వస్య ఘటాదౌ వ్యభిచారేణ తత్రాప్రమాణత్వాదిత్యస్వరసాదాహ—వృత్తిరూపజ్ఞానస్యేతి. ధీశబ్దస్య జ్ఞానశబ్దపర్యాయత్వమజానానం ప్రత్యాహ—ధీశబ్దేనేతి. నను జ్ఞానం నాన్తఃకరణోపాదానకం మానసప్రత్యక్షత్వాత్ కామనాదివత్. నచ శ్రుతివిరోధః, మనోజన్యత్వపరతయాపి తదుపపత్తేరిత్యాశఙ్క్య మృద్ఘట ఇత్యాదివత్ సామానాధికరణ్యశ్రుతిరుపాదానపరైవ అతఏవ దృష్టాన్తః సాధ్యవికల ఇత్యాహ—అతఏవేతి. ఉక్తశ్రుతేరేవేత్యర్థః. నను న జ్ఞానేచ్ఛాదేః మనోధర్మత్వం, అహం జానామి అహమిచ్ఛామీత్యాత్మధర్మత్వావగాహిప్రత్యక్షానుభవవిరోధాత్, కామాదిశ్రుతిశ్చ లాఙ్గలం జీవనమితివత్ హేతావుపచరితార్థేత్యాశఙ్క్యతే.-నన్వితి. నచాన్తఃకరణధర్మస్య జ్ఞానాదేరాత్మన్యధ్యాసః, అన్తఃకరణాత్మనోరైక్యాధ్యాసాభావాత్;

త్వేఽహమిచ్ఛామ్యహం జానామ్యహం బిభేమీత్యాద్యనుభవఆత్మ

ధర్మైక్యాధ్యాసస్య ధర్మాధ్యాసవ్యాపకత్వాత్. అహ మిత్యన్తఃకర ణాభేదః ఆత్మన్యధ్యస్యత ఇతి చేన్న - జాడ్యచైతన్యాది విరుద్ధధర్మవత్త్వేన భేదావగమాత్, భేదాగ్రహస్యాధ్యాసహేతుత్వాత్. కిఞ్చ నానవగతయో స్తయో ర్భేదాగ్రహః, కేవలభేదాగ్రహేణ సుషుప్తావధ్యాసాదర్శనేన తస్యాహేతుత్వాత్. నాప్యవగతయో రాత్మాన్తఃకరణయో ర్భేదాగ్రహాదధ్యాసః, అనుమానేన 'తన్మనోఽసృజత' ఇత్యాది శ్రుత్యాచ మనోఽవగమసమయే తస్యాత్మభిన్నత్వేనైవావగతేః. నచ స్ఫటికవివేకగ్రహేఽపి లోహితః స్ఫటికఇతి లౌహిత్యాధ్యాస దర్శనాత్ అన్తఃకరణస్యైక్యాధ్యాసాభావేఽప్యస్తు తద్ధర్మాధ్యాస ఇతి వాచ్యమ్, తత్ర కుసుమచ్ఛాయాగ్రహణేన తద్ధర్మాధ్యాసోపపత్తేః; ధర్మిణి ధర్మ్యన్తరప్రతిబిమ్బైక్యాధ్యాసయో రన్యతరస్యైవ ధర్మాధ్యాసవ్యాపకత్వాత్. నచాత్మా మనఃప్రతిబిమ్బగ్రాహీ, నీరూపత్వాత్. కిఞ్చ నాహమిత్యధ్యాసః. ఇదంరజతమితి వత్ ద్వైరూప్యావభాసాభావాత్. తస్మాదధ్యాసవ్యాపకాభావాదాత్మాన్తఃకరణయో ర్న తాదాత్మ్యాధ్యాసః, తతశ్చ సుతరాం న తద్ధర్మాధ్యాస ఇతి. పరిహరతి—అయం భావః. న తావద్వివేకగ్రహాదధ్యాసాభావః, ఆత్మాన్తః కరణయో రాగమానుమానాదినా పరోక్షవివేకగ్రహేఽప అపరోక్షవివేకగ్రహాభావాత్. నాపి ద్వైరూప్యావభాసాభావః. అయఃపిణ్డో అయోవహ్ని రితి ద్వైరూప్యావభాసాభావేఽపి అయో దహతీతి ద్విరూపావభాసవత్ అయమాత్మా అహం మన ఇతి తాదాత్మ్యానవభాసేఽపి, అహముపలభేఽహం దుఃఖీత్యుపలబ్ధృత్వదుఃఖిత్వాదిరూపేణాత్మాన్తఃకరణయోః ద్వైరూప్యావభాసదర్శనాదితి. నన్వేవమప్యహం మన ఇత్యభేద వ్యవహారాభావా న్న తాదాత్మ్యాధ్యాస ఇత్యాశఙ్క్య అహం దుఃఖి సుఖీత్యాది వ్యవహారోఽప్యయో దహతీతివ త్తాదాత్మ్య వ్యవహారత్వాత్తాదాత్మ్యాధ్యాసపూర్వక ఏవ అన్యథా తాదాత్మ్యవ్యవహారానుపపత్తే

ధర్మత్వమవగాహమానః. కథముపపద్యతే? ఉచ్యతే.-అయఃపిణ్డస్య దగ్ధృత్వాభావేఽపి దగ్ధృత్వాశ్రయవహ్నితాదాత్మ్యాధ్యాసాత్. యథా అయో దహతీతి వ్యవహారః. తథా సుఖాద్యాకారపరిణామ్యన్తఃకరణైక్యాధ్యాసాత్ అహం సుఖీత్యాదివ్యవహారః. నన్వన్తఃకరణ

రిత్యాహ—అయఃపిణ్డస్యేతి. నన్వయః పిణ్డవ్యతిరేకేణ వహ్నేర్దహనక్రియాశ్రయత్వవత్ మనస ఆత్మవ్యతిరేకేణ దుఃఖాద్యాశ్రయత్వదర్శనాన్నాధ్యాసావకాశ ఇతి చేన్న-శ్రుతిస్మృతిన్యాయై రాత్మాన్తఃకరణయోర్భేదేన ప్రసిద్ధత్వాత్ తథాహి ఆత్మా జ్ఞానరూపః స్వయంప్రకాశః, సర్వగతః 'అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిః ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధః. అహంకారభిన్నశ్చ. 'సఏవాధస్తాదుపరిష్టా' దితి భూమాఖ్యబ్రహ్మణః సార్వాత్మ్య మభిధాయ 'అథాతోహంకారాదేశ' ఇతి అహంకారస్యాపి సార్వాత్మ్యముక్త్వా 'అథాత ఆత్మాదేశ' ఇత్యాత్మనోఽహంకారాద్భేదేన నిర్దేశాత్. అహంకారస్తు జడావిద్యోపాదానత్వాజ్జడః పరప్రకాశ్యః మధ్యమపరిమాణః. 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవహ్యారాగ్రమాత్రోహ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి శ్రుతేః. తథా క్రియాశ్రయః విద్యానివర్త్యశ్చ. 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే*సధీస్స్వప్నో భూత్వేమం లోకమనుసంచరతి*యదా పఞ్చావలీయన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ, బుద్ధిశ్చ నేఙ్గతే తత్ర పరమాత్మానమశ్నుతే*భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః, క్షీయన్తే చాస్యకర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర' ఇత్యాదివచనసిద్ధః తథా అహంకారోఽహమితి వ్యావృత్తః ఆత్మా చసన్నితిసర్వవిషయానువృత్తః. తథా చ ఆత్మాఽహంకారాద్భిద్యతే అనువృత్తత్వాత్. యదనువృత్తం తద్వ్యావృత్తాద్భిన్నం యథా కుసుమేభ్యః సూత్రమితి. తతశ్చ శ్రుతిస్మృతిన్యాయసిద్ధోఽయమాత్మాహంకారయోర్భేదః. నన్వేవమపి నాహంకారమిశ్రస్యాత్మనః అహం ప్రత్యయవిషయత్వం తస్యేన్ద్రియత్వేనాతీన్ద్రియత్వాదితి చోదయతి—నన్వితి. ఇన్ద్రియత్వే ప్రమా

స్యేన్ద్రియతయాఽతీన్ద్రియత్వాత్ కథం ప్రత్యక్షవిషయతేతి, ఉచ్యతే. నతావదన్తః కరణ మిన్ద్రియమిత్యత్ర మాన మస్తి, మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతిభగవద్గీతావచనం ప్రమాణమితి చేత్! న—అనిన్ద్రియేణాపి మనసా షట్త్వసఙ్ఖ్యాపూరణావిరోధాత్, నహీన్ద్రియగతసఙ్ఖ్యాపూరణ మిన్ద్రియేణైవేతి నియమః. 'యజమానపఞ్చమాఇడాం భక్షయన్తీ' త్యత్ర ఋత్విగ్గతపఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాయా అనృత్విజాపి యజమానేన, 'వేదానధ్యా

ణాంభావేనాతీన్ద్రియత్వాసిద్ధేః ప్రత్యక్షోఽహంకార ఇత్యాహ. ఉచ్యత ఇతి. అస్తీన్ద్రియత్వే ప్రమాణమితి చేత్, కిం మనస ఇన్ద్రియత్వే శ్రుతిః ప్రమాణం ఉత స్మృతిః అనుమానం వా? నాద్యః తథావిధశ్రుతే రనుపలమ్భాదిత్యాహ—నతావదితి. ద్వితీయం పక్ష ముత్థాపయతి-మనష్షష్ఠానీతి. ఉక్తస్మృతేర్మనసః ఇన్ద్రియగతషట్త్వ సంఖ్యాపూరకత్వే ప్రమాణత్వా న్న సాతదిన్ద్రియత్వే ప్రమాణమిత్యాహ—నేతి. నను ఇన్ద్రియసంఖ్యాపూరణేన మనసోఽపి ఇన్ద్రియత్వమనుమీయత ఇతి తృతీయపక్ష మాశఙ్క్య అప్రయోజకత్వాదనుమానం నయుక్తమిత్యాహ—అనిన్ద్రియేణేతి. కిఞ్చ మనః ఇన్ద్రియం ఇన్ద్రియగతషట్త్వసంఖ్యాపూరకత్వాదిత్యనుమానే విశేషవ్యాప్తిర్మూలం ఉత సామాన్యవ్యాప్తిః? నాద్యః, దృష్టాన్తాభావాదిత్యాహ—నహీతి. నను యత్ యద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తజ్జాతీయం యథా పశౌ 'ప్రతిప్రస్థాతృషష్ఠా ఋత్విజ' ఇత్యత్ర ఋత్విగ్గతసంఖ్యాపూరకః ప్రతిప్రస్థాతా ఋత్విగ్జాతీయ ఇతి సామాన్యవ్యాప్తిపక్షమాశఙ్క్య నిరాకరోతి. యజమానేతి. అనృత్విజాపీతి. నను యజమానస్య బ్రాహ్మణత్వేన ఋత్విక్సజాత్యమస్తీతి న వ్యభిచార ఇతి చేన్న, యత్ యత్పదావగతయద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తత్పదార్థతావచ్ఛేదకేన రూపేణ తజ్జాతీయమితి వ్యాప్తే ర్వివక్షితత్వాత్. బ్రాహ్మణత్వస్య చాపదార్థతావచ్ఛేదకత్వాత్. నచాత్ర ఋత్విక్పదాశ్రవణా ద్బ్రాహ్మణ పదాధ్యాహారేణాప్యన్వయసంభవాత్ బ్రాహ్మణత్వం పదార్థతావచ్ఛేదకమితి వాచ్యం,

పయామాస మహాభారతపఙ్క్తిమాని' త్యత్ర వేదగతపఙ్క్త్యుపసఙ్ఖ్యాయా
అవేదేనాపి మహాభారతేన పూరణదర్శనాత్, "ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్య
ర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన" ఇత్యాదిశ్రుత్యా మనసోఽనిన్ద్రియత్వావా
వగమాచ్చ, నచైవం మనసోఽనిన్ద్రియత్వే సుఖాదిప్రత్యక్షస్య సాక్షా
త్త్వం న స్యాదిన్ద్రియాజన్యత్వాదితి వాచ్యం, నహీన్ద్రియజన్యత్వేన
జ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం; అనుమిత్యాదేరపి మనోజన్యతయా సాక్షాత్త్వా

'చత్వారఋత్విజ' ఇత్యత్ర ఋత్విక్పదస్య శ్రుతత్వేన తస్యైవానుషఙ్గాత్
బ్రాహ్మణపదాధ్యాహారనియమాభావాచ్చ. నన్వర్థాధ్యాహారవాదిమతే
'యజమానపఞ్చమా ఇడాం భక్షయన్తీ'త్యత్ర యజమానే హోతృ
త్వాభావాన్న వ్యభిచార ఇత్యాశఙ్క్య అసందిగ్ధం వ్యభిచారమాహ-
వేదానితి. న హి పౌరుషేయే పురాణత్వేన ప్రసిద్ధే భారతే వేదత్వాశ
ఙ్కేతి భావః. నను మనఃఇన్ద్రియం తత్త్వబాధకాభావాత్ చక్షు
ర్వదిత్యనుమానస్మానమిత్యాశఙ్క్య హేత్వసిద్ధ్యా దూషయతి— ఇన్ద్రి
యేభ్య ఇతి. యద్యపి 'అర్థేభ్యశ్చ పరం మన' ఇత్యర్థభిన్నం మనోఽవ
గతం, తథాపి చక్షురాదీన్ద్రియభేదసిద్ధిః. 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్స
ర్వేన్ద్రియాణి చే' త్యాదిశ్రుతిరాదిపదగ్రాహ్యా. చకారో భిన్నక్రమః
సచ శ్రుత్యేత్యనేన సమ్బధ్యతే. తథాచ శ్రుత్యా 'త్రివిధోఽయమహ
ఙ్కారో మహత్తత్త్వాద్ధి జాయతే, ఇన్ద్రియాణాం తతస్సృష్టిర్గుణద్వారా
మహామున' ఇత్యాది పురాణవచనైశ్చ మనసోఽనిన్ద్రియత్వావగ
మాదిత్యర్థః. నను సుఖాద్యుపలబ్ధిః ఇన్ద్రియజన్యా ప్రత్యక్షత్వాద్రూ
పాదిప్రత్యక్షవదిత్యనుమానం మనఇన్ద్రియత్వే ప్రమాణమ్. అన్యథా
సుఖాదిజ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి—నచైవ
మితి. కిమిన్ద్రియజన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వమాత్రం హేతుః ఉత ప్రత్యక్ష
జ్ఞానత్వం. ఆద్యే ఘటాదావ్యభిచార ఇత్యభిప్రేత్య, ద్వితీయే హేతో
రప్రయోజకత్వమాహ—నహీతి. అనుమిత్యాదేరితి. తవ మత ఇతి
శేషః. నన్విన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ సాక్షాత్త్వప్రయోజకం అనుమి

పత్తేః. ఈశ్వరజ్ఞానస్యాజన్యస్య సాక్షాత్త్వానాపత్తేశ్చ, సిద్ధాన్తే ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం కిమితి చేత్. కిం జ్ఞానగతస్య ప్రత్యక్షత్వస్య ప్రయోజకం పృచ్ఛసి కింవా విషయగతస్య? ఆద్యే ప్రమాణచైతన్యస్య విషయా

త్యాదేశ్చ మనస్త్వేన తజ్జన్యత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇత్యత ఆహ—ఈశ్వరజ్ఞానస్యేతి. ననూక్తం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం న ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగి, చక్షురాదేశ్చైతన్యరూపప్రత్యక్షప్రమాకరణత్వాభావాత్. వృత్తివిశిష్టచైతన్యరూప ప్రమాకరణత్వస్య ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణత్వే వ్యాప్తిజ్ఞానాదేరప్యబాధితవహ్న్యాదివృత్తివిశిష్టచైతన్యరూపప్రమాకరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణత్వాపత్తిః. నచాన్యత్ జ్ఞానస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమస్తి, ఇన్ద్రియజన్యత్వాదేస్త్వయైవ నిరాకృతత్వాత్. విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వస్య చ ప్రత్యక్షవిషయావ్యాపకత్వేన ప్రత్యక్షత్వమాత్రప్రయోజకత్వాభావాదిత్యాశయేనాక్షిపతి—సిద్ధాన్త ఇతి. (నతావత్) జ్ఞానగతం ప్రత్యక్షలక్షణం విషయవ్యావృత్తత్వాన్న ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యాక్షేపః. సర్వమతేఽప్యుభయసాధారణప్రత్యక్షలక్షణస్య వక్తుమశక్యత్వేన తదవ్యావృత్తేరదోషత్వం అతః ఆక్షేప్తా జ్ఞానగతంవిషయగతం చానుమితితద్విషయాదావతివ్యాప్తత్వాన్న ప్రత్యక్షలక్షణమిత్యేవాక్షేప్తవ్యం. యద్యేవ మాక్షిపసి, తదా జ్ఞానవిషయగతయోః ప్రత్యక్షలక్షణయోరనతిప్రసక్తయోర్నిరుచ్యమానత్వాన్నాయమాక్షేపో యుక్త ఇత్యాహ—కిం జ్ఞానగతస్యేత్యాదినా. ఆద్యఇతి. జ్ఞానగతతత్తద్విషయప్రత్యక్షత్వప్రయోజకస్యైవ ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగిత్వేన ప్రధానత్వాత్, విషయప్రత్యక్షలక్షణస్య చ విషయే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారస్య ప్రయోజకాన్తరేణైవోపపత్తేస్తస్యాలక్ష్యత్వమిత్యేతల్లక్షణావ్యాప్తినిరాసార్థత్వాత్, ప్రథమం తన్నిరూపణమితి ధ్యేయమ్. నన్వద్వితీయచైతన్యస్య కుతః ప్రమాణతా? కుతో వా ప్రమాణస్య సతస్తస్య విషయచైతన్యాభేదః? ఇత్యాశఙ్క్య, ప్రథమ

వచ్ఛిన్నచైతన్యాభేద ఇతి బ్రూమః. తథాహి, త్రివిధం చైతన్యం, ప్రమాతృచైతన్యం, ప్రమాణచైతన్యం, విషయచైతన్యం చేతి తత్ర ఘటాద్యవచ్ఛిన్నం చైతన్యం విషయచైతన్యం, అన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నం చైతన్యం ప్రమాణచైతన్యం, అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాతృచైతన్యం. తత్ర యథా తటాకోదకం ఛిద్రాన్నిర్గత్య కుల్యాత్మనా కేదారా

మద్వితీయే బ్రహ్మణ్యౌపాధికం ప్రమాణప్రమేయాదిభేదముపపాదయతి—తథాహీతి. నన్వేకస్య క్రియాకర్మత్వవిరోధాత్కథం ప్రమాణప్రమేయభావః? ఇత్యాశఙ్క్య చైతన్యస్య కర్తృరూపాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రమాతృత్వవత్ తద్వృత్తిలక్షణక్రియాతత్కర్మఘటాద్యవచ్ఛిన్నత్వాత్ప్రమాణప్రమేయభావ ఇతి దర్శయితుం ప్రమాతృచైతన్యస్వరూపమాహ—అన్తఃకరణేతి. యద్వా ప్రకృతజ్ఞానప్రత్యక్షలక్షణోపయోగిత్వాత్ప్రథమం ప్రమాణవిషయచైతన్యస్వరూపమభిధాయ, వక్ష్యమాణవిషయప్రత్యక్షత్వనిరూపకం ప్రమాతృచైతన్యం లక్షయతి—అన్తఃకరణేతి. నన్వన్తఃకరణమనిన్ద్రియతయా ప్రత్యక్షం తథాప్యన్తరస్య తస్య బహిర్నిర్గమనాభావే కథం పరిణామాత్మికా వృత్తిః? నచాదిత్యాదిపర్యన్తదీర్ఘప్రభాకారేణ పరిణామదర్శనాత్ తద్వృత్తిరుపపన్నేతి వాచ్యం. అన్తఃకరణస్య చాక్షుషత్వాత్ సౌరాలోకస్యైవ నాయనరశ్మిసమ్పృక్తస్య దీర్ఘప్రతిభాసాత్. కించాన్తఃకరణస్యాణుత్వే తస్య ప్రాణనక్రియాశ్రయస్య దూరవర్తిధ్రువాదిపర్యన్తం గమనే తదవచ్ఛిన్నజీవస్యాపిగతత్వేన దేహస్య నిర్జీవత్వాపత్తిః. విభుత్వే నిష్క్రియత్వాపత్తిః. మధ్యమపరిమాణత్వే చ దేహానురూపపరిమాణస్య తస్య దేహావన్నద్ధగామిత్వేన ఝడితి విషయప్రతిభాసానుపపత్తిః. కించ చక్షురాదిసంయుక్తస్య ఘటాదేశ్చైతన్యప్రకాశేనైవ స్ఫురణోపపత్తావన్తఃకరణవృత్తివైఫల్యం. తతశ్చ నాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నం ప్రమాణచైతన్యమితి. ఉచ్యతే. మనోమధ్యమపరిమాణమేవ న సర్వగతం అనిత్యత్వాత్. ప్రాణనశక్త్యాశ్రయస్య తస్యైవోత్క్రాన్తిగత్యాదిశ్రవణాచ్చ

ప్రవిశ్య తద్వదేవ చతుష్కోణాద్యాకారం భవతి, తథా తైజసమన్తః కరణమపి చక్షురాదిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశం గత్వా ఘటాది విషయాద్యాకారేణ పరిణమతే, సఏవ పరిణామో వృత్తి రిత్యుచ్యతే, అనుమిత్యాదిస్థలే నాన్తఃకరణస్య వహ్న్యాదిదేశగమనం వహ్న్యాదేశ్చ

నచాణు. దేహవ్యాపిసుఖాద్యుపలబ్ధేః. నచాన్తరస్య బహిర్నిర్గమనాభావాన్నవృత్త్యుపాదానత్వం స్వతో బహిర్నిర్గమనాభావేఽపి చక్షురాదిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశగమనోపపత్తేః నచ స్వతో గమనశీలస్య నసహాయాపేక్షేతి సామ్ప్రతమ్. తటాకోదకస్య కుల్యాద్వారా కేదారప్రవేశదర్శనాత్. నచాస్య మధ్యమపరిమాణత్వే ఝడితి ధ్రువాదిప్రతిభాసానుపపత్తిః. అత్యచ్ఛవిరళతైజసద్రవ్యత్వేన సవితృకిరణవచ్ఛీఘ్రం ప్రసరోపపత్తేః. తద్వృత్తిశ్చ విషయపరిమాణా తటాకోదకే చతుఃకోణకేదారాదిరూపపరిమాణస్య కృశానౌ చాయఃపిణ్డపరిమాణస్య దర్శనేనాన్తఃకరణస్య విషయానురూపపరిమాణవృత్తిజనకత్వావిరోధాత్. అతఏవ సా ద్రవ్యం న గుణః పరిమాణవత్త్వాత్. న చాన్తఃకరణస్య నిస్స్పర్శత్వాదనారమ్భకత్వం. ద్రవ్యారమ్భకతాయాం సావయవత్వస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్. నచాన్తఃకరణనిర్గమే దేహస్య నిర్జీవత్వం. చక్షురాదేరివాన్తఃకరణస్య ధ్రువాదిపర్యన్తగమనేఽపి దేహసమ్బన్ధావిరోధాత్. యథాచ సప్రయోజనావృత్తిస్తథాగ్రే వక్ష్యతే. తతశ్చాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాణచైతన్యమితి. తదేతదభిప్రేత్యాహ—తత్ర యథేత్యాదినా. నను చక్షురిన్ద్రియద్వారా పర్వతాదావన్తఃకరణనిర్గమనేన తద్వృత్తేర్విషయసమ్బన్ధితయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదాదుక్తలక్షణస్య తత్రాతివ్యాప్తి రిత్యత ఆహ—అనుమిత్యాదిస్థల ఇతి, నన్వవచ్ఛిన్నపదేనోపలక్షితోక్తౌ ఉక్తస్థలే అతివ్యాప్తిః, విశిష్టాభిధానే చ వృత్తివిషయయోర్భేదేన తద్విశిష్టయోరపి చైతన్యయోర్భేదాత్ ఉక్తలక్షణస్య ఘటాదిప్రత్యక్షావ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్య ఉపహితస్య తేన వివక్షిత

క్షురాద్యసన్నికర్షాత్, తథాచాయం ఘట ఇత్యాదిప్రత్యక్షస్థలే ఘటాదేస్తదాకారవృత్తేశ్చ బహిరేకత్ర దేశే సమవధానాత్ తదుభయావచ్ఛిన్నం చైతన్యమేకమేవ, విభాజకయోరపి అన్తఃకరణవృత్తిఘటాదివిషయయో రేకదేశస్థత్వేన భేదాజనకత్వాత్, అతఏవ మఠాన్తర్వర్తిఘటావచ్ఛిన్నాకాశో న మఠావచ్ఛిన్నాకాశాద్భిద్యతే. తథాచాయం ఘట ఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటాకారవృత్తేర్ఘటసంయోగితయా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యాత్తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాభిన్నతయా తత్ర ఘటజ్ఞానస్య ఘటాంశే ప్రత్యక్షత్వమ్, సుఖదుఃఖాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చ నియమేనైకదేశస్థితోపాధిద్వయావచ్ఛిన్నత్వాత్ నియమేనాహం సుఖీత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వం, నన్వేవం స్వవృత్తిసుఖాదిస్మరణస్యాపి సుఖాద్యంశే ప్రత్యక్షత్వాన్న దోష ఇత్యాహ—తథాచేతి. చక్షురాదిసన్నికర్షస్థలే మనోనిర్గమనే సిద్ధే సతీత్యర్థః. తదుభయావచ్ఛిన్నం. విషయవృత్త్యుపహితం. ఉపాధివిశేషణయో ర్భేదో వక్ష్యత ఇతి భావః. ననూపాధివిశేషణయో రివ తద్భేదేఽపి తయో స్సమానయోగక్షేమత్వేన తదుపహితయోరపి భేద ఏవేత్యాశఙ్క్య నహి విశేషణయోరివోపాధ్యోః స్వరూపేణ భేదకత్వం కిన్తు భిన్నదేశస్థత్వేనేత్యాహ—విభాజకయోరపీతి. భిన్నదేశస్థత్వేనోపధేయభేదప్రయోజకయో రిత్యర్థః. ననూపాధ్యోరపి స్వరూపేణైవ భేదకత్వం లాఘవాదిత్యత ఆహ—అతఏవేతి. తథాచ ప్రామాణికత్వా ద్గౌరవం న దోష ఇతి భావః. తథాచేతి. ఏకదేశస్థత్వేనోపాధ్యో రభేదకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. నను సుఖాదిప్రత్యక్షస్థలే చక్షురాదిసన్నికర్షస్యాన్తఃకరణవృత్తిహేతో రభావేన సుఖాదివృత్త్యనుదయాత్కథం చైతన్యస్య తదంశే ప్రత్యక్షత్వ మిత్యాశఙ్క్య తస్య బాహ్యవిషయవృత్తావేవేన్ద్రియాపేక్షా సుఖాదివృత్తిస్తు స్వత ఏవేత్యాహ—సుఖేతి. ప్రత్యక్షత్వ మితి. సుఖాద్యంశ ఇతి శేషః. ననూపాధ్యోః స్వరూపేణైవ భేదకత్వం యుక్తం అన్యథా తదాహం సుఖీత్యాదిస్మృతావతివ్యాప్తేరితి చోదయతి—నన్వితి. ననూపాధ్యో రేకకాలీనత్వం

తాపత్తిరితి చేన్న, తత్ర స్మర్యమాణసుఖస్యాతీతత్వేన స్మృతిరూపాన్తఃకరణవృత్తేర్వర్తమానతయా తదుపాధ్యో ర్భిన్నకాలీనతయా తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యయో ర్భేదాత్, ఉపాధ్యో రేకదేశస్థత్వే సత్యేకకాలీనత్వస్యైవోపధేయాభేదప్రయోజకత్వాత్, యది చైకదేశస్థత్వమాత్రముపధేయాభేదప్రయోజకం తదాఽహం సుఖీత్యాదిస్మృతా వతివ్యాప్తివారణాయ వర్తమానత్వం విషయవిశేషణం దేయం, నన్వేవమపి స్వకీయధర్మాధర్మౌ వర్తమానౌ యదా శబ్దాదినా జ్ఞాయేతే తదా తాదృశ

నోపధేయాభేదప్రయోజకం భిన్నకాలీనయో రేకదేశస్థయోః ఘటమఠయో ర్భేదకత్వప్రసఙ్గాత్. నచోపధేయాభేదసమయే తయోస్సమానకాలత్వం వివక్షితమితి వాచ్యం. ఉపధేయాభేద సిద్ధావేకకాలీనోపాధిద్వయావచ్ఛేదః తస్మాచ్చోపధేయాభేద ఇతి పరస్పరాశ్రయత్వాత్. లాఘవేనైకదేశస్థత్వస్యైవాభేదప్రయోజకత్వాచ్చేత్యరుచ్యా పక్షాన్తరమాహ— యది చేతి. తథాచ స్మర్యమాణసుఖాదే రవర్తమానత్వేన తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వర్తమానవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వరూపలక్షణాభావా న్నాతివ్యాప్తిరితి భావః. యద్వా విషయే వర్తమానత్వాభిధానం తస్యోపలక్షణత్వశఙ్కానిరాసార్థం న తద్ఘటితలక్షణాభిప్రాయం అవర్తమానస్యానుపాధిత్వేన విషయోపహితేత్యనేనైవోక్తాతివ్యాప్తినిరాకరణాత్. అతఏవ వక్ష్యతి. 'ఉపాధిస్తు కార్యాన్వయీ వ్యావర్తకో వర్తమాన' ఇతి. నను సుఖాదిస్మృతా వతివ్యాప్త్యభావేఽపి ధార్మికోభవానధార్మికస్త్వమిత్యాదివాక్యజన్యవృత్త్యవచ్ఛిన్న చైతన్యంప్రతి ధర్మాధర్మయో ర్వర్తమానత్వేనోపాధితయా తస్య తదుపహిత చైతన్యాభిన్నతయా తత్రాతివ్యాప్తిః. అహ మదృష్టవాన్ భోగవత్త్వాదిత్యనుమానజన్యజ్ఞానే చాతివ్యాప్తిరితి శఙ్క్యతే— నన్వేవమితి. పుణ్యకర్మాయమిత్యాదా ధర్మాదే ర్వర్తమానత్వేఽపి భిన్నదేశస్థత్వాదనుపాధిత్వమిత్యత ఉక్తం— స్వకీయేతి. యోగ్యవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం ప్ర

శాబ్దజ్ఞానాదావతివ్యాప్తిః తత్ర ధర్మాద్యవచ్ఛిన్నతద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యయో రైకత్వాదితి చేన్న, యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్, అన్తఃకరణధర్మత్వావిశేషేఽపి కించిద్యోగ్యం కిఞ్చిదయోగ్యమిత్యత్ర ఫలబలకల్ప్యః స్వభావఏవ శరణం అన్యథాన్యాయమతేఽప్యాత్మగుణత్వాత్సుఖాదివద్ధర్మాదేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిర్దుర్వారా, నచైవమాణచైతన్యస్య విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమిహ వివక్షితం. ధర్మాదిజ్ఞానే చాయోగ్యవిషయత్వాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ—యోగ్యత్వస్యేతి. ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. క్వచిదపి స్వభావానాశ్రయణే బాధకమాహ—అన్యథేతి. నను యోగ్యత్వ విశేషణదానేఽపి సుఖవర్తమానతాసమయే త్వం సుఖీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య తాదృశచైతన్యాభిన్నత్వాత్ తత్రాతివ్యాప్తిః. నచ పదజ్ఞాన పదార్థస్మరణాదినా సుఖస్య వినష్టత్వాచ్ఛాబ్దజ్ఞానసమయే తన్న వర్తత ఇతి వాచ్యమ్, చన్దనాదివిషయజన్య సుఖస్య యావద్విషయమనువర్తమానత్వాభ్యుపగమాదిత్యాశఙ్క్య తస్యాపి ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వేన లక్ష్యత్వాభ్యుపగమాన్న దోష ఇత్యాహ—నచైవమితి. నను త్వం సుఖీత్యాదివాక్యాత్కథ మపరోక్షజ్ఞానం? వాక్యస్య జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవత్పరోక్షజ్ఞానజనకత్వాత్. అన్యథా కలమబీజాదపి యవాంకురోత్పత్త్యాపత్తే రిత్యత ఆహ—దశమస్త్వమసీతి. అయమాశయః. నతావత్ త్వం సుఖీత్యాదివాక్యం న స్వవిషయాపరోక్షజ్ఞానజనకం వాక్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవదిత్యనుమానాత్తస్యాపరోక్షజ్ఞానాహేతుత్వం. అయోగ్యవిషయత్వస్య తత్రోపాధిత్వాత్. దశమస్త్వమసి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యే వ్యభిచారాచ్చ. నచ తజ్జన్యమపి దశమత్వాదిజ్ఞాన మిన్ద్రియాజన్యత్వాన్న ప్రత్యక్షమితి న వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. ఇన్ద్రియజన్యత్వస్య విషయజన్యత్వస్య చ ప్రత్యక్షలక్షణస్య దూషితత్వాత్. నచైవమపి దశమస్త్వమసీత్యత్రేన్ద్రియమేవాపరోక్షజ్ఞాన ముత్పాదయతి నిమీలితనయనస్యాపి త్వగిన్ద్రియ

మపి వర్తమానతాదశాయాం త్వం సుఖీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షతాస్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్. దశమస్త్వమసీత్యాదౌ సన్నికృష్టవిషయే శబ్దాదప్యపరోక్షజ్ఞానాభ్యుపగమాత్. అతఏవ పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి వహ్న్యంశే పరోక్షం పర్వతాంశేఽపరోక్షం పర్వతాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య బహిర్నిస్సృతాన్తఃకరణ

వ్యాపారసంభవాత్ తత్త్వమసీత్యత్ర చాన్తఃకరణమేవ శ్రవణాదినా నిరస్తాసంభావనాశఙ్కం బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీతి సామ్ప్రతం. ఇన్ద్రియాద్దశమత్వజ్ఞానే తచ్ఛబ్దశ్రవణాత్ ప్రాగపి తత్ర తత్ప్రసఙ్గాత్. నచ శబ్దసహకృతమిన్ద్రియం తత్ర కరణమితి వాచ్యం ఇన్ద్రియస్య ఘటాదిప్రత్యక్షే తదనపేక్షత్వాత్. ప్రత్యక్షవిశేషే చ తదపేక్షత్వే మానాభావాత్. న చ తత్ర పరోక్షజ్ఞానమేవ శబ్దాదుత్పద్యత ఇతి యుక్తం. అపరోక్షభ్రమాజ్ఞానయో రనివృత్తి ప్రసఙ్గాత్. అతఏవ తత్త్వమసీత్యత్ర న పరోక్షజ్ఞానశఙ్కావకాశః. అవిద్యాతన్మూలసంసారానివృత్తిప్రసఙ్గాత్. శబ్దజన్యస్యైవ జ్ఞానస్య 'తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థ' మిత్యాదినారదీయవచనేనావిద్యాతన్మూలసంస్కారనివర్తకత్వావగమాదితి. నను తత్త్వమసి త్వం సుఖీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్యేన్ద్రియాజన్యస్యాపి యోగ్యవర్తమానవిషయత్వమాత్రేణ ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమే పర్వతో వహ్నిమానిత్యాద్యనుమితేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య, కిం సన్నికృష్టే పర్వతే జాయమానానుమితేః ప్రత్యక్షత్వమాపాద్యతే అసన్నికృష్టే వా? ఆద్యేఽపి కిం పర్వతాంశే తదాపాదనం వహ్న్యంశేవా? నాద్యః ఇష్టత్వాదిత్యాహ—అతఏవేతి. విషయచైతన్యాభిన్నజ్ఞానస్య యోగ్యవర్తమానవిషయస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి త్వం సుఖీత్యాది జ్ఞానవత్సన్నికృష్టపర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వేనేష్టమిత్యుక్తం తత్ర హేతుమాహ—పర్వతాద్యవచ్ఛిన్నేతి. ఆద్యద్వితీయం దూషయతి-వహ్న్యంశే ఇతి. నచైవం తజ్జ్ఞానస్య వహ్న్యంశే ప్రత్యక్షత్వా

వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభేదాత్, వహ్న్యంశేత్వన్తఃకరణవృత్తినిర్గమనా
భావేన వహ్న్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాణచైతన్యస్య చ పరస్పరం
భేదాత్, తథా చానుభవః పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీతి,
అన్యథా న్యాయమతే పర్వతమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాపత్తిః,
అసన్నికృష్టపక్షకానుమిత్యాదౌ తు సర్వాంశేఽపి జ్ఞానం పరోక్షమ్, సు

భావే తత్ర దృఢలక్షణాతివ్యాప్తిః. యోగ్యవర్తమానవిషయత్వేఽపి
వృత్తివిశిష్టస్య విషయచైతన్యాభేదాదిత్యాహ—వహ్న్యంశేత్వితి. నన్వ
నుమిత్యాదిసాధారణం ప్రత్యక్షలక్షణం పరికల్ప్య పర్వతో వహ్ని
మానిత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రసిద్ధానుమితిభావస్య లక్షణేన ప్రత్యక్షత్వవర్ణనం
నయుక్తం. ఉక్తంచ భట్టపాదైః. 'సిద్ధానుగమమాత్రం హి కర్తుం యుక్తం
పరీక్షకైః, న సర్వలోకసిద్ధస్య లక్షణేన నివర్తన' మితీత్యాశఙ్క్య సా
ప్రసిద్ధిర్వహ్న్యంశే న పర్వతాంశే ఇత్యాహ—తథా చేతి. యథా
పర్వతో వహ్నిమానితి జ్ఞానస్య నిరుక్తం ప్రయోజకం తదభావశ్చ
ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షత్వయోః ప్రమాణం తథా పర్వతం పశ్యామి వహ్ని
మనుమినోమీత్యనుభవోఽపీత్యర్థః. న కేవలం తజ్జ్ఞానస్య సాధకసత్త్వా
త్పర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వం అపితు బాధకాభావాదపీత్యాహ—న్యాయ
మత ఇతి. యద్వా తథానుభవః-తత్ప్రకారకానుభవః యత్సాధితంజ్ఞా
నస్య పరోక్షత్వమపరోక్షత్వంచాంశభేదేన. స చ పర్వతం పశ్యామివహ్ని
మనుమినోమీత్యాదిరూపః. అయమపి తదా సంగచ్ఛతే యద్యస్యాంశభే
దేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వే స్యాతాం. అన్యథా పర్వతాంశేఽప్యనుమితి
రితి వదతో నైయాయికస్య మతే పర్వత మనుమినోమీత్యనువ్యవసా
యాపత్తి రిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి—అసన్నికృష్టేతి. అసన్నికృష్ట
పక్షకామితిస్థలే వహ్న్యంశే ఇవ తదితరసర్వాంశేఽపి తజ్జ్ఞానం పరోక్షమి
త్యర్థః. నన్వేవమపి సురభి చన్దనమితి జ్ఞానస్య చన్దనాంశే ఇవ సౌరభాం
శే ప్రత్యక్షత్వాభావేన తత్ర యోగ్యత్వఘటితలక్షణాతివ్యాప్తి

రభిచన్దనమిత్యాదిజ్ఞానమపి చన్దనఖణ్డాంశే అపరోక్షమ్, సౌరభాంశేతు పరోక్షమ్, సౌరభస్య చక్షురిన్ద్రియాయోగ్యతయా యోగ్యత్వఘటితస్య నిరుక్తలక్షణస్యాభావాత్, నచైవమేకత్రజ్ఞానే పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరభ్యుపగమే తయోర్జాతిత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్, ఇష్టత్వాత్ జాతిత్వోపాధిత్వపరిభాషాయాః సకలప్రమాణాగోచరతయా

ర్దుర్వారేతి చేత్. సత్యమ్, తజ్జ్ఞానం చన్దనఖణ్డాంశే ప్రత్యక్షం సౌరభాంశే పరోక్షమితి. తథాపి తత్తదిన్ద్రియయోగ్యత్వఘటితస్య వివక్షితస్య తత్రాభావాన్న దోష ఇత్యాహ—సురభీతి. పరోక్షమితి. ఆఘ్రాతపూర్వే తస్మిన్ తజ్జ్ఞానం స్మృతిః. అనాఘ్రాతే తు చన్దనఖణ్డత్వాదిలిఙ్గకానుమితిరిత్యర్థః. నను పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానం సన్నికృష్టపర్వతాంశేఽపి న ప్రత్యక్షం తత్త్వే బాధకసత్త్వాత్ అసన్నికృష్టవిషయానుమితివత్. నచ హేత్వసిద్ధిః. పరోక్షేఽపి జ్ఞానే తదభ్యుపగమే జాతిసాఙ్కర్యప్రసఙ్గేన ప్రసిద్ధజాతిభావస్య తస్య జాతిత్వానుపపత్తేరేవ బాధకత్వాత్. నచ తథాపి తజ్జ్ఞానస్య పరోక్షత్వే పర్వతం పశ్యామీత్యనుభవానుపపత్తిః. తస్య పర్వతగోచరలిఙ్గపరామర్శాది ప్రత్యక్షవిషయకత్వాత్. తతశ్చ తజ్జ్ఞానే ప్రత్యక్షలక్షణాతివ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. ఏవం శబ్దార్థమేవాహ—ఏకత్రేతి. సాక్షాత్త్వాదే ర్జాతిత్వాభ్యుపగమే హి తదనుపపత్తి ర్బాధికా స్యాత్ తదేవ నాస్తి జాత్యుపాధ్యుదాసీనస్య ధర్మమాత్రస్యైవ తస్యాభ్యుపగమాదిత్యాహ—ఇష్టత్వాదితి. నను ఘటత్వాదివత్పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరపి జాతిత్వప్రసిద్ధే రవశ్యం తదుపేయమిత్యాశఙ్క్య ఘటత్వాదావపి లోకే న తత్ప్రసిద్ధిః శాస్త్రే చ తత్ప్రసిద్ధిః శబ్దగతవృద్ధ్యాదిసంజ్ఞావత్పరిభాషామాత్రత్వాన్న స్వార్థే ప్రమాణమ్. నచైషా యూపాహవనీయాదిప్రసిద్ధివత్ప్రమాణమూలా. యేన పరిభాషాపి స్వార్థం సాధయేదిత్యాహ-జాతిత్వేతి. నను నీలఘటత్వాదావుపాధిత్వప్రసి

అప్రామాణికత్వాత్, ఘటోఽయ మిత్యాదిప్రత్యక్షం హి ఘటత్వాదిస
ద్భావే మానమ్, నతు తస్య జాతిత్వేఽపి జాతిత్వరూపసాధ్యాప్రసిద్ధ్యా
తత్సాధ్యకానుమానస్యాప్యనవకాశాత్. సమవాయాసిద్ధ్యా బ్రహ్మాభి
న్ననిఖిలప్రపఞ్చస్యానిత్యతయా చ నిత్యత్వ సమవేతత్వఘటితజాతి

ద్ధివద్ఘటత్వాదౌ జాతిత్వప్రసిద్ధిరపి స్వార్థే ప్రమాణమిత్యాశఙ్కా
సాపి నిర్మూలత్వాదప్రమాణమిత్యాహ—ఉపాధిత్వేతి. నను ఘటత్వ
నీలఘటత్వాదౌ జాతిత్వోపాధిత్వయోః ప్రమాణసిద్ధత్వాత్తత్ప్రసిద్ధేః
ప్రమాణమూలత్వాభావోఽసిద్ధ ఇత్యత ఆహ—సకలేతి. ఘటత్వనీల
ఘటత్వాదౌ జాతిత్వోపాధిత్వయోరితి శేషః. అతఏవ ఘటత్వాదే
ర్జాతిత్వే ప్రమాణమాశఙ్క్య నిరస్యతి-ఘటోఽయమితి. ఘటత్వాదే
ర్జాతిత్వే కిం ప్రత్యక్షం మానం అనుమానం వా? తత్రాద్యం నిరస్య
ద్వితీయం నిరస్యతి—జాతిత్వేతి. ఘటత్వాదికం జాతిః ఉపాధిభిన్నసా
మాన్యత్వాత్ సత్తావదిత్యనుమానం న జాతిత్వే మానమ్. నిత్యైకా
నేకసమవేతత్వలక్షణజాతిత్వాప్రసిద్ధ్యా తన్నిరూపితవ్యాప్త్యాదిజ్ఞానా
భావేన తత్సాధ్యకానుమానాయోగాదిత్యర్థః. నను నిత్యత్వఘటితజా
తిత్వాప్రసిద్ధావపి తద్ఘటకనిత్యత్వైకత్వానేకసమవేతత్వానా మాత్మా
కాశఘటాదిషు ప్రసిద్ధత్వాద్ఘటత్వాదౌ నిత్యత్వసంశయానన్తరం తద్వి
శిష్టే తత్రైకత్వసంశయః తతస్తదుభయవిశిష్టేఽనేకసమవేతత్వసంశయ
ఇతి సంశయరూపసాధ్యప్రసిద్ధేః పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరానుమానే
పక్షతావచ్ఛేదకత్వేన నిశ్చయరూపవిశిష్టసాధ్యప్రసిద్ధేర్వా సమ్భవాత్
తత్సాధ్యకానుమానం సమ్భవతీతి చేన్న. నిత్యత్వైకత్వప్రసిద్ధావపి సమ
వాయస్యాప్రామాణికత్వేన తద్ఘటితసాధ్యాప్రసిద్ధేః. న చ రూపీ ఘట
ఇతి జ్ఞానం, సమ్బన్ధవిషయకం-విశిష్టజ్ఞానత్వాత్-దణ్డీ పురుష ఇతి జ్ఞానవ
దిత్యనుమానం సమవాయే మానమితి వాచ్యం-ఘటాభావవద్భూతల
మితి జ్ఞానవత్స్వరూపసమ్బన్ధమాదాయాపి తదుపపత్తేః. ఇహ తన్తుషు
పటసమవాయ ఇతి ప్రత్యక్షం తన్తుషు పటసమ్బన్ధే ప్రమాణం, నతుని

త్వస్య ఘటత్వాదావసిద్ధేశ్చ. ఏవమేవోపాధిత్వమపి నిరసనీయమ్, పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదౌ చ పర్వతాంశే వహ్న్యంశే చాన్తఃకరణవృత్తిభేదాఙ్గీకారేణ తత్తద్వ్యావృత్త్యవచ్ఛేదకభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరేకత్ర చైతన్యే వృత్తౌ న విరోధః, తథా చ తత్తదిన్ద్రియ

త్వసమ్బన్ధత్వలక్షణసమవాయత్వేఽపి. బ్రహ్మాభిన్ననిఖిలప్రపఞ్చస్యానిత్యత్వావగమేన తాదృశనిత్యసమ్బన్ధాసిద్ధేరితి. నను సంయోగభిన్నసాక్షాత్సమ్బన్ధత్వం సమవాయత్వం తత్ర నిత్యత్వాప్రవేశేన తన్తుషు పటసమవాయాభ్యుపగమేఽపి న ప్రపఞ్చానిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. తతశ్చానేకసమవేతత్వఘటితసాధ్యప్రసిద్ధిరపి సుసమ్పాదేతి యది బ్రూయాత్తదా అభ్యుపేత్యాన్యత్ర సమవాయం ప్రకృతే తదభావేన తద్ఘటితసాధ్యస్య బాధితత్వాన్నానుమానావకాశ ఇత్యాహ—సమవాయాసిద్ధ్యేతి. ఇహ తన్తుషు పటసమవాయ ఇతి ప్రత్యక్షేణాన్యత్ర సమవాయసిద్ధావపి ఇహ ఘటత్వమితి ప్రతీతేః సత్త్వే సత్త్వమితివ త్స్వరూపసమ్బన్ధేనాప్యుపపత్తేర్న ఘటత్వాదౌ సమవాయసిద్ధిరితి భావః— అనిత్యతయేతి. సృష్టివాక్యావగతకార్యత్వస్య నిఖిలప్రపఞ్చస్య కృతకత్వానుమానేన తద్యథేహేత్యాదిశ్రుత్యా చానిత్యత్వావగమాదితి భావః. అసిద్ధేరితి. బాధాదిత్యర్థః. ఉక్తదూషణముపాధిత్వేఽప్యతిదిశతి. ఏవమితి. నీలఘటత్వాదే రుపాధిత్వే ప్రమాణాభావాదిత్యర్థః. నను పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయో ర్జాతిత్వాభావేఽపి విరుద్ధయోః కథమేకత్ర జ్ఞానే వృత్తి రిత్యాశఙ్క్య, కిం వృత్తౌ తయో ర్వ్యావృత్త్యనుపపత్తిః చైతన్యే వా? ఆద్యే తదాశ్రయవృత్త్యో ర్భేదా న్న విరోధ ఇత్యభిప్రేత్య ద్వితీయే సంయోగతదత్యన్తాభావవదవచ్ఛేదకభేదేన చైతన్యే వృత్త్యభ్యుపగమాన్న విరోధ ఇత్యాహ—పర్వతఇతి. నను ఘటాకారాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తద్గతపరిమాణావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నతయా తస్య తదంశేఽపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః! న చ స్వాకారాన్తఃకరణవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాన్నాతిప్రసఙ్గః

ఇతి వాచ్యమ్. శుక్తిరూప్యాదేరవిద్యావృత్త్యుపహితస్యాన్తఃకరణవృత్త్యుపహితత్వాభావేన భ్రమప్రత్యక్షావ్యాప్తేః. సర్వేశ్వరజ్ఞానస్య మాయావృత్తిరూపత్వేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రపఞ్చాకారాన్తఃకరణవృత్త్యుపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తేశ్చ. న చ తదాకారవృత్త్యుపహితత్వం విషయవిశేషణం సా చ క్వచిన్మాయావృత్తిః క్వచిదన్తఃకరణవృత్తిరితి పరమేశ్వరజ్ఞానాదౌ నావ్యాప్తిరితి వాచ్యం. అస్మదాదేః ఘటజ్ఞానసమయే పరిమాణాదేః సర్వగతపరమేశ్వరీయమాయావృత్తిగోచరత్వేన తదంశే తత్ప్రసఙ్గతాదవస్థ్యాత్. కించ సురభిచన్దనమితిజ్ఞానే సౌరభాంశే ప్రత్యక్షతాస్యాదేవ. స్వాకారవృత్త్యుపహితయోగ్యవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాత్. న చ తదిన్ద్రియయోగ్యత్వం యోగ్యపదేన వివక్షితమ్. తథా సతి శుక్తిరూప్యభ్రమే స్వాప్నగజాదిభ్రమే చావ్యాప్తిః. అన్తఃకరణతద్ధర్మాణామిన్ద్రియాయోగ్యత్వేన తజ్జ్ఞానేష్వవ్యాప్తిశ్చ. నను తత్తదిన్ద్రియసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వమిహ విషయవిశేషణం వివక్షితమ్ అన్తఃకరణతద్ధర్మాణాం సాక్షియోగ్యత్వాన్న దోష ఇతి చేన్న - ధర్మాదేరపి ప్రమాణవ్యాపారద్వారా సాక్షివేద్యత్వేన తజ్జ్ఞానేఽతివ్యాప్తేః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వవివక్షాయాం చ సాక్షిపదేనాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిధానే జీవసాక్ష్యయోగ్యధర్మాధర్మాదిగోచరేశ్వరప్రత్యక్షే తథాప్యవ్యాప్తిః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వమత్ర వివక్షితమ్. తచ్చోభయసాక్షియోగ్యసాధారణమితి పరమేశ్వరజ్ఞానేనావ్యాప్తిరితి చేన్న. జీవేశ్వరసాక్షిసాధారణస్య సాక్షిత్వస్యానిర్వచనాత్ నిర్వచనే వాధర్మాదావీశ్వరసాక్షియోగ్యత్వమాదాయ తజ్జ్ఞానేఽతివ్యాప్తితాదవస్థ్యాత్. నచ జీవసాక్షియోగ్యత్వఘటితమేవేహ ప్రయోజకం వివక్షితమ్ జీవప్రత్యక్షస్యైవ లక్ష్యత్వాన్నేశ్వరప్రత్యక్షేఽవ్యాప్తిదోష ఇతి వాచ్యమ్. తదన్యస్య ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణస్యాభావాత్. తస్మాదుక్తప్రత్యక్షలక్షణం న యుక్త

యోగ్యవర్తమానవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య తత్తదంశే ప్రత్యక్షత్వం, ఘటాదేర్విషయస్య

మితి—ఉచ్యతే. తత్తదిన్ద్రియతత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతరయోగ్యతత్తత్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యుపహితవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తత్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వం. సాక్షీ చ, జ్ఞానోపాదానోపహితం చైతన్యం. వృత్తిలక్షణజ్ఞానోపాదానం చ మాయా అన్తఃకరణమితి తదుపహితయోర్జీవేశ్వరసాక్షిణోర్న లక్షణావ్యాప్తిః. తథా చ ఘటజ్ఞానస్య న తద్గతపరిమాణాంశే ప్రత్యక్షత్వం తస్య తదా పరమేశ్వరీయ సాక్షిజన్యవృత్తిగోచరత్వేఽపి తద్వృత్తేరస్మదాదిసాక్ష్యజన్యత్వేన తత్సాక్షిజన్య స్వాకారవృత్త్యుపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావాత్. నాపి ధర్మాదిజ్ఞానేఽతివ్యాప్తిః. తస్యాస్మదాదిసాక్షియోగ్యత్వాభావాత్. తదేతత్సర్వ మభిప్రేత్యాహ—తథా చేతి. లక్షణప్రవిష్టవిశేషణానాం ప్రయోజనే సిద్ధే సతీత్యర్థః. ననూక్తప్రత్యక్షలక్షణస్య ఘటాదావవ్యాప్తి రిత్యాశఙ్క్య తాదృశవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవాత్ర లక్ష్యత్వా త్తద్వ్యావృత్తిర్న దోష ఇత్యాహ—తత్తదాకారేతి. విషయస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకాన్తరానిరూపణాత్సోఽప్యత్ర లక్ష్య ఏవేత్యాశఙ్క్యతత్రాన్యత్ప్రయోజకమస్తీత్యాహ—ఘటాదేరితి. తు శబ్దో లక్షణాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్వజ్ఞానజనకేన్ద్రియసన్నికర్షాశ్రయత్వమన్యద్వా విషయ ప్రత్యక్షలక్షణం న భవతీత్యర్థః. న్యాయమతే అనుమితేర్మనఇన్ద్రియజన్యత్వేన తద్విషయపరమాణ్వాదావుక్త లక్షణస్యాతివ్యాపకత్వాత్ అన్తఃకరణతద్ధర్మాదిష్వవ్యాపకత్వాచ్చేతి భావః. ప్రమాత్రభిన్నత్వమితి. యద్యపి ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం జ్ఞానే చ ప్రత్యక్షత్వం పూర్వోక్తవిషయచైతన్యాభిన్నత్వం వివక్షితమితి స్వాంశే ప్రత్యక్షమనుమిత్యాదిజ్ఞాన మాదాయానుమేయాంశే నాతిప్రసఙ్గః తద్విషయత్వం

ప్రత్యక్షత్వం తు ప్రమాత్రభిన్నత్వం. నను కథం ఘటాదేరన్తఃకరణా వచ్ఛిన్నచైతన్యాభేదః? అహమిమం పశ్యామీతి భేదానుభవవిరోధా దితిచేత్; ఉచ్యతే—ప్రమాత్రభేదో నామ నతావదైక్యం? కింతు ప్ర

చ తాదృశవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య యద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వం తత్త్వమితి న పూర్వోక్తబాధా తత్ప్రసక్తిః. యద్వా యోగ్యత్వే సతి విష యచైతన్యాభిన్నప్రమాణచైతన్యవిషయత్వం ఘటాదేర్విషయస్య ప్ర త్యక్షత్వం. తథాపి 'విషయస్యాపరోక్షత్వం సంవిదభేదః' ఇతి వివరణే తత్ర తత్ర చ సాంప్రదాయికైః ప్రమాత్రభేదస్యైవ విషయప్రత్యక్ష లక్షణత్వేనాభిధానాదేవ ముక్తమ్. నచ విజ్ఞానవాదాపత్తిః. యత్కించి త్సామ్యస్య సర్వసిద్ధాన్తేఽపి తుల్యత్వాత్. విషయస్య సంవిదభేదేఽపి విజ్ఞానక్షణికత్వవిషయాసత్త్వాదేరనభ్యుపగమేన సర్వసామ్యాభావాత్. నను ప్రమాత్రభేదో హ్యన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యాభేదః. సచ న విషయ ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకః జడస్య ఘటాదేస్తదభేదాయోగా త్. నచ ప్రమాత్రభేదజ్ఞానవిషయత్వం అన్తఃకరణస్యేన్ద్రియద్వారా ఘటాదిదేశనిర్గమనేన తదవచ్ఛిన్నస్య ప్రమాతుర్విషయచైతన్యాభిన్న తయా ఘటస్సన్నితి విషయచైతన్యాభేదప్రత్యయస్య తదభేదవిషయ త్వాత్. అనుమిత్యాదిస్థలేచ ప్రమాతుర్విషయచైతన్యాద్భిన్నతయా వహ్నిర్యదా తదభేదప్రత్యయస్య ప్రమాత్రభేదవిషయత్వాభావా న్నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్ - విషయచైతన్యస్య తదా ప్రమాత్రభేదేఽ ప్యహం మనుష్య ఇతివదహం ఘట ఇతి ప్రతీత్యాపత్త్యా అహమిమం పశ్యామీతి ప్రమాత్రభేదప్రత్యక్షవిరోధేన చ ఘటస్సన్నిత్యాదిప్ర తీతేస్తదభేదవిషయత్వాభావాత్. తతశ్చ నయుక్తమిదం లక్షణమితి ప్రేరయతి—నన్వితి. సిద్ధాన్తవాదీ తు ప్రమాత్రభిన్నత్వం నామ న తా వదైక్యం, న వా తదభేదభ్రమవిషయత్వం; కింత్వన్యదేవ తద్వివక్షిత మిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. నను ప్రమాతృప్రమేయనిష్ఠసత్తాజాతేరేక త్వేన తన్నిష్ఠసత్తాతిరిక్తసత్తాయా అప్రసిద్ధేః ప్రసిద్ధా వా వహ్న్యాదేర

మాతృసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావః, తథాచ ఘటాదేస్స్వావచ్ఛిన్నచైతన్యేఽధ్యస్తతయా విషయచైతన్యసత్తైవ ఘటాదిసత్తా, అధిష్ఠానసత్తాతిరిక్తాయా ఆరోపితసత్తాయా అనఙ్గీకారాత్, విషయచైతన్యం చ పూర్వోక్తప్రకారేణ ప్రమాతృచైతన్యమేవేతి ప్రమాతృచైతన్యస్యైవ ఘటాద్యధిష్ఠానతయా ప్రమాతృసత్తైవ ఘటాదిసత్తా నాన్యేతి సిద్ధం ఘటాదే రపరోక్షత్వమ్, అనుమిత్యాదిస్థలే తు అన్తఃకరణస్య వహ్న్యాదిదేశనిర్గమాభావేన వహ్న్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యానాత్మకతయా వహ్న్యాదిసత్తా ప్రమాతృసత్తాతోఽభిన్నేతి నాతివ్యాప్తిః, నన్వేవమపి ధర్మాదిగోచరానుమిత్యాదిస్థలే ధర్మాధర్మయోః ప్రమానుమేయస్యాపి ప్రమాతృనిష్ఠసత్తావత్త్వేనాతివ్యాప్తిః.

ప్రమాతృరూపత్వవివక్షాయాం ఘటస్సన్నిత్యాది ప్రతీతిసిద్ధాయా ఘటాదిసత్తాయాః ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తత్వేన తత్ర లక్షణావ్యాప్తిరిత్యత ఆహ—తథా చేతి. ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావే లక్షణే వివక్షితే సతి ఘటాదే రపరోక్షత్వం సిద్ధమితి సమ్బన్ధః కిం ఘటాదేరతిరిక్తసత్తాజాతిమత్త్వాత్తత్రావ్యాప్తిః, అబాధితత్వలక్షణసత్తాధర్మవత్త్వాద్వా, ప్రమాతృవ్యతిరిక్తవిషయచైతన్యలక్షణసత్తావత్త్వాద్వా? తత్రాద్యమతిరిక్తసత్తాజాత్యనభ్యుపగమాన్నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—ఘటాదేరితి. నను ఘటాదేరపి ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రతీతిబలాదస్త్వతిరిక్తం సత్త్వం. నచాసౌ భ్రమః. తథాప్యనిర్వచనీయసత్త్వధర్మసమ్భవాదిత్యత ఆహ—అధిష్ఠానేతి. తత్ప్రతీతే రధిష్ఠానసత్తావిషయత్వేన తదంశే అన్యథాఖ్యాతిత్వాన్నానిర్వచనీయసత్త్వసిద్ధిరితి భావః. తృతీయం నిరాచష్టే—విషయేతి. నను చైతన్యసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావ ఏవ లక్షణమస్తు తస్య ఘటాదావపి సత్త్వాల్లాఘవాచ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రమాతృవిశేషణవ్యావర్త్యమాహ—అనుమిత్యాదీతి. నను ప్రమాతృత్వఘటితలక్షణస్య వహ్న్యాదావతివ్యాప్త్యభావేఽపి స్వవృత్తిధర్మాదావతివ్యాప్తిర్దుర్వారేతి శఙ్క్యతే—నన్వేవమపీతి. రూ

త్వసత్తానతిరేకాదితి చేన్న, యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్, నన్వేవమపి రూపీ ఘట ఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటగతపరిమాణాదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః, రూపాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య పరిమాణావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చైకతయా రూపావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభేదే పరిమాణాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాపి ప్రమాత్రభిన్నతయా పరిమాణసత్తాయాః రూపప్రమాతృసత్తాతిరిక్తత్వాభావాదితి చేన్న, తత్తదాకారవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి ప్రమాతృవిశేషణత్వాత్, రూపాకారవృత్తిదశాయాం పరిమాణాకారవృత్త్యభావేన పరిమాణాకారవృత్త్యుపహితప్రమాతృచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వాభావేనాతివ్యాప్త్యభావాత్. నన్వేవంవృత్తావవ్యాప్తిః అనవస్థాభియావృత్తిగోచరవృత్త్యనఙ్గీకారేణ తత్ర స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వఘటితోక్తలక్షణాభావాదితి చేన్న, అన

గ్యత్వస్యేతి. తత్తదిన్ద్రియతత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. నన్వేవం వృత్తావవ్యాప్తిః. తస్యాః స్వగోచరత్వే మానాభావాత్ వృత్త్యంతరాభ్యుపగమే అనవస్థానాచ్చ. తత్ర స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వఘటితలక్షణాభావాత్. నచ వృత్తిః స్వవిషయా-జ్ఞానత్వాత్. బ్రహ్మస్వరూపనిత్యజ్ఞానవదిత్యనుమానం తత్రమానమితి వాచ్యమ్. వృత్తౌ జ్ఞానత్వాభావేన హేతోః స్వరూపాసిద్ధత్వాత్. వృత్తిలక్షణజ్ఞానత్వవివక్షాయాం దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యాత్. ఉభయసాధారణస్యచ జ్ఞానత్వస్యాభావాత్. జ్ఞానపదవాచ్యత్వ ముభయసాధారణమితి చేన్న. చక్షురాదేరపి కరణవ్యుత్పత్త్యా తత్పదవాచ్యత్వేన వ్యభిచారాత్. వృత్తౌ జ్ఞానపదస్య గౌణత్వేనతత్ర తత్పదవాచ్యత్వాభావాత్. ఆత్మత్వస్యోపాధిత్వాత్.వృత్తిరపి న స్వవిషయా-జడత్వాత్. ఘటవదిత్యనుమానేన ప్రతిరోధాచ్చ. కించ వృత్తేః స్వవిషయత్వే ఆత్మవత్స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. నచేష్టాపత్తిః. ఆత్మైవ స్వప్రకాశ ఇతి సిద్ధాన్తభఙ్గాపత్తేః. న చ వృత్తిరపి స్వప్రకాశా స్వసత్తాయాం ప్రకాశావ్యభిచారాత్ ఆత్మవదితి వాచ్యం. సుఖాదావ్యభిచారాత్. నచ తత్రాపీష్టం స్వప్రకాశత్వం.

వస్థాభియా వృత్తే ర్వృత్త్యన్తరావిషయత్వేఽపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన స్వవిషయవృత్త్యుపహితప్రమాతృచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వస్య తత్రాపి భావాత్, ఏవఞ్చాన్తఃకరణతద్ధర్మాదీనాం కేవలసాక్షివేద్యానామపి తత్తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమేనోక్తలక్షణస్య తత్ర సత్త్వా న్నావ్యాప్తిః, నచాన్తఃకరణతద్ధర్మాణాం వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమే కేవల

తత్ర తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమాత్. స్వప్రకాశాత్మసమ్బన్ధేనైవాస్యేషాం ప్రకాశోపపత్తావనేకస్వప్రకాశత్వ కల్పనే గౌరవాత్. 'ఆత్మైవాస్య జ్యోతి' రితిశ్రుతివిరోధాచ్చ. తస్మాన్నయుక్తం వృత్తేః స్వవిషయత్వం. తతశ్చ దృఢాతత్ర లక్షణావ్యాప్తిరితి శఙ్క్యతే. నన్వేవమితి. స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వస్య ప్రమాతృవిశేషణత్వ ఇత్యర్థః. పరిహరతి. నానవస్థేతి. ఇదమత్రాకూతం. అస్తితావద్వృత్తిగోచరానుభవః ఘటమహంజానామీతి, సచ న వృత్త్యన్తరం. తత్రాపి వృత్త్యన్తరాభ్యుపగతావనవస్థాపాతాత్. నచ చైతన్యమేవ తదనుభవః, తథాసతి వ్యవహితపదార్థస్యాపి తేన భానప్రసఙ్గాత్. సన్నిహితప్రకాశకత్వేచ ఘటజ్ఞానసమయే తద్గతపరిమాణాదేరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. స్వసత్తాయాం ప్రకాశవ్యభిచారాత్ ఆవరణభఙ్గార్థం పరిమాణాదౌ వృత్త్యభ్యుపగమఇతి చేత్. తర్హి సుఖాదేర్వృత్తిం వినాపి చైతన్యేన ప్రకాశప్రసఙ్గాత్. యదిచ ప్రత్యక్షత్వసిద్ధయే, చైతన్యలక్షణానుభవస్యావినాశినః సంస్కారజనకత్వాభావేన స్మరణోపపత్తయే చ సుఖాదౌ తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమ ఇతి. తదా ప్రకృతేఽపి తుల్యమ్. ఏవఞ్చ వృత్తిః స్వవిషయా అన్యాప్రకాశ్యత్వే సతి ప్రకాశమానత్వా దాత్మవదిత్యనుమానం వృత్తే స్స్వవిషయత్వే ప్రమాణమ్. నచాత్మత్వ ముపాధిః. సర్వం జ్ఞానం గుణ ఇత్యనుమితే ర్నైయాయికమతేఽపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన తత్ర వ్యభిచారేణోపాధేః సాధ్యావ్యాపకత్వాత్. అతఏవ న స్వవిషయత్వాభావసాధకేన జడత్వేనాస్య ప్రతిరోధః, ఉక్తానుమితౌ వ్యభిచారాత్. నచ వృత్తేః స్వవిషయత్వే స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. జడ

సాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమవిరోధ ఇతి వాచ్యమ్, నహి వృత్తిం వినా సాక్షివిషయత్వం కేవలసాక్షివేద్యత్వమ్, కింతుఇన్ద్రియానుమానాది ప్రమాణవ్యాపారమన్తరేణ సాక్షివిషయత్వమ్, అతఏవ అహఙ్కార టీకాయామాచార్యచరణై రహమాకారాన్తఃకరణవృత్తి రఙ్గీకృతా, అతఏవ ప్రాతిభాసికరజతస్థలే రజతాకారా అవిద్యావృత్తిః సామ్ప్రదాయికై రఙ్గీకృతా, తథాచ అన్తఃకరణతద్ధర్మాదిషు కేవలసాక్షివేద్యేషువృత్త్యుపహితత్వఘటితలక్షణసత్త్వాన్నావ్యాప్తిః, తదయం నిర్గలితోఽర్థః,

---

త్వేన తస్యాః స్వావచ్ఛిన్నచైతన్యప్రకాశ్యత్వాభ్యుపగమాదితి. ఏవం వృత్తావవ్యాప్తిం నిరాకృత్య ప్రాతిభాసికరజతాదావన్తఃకరణే తద్ధర్మేషు చ కామనాదిషు నావ్యాప్తిరిత్యాహ—ఏవంచేతి. ఉక్తన్యాయేనాన్తఃకరణాదావపి స్వాకారవృత్తివిషయత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తర్హి కథమన్తఃకరణాదేః కేవలసాక్షివేద్యత్వప్రవాదః ఇత్యాశఙ్క్య ప్రమాణవ్యాపారానపేక్షసాక్షివిషయత్వమ్ కేవలసాక్షివేద్యత్వం అతో న విరోధ ఇత్యాశయవానాహ—కేవలేతి. ఇమ మాశయమజానానస్యాపసిద్ధాన్తశఙ్కాం నిరస్యతి—నచేతి. స్వాశయ ముద్ఘాటయతి—నహీతి. నచాయ మపసిద్ధాన్త ఇత్యాహ—అతఏవేతి. 'అహం వృత్త్యవచ్ఛిన్నమేవాన్తఃకరణం చైతన్యస్య విషయభావమాపద్యత'ఇత్యహఙ్కారటీకావివరణ ఇత్యర్థః. అవ్యాప్తినిరాకరణ ముపసంహరతి—తథాచేతి. ఆదిపదా చ్ఛుక్తిరూప్యాదిపరిగ్రహః—నను బ్రహ్మణో జ్ఞానరూపత్వేనాత్రాలక్ష్యతయా తత్రాతివ్యాప్తిః తస్య ప్రమాతృసత్తారూపత్వేన తదతిరిక్తసత్తాశూన్యత్వాత్. ఘటాదేశ్చ ప్రమాతృసత్తాతిరిక్తవ్యావహారికసత్తాకత్వేన తత్రావ్యాప్తిః, అన్యథా తత్ర సంసారకాలీనబాధాభావలక్షణవ్యావహారికసత్తానభ్యుపగమే ఘటాదిజ్ఞానే పూర్వోక్తప్రమాలక్షణస్యావ్యాప్తిప్రసఙ్గః. నచాన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యస్య ప్రమాతృశబ్దార్థతయా తన్నిష్ఠసత్తాయా వ్యావహారికసత్తారూపత్వాత్ బ్రహ్మణశ్చ తద్వ్యతిరిక్తపారమార్థికసత్తాకత్వేన తత్ర నాతివ్యాప్తిః అతఏవ ఘటా

దౌ నావ్యాప్తిః తస్య ప్రమాతృనిష్ఠవ్యావహారికసత్తాశ్రయత్వాదితి వాచ్యం. తథాపి వ్యావహారికసత్తాయాః సర్వత్రైకత్వేన వహ్న్యాదావతివ్యాప్తిః శుక్తిరూప్యాదేస్తూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే తదతిరిక్తప్రాతిభాసికసత్తాశ్రయత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించ నేదం విషయస్య ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణమ్. యోగ్యత్వస్యైవాతీన్ద్రియధర్మాదివ్యావృత్తస్య సామాన్యలక్షణత్వోపపత్తౌ శేషవైయర్థ్యాత్. నను, ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వమేవ ప్రమాత్రభిన్నత్వమిహ వివక్షితమ్. తేన పారమార్థికే బ్రహ్మణి నాతివ్యాప్తిః ఘటాదేశ్చ స్వజ్ఞానసమయే ప్రమాతృచైతన్యేఽధ్యస్తతయా నావ్యాప్తిః. వహ్న్యాద్యధిష్ఠానచైతన్యస్యానుమితిదశాయాం ప్రమాతృవ్యతిరిక్తతయా తద్విషయవహ్న్యాదౌ నాతివ్యాప్తిరితి చేన్న. ప్రమాతృశబ్దేనాన్తఃకరణోపలక్షితచైతన్యాభిధానే వహ్న్యాదేరపి తదుపలక్షితచైతన్యాధ్యస్తత్వేన తత్రాతివ్యాప్తేస్తదవస్థ్యాత్. విశిష్టాభిధానే చ ఘటాదిజ్ఞానసమయే తదధిష్ఠానచైతన్యస్యాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభేదేఽపి విశిష్టం ప్రత్యభేదాభావేన తత్రావ్యాప్తిః. ప్రాతిభాసికరజతస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య స్వాప్నికలబ్ధగజాదేశ్చ మాయాపరిణామత్వపక్షే తదవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించైవమన్తఃకరణావిద్యయోరప్రత్యక్షత్వాపత్తిః తయో ర్విశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావాత్. నహ్యన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యేఽన్తఃకరణ మధ్యస్యతే. అపి చాస్మిన్ పక్షే స్వాకారవృత్త్యుపహితేతి విశేషణవైయర్థ్యాపత్తిః ఘటజ్ఞానసమయేఽపి పరిమాణాదేరన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన ప్రమాతృపదేనైవ తత్రాతివ్యాప్త్యభావాత్. తస్మాత్ దుర్ఘటం ఘటాదేః ప్రత్యక్షత్వమితి. ఉచ్యతే-ప్రమాత్రభిన్నత్వే సతి యోగ్యత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం, ప్రమాత్రభిన్నత్వం చాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభేదజ్ఞానవిషయత్వమిహ వివక్షితం. తేన ఘటమహం పశ్యామీత్యన్తఃకరణవిశిష్టభేదానుభవేఽపి ఘటః సన్నితి తదుపహితచైతన్యాభేదజ్ఞా

స్వాకారవృత్త్యుపహిత ప్రమాతృచైతన్య సత్తాతిరిక్త సత్తాకత్వాభావవత్త్వే సతి యోగ్యత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వమ్, తత్ర సంయోగసం

నే విరోధాభావేన తత్ర నావ్యాప్తిః. పరిమాణాదేశ్చ తదా తదభేదజ్ఞానావిషయత్వాన్నాతివ్యాప్తిః. అనుమిత్యాదిస్థలే తు వహ్న్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాన్తఃకరణానుపహితత్వేన వహ్న్యాదేస్తదభేదజ్ఞానవిషయత్వాభావాన్న ప్రత్యక్షత్వం అతఏవ, శుక్తిరూప్యస్వాప్నగజాదేః సాక్ష్యభేదజ్ఞానవిషయత్వాత్ ప్రత్యక్షత్వమ్, ఏవమేవావిద్యాన్తఃకరణయోరపి ప్రత్యక్షత్వ ముపపాదనీయం. ఇదం చ లక్షణం విషయస్య తత్తత్ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజక మితి న శేషవైయర్థ్యం. సామాన్యలక్షణం తు, యోగ్యత్వమేవ తచ్చేన్ద్రియసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వం. తత్తు ఫలబలకల్ప్యమితి న ధర్మాదావతిప్రసఙ్గః. ఘటాభావాదేశ్చానుపలబ్ధస్యాపి ఇన్ద్రియకేవలసాక్ష్యయోగ్యత్వాన్న ప్రత్యక్షత్వమ్. యథాచేన్ద్రియాయోగ్యత్వం తథాగ్రే వక్ష్యతే విశేషలక్షణే యోగ్యత్వం తత్తదిన్ద్రియతత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వం వివక్షిత మితి, న సౌరభాదావతివ్యాప్తిః. అతఏవ శాస్త్రప్రతిపాద్యే బ్రహ్మణి న తత్ప్రసఙ్గః. స్వప్రకాశస్య తస్య వివక్షితయోగ్యత్వాభావాత్. యద్వా యోగ్యత్వే సతి స్వాకారవృత్త్యుపహితసాక్షిచైతన్యాధ్యస్తత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం. తథాచ ఘటాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తస్యాపి స్వజ్ఞానసమయే స్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాక్ష్యభేదేన సాక్ష్యధ్యస్తతయా సిద్ధమపరోక్షత్వం. ప్రాతిభాసికరజతస్య చ సాక్ష్యధ్యాసాన్నావ్యాప్తిః. వక్ష్యతిచ, 'విషయచైతన్యేఽధ్యస్తమపి రజతం సాక్ష్యధ్యస్త మితి.' అతఏవ స్వాప్నోపలబ్ధగజాదేశ్చ ప్రత్యక్షత్వం దేహేన్ద్రియోపరమేఽప్యన్తఃకరణాఙ్గీకారాత్ తస్య చ స్వవిశిష్టేఽధ్యాసాభావేఽపి స్వోపహితచైతన్యే అధ్యస్తత్వాత్. అవిద్యాయాస్తు చిన్మాత్రాశ్రితత్వేఽపి స్వజ్ఞానసమయే సాక్ష్యధ్యాసాత్ప్రత్యక్షత్వమ్. పరిమాణాదేశ్చ ఘటాకారవృత్తిదశాయాం సాక్ష్యధ్యస్తత్వేఽపి, తస్య స్వా

యుక్తతాదాత్మ్యాదీనాం సన్నికర్షాణాం చైతన్యాభివ్యంజకవృత్తిజననే వినియోగః, సా చ వృత్తిశ్చతుర్విధా, సంశయో నిశ్చయో గర్వః స్మరణమితి, ఏవంవిధవృత్తిభేదేన ఏకమప్యన్తఃకరణం మన ఇతి బుద్ధిరితి అహం

కారవృత్త్యుపహితత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః-తదేతత్సర్వం మనసి నిధాయాహ-తదయం నిర్గళితోఽర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షత్వమితి. తత్తత్ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యర్థః. సౌత్రాన్తికాస్తు సంవేదనగతో విషయాకారప్రతిబిమ్బః తథావిధబిమ్బసన్నిధానపురస్సరః ప్రతిబిమ్బత్వాత్ దర్పణాదిగతముఖాదిప్రతిబిమ్బవదితి నిత్యానుమేయా విషయా ఇత్యాహుః. తతశ్చ విషయస్య ప్రత్యక్షలక్షణకథనం నయుక్తమితి చేన్న. ఘటమహం పశ్యామీతి విషయాపరోక్షత్వస్యానుభవసిద్ధత్వాత్. ఉక్తలిఙ్గాద్యప్రతిసన్ధానేఽపి ఘటాద్యనుభవదర్శనాచ్చ. కించ ఘటాదేర్నిత్యానుమేయత్వం, తథా సత్యన్వయవ్యతిరేకావగతజ్ఞానహేతుభావయోరిన్ద్రియతత్సన్నికర్షయోర్వైయర్థ్యప్రసఙ్గః. తన్మతే ఘటాదిజ్ఞానస్య అనుమితిరూపత్వేన తత్రానుపయోగాత్. తస్మాత్సిద్ధం ఘటాదేరపరోక్షత్వమ్. నన్విన్ద్రియతత్సన్నికర్షవైయర్థ్యం సిద్ధాన్తేఽపి తుల్యమ్. చైతన్యరూపస్య ఘటాదిజ్ఞానస్య ఇన్ద్రియసన్నికర్షాజన్యత్వాదిత్యాశఙ్క్య తయోర్వృత్తిజననే వినియోగాన్నవైయర్థ్యమిత్యాహ—తత్రేతి. ఏవం ఘటాదేః ప్రత్యక్షత్వే సిద్ధే సంయోగసంయుక్తతాదాత్మ్యసంయుక్తాభిన్నతాదాత్మ్యానామిన్ద్రియసన్నికర్షాణామిన్ద్రియస్య చ ఘటతద్గతరూపతద్ధర్మరూపత్వాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభివ్యఞ్జకవృత్తిజననే వినియోగ ఇత్యర్థః. నన్వేవమపి, చైతన్యస్యైవ జ్ఞానత్వాత్తత్సన్నికర్షస్య తత్రానుపయోగస్తదవస్థ ఇత్యాశఙ్క్య, యథైకమప్యన్తఃకరణం చతుర్విధవృత్త్యవచ్ఛిన్నం చతుర్విధమిత్యుచ్యతే ఏవమజన్యమపి చైతన్యమిన్ద్రియసన్నికర్షజన్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నం తజ్జన్యమిత్యాశయేనాహ-సా చేతి. యద్యపి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్యత్ర విశిష్టచైతన్యస్యేన్ద్రియసన్నికర్షజన్యత్వముక్తమేవ తథాపి తస్యైవ దృష్టాన్తముఖేనాత్రోపపాద

కార ఇతి చిత్తమితి చాఖ్యాయతే, తదుక్తమ్, 'మనోబుద్ధిరహంకారః చిత్తంకరణమాంతరమ్, సంశయో నిశ్చయో గర్వః స్మరణం విషయా అమీ' తచ్చ ప్రత్యక్షం ద్వివిధమ్, సవికల్పకనిర్వికల్పకభేదాత్, తత్ర సవికల్పకం వైశిష్ట్యావగాహిజ్ఞానమ్, యథా ఘటం జానామీత్యాది జ్ఞానం,నిర్వికల్పకస్తు సంసర్గానవగాహిజ్ఞానం యథాసోఽయం దేవదత్తః

నాన్న పౌనరుక్త్యమ్. అన్యథా యథాశ్రుతే ప్రత్యక్షనిరూపణప్రస్తావే అన్తఃకరణచాతుర్విధ్యనిరూపణమసఙ్గతంస్యాదితి ద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థే సమ్మతి మాహ—తదుక్తమితి. ఏవం విషయప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకాన్తరనిరూపణాత్తదవ్యావృత్తమపి జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకం సదుష్టమిత్యుక్తం. ఇదానీం తద్విభజతే—తచ్చేతి. సర్వవాదిసమ్మతత్వేన సకలవ్యవహారహేతుత్వేన చ ప్రథమోద్దిష్టం సవికల్పకం ప్రథమం నిరూపయతి—తత్రేతి. తయోర్మధ్య ఇత్యర్థః—వైశిష్ట్యావగాహీతి. నతు విశేషణజ్ఞానజన్యమిత్యర్థః. తజ్జన్యత్వస్య ప్రమాణాభావేనానభ్యుపగమాత్. వైశిష్ట్యావగాహిత్వమిచ్ఛాదావపీత్యత ఉక్తమ్—జ్ఞానేతి. జ్ఞానత్వం చ నిర్వికల్పకేఽపీతి వైశిష్ట్యావగాహీత్యుక్తమ్—సంసర్గానవగాహీతి. నను సవికల్పకస్య విశేషణజ్ఞానజన్యత్వమభ్యుపగతమ్ నవా? ఆద్యే తదేవ సవికల్పకస్య లక్షణమస్తు. నచేత్కుతో నిర్వికల్పకసిద్ధిః? న ఖలు తదనభ్యుపగమే జాగ్రదాద్యసవికల్పకజ్ఞానం సమానాధికరణవిశేషణజ్ఞానజన్యం విశిష్టజ్ఞానత్వాదిత్యనుమానం సమ్భవతి న చ పూర్వం న వివేచిత మిత్యనుభవో నిర్వికల్పకే ప్రమాణమ్, అల్పవిశేషణవిషయత్వేనాపి తదుపపత్తేః. తస్మాదుదాహరణాభావాన్న యుక్తం నిర్వికల్పకలక్షణ మిత్యాశఙ్కాయాం లోకవేదయోః ప్రత్యక్షసిద్ధం తదిత్యాహ—యథేతి. యద్యపి జ్ఞానం స్వవిషయమప్యభేదావగాహిత్వే ప్రమాణమ్. తథాప్యర్థాత్సంసర్గానవగాహిత్వసిద్ధిరితి భావః. నను సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదిస్థలే ప్రత్యభిజ్ఞాస్థలీయవాక్యప్రయోగాత్ దేశకాలోపలక్షితదేవదత్తలక్షణాభేదవిషయమిన్ద్రియజన్యమస్తి ప్రత్య

తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యం జ్ఞానం నను శాబ్దమిదంజ్ఞానం న ప్రత్యక్షం ఇన్ద్రియాజన్యత్వాదితి చేన్న, నహీన్ద్రియజన్యత్వం ప్రత్యక్షత్వే తన్త్రం దూషితత్వాత్, కింతు ప్రమాణచైతన్యస్య యోగ్యవర్తమానవిషయ చైతన్యాభిన్నత్వ మిత్యుక్తమ్,అథాచసోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజ

క్షమితి కథంశాబ్దమేవోదాహృత మితి చేత్. సత్యమ్-అభేదవిషయ జ్ఞానమిన్ద్రియజన్యమితి. తథాపి తన్ననిర్వికల్పకం, సన్నికర్షవశా దుప లక్షణదేశకాలాదేరపి తత్ర భానసమ్భవాత్. శాబ్దేతు జ్ఞానే తాత్పర్య విషయస్యైవ భాననియమాదభేదమాత్రవిషయత్వ మిత్యతో నిర్వికల్పకమితి భావః. 'ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్రః' 'సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మే' త్యాద్యవాన్తరవాక్యజన్యజ్ఞానమాదిపదగ్రాహ్యమ్. నను సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదివాక్యజన్యం జ్ఞానం న ప్రత్యక్షం ఇన్ద్రియాజన్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యజన్యజ్ఞానవదితి చోదయతి—శాబ్దమితి. ఇన్ద్రియ జన్యత్వస్యానుమిత్యాదిసాధారణత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షావ్యాపకత్వేన చ ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకత్వస్య నిరాకృతత్వాన్నేదం తత్ప్రయోజక మిత్యాహ—నహీతి. తథాచ సుఖాదిప్రత్యక్షే వ్యభిచారాదప్రయోజకత్వాచ్చ నానుమానావతార ఇతి భావః. నను ప్రయోజకాన్తరాని రూపణాదిన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ ప్రయోజన మిత్యాశఙ్కతే— కింత్వితి. ప్రయోజనకాన్తరముక్తం స్మారయతి—యోగ్యేతి. విషయస్య యది చైతన్యం ప్రత్యుపలక్షణత్వం తదా సుఖాదిస్మరణే ప్రత్యక్షత్వ వారణాయ వర్తమానపదమితి ధ్యేయం—ఉక్తమితి. ఉక్తప్రాయ మి త్యర్థః. నన్వస్త్వన్యదిదం ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం, తథాపి నేదం ప్ర త్యక్షం. వ్యవహితదేశకాలాదివిశిష్టదేవదత్తాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైత న్యస్య విషయచైతన్యభిన్నత్వాదిత్యాశఙ్క్య నహి దేశకాలాదిసంసర్గ విషయమిదం శాబ్దజ్ఞానం కింత్వభేదవిషయకం అభేదశ్చ దేవదత్తలక్షణః సన్నిహిత ఇతి తజ్జ్ఞానంప్రత్యక్షమిత్యాహ—తథాచేతి. నిరుక్తస్య ప్ర యోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. నన్వేవమపి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్య

స్యజ్ఞానస్య సన్నికృష్టవిషయతయా బహిర్నిస్సృతాన్తఃకరణవృత్త్యభ్యుపగమేన దేవదత్తావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నతయా సోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వమ్, ఏవం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యాపి, తత్ర ప్రమాతురేవ విషయతయా తదుభయాభేదస్య సత్త్వాత్, నను వాక్యజన్యజ్ఞానస్య పదార్థసంసర్గావగాహితయా కథం నిర్వికల్పకత్వం ? ఉచ్యతే-వాక్యజన్యజ్ఞాన

జ్ఞానం కథం వ్యవహితసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టవిషయం ప్రత్యక్షమ్? కథం వా తజ్జ్ఞానం తత్త్వం పదార్థాభేదవిషయం ? నాహమీశ్వర ఇత్యాదిభేదప్రత్యక్షవిరోధా దిత్యాశఙ్క్యాహ-నహి తజ్జ్ఞానం కర్తృత్వసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టాభేదవిషయమ్. యేన తద్విరోధస్స్యాత్. కింతు తత్త్వంపదలక్ష్యస్వరూపవిషయం. తచ్చ సన్నిహితమేవేతి తద్విషయమపి జ్ఞానం ప్రత్యక్షమిత్యాహ-ఏవమితి. నన్వేవమపి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్య ననిర్వికల్పత్వమ్ గామానయేతి వాక్యజన్యజ్ఞానవత్ సంసర్గావగాహిత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ—నన్వితి. గామానయ దణ్డేనేత్యత్ర ముఖ్యార్థానామన్వయయోగ్యత్వాత్ తజ్జన్యజ్ఞానస్య గోకర్మకదణ్డకరణకానయనక్రియాసంసర్గవిషయత్వేఽపి తత్త్వమసీత్యాదౌ ముఖ్యార్థానామన్వయానుపపత్తేః. లక్షితస్యచ పదార్థస్యైకత్వేనేతరేతరసంసర్గాభావాత్ తజ్జ్ఞానే సంసర్గావగాహిత్వానుమానం బాధితమిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. నను తత్త్వమసీత్యాదౌ న లక్షణా; తత్త్వంపదవాచ్యయోరీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావాదినైవాన్వయోపపత్తేః లక్షణాబీజాభావాత్; తతశ్చ తజ్జన్యం జ్ఞానం సంసర్గవిషయమేవేత్యాశఙ్క్య, కిం స్వామిభృత్యభావాదేః పదార్థసంసర్గత్వా ద్వాక్యగమ్యత్వం ? తాత్పర్యవిషయత్వాద్వా ? నాద్యః. భోజనప్రకరణే సైన్ధవమానయేత్యత్రానపేక్షితస్యాశ్వాదిసంసర్గస్య, యష్టీః ప్రవేశయేత్యత్ర దణ్డసంసర్గస్య చ వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వాపత్తే రిత్యాహ—వాక్యేతి. న ద్వితీయః,

విషయత్వేపిహీనపదార్థసంసర్గత్వంతన్త్రం, అనభిమతసంసర్గస్యాపి వాక్య
జన్యజ్ఞానవిషయత్వాపత్తేః, కింతుతాత్పర్యవిషయత్వమ్, ప్రకృతేచ
'సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసి
శ్వేతకేతో'ఇత్యుపసంహారేణ విశుద్ధేబ్రహ్మణివేదాన్తానాం తాత్పర్య
మవసితమితి కథం తాత్పర్యావిషయంసంసర్గమవబోధయేత్ ? ఇదమేవ

అద్వితీయ బ్రహ్మణఏవ తాత్పర్యవిషయత్వాదిత్యాహ—ప్రకృతేచేతి.
అయం భావః అద్వితీయం బ్రహ్మైవ వాక్యార్థః. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర
ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యుపక్రాన్తస్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వంతత్స
త్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి తేనైవ రూపేణోపసంహృతస్య 'ఐతదా
త్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసీ'తి నవకృత్వోఽభ్యస్తస్య
ప్రమాణాన్తరానవగతస్య 'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ'త్యాదివాక్యాత్
ప్రరోచితస్య మృల్లోహతష్టపరశుగ్రహణాది దృష్టాన్తైరద్వితీయత్వే
నోపపాదితస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానాత్ 'ఆచార్యవాన్పురుషోవేద' 'తస్య
తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్య'ఇత్యాచార్యోపదేశజనితాన్నిర్వి
చికిత్సాన్నిరతిశయానన్దలక్షణమోక్షఫలస్యావగతేస్తస్యైవ తాత్పర్య
విషయత్వాత్. 'ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతాఫలమ్, అర్థ
వాదోపపత్తీచ లిఙ్గం తాత్పర్యనిర్ణయ'ఇత్యుపక్రమాదేస్తాత్పర్యగ్రాహక
త్వాభ్యుపగమాత్. స్వామిభృత్యభావాదిస్తు న వాక్యార్థః, తత్రోప
క్రమాద్యభావేన తాత్పర్యావిషయత్వాత్. కించ న తావదిదం వా
క్యం రాజపురుష ఇత్యాదివదీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావం ప్రతి
పాదయతి—తత్త్వమసీతి సమానాధికరణవాక్యాత్తదప్రతీతేః. నాపి
మృద్ఘటఇతివత్తాదాత్మ్యం జీవేశ్వరయోరనాదిత్వేన తాదాత్మ్యప్ర
యోజకకార్యకారణభావాదేరభావేన తదయోగాత్. కేచిత్తు పదా
నామర్థవత్త్వార్థం లక్షణాపరిహారార్థం చ భిన్నాభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థ
ఇత్యాహుః. తన్న. మిథ్యాభేదస్య తత్త్వావేదకశ్రుతిప్రతిపాద్యత్వా
యోగాత్. కించ వాక్యస్యభిన్నాభిన్నపరత్వే తద్రూపస్య ప్రమాణాసి

ద్ధత్వాన్ముక్తిదశాయామపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వాపత్త్యా సంసారాద
విశేషప్రసఙ్గః. నను 'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతీ'త్యాదిశాస్త్రాన్తరే తజ్జ్ఞా
నాద్భేదనివృత్తిశ్రవణా న్ముక్తావత్యన్తాభిన్నం బ్రహ్మేతి చేత్.నతావద్వే
దనం శాబ్దజ్ఞానం తదభ్యాసో వా.శ్రుతబ్రహ్మణః కృతశ్రవణాభ్యాసస్యా
పి యథాపూర్వం సంసారోపలబ్ధేః నాపి సాక్షాత్కారః. తస్య భిన్నా
భిన్నబ్రహ్మవిషయకస్య స్వవిషయభేదనివర్తకత్వాయోగాత్. స్వవిష
యాభావతయా భేదనివర్తకత్వే అభేదస్యాపి నివృత్తిప్రసఙ్గాత్. అత్య
న్తాభేదవిషయకఏవ సాక్షాత్కార ఇతిచేన్న. భేదనివృత్తేః పూర్వమత్య
న్తాభేదాభావేన తస్యాపరోక్షజ్ఞానవిషయత్వాసిద్ధేః, భావే వాస్మన్మత
ప్రవేశాపత్తేః; తస్మాన్నభిన్నాభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థ ఇత్యలమతివిస్త
రేణ. ఏవం సత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేఽపి సంసర్గాగోచరత్వ ముపపాద
నీయమ్— నను సత్యాదివాక్యస్య సత్యత్వాదివిశిష్టార్థబోధకత్వా
త్కథం తజ్జన్యజ్ఞానస్య సంసర్గాగోచరత్వమ్? కిఞ్చ నేదం సంసర్గానవ
గాహి అస్య లక్షణవాక్యత్వేన లక్ష్యే లక్షణవైశిష్ట్యబోధకత్వాత్.
కించ నైతజ్జన్యజ్ఞానం ప్రాతిపదికార్థమాత్రావగాహి, సర్వత్ర లక్షణస్య
వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనతయా సత్యాది వాక్యస్యాపి
తత్పదవాచ్యత్వేనాతద్వ్యావృత్తత్వేన వా బ్రహ్మబోధకత్వేన ప్రాతిపది
కార్థమాత్రావగాహిత్వాయోగాత్. కిఞ్చాస్య ప్రాతిపదికార్థమాత్రబో
ధకత్వమపి శక్త్యా లక్షణయా వా? నాద్యః, వాక్యే శక్తేరనభ్యుపగ
మాత్. సత్యాదిపదానాం చ బాధాయోగ్యత్వాదివిశిష్టతత్తత్పదార్థశ
క్తతయా పరిపూర్ణానన్దవస్తుని సామర్థ్యాభావాత్. అతఏవ న ద్వితీయః
వాక్యస్య క్వచిదప్యశక్తత్వేన శక్యసమ్బన్ధలక్షణలక్షణాయోగాత్.
పదానాం చ వినిగమనావిరహేణ ప్రత్యేకం లక్షకత్వాయోగాత్.
ముఖ్యార్థానా మన్వయయోగ్యత్వేనాన్వయానుపపత్త్యభావాచ్చ. న
హి తయా వినా లక్షణా సంభవతి. తథాత్వే వా పదాన్తరవైయర్థ్య
ప్రసఙ్గాత్. అపిచ సత్యాదిపదానాం నైకార్థమాత్రపరత్వం. తథాసతి

హస్తః కర ఇత్యాదివత్పర్యాయతాపత్తేః. ఏవం చ ప్రయోగః, సత్యా
దివాక్యం, సంసృష్టార్థబోధకం స్వోపస్థాపిత పదార్థాన్యోన్య సంసర్గబో
ధకం వా—వాక్యత్వాత్. జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవత్. న చ జరద్గవాది
వాక్యే వ్యభిచారః. తస్యాకాంక్షాదిమత్త్వాభావేన వాక్యాభాసత్వాత్.
"ఆకాంక్షాఽసత్తియోగ్యతావన్తిపదాని వాక్య" మితిహి వాక్యవిదః
న చ విపక్షే బాధక తర్కాభావః. సంసర్గాబోధకత్వే వాక్యత్వా
భావ ప్రసఙ్గస్యైవ బాధకత్వాత్, తస్మాన్నసత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానం
నిర్వికల్పకమితి—ఉచ్యతే. సత్యాదివాక్యం సంసర్గాగోచరజ్ఞానజ
నకం స్వరూపలక్షణవాక్యత్వాత్ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాద్వా
ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్రఇతి వాక్యవత్. న చ దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యమ్.
అస్మిన్ జ్యోతిర్మణ్డలే కశ్చన్ద్ర ఇతి ప్రాతిపదికార్థ మాత్రవిషయప్రశ్న
దర్శనేన ప్రతివచనస్యాపి తత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్. అన్యథా
ప్రతివచనస్య ప్రశ్నాననురూపత్వాపత్తిః. న చ ప్రశ్నే చన్ద్రాసాధా
రణధర్మస్య తద్వ్యావృత్తే శ్చన్ద్రపదవాచ్యత్వస్య వా విషయత్వాత్
సోఽపి న తన్మాత్ర పర ఇతి వాచ్యమ్. అసాధారణధర్మస్య ప్రకాశవిశే
షస్య చన్ద్రే ప్రత్యక్షేణావగతత్వాత్. అతఏవ నాతద్వ్యావృత్తిపరః
ప్రశ్నః, చన్ద్రోఽచన్ద్రాద్వ్యావృత్త ఇతి నిశ్చితత్వాత్. నాపి చన్ద్రపద
వాచ్యత్వం తద్విషయః. చన్ద్రశ్చన్ద్రపదవాచ్య ఇతి జ్ఞాతత్వాత్.
తర్హి కథం సంశయఇతి చేన్న. చన్ద్రత్వస్య తద్వైశిష్ట్యస్య వా చన్ద్రపద
వాచ్యత్వస్య వా జ్ఞానేఽపి తత్కుత్రేత్యజ్ఞానేన తత్ర తత్సంశయ సమ్భ
వాత్. అతఏవ లోకే అనుభవః, చన్ద్రశ్చన్ద్ర పదవాచ్య ఇతి జానామి
తత్స్వరూపన్తు న జానామి తదేవకిమితి పృచ్ఛామీతి. నచైవమపి లక్ష
ణవాక్యాదతద్వ్యావృత్తివైశిష్ట్యప్రతీతే ర్విశిష్టార్థపరత్వా ద్దృష్టాన్త
దార్ష్టాన్తికయో స్సాధనవైకల్యం సాధ్యబాధశ్చేతి యుక్తమ్. అత
ద్వ్యావృత్తివాచకపదాభావేనసాక్షాదబోధకస్య లక్షణవాక్యస్యార్థా త్త
ద్బోధకత్వేఽపి తత్పరత్వాభావాత్. నహి గామానయేతి వాక్యమర్థా

దశ్వానయనవాక్యవృత్తిబోధకమపి తత్పరం భవతి. తథాచాహుః— శబరస్వామినః. 'యశ్చార్థాదర్థో న స చోదనార్థ' ఇతి. బ్రహ్మణశ్చ అతద్వ్యావృత్తిస్వరూపత్వేన తత్ర తద్వైశిష్ట్యాభావాత్. చన్ద్రత్వతద్వ్యావృత్తేశ్చన్ద్రత్వరూపత్వేఽపి తస్య తత్ప్రాతిపదికార్థత్వేన వాక్యస్యైకప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వస్యానపాయాత్. న చ లక్షణానుపపత్తిః. అర్థవాదవద్వాక్యేఽపి లక్షణాస్వీకారాత్, లాఘవేన జ్ఞాప్యసమ్బన్ధస్యైవలక్షణాత్వాత్. అథవా ఏకపద ఏవ లక్షణా. న చ నియామకాభావః. విశేష్యవాచకపదత్వస్య నియామకత్వాత్. నచ పదాన్తరవైయర్థ్యం. తత్సమభివ్యాహారవశాదేవ తస్య తత్పరత్వావగమాత్. ఏతావతైవ వాక్యం తత్పర మిత్యుచ్యతే. అతఏవ గభీరాయాం నద్యాం ఘోషః ప్రతివసతి చిత్రగుమానయేత్యత్ర నదీగోపదయోస్తీరాన్యపదార్థలక్షణాయా మపి న పదాన్తరవైయర్థ్యమ్. యద్వా సర్వపదైరేవ లక్షణయా జ్ఞానానన్దాద్యాత్మకవస్తూపస్థితిః. న త్వేకైకపదాత్, స్వరూపలక్షణస్య సచ్చిదానన్దాత్మకస్యైకైకేనాభావాత్. తతశ్చ ప్రతిపదం లక్షణాభ్యుపగమేఽపి న పదాన్తరవైయర్థ్యం. నను ప్రకృష్టప్రకాశాదిపదేషు సత్యాదిపదేషు చ జహల్లక్షణాయాం చన్ద్రాద్యన్యప్రతీత్యాపత్తిః; అజహల్లక్షణాయాం విశిష్టార్థప్రతిపత్తి ర్దుర్వారేతి చేన్న. జహదజహల్లక్షణాయాం చన్ద్రాదేరేవ వాచ్యైకదేశస్యోపస్థితిరితి సామ్ప్రదాయికాః. గౌరనిత్యేత్యాదివ ద్విశిష్టశక్తస్య పదస్య వాచ్యైకదేశవిశేష్యపరత్వేఽపి న లక్షణా శక్త్యైవ తస్య స్వాతన్త్ర్యేణోపస్థితత్వాత్ స్వతన్త్రోపస్థితయే హి సా అతఏవ గౌర్నిత్యేత్యత్ర గోత్వస్య స్వాతన్త్ర్యేణోపస్థితయే లక్షణేత్యస్మత్పితృచరణాః. యుక్తం చైతత్. అనవస్థాదోషాభావాత్. లక్షణాపక్షే హి ప్రమాణాన్తరానవగతస్య బ్రహ్మణః శబ్దాదన్యరూపేణ లక్షణయా నోపస్థితిః. తదుపస్థితిశ్చ పదాన్తరేణేత్యనవస్థా. న చాత్ర పర్యాయతాశఙ్కాపి. విశిష్టశక్త్యభ్యుపగమాత్. న చైవం లక్షణానభ్యుపగమే శక్త్యుపస్థితానాం వృత్తివిశేషబాధాయోగ్యత్వా

తత్త్వమస్యాదివాక్యానామఖణ్డార్థత్వమ్, యత్సంసర్గానవగాహియథార్థజ్ఞానజనకత్వమితి, తదుక్తమ్, 'సంసర్గాసఙ్గిసమ్యగ్ధీహేతుతాయా

పరిచ్ఛిన్నత్వసర్వాత్మత్వవిశిష్టపదార్థానాం భేదేన పరస్పరాన్వయబోధాపత్తిరిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. తాత్పర్యవిషయాభేదస్య విశిష్టపదార్థేష్వసమ్భవేన ప్రకాశవిశేషోపలక్షితచన్ద్రస్య జ్ఞానానన్దాద్యాత్మకస్య చ తదభేదలక్షణస్య శాబ్దజ్ఞానవిషయత్వాత్. అతఏవ "సోఽయం దేవదత్తః తత్త్వమసీత్యత్ర శక్త్యా విశిష్టపదార్థోపస్థితావపి యోగ్యతాబలాద్విశేష్యస్వరూపమేవ అభేదాన్వయబోధవిషయ"ఇతి చతుర్థే వక్ష్యతే. తతశ్చ సిద్ధం సత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్య నిర్వికల్పకత్వమితి. ఏవం "తత్త్వమసి * అహం బ్రహ్మాస్మి * అయమాత్మా బ్రహ్మే"త్యాదిమహావాక్యస్య సత్యాద్యవాన్తరవాక్యస్య చ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్ తన్మాత్రావగాహిజ్ఞానజనకత్వమిత్యుక్తం, ఇదానీం మఖణ్డార్థత్వప్రసిద్ధిరపి నిర్వికల్పకహేతుత్వే ప్రమాణమిత్యాహ—ఇదమేవేతి. యత్ సంసర్గానవగాహియథార్థజ్ఞానజనకత్వం ఇదమేవ తత్త్వమస్యాదివాక్యానామఖండార్థత్వం. న తు నిర్భేదవస్తుపరత్వమ్. తస్య భేదాభావవిశిష్టవస్తుపరత్వస్య నిర్ఘటం భూతలమిత్యాదివాక్యసాధారణ్యాత్. ప్రకృతే తదభావాచ్చ. నచాన్యదఖణ్డార్థత్వమ్. తస్యానిర్వచనాదితి భావః. రాజపురుష ఇత్యాదౌ సంసర్గపరే వాక్యేఽతివ్యాప్తివారణాయోక్తం సంసర్గానవగాహీతి. తత్రైవాభేదతాత్పర్యభ్రమాత్పదార్థసంసర్గానవగాహితదభేదభ్రమజనకే తత్ప్రసఙ్గవారణాయ యథార్థేతి. అత్ర చ స్వవాచ్యార్థనిరూపితసంసర్గాగోచరత్వం స్వోపస్థితపదార్థసంసర్గాగోచరత్వం వా సంసర్గానవగాహిపదేన వివక్షితమ్. తేన, అప్రాప్తయోః ప్రాప్తిస్సంయోగః నిత్యసంబన్ధస్సమవాయ ఇత్యాదౌ లక్షణవాక్యే నావ్యాప్తిః. విషంభుఙ్క్ష్వేత్యాదౌ చ నాతివ్యాప్తిః, లక్షణయా తదుపస్థాపితశత్రుగృహభోజనాదౌ కర్తవ్యతాభావసంసర్గావగాహిజ్ఞానజనకత్వాత్. ఇదఞ్చోపలక్షణం. ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వమఖణ్డార్థ

గిరామియం, ఉక్తాఖణ్డార్థతా యద్వా తత్ప్రాతిపదికార్థతా' ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వం వా అఖణ్డార్థత్వమితి చతుర్థపాదార్థః, తచ్చ ప్రత్యక్షం పునర్ద్వివిధం, జీవసాక్షి ఈశ్వరసాక్షి చేతి. తత్ర జీవో నామాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం, తత్సాక్షీతు అన్తఃకరణోపహితచైతన్యం,

త్వమిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. అతఏవచోభయత్ర చిత్సుఖాచార్యసమ్మతిమాహ—తదుక్తమితి. యా సంసర్గాసఙ్గిసమ్యగ్ధీహేతుతా ఇయమఖణ్డార్థతోక్తేతి సమ్బన్ధః. లక్ష్యం నిర్దిశతి—గిరామితి. కార్యకారణభావరహితద్రవ్యవిషయసమానాధికరణాపర్యాయశబ్దానామిత్యర్థః. నను తత్ప్రాతిపదికార్థతేత్యస్య చతుర్థపాదస్య సాకాంక్షత్వాదానర్థక్యం. అఖణ్డార్థత్వపదానుషఙ్గే చ సంసర్గపరేఽపి వాక్యే ప్రాతిపదికార్థప్రతిపాదకత్వసత్త్వాదతివ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ—ప్రాతిపదికార్థేతి. యస్య వాక్యస్య యత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వం తస్య తత్రాఖణ్డార్థత్వం అతో నాన్యత్ర తత్ప్రసఙ్గ ఇతి తత్పదఘటితలక్షణాభిప్రాయం తద్గ్రహణమితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకభేదాత్ ద్వైవిధ్యేన నిరూపితస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ప్రకారాన్తరేణ ద్వైవిధ్యమాహ—తచ్చేతి. ద్వైవిధ్యప్రకారమేవాహ—జీవేతి. సాక్షిపదం తజ్జన్యపరం. తథాచ జీవసాక్షిజన్యమీశ్వరసాక్షిజన్యమితి ద్వివిధమిత్యర్థః. అతఏవ 'సాక్షిద్వైవిధ్యేన ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్య' మిత్యుత్తరగ్రన్థోఽపి సంగచ్ఛతే. అన్యథాఽస్య సాక్షిద్వైవిధ్యప్రతిపాదనపరత్వే 'ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం నిరూపిత' మిత్యుత్తరగ్రన్థో విరుధ్యేత. నచ సాక్షిద్వైవిధ్యాదర్థాత్సిద్ధస్య జ్ఞానద్వైవిధ్యస్యోత్తరత్రానువాదో న విరుధ్యత ఇతి యుక్తమ్. తథాపి సవికల్పకనిర్వికల్పకభేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞాననిరూపణానన్తరం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణస్యాసఙ్గతత్వాపత్తేః. ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణాధీనమితి తన్నిరూపయతి—తత్రేత్యాదినా. జీవో నామేతి. యద్యపి జీవస్వరూపమే నిరూపయిష్యత ఇతి నేహ తన్నిరూపణం యుక్తమ్. తథాపి జీవతత్సాక్షిణో

అన్తఃకరణస్య విశేషణత్వోపాధిత్వాభ్యాం అనయో ర్భేదః, విశేషణం చ కార్యాన్వయి వ్యావర్తకమ్. ఉపాధిశ్చ కార్యానన్వయీ వ్యావర్తకో వర్తమానశ్చ, రూపవిశిష్టో ఘటో నిత్య ఇత్యత్ర రూపం విశేషణం కర్ణశష్కుల్యవచ్ఛిన్నం నభ శ్శ్రోత్రమిత్యత్ర కర్ణశష్కులీ ఉపాధిః, అయమేవోపాధిర్నైయాయికైః పరిచాయక ఇత్యుచ్యతే, ప్రకృతే చాన్తఃకరణస్య జడతయా విషయభాసకత్వాయోగేన విషయభాసక

ర్భేదం దర్శయితుం జీవస్వరూపకథన మిత్యవధేయం. అతఏవ వ్యావర్తకాన్తఃకరణస్యైకత్వా జ్జీవతత్సాక్షిణో రభేదమాశఙ్క్య నిరాచష్టే-అన్తఃకరణస్యేతి. నను విశేషణోపాధ్యో ర్వర్తమానవ్యావర్తకత్వేన భేదాభావాదన్తఃకరణవిశిష్టతదుపహితచైతన్యయో ర్జీవతత్సాక్షిణో రప్యభేద ఇత్యత ఆహ—విశేషణం చేతి. కార్యాన్వయీతి. అవచ్ఛేద్యం యదన్వయి తదన్వయీత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి కార్యపదం వ్యాఖ్యేయమ్. తథాచ కార్యాన్వయిత్వే సతి వ్యావర్తకత్వం విశేషణత్వం పర్యవస్యతి. తేన ఘటపటౌ పశ్యతి దేవదత్తఇత్యత్ర ఘటపటయో రేకదర్శనక్రియాన్వయిత్వేఽపి అవ్యావర్తకత్వా న్నపరస్పరవిశేషణత్వాపత్తిరితి భావః. నను కర్ణశష్కులీ నోపాధిః పరిచాయకత్వా త్తథాచోపాధిలక్షణాతివ్యాప్తిస్తత్రేత్యాశఙ్క్యాహ—అయమేవేతి. సన్త్వేవమపి చైతన్యస్య జీవత్వాన్వయే తత్రాన్తఃకరణం విశేషణం న సాక్షిత్వాన్వయ ఇత్యత్ర కిం వినిగమక మిత్యాశఙ్క్య తస్య కర్తృత్వాదిలక్షణజీవత్వాన్వయిత్వాద్విశేషణత్వం విషయావభాసకత్వరూపసాక్షిత్వానన్వయిత్వా దుపాధిత్వమిత్యభిప్రేత్యాహ—ప్రకృతే చేతి. నన్వయుక్తం జీవసాక్షిలక్షణం. ప్రమాతృప్రమాణతత్ఫలవ్యతిరేకేణ తస్యైవాసిద్ధేః. నహి లక్షణేనైవ తత్సిద్ధిః. సిద్ధఏవ లక్ష్యే తత్ప్రణయనాత్. నచ ప్రత్యక్షమత్ర క్రమతే, వాదివివాదాభావప్రసఙ్గాత్. నచ విషయావభాసకాభావే జగదాన్ధ్యప్రసఙ్గాద్భాసకతయా తస్య సిద్ధిరితి వాచ్యమ్. ప్రమాణచైతన్యస్య విషయావభాసరూపత్వాత్ చక్షురాదే

చైతన్యోపాధిత్వం, అయంచ జీవసాక్షీ ప్రత్యాత్మం నానా, ఏకత్వే స్తత్కారణత్వాత్ ప్రమాతుశ్చ తదాశ్రయత్వాత్ అతిరిక్తస్య విషయావభాసకస్యాభావాత్ అనపేక్షితత్వాచ్చ. తస్మాత్ప్రమాణప్రయోజనయో రసమ్భవాత్ ప్రమాత్రతిరిక్తస్సాక్షీదుర్నిరూప ఇత్యాశఙ్క్యాహ—అయంచేతి. అయ మాశయః. జీవసాక్షీ తావదఙ్గీకర్తవ్యః అన్యథా విషయానుసన్ధానానుపపత్తేః. నచాన్యథోపపత్తిః. చక్షురాదికరణతజ్జన్యజ్ఞానానాం నానాత్వేనాననుగతతయా సర్వవిషయానుసన్ధాతృత్వాయోగాత్. ప్రమాతుశ్చానుగతత్వేఽపి స్వానుసన్ధానార్థమన్యాపేక్షత్వాత్. సాక్షిణస్తు బ్రహ్మాభేదేన స్వప్రకాశతయా నిరపేక్షస్యైవ స్వపరవిషయానుసన్ధానుపపత్తేః. నను జీవసాక్షిణో బ్రహ్మాభేదేన స్వప్రకాశత్వేతద్వదేవ సర్వవిషయానుసన్ధాతృత్వాపత్త్యా చైత్రావగతే మైత్రస్యాప్యనుసన్ధానప్రసఙ్గ ఇతి చేత్. న కిం చైత్రసాక్షిణో మైత్రావగతవిషయానుసన్ధాతృత్వం స్వప్రకాశచైతన్యాభేదాదాపాద్యతే? సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టచైతన్యాభేదా ద్వా? మైత్రసాక్ష్యభేదాద్వా? న తావదాద్యః. తస్య నిర్వికారత్వేన తదభేదస్య సర్వవిషయానుసన్ధానాపాదకత్వాత్. న ద్వితీయః. అన్తఃకరణోపహితస్య జీవసాక్షిణః పరమేశ్వరేణ మాయావిశిష్టేన తదుపహితేన వాఽత్యన్తాభేదాభ్యుపగమాత్. న తృతీయః. చైత్రమైత్రాన్తఃకరణయో ర్భిన్నదేశస్థత్వేన తదుపహితచైతన్యయో రభేదస్యానవకాశాత్. తతశ్చానుసన్ధానానుపపత్తిః సాక్షిణి ప్రమాణమ్. తథా'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే'త్యాగమోఽపి ప్రమాత్రాద్యతిరేకిణి సాక్షిణి ప్రమాణం. న చాయమీశ్వరవిషయః. మాయావిశిష్టే తస్మిన్ కేవలో నిర్గుణ ఇతి విశేషానుపపత్తేః. తస్మాదస్త్యతిరిక్తో జీవసాక్షీ స చ ప్రత్యాత్మం నానేత్యనవద్యమ్. నన్వస్తు జీవస్య ప్రమాత్రాదిభావాతిరేకేణాన్తఃకరణోపహితత్వేన రూపేణ సాక్షిత్వం. తథాపి నేశ్వరసాక్షిసిద్ధిః ధర్మిగ్రాహకమానేన లాఘవానుగృహీతేన నిత్యజ్ఞానాశ్రయతయైవ తత్సిద్ధేః. మాయావిశిష్టస్య జడత

చైత్రావగతేమైత్రస్యాప్యనుసన్ధానప్రసఙ్గః, ఈశ్వరసాక్షీతు మాయోపహితం చైతన్యం, తచ్చైకం తదుపాధిభూతమాయాయా ఏకత్వాత్,

---

యా జ్ఞానత్వాభావాచ్చ. తతశ్చ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జీవసాక్షిజన్యం తదజన్యం చేత్యేవ విభాగోఽయుక్త ఇత్యాశఙ్క్య, నహి మాయావిశిష్టచైతన్యమీశ్వరసాక్షీ కింతు మాయోపహితం. నచైవం ధర్మిగ్రాహకమానవిరోధా ద్బాధితమస్య సాక్షిత్వం. అనుమితే వ్యాపకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకత్వేన లాఘవోపనీతయోరపి కర్తృకత్వజ్ఞాననిత్యత్వయో రనుమానావిషయత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ- ఈశ్వరసాక్షీత్వితి. నన్వీశ్వరసాక్ష్యపి నానాసాక్షిత్వాత్ జీవసాక్షివత్ తతశ్చ తద్వదేవ సకలవిషయాననుసన్ధానాపత్తౌ సోఽపి కిఞ్చిజ్జస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య, కిమీశ్వరసాక్షిణః స్వరూపేణ నానాత్వమ్? ఉత తదుపహితత్వేన? నాద్యః. 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యాదిశ్రుత్యా చైతన్యస్వరూపస్య తస్యైకత్వావగమాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—తచ్చేతి. నను కేయం మాయా నామ? యదుపహితం చైతన్యమీశ్వరసాక్షీ స్యాత్. నతావత్ మిథ్యాజ్ఞానతత్సంస్కారకర్మాణి. తేషాం సాదిత్వేనానాదీశ్వరోపాధిత్వాభావాత్. నాపి జ్ఞానప్రాగభావః. తస్యానాదిత్వేఽపి నానాత్వేన తదుపాధిత్వాయోగాత్. అన్యథేశ్వరతత్సాక్షిణో రప్యనేకత్వాపత్తేః. అనాదిభావరూపజ్ఞానం మాయేతి చేన్న. లక్షణప్రమాణాభావేన తస్య దుర్నిరూపత్వాత్. తథాహి. కిం తల్లక్షణం? జ్ఞాననివర్త్యత్వంవా? అనాదిత్వే సతి తత్త్వం వా? అనాదిభావత్వవిశేషితమేతదేవవా? అన్యద్వా? నాద్యః. ప్రథమధారావాహికబుద్ధౌ భ్రాన్తిజ్ఞానే చాతివ్యాప్తేః. న ద్వితీయః. ప్రాగభావేఽపి తత్సత్త్వాత్. న తృతీయః. అవిద్యాసమ్బన్ధాదావతివ్యాప్తేః. నాన్త్యః. తస్యానిర్వచనాత్. నచ నిఖిలకార్యోపాదానత్వం తల్లక్షణం. ఆత్మనోఽపి మాయావచ్ఛిన్నస్య తవ మతే ప్రపఞ్చోపాదానత్వేన తత్ర తత్ప్రసఙ్గాత్. నాప్యేవంవిధాజ్ఞానే ప్రమాణం పశ్యామః. నచ న జానామీత్యనుభవః. తస్య మతద్వయసమ్మత

జ్ఞానాభావవిషయత్వేనోపపత్తేః. న చ బ్రహ్మసాక్షాత్కారః అజ్ఞాననివర్తకః. తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్, శుక్తితత్త్వసాక్షాత్కారవదిత్యనుమానం మూలాజ్ఞానే మానమితి వాచ్యమ్. వివేకాగ్రహస్య మిథ్యాజ్ఞానస్య వా శుక్తిత్వాపరోక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వేన దృష్టాన్తాసమ్ప్రతిపత్తేః. ప్రాగభావనివృత్త్యాఽర్థాన్తరాచ్చ. తస్మా ల్లక్షణప్రమాణయోరసమ్భవాన్నా స్త్యతిరిక్త మజ్ఞానమితి—ఉచ్యతే.—అనాద్యుపాదానత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్య మజ్ఞానం—నచాసమ్భవః. ప్రాగభావవద్భావస్యాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వే బాధకాభావాత్—నాప్యతివ్యాప్తిః. ఆత్మనోఽనాద్యుపాదానత్వేఽపి జ్ఞానానివర్త్యత్వాత్. తన్నివర్త్యస్య చావిద్యాసమ్బన్ధాదే రనుపాదానత్వాత్. ఘటాద్యుపాదానస్య మృత్పిణ్డాదే రనాదిత్వాభావాత్. అథవా అనాదిభావత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానలక్షణం. స చావిద్యాసమ్బన్ధాదావతివ్యాప్తిః. అజ్ఞానస్యైవ జ్ఞాననివర్త్యతయాతత్సమ్బన్ధాదే స్తన్నివృత్త్యైవ నివృత్త్యుపపత్తేః. నాపి మిథ్యాజ్ఞానే తత్ప్రసఙ్గః. ఉత్పన్నభ్రమనివృత్తేర్జ్ఞానం వినాపి భావాత్-సాదిత్వాచ్చ. న చ ప్రమాణాభావః. న జానామీత్యనుభవస్య సత్త్వాత్-నచాయమన్యవిషయః. మిథ్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానత్వాధికరణత్వాత్. జ్ఞానాత్యన్తాభావస్య చాత్మన్యసమ్భవాత్. సంస్కారాతిరేకేణ జ్ఞానధ్వంసాభావాత్. తస్య చాతీన్ద్రియత్వాత్. నాపి వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావస్తద్విషయః. ప్రతియోగిజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం తజ్జ్ఞానాయోగాత్. యద్విషయే కదాపి జ్ఞానం న భవిష్యతి తత్రాపి న జానామీత్యనుభవాచ్చ. తదేవం న జానామీత్యనుభవస్తథావిధాజ్ఞానే ప్రమాణం. అనుమానమపి, సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకం ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయావరణపూర్వకం స్వనివర్త్యపూర్వకం వా అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ అన్ధకారే ఘటాదిసంశయనివర్తకప్రదీపప్రభావత్ ధర్మాధర్మాదిగోచరశాబ్దజ్ఞానస్య సుఖాదిసాక్షాత్కారస్య చ పక్షబహిర్భావాన్నాంశతో బాధాసిద్ధీ. న చ. వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావేనార్థాన్తరం. తస్య జ్ఞాననివృత్తిస్వరూపత్వాత్

అభావత్వేన నానాత్వేన చ గౌరవాదనుమానవిషయత్వాయోగాత్. అతఏవ సమవాయసాధకమీశ్వరసాధకం చానుమానం లాఘవాదేకమేవ సమవాయం ఈశ్వరం సాధయతీతి పరసిద్ధాన్తః. అతఏవచ విషయగతాజ్ఞాతతయా ఆత్మగతాదృష్టేన భ్రాన్తిజ్ఞానేన తత్సంస్కారేణ వా నార్థాన్తరం. లాఘవసహకృతానుమానేన ఏకస్య భావరూపస్య తస్యసిద్ధేః. అతఏవ, నాన్ధకారేణార్థాన్తరం. తస్య ఘటాద్యావరకత్వేఽపి విషయచైతన్యావరకత్వాయోగాచ్చ. నచ ద్వితీయసాధ్యే ఇచ్ఛాప్రాగభావేనార్థాన్తరతా. తత్ర జ్ఞానస్య ప్రకాశకత్వేనానివర్తకత్వాత్ తత్త్వేన తన్నివర్త్యత్వస్యైవేహ సాధ్యస్య వివక్షితత్వాత్. సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకత్వే సతి తదన్యతరనివృత్తౌ నిరపేక్షహేతుత్వంఅప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వేన వివక్షితం. తచ్చ ప్రదీపప్రభాయామపి వ్యంజకాభావప్రయుక్తసంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షజనికాయామస్తీతి న సాధనవైకల్యం. నచ సా ప్రత్యక్షజ్ఞానసాపేక్షేతి తద్వైకల్యతాదవస్థ్యం. తస్యాస్సంశయాదినివృత్తౌ జ్ఞానప్రకాశసాపేక్షత్వేఽపి సజాతీయబాహ్యప్రకాశానపేక్షత్వాత్ నిరపేక్షపదేన సజాతీయప్రకాశనిరపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. నచైవం ఘటాదిప్రత్యక్షజ్ఞానస్య సంశయాదినివృత్తౌ ప్రామాణ్యనిశ్చయసాపేక్షత్వా త్స్వరూపాసిద్ధో హేతురితి వాచ్యం. సిద్ధాన్తే స్వాశ్రయజ్ఞానస్యైవ ప్రమాత్వనిశ్చయరూపత్వాత్. నాప్యనైకాన్తికో హేతుః విపర్యాసాదే స్తదన్యతరవిషయవిషయకత్వేఽపి తన్నివృత్తౌ సజాతీయబాధకజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్. సుఖాదిసాక్షాత్కారస్య చ నిరపేక్షస్య సంశయాదినివర్తకత్వేఽపి తదన్యతరవిషయవిషయకత్వాభావాత్. న చ ధారావాహికద్వితీయాదిబుద్ధ్యా వ్యభిచారః. తత్రైకజ్ఞానత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవ నద్వితీయాదిప్రభాదా వ్యభిచారః. తత్రాప్యేతన్న్యాయేన స్వవిరోధిప్రభాపర్యన్తస్థాయిత్వాభ్యుపగమాత్. మన్దామన్దప్రభయోశ్చ వైలక్షణ్యేఽపి మన్దప్రభాన్తరభావిప్రౌఢప్రభాయాః స్వవిషయకేశరేఖాదిసూక్ష్మపదార్థా

వరణభంజకత్వాత్. అతిప్రౌఢప్రభాన్తరభావిన్యాశ్చ మన్దప్రభాయా స్స్వవిషయావరణపూర్వకత్వాభావేఽపి తన్నివృత్తిస్వరూపయోగ్యత్వాత్ సూక్ష్మతమవస్తుసంశయాదినివర్తకత్వాభావాచ్చ న వ్యభిచారః. నచాప్రయోజకత్వం, ప్రదీపప్రభాదౌ లాఘవేన ప్రకాశకత్వేనైవ స్వవిషయావరణనివర్తకత్వస్య గ్రహాత్. అతఏవేశ్వరానుమానే ఘటాదౌ లాఘవేన కార్యత్వేనైవ కర్తృజన్యత్వగ్రహా న్నాప్రయోజకత్వమితి పరస్యాపి రాద్ధాన్తః. తదేవం లాఘవసహకృతానుమానం పక్షధర్మతా బలాదనాద్యేకభావరూపాజ్ఞానలక్షణావరణే ప్రమాణం. తథా మిథ్యార్థతజ్జ్ఞానలక్షణాధ్యాసానుపపత్తిస్తత్ర ప్రమాణం. తథాహి అస్తి తావత్ శుక్తౌ రజతజ్ఞానాత్ రజతార్థిప్రవృత్తిః సామానాధికరణ్యవ్యపదేశశ్చేతి సార్వజనీనం. తజ్జ్ఞానస్తు తదపవాదేన నేదం రజతమితిబాధకజ్ఞానోదయా న్మిథ్యా. తన్మిథ్యాత్వం చ స్వరూపతో బాధాభావా న్మిథ్యార్థవిషయత్వేనైవ. మిథ్యాత్వమప్యస్య ప్రతిపన్నోపాధౌ పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నతదభావానుభవాదిత్యగ్రే స్ఫుటమ్. నచైవమపి మిథ్యార్థతదవభాసయో రాత్మతత్త్వజ్ఞానాభావాభ్యామేవోపాదాననిమిత్తకారణాభ్యా ముపపత్తే స్తత్కారణతయా నాజ్ఞానసిద్ధిరితి వాచ్యమ్. దోషఘటితభ్రాన్తిజ్ఞానపుష్కలకారణే సతి తత్త్వజ్ఞానాభావవిలంబాత్తద్విలమ్బాభావేన తస్య కారణత్వాయోగాత్. ఆత్మనశ్చాపరిణామిత్వేనానుపాదానత్వాత్. అన్యథా అధ్యాసస్యాపి సత్యత్వాపత్తేః. తస్మాన్మిథ్యార్థతదవభాసానుపపత్తి స్తదుపాదానమిథ్యాఽజ్ఞానే ప్రమాణమ్. తచ్చ తత్తజ్జడావచ్ఛిన్నచైతన్యావరణం తత్తద్గతవిశేషహేతుత్వాత్. తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యవిషయం నశుక్త్యాదివిషయం. ప్రమాణవైకల్యాదేవ తదగ్రహణసిద్ధౌ తత్రావరణాదేరభావాత్. తదేవం ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయ స్తత్తచ్చైతన్యవిషయాజ్ఞానే ప్రమాణం. శుద్ధచైతన్యవిషయమూలాజ్ఞానే తు ప్రయుజ్యన్తే, బ్రహ్మసాక్షాత్కారః అనాదిభావనివర్తకః ప్రమోపాదాననివర్తకో వా

తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్ శుక్త్యపరోక్షజ్ఞానవదితి—నన్వనుమానాదిప్రమాణేన మూలాజ్ఞానావగమేఽపి న మాయాసిద్ధిః మాయాఽవిద్యయో ర్లోకే ప్రసిద్ధభేదత్వాత్. న హి మిథ్యారజతోపాదానావిద్యాశ్రయే మన్త్రౌషధాదినా మాయామయహస్త్యశ్వరథాదినిర్మాతరీవ మాయావిశబ్దం ప్రయుంజతే. న చ మాయావినిర్మితా నిర్వచనీయరథాది దృష్టాన్తేన ప్రమాణాన్తరేణైవ జగతో మాయోపాదానత్వం సాధ్యతే ఇతి వాచ్యం. క్లృప్తాజ్ఞానోపాదానస్య మాయోపాదానత్వాయోగాత్. మాయాయా ఏవ తదుపాదానత్వే లోకసిద్ధమాయావత్ తస్యా అపి స్వాశ్రయావ్యామోహకత్వతత్త్వజ్ఞాననివర్త్యత్వాపత్త్యా, మాయాప్రయుక్తో బన్ధః తత్త్వజ్ఞానాత్తన్నివృత్తిరితి సిద్ధాన్తవ్యాకోపప్రసఙ్గాత్. తతశ్చ ప్రమాణాభావాన్న మూలమాయాసిద్ధి రితి—మైవమ్. లోకేఽపి మాయాఽవిద్యయో ర్భేదాసిద్ధేః. తథాహి, న తావత్ లక్షణతో లోకే మాయాఽవిద్యయో ర్భేదః. అనాద్యనిర్వచనీయత్వస్య విపర్యయోపాదానత్వస్య చ లక్షణస్య మాయాఽవిద్యయోరవిశేషాత్. నను మన్త్రౌషధాదిసత్యవస్త్వేవమాయా నానిర్వచనీయేతి చేన్న. తత్రాపి శుక్తిరూప్యాద్యధ్యాసోపాదానవత్ అనాద్యనుగతస్యానిర్వచనీయాజ్ఞానస్యైవ లాఘవేనోపాదానత్వకల్పనాత్. అన్యథా మన్త్రాద్యుపాదానత్వే మాయావినిర్మితహస్త్యాదేరపి సత్యత్వాపత్తేః. మన్త్రాద్యనువిధానస్య చ కాచాద్యనువిధానవన్నిమిత్తకారణవిషయతయాప్యుపపత్తేః. నాపి వ్యవహారభేదాత్ భేదః. ఆవరణవిక్షేపోభయశక్తివిశిష్టాయా మేకస్యామేవావరణశక్తిప్రాధాన్యవివక్షయా అవిద్యావిక్షేపశక్తిప్రాధాన్యవివక్షయా మాయేతి వ్యవహారభేదోపపత్తేః తదుక్తం వివరణాచార్యైః 'ఏకస్మిన్నపి వస్తుని విక్షేపప్రాధాన్యేన మాయా ఆచ్ఛాదనప్రాధాన్యేన అవిద్యేతివ్యవహారభేద' ఇతి. కేచిత్తు, మాయా పరమేశ్వరనిష్ఠావియదాదిప్రపఞ్చహేతుః. అవిద్యా జీవనిష్ఠా స్వప్నరూప్యాదిభ్రమహేతుః. అతఏవాజ్ఞో జీవః పరమేశ్వరస్తు మాయీతి వ్యప

రూప ఈయతే" ఇత్యాదిశ్రుతౌ మాయాభిరితి బహువచనస్య మా
యాగతశక్తివిశేషాభిప్రాయతయా, మాయాగతసత్త్వరజస్తమోరూప
గుణాభిప్రాయతయా, వోపపత్తేః, మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మా

దిత్యత్ర న వైపరీత్యేన. బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ చ జీవగతాజ్ఞానం నివ
ర్తతే. 'విభేదజనకేఽజ్ఞానే', ఇత్యాదివచనాత్. న మాయా. 'మామేవ
యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే', ఇతి మాయాయాః స్వేతు
వర్తృత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్. అతఏవైకముక్తావపి అన్యేషాం
ప్రపఞ్చోపలమ్భః. వియదాదిప్రపఞ్చోపాదానమాయాయా అనివృ
త్తేః. నచైవం ముక్తస్యాపి ప్రపఞ్చోపలమ్భాపత్తిః. ప్రపఞ్చదర్శనహే
త్వవిద్యాయా విచ్ఛేదాత్. నహి చక్షుష్మతా రూప్యం గృహ్యత
ఇత్యన్ధేనాపి తదాలోక్యతే. తత్తస్మాదస్తిమాయాఽవిద్యయోర్భేద
ఇతి—తన్న—మాయాయాః సత్యత్వే అద్వైతహానాత్. మిథ్యాత్వే
చ జ్ఞాననివర్త్యత్వేనాజ్ఞానత్వాత్. 'మాయామేతాం తరన్తిత', ఇత్యా
దౌ తరణం వినాశఏవ అన్యథా 'భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తి'
రిత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్. తస్మాన్మూలాజ్ఞానస్యైవ మాయాత్వాత్
సుష్ఠూక్తం 'మాయోపహితం చైతన్య మీశ్వరసాక్షీ'తి—నన్వస్తు
మూలాజ్ఞానం మాయా. తథాపి న తదైక్యసిద్ధిః 'ఇన్ద్రో మాయాభి'
రితి బహువచనశ్రుతివిరోధేన లాఘవానుగృహీతస్యాప్యనుమానస్య
మాయైకత్వే ప్రమాణత్వాయోగాదిత్యాశంక్య, మాయాగతశక్తిభే
దవిషయతయా తద్గతగుణభేదవిషయతయా వా బహువచనోపపత్తే
ర్న విరోధ ఇత్యాహ—ఇన్ద్రఇతి. శక్తివిశేషేతి. ఏకత్వేఽపి వహ్నే
ర్దాహప్రకాశనాదిశక్తిభేదవన్మాయైకత్వేఽపి ప్రపఞ్చవైచిత్ర్యదర్శనేన
తదనుకూలనానాశక్త్యభ్యుపగమాదితి భావః. నను మాయాభిరితి
బహువచనస్య అసత్యపి ముఖ్యార్థత్యాగకారణే గుణశక్తభేదవిషయ
త్వాభిధాన మయుక్త మిత్యాశఙ్క్య, మాయైకత్వశ్రుతిస్మృతీనా
మనేకత్వేన తద్విరోధాదేకాబహువచనశ్రుతిరేవాన్యపరా కల్ప్యతే

యినం తు మహేశ్వరం * తరన్త్యవిద్యాం వితతాం హృది యస్మిన్నివేశితే, యోగీ మాయామమేయాయ తస్మై విద్యాత్మనే నమః * అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపాం, అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య, ఇత్యాది శ్రుతిషు ఏకవచనబలేన లాఘవానుగృహీతేన మాయాయా ఏకత్వం నిశ్చీయతే, తతశ్చ తదుపహితచైతన్యం ఈశ్వర

ఇత్యాహ—మాయాస్త్విత్యాదినా. ఏకత్వం నిశ్చీయత ఇత్యన్తేన. అత్ర మాయాభేదం వదన్వాదీ ప్రష్టవ్యః, కిం మాయాభిరితి బహువచనాత్ మాయాభేదోఽభిప్రేతః? మాయాఽవిద్యాభేదో వా? నాద్య ఇత్యాహ—మాయామితి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—తరన్తీతి. నివృత్తిరేవాత్ర తరణమ్. 'తరతి బ్రహ్మహత్యా'మిత్యాదౌ నివృత్తౌ తచ్ఛబ్దప్రయోగాత్—నద్యాదేరివ లఙ్ఘనస్యాత్రాభావాత్. తథా చ మాయామవిద్యాం తరన్తీతి సామానాధికరణ్యేన జ్ఞాననివర్త్యత్వనిర్దేశాన్న మాయా అవిద్యాతో భిద్యతే ఇతి భావః. నను మాయాభిరితి బహువచనశ్రుతిర్మాయాభేదవిషయైవ న తు తద్గతగుణభేదాభిప్రాయా తత్ర ప్రమాణాభావాత్ ఏకవచనస్య 'గ్రహం సమ్మార్ష్టీ'తి వదుపపత్తేరిత్యత ఆహ—అజామితి. 'నాసదాసీన్నో సదాసీత్తమ ఆసీత్ * అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానా నాన్యచ్ఛ్రియో వేదయన్త,' ఇత్యాది శ్రుతయః ఆదిపదగ్రాహ్యాః. నను శ్రుతిబహుత్వమాత్రాన్న మాయైక్యసిద్ధిః ఏకేనాపి బలవతా బహూనాం బాధదర్శనాదిత్యాశఙ్క్య లాఘవానుగ్రహాదేకత్వశ్రుతీనామేవ ప్రాబల్యమిత్యాహ—లాఘవేతి. ప్రకృతమీశ్వరసాక్ష్యైకత్వ ముపసంహరతి-తతశ్చేతి. ఉపాధిభూతమాయాయా ఏకత్వాదిత్యర్థః. న కేవలమేకం ఈశ్వరసాక్షి, కిన్త్వనాది చేత్యాహ—తచ్చేతి. ఈశ్వరసాక్షిణః పరమేశ్వరాద్భేదం దర్శయితుం తత్స్వరూపమాహ—మాయేతి. మాయావిశిష్టం చైతన్యం పరమేశ్వర ఇత్యర్థః. నను మాయాయా ఏకత్వేన తద్విశిష్టస్య పరమేశ్వరస్యాపి తథా

సాక్షీ. తచ్చానాది. తదుపాధే ర్మాయాయాఅనాదిత్వాత్, మాయావచ్ఛిన్నం చైతన్యం చ పరమేశ్వరః, మాయాయావిశేషణత్వే ఈశ్వరత్వం ఉపాధిత్వే సాక్షిత్వమితి ఈశ్వరత్వసాక్షిత్వయో ర్భేదః నతు ధర్మిణో రీశ్వరత్వసాక్షిణోః, స చ పరమేశ్వర ఏకోఽపి స్వోపాధిభూతమాయానిష్ఠసత్త్వరజస్తమోగుణభేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాదిశబ్దవాచ్యతాం భజతే, నను ఈశ్వరసాక్షిణోఽనాదిత్వే 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదినా సృష్టిపూర్వసమయే పరమేశ్వరస్యాగన్తుకమీక్షణ ముచ్యమానం కథముపపద్యతే? ఉచ్యతే యథా విషయేన్ద్రియసంనికర్షాదికారణవశేన జీవోపాధ్యన్తఃకరణస్య వృత్తిభేదాః జాయన్తే, తథా సృజ్యమానప్రాణికర్మవశేన పరమేశ్వరోపాధిభూతమాయాయాం వృత్తివిశేషా ఇదమిదానీం స్రష్టవ్యమిద మిదానీం పాలయి

త్వాత్ భేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరవ్యపదేశానుపపత్తి రిత్యాశఙ్క్య కిం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరత్వానాం స్వరూపతోఽనుపపత్తిః? పరమార్థతో వా? నాన్త్యః ఇష్టత్వాత్. నాద్య ఇత్యాహ-సచేతి. ఈశ్వరచైతన్యమేవోద్భూతసత్త్వగుణమాయావచ్ఛిన్నం పాలయితృవిష్ణురితి వ్యపదిశ్యతే. తదేవావిర్భూతరజోగుణమాయాక్రాన్తం స్రష్టృబ్రహ్మేతి గీయతే, అతిరోహితతమోగుణమాయావచ్ఛిన్నం సంహర్తృమహేశ్వరశబ్దవాచ్యతాం భజతే. 'అథ యోహ ఖలు వావాస్య రాజసోంఽశోఽసౌ సయోఽయం బ్రహ్మాథ యోహ ఖలు వావాస్య తామసోంఽశోఽసౌ సయోఽయం రుద్రోఽథ యోఽహ ఖలు వావాస్య సాత్త్వికాంశోఽసౌ సయోఽయంవిష్ణు'రితి మైత్రేయోపనిషది తద్దైవావగతేః. తథా చ బ్రహ్మాదీనాం మాయావచ్ఛిన్నత్వలక్షణపరమేశ్వరత్వానాభేదేఽపి తత్తద్గుణవిశిష్టమాయాయాభిన్నత్వాత్. బ్రహ్మత్వాదినా పరస్పరం భేదో యుజ్యత ఇతి భావః. ఈశ్వరసాక్షిణోఽనాదిత్వే బాధక మాశఙ్కతే-నన్వితి. సాక్షిణః స్వరూపేణానాదిత్వేఽపి సాదిమాయావృత్తివిశిష్టతయా సాదిత్వ ముపపద్యతే ఇత్యాహ—ఉచ్యతఇతి. ఏవం సాక్షిద్వైవిధ్యని

తవ్య మిదమిదానీంసంపత్తవ్య మిత్యాద్యాకారా జాయన్తే. తాసాం చ వృత్తీనాం సాదిత్వాత్తత్ప్రతిబిమ్బితచైతన్యమపి సాదీత్యుచ్యతే, ఏవం సాక్షిద్వైవిధ్యేన ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ద్వైవిధ్యం, ప్రత్యక్షత్వఞ్చ జ్ఞేయగతం జ్ఞప్తిగతం చ నిరూపితం, తత్ర జ్ఞప్తిగతప్రత్యక్షత్వస్య సామాన్యలక్షణం చిత్త్వమేవ, పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదావపి వహ్న్యాద్యాకారవృత్త్యుపహితచైతన్యస్య స్వాత్మాంశే స్వప్రకాశతయా ప్రత్యక్షత్వాత్, తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వన్తు పూర్వోక్తమేవ, తస్యచ భ్రాన్తిరూపప్రత్యక్షే నాతివ్యాప్తిః, భ్రమప్రమాసాధారణప్రత్యక్షత్వసామాన్యనిర్వచనేనతస్యాపి లక్ష్యత్వాత్, యదా తుప్రత్యక్షప్రమాయా ఏవ లక్షణం వక్తవ్యం తదా పూర్వోక్తలక్షణే అబాధితత్వం విషయవిశేషణం దేయం, శుక్తిరూప్యాదిభ్రమస్య సం

రూపణాజ్జీవేశ్వరసాక్షిజన్యభేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ద్వైవిధ్యం సిద్ధమిత్యాహ—జీవమితి. నన్వేవమపి శుక్తిరూప్యాదిభ్రమే ప్రత్యక్షలక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితి చేత్. న తావద్విషయప్రత్యక్షలక్షణస్య తద్విషయేఽతివ్యాప్తిః తస్య కేవలసాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి జ్ఞప్తిప్రత్యక్షప్రమాలక్షణస్య తత్రాతిప్రసక్తిః, భ్రమస్యాపి స్వాంశే ప్రత్యక్షప్రమాణతయా సామాన్యలక్షణే లక్ష్యత్వాత్. అతో విశేషలక్షణస్యైవ సా వాచ్యా. సాపి నసమ్భవతీతి వృత్తానువాదపురస్సరమాహ—ప్రత్యక్షత్వం చేతి. కింతత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షప్రమాత్వప్రయోజకస్య? తత్రాద్యం నిరాకరోతి—తస్యచేతి. ద్వితీయంనిరస్యతి. యదాత్వితి. ప్రత్యక్షప్రమాణనిరూపణాయతత్ప్రమాయా ఏవ లక్షణీయత్వాదితిభావః. నను పారమార్థికత్వస్యఘటాదావభావేనతద్ఘటితలక్షణస్యతత్ప్రమాయామవ్యాప్తిః. సత్త్వలక్షణాబాధితత్వస్యప్రాతిభాసికే సత్త్వేనాతివ్యాప్తితాదవస్థ్యమిత్యాశఙ్కాయాం, సంసారకాలీనబాధావిషయత్వస్యాబాధితపదేనవివక్షితత్వాత్తస్యచతత్రాభావాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ—శుక్తిరూప్యాదిభ్రమస్యేతి. భ్రాన్తిజ్ఞానస్యానిర్వచ

సంసారకాలీనబాధవిషయ ప్రాతిభాసికరజతాదివిషయకత్వేన ఉక్తలక్ష
ణాభావా న్నాతివ్యాప్తిః, నను, విసంవాదిప్రవృత్త్యాభ్రాన్తిజ్ఞానవిషయ

నీయరజతాదివిషయత్వముపశ్రుత్యైతదసహమానోఽన్య థాఖ్యాతివాదీ
నైయాయికః ప్రత్యవతిష్ఠతే. నన్వితి—నను భ్రాన్తిజ్ఞానమేవాసిద్ధమ్.
సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వాత్. తథాహి. విప్రతిపన్నాస్సర్వేఽపి ప్రత్య
యాః-యథార్థాః- ప్రత్యయత్వాత్. ఘటాదిప్రత్యయవత్. నచా యథా
ర్థజ్ఞానానభ్యుపగమేవిసంవాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఇష్టభేదాగ్రహాదేవ
తదుపపత్తేః. నను భేదాగ్రహమాత్రాన్న ప్రవృత్తిః చేతనవ్యవహారస్యజ్ఞాన
పూర్వకత్వాత్. అన్యథాసుషుప్త్యాదావపితదాపత్తేః. నాప్యుపస్థితే
పురోవర్తిని. ఇష్టానుపస్థితావపితత్ప్రసక్తాత్. నచోపస్థితత్వముభయవి
శేషణమ్. పురోవర్తీష్టజ్ఞానయోర్భేదగ్రహేఽపితత్ర తదగ్రహసత్త్వాత్.
తస్మాదభేదజ్ఞానమేవప్రవర్తకమిత్యకామేనాప్యభ్యుపేయమితిచేన్న. ఉప
స్థితే పురోవర్తిని ఉపస్థితేష్టభేదాగ్రహస్యజ్ఞానభేదాగ్రహసహితస్య
ప్రవర్తకత్వాత్, నచ భేదగ్రహాభావాపేక్షయా లాఘవేన భావస్యై
వాభేదగ్రహస్యప్రవర్తకత్వమితియుక్తం. భూతలాదేః స్వరూపేణ
భావస్యైవ రూపాన్తరేణాభావత్వాభ్యుపగమేనఅతిరిక్తాభావాసిద్ధేః,
యథాహుః. 'భావాన్తరమభావోహికయాచిత్తువ్యపేక్షయే'తి. అస్తు
వాఽతిరిక్తాభావః. తథాపి నలాఘవం. సత్యస్థలఇవతద్ధేణోరితి న్యా
యేన ఆవశ్యకభేదాగ్రహస్యైవప్రవృత్తిహేతుత్వేనక్లృప్తత్వాత్. ప్ర
త్యుత ప్రవృత్త్యర్థం అసత్యస్థలేఽప్యతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానం కల్పనీయం ఇత్య
భేదగ్రహహేతుతాయామేవ గౌరవం. యద్వా, స్వరూపతో విషయ
తశ్చాగృహీతభేదం గ్రహణస్మరణాత్మకం జ్ఞానద్వయమేవ ప్రవర్తకం
నచ గ్రహణస్మరణాత్మక జ్ఞానద్వయాభ్యుపగతౌ ఇదం సాక్షాత్కరోమి
రజతం స్మరామీతి స్వార్థవివేచకానువ్యవసాయాపత్తిః. శుక్తిత్వాగ్ర
హావత్ దోషేణ తస్య ప్రతిబన్ధాత్. అతఏవ న తత్తోల్లేఖః. దోషే
ణైవ తత్తాయాః ప్రముష్టత్వాత్. నచ పీతశ్శంఖః తిక్తో గుడ ఇత్యాదా

వనుభూయమానారోపస్థలే ఇష్టానిష్టస్మరణాభావాత్ కథం ప్రవృత్తి నివృత్తీ ఇతి వాచ్యం-తత్రాపి పీతత్వతిక్తత్వాదీనాం స్మరణస్యైవ కల్పనాత్. తదుక్తం. 'మాషరాశిస్థమషీవిషయే మాషార్థిప్రవృత్తిర్మషీసలిమస్మారితమాషభేదాగ్రహాదనుభూయమానారోపేఽసిద్ధవే'తి. అథ వా అగృహీతభేదం జ్ఞానద్వయం ప్రవర్తకం ఇదఞ్చానుభూయమానారోపస్థలే ఇష్టపురోవర్తినో గ్రహణాభ్యుపగమేఽప్యస్తీతి న ప్రవృత్త్యాద్యనుపపత్తిః. యద్వా అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివిషయమగృహీతేష్టజ్ఞానభేదం జ్ఞానం ప్రవర్తకం. అయఞ్చ భేదాగ్రహః క్వచిద్విద్యమానేఽపి భేదే దోషవశేన తదగ్రహాత్ క్వచిత్తదభావాత్. తథా చ సత్యస్థలే జ్ఞానద్వయాభావేఽపి న ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః, నను వివాదాధ్యాసితం పురోవర్తిజ్ఞానం - రజతత్వప్రకారకం-తత్ప్రకారకప్రవృత్తిజనకత్వాత్ ఉభయసిద్ధసమీచీనరజతజ్ఞానవదిత్యనుమానాత్పురోవర్తిని రజతత్వసిద్ధౌ తస్య చ బాధదర్శనేన మిథ్యాత్వావగమాత్ తజ్జ్ఞానవిషయం యథార్థత్వానుమానం బాధితమితి చేన్న. అనుకూలతర్కాభావాత్ విపక్షే బాధకాభావాచ్చ. న చ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిర్బాధికా. అన్యథైవ తస్యా ఉపపాదితత్వాత్. కిం చ రజతజ్ఞానం న శుక్తివిషయం అన్యాకారజ్ఞానస్యాన్యవిషయత్వేఽనుభవవిరోధాత్. నను రజతజ్ఞానం శుక్తివిషయమేవ తద్గోచరవ్యవహారజనకత్వాత్ శుక్తిజ్ఞానవత్. న చానుభవవిరోధః. ఇదం రజతత్వేన జానామీతి రజతజ్ఞానవిషయత్వస్యైవానుభవాదితి చేన్న. ఆరోప్యానిరూపణేన తదభేదవిషయపురోవర్తిజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః—తథాహి. శుక్తౌ విషయే ఇదమాత్మనావభాసమానం రజతం, కిమసత్ ? ఉతసత్ ? నాద్యః. అపరోక్షావభాసానుపపత్తేః, న హ్యసత్ ఇన్ద్రియసన్నికృష్టం సంవిదభిన్నం వా ? నను విషయస్య సమస్తసామర్థ్యవిరహేఽపి పూర్వవిజ్ఞానసామర్థ్యాదుపజాతవిజ్ఞానమేవాసతః ప్రకాశః తస్య హ్యేష స్వభావః, యదసత్ప్రకాశయతీతి అత

ఏవాపాయః. 'అసత్ప్రకాశనశక్తిరేవాస్యావిద్యే'తి. అతఏవ చానుభవః అసదేవ రజతమభాత్ ఇతి. అన్యథాసద్వాదిమతేఽపి విభ్రమే పురోవర్తిసంసర్గస్య శూన్యతయానవభాసాపత్తేః. తస్మాదసదేవాధ్యాసవిషయ ఇతి చేన్న. శక్త్యభావేన శక్తేరేవానుపపత్తేః. అసదేవాస్యాశ్శక్యమితి చేత్, కిమేతత్కార్యం? ఉతజ్ఞాప్యం? నతావత్కార్యం. అసత స్ఫుత్త్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే, కిం జ్ఞానాన్తరద్వారా విజ్ఞానమసత్ప్రకాశయతి? ఉత విజ్ఞానమేవ తత్ప్రకాశః? నాద్యః. జ్ఞానాన్తరానుపలబ్ధేః. అనవస్థాపాతాచ్చ. న ద్వితీయః. సదసతోస్సంబన్ధానిరూపణాత్. నహ్యాసంబన్ధం వస్తు విజ్ఞానానిశతమపి ప్రకాశయన్తి. 'అసదధీననిరూపణత్వం సతో విజ్ఞానస్యాసతా విషయేణ సంబన్ధ ఇతి చేన్న.' అసతో నిరూపకత్వాయోగాత్. నాపి స్వాభావస్సంబంధః. సన్మాత్రనిష్ఠస్య కార్యకారణభావస్య అవినాభావస్య వా స్వాభావస్య సదసతోరయోగాత్. తస్మాన్మాధ్యస్థ్యమసత్. సత్త్వపక్షేఽపి, తద్రజతం కిమాన్తరం? ఉతబాహ్యం? నాద్యః. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సుఖాదివత్కేవలసాక్షివేద్యత్వలక్షణస్యాన్తరత్వస్య చ విజ్ఞానవాదిభిర్యోగాచారైరనభ్యుపగమాత్. నను రజతాదికం జ్ఞానాభిన్నం ఇన్ద్రియసంప్రయోగమన్తరేణాపరోక్షత్వాత్ సంవేదనవత్. న చ విశేషణాసిద్ధిః, ఇన్ద్రియేణ సహ సంయోగస్యాభావాత్. జ్ఞానస్య చ ప్రాప్యసత్త్వే రనభ్యుపగమాదితి చేన్న. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే రజతం జానామీతి భేదానుభవవిరోధాత్. ప్రతిపత్తుః ప్రత్యయాదనతిరేకేణ అహం రజతమితి ప్రతిభాసాపత్తేశ్చ. అనుభవః ప్రమాణమితి చేత్. కిం ఇదం రజతమితి ప్రత్యయః, రజతస్యాన్తరత్వే ప్రమాణం? బాధకప్రత్యయో వా? అర్థాపత్తిర్వా? నతావదాద్యః తస్యాన్తరత్వేఽప్రమాణత్వాత్. ఇదం రజతమితీదన్త్వరజతత్వసామానాధికరణ్యవిషయత్వేన తత్రైవ ప్రమాణత్వాచ్చ. అతఏవ న ద్వితీయః. న హి బాధకజ్ఞానం రజతస్య జ్ఞానాకారతామవగాహతే, కింతు పురోవర్తిని ద్రవ్యే రజతభేదం. న తృతీ

యః. బాధకప్రత్యయస్య రజతభేద తద్ధర్మాత్యన్తాభావవిషయత్వే అర్థాపత్త్యనవకాశాత్. ఇదంత్వప్రతిషేధేహి బహిర్బాధితం రజతమాంతర ఏవ జ్ఞానే వ్యవతిష్ఠత ఇత్యర్థాపత్తిః స్యాత్. ఇదంత్వేన ప్రతిషిద్ధస్య రజతస్య దేశాన్తరసత్త్వేనాప్యుపపత్తేశ్చ. కించ, జ్ఞానస్య రజతాకారత్వం స్వాభావికం? హేత్వన్తరాధీనం వా? నాద్యః. సర్వజ్ఞానానాం రజతాకారత్వప్రసఙ్గాత్. నద్వితీయః. విజ్ఞానమాత్రవాదాత్. కించ, నతావత్ రజతమాన్తరం బాహ్యేశుక్తిశకలాదావధ్యస్యతే. విజ్ఞానవాదిమతే బాహ్యస్యాలీకత్వేన తత్రాధ్యాసాయోగాత్. నన్వాన్తరే రజతే బహిష్ట్వారోపః. అతఏవ బాధోఽపి తన్మాత్రవిషయః.లాఘవాత్. తథాసతి రజతస్య తద్ధర్మస్య చేదన్తాయాంబాధ ఇతి గౌరవప్రసఙ్గాదితి రజతస్యాపి బాధితత్వేన తత్ర బహిష్ట్వాధ్యాసాయోగాత్. బాధస్య నేదం రజత మితి విశిష్టరజతవిషయస్యానుభవసిద్ధత్వేన తత్కల్పనాభావాత్. అతఏవ నేదం రజతం కింతుశుక్తిరితి బాహ్యాధిష్ఠానావధికో బాధః. అన్యథా రజతమిదం న కిన్త్వాన్తర మితిస్యాత్? తస్మాత్ ఆన్తర రజతమధ్యాసవిషయ ఇత్యయుక్తం. బాహ్యపక్షేఽపి, తద్రజతం కిం పురోదేశవర్తి? దేశాన్తరవర్తివా? ఆద్యేఽపి, రజతం పురోవర్తిద్రవ్యస్య పరిణామః? అవిద్యాయావా? నాద్యః శుక్త్యవయవోత్పన్నస్య రజతస్య శుక్తివత్పారమార్థికత్వేన బాధానుపపత్తేః. నను దోషసాపేక్షస్యతదవయవోత్పన్నస్య రూప్యస్య దోషాపగమాన్నాశేన బాధోపపత్తిరితి చేన్న. దోషస్యనిమిత్తకారణమాత్రత్వేన తదపగమస్య రజతావినాశకత్వాత్. న హి దణ్డాపగమే ఘటాపాయో దృష్టః. తతశ్చ రజతం న పురోవర్తిద్రవ్యపరిణామః అవిద్యాపరిణామత్వేఽపి న కేవలావిద్యాపరిణామః. దోషరహితస్యానుద్బుద్ధరజతాదిసంస్కారస్యాపి పురుషస్య తత్ప్రసఙ్గాత్. నాపి దోషాదిసహకృతావిద్యాపరిణామః రజతావయవానాం క్లృప్తరజతోత్పాదకానా మభావేన దోషాదిసహకారమాత్రేణ అవిద్యాయాస్తదుత్పాదకత్వాయోగాత్. కించ

రజతం నావిద్యాపరిణామః. సర్వజ్ఞానానాంయథార్థత్వేన భ్రమానుపపత్తేః. తత్ప్రమాణస్య భ్రమోపాదానత్వస్య చ తల్లక్షణస్యాసమ్భవే నావిద్యాయా ఏవ దుర్నిరూపత్వాత్. తస్మా న్నపురోవర్తిరజతమధ్యాసవిషయః. దేశాన్తరవర్తిత్వపక్షేఽపి, న తావత్కేవలాచ్చక్షుష స్తద్విషయజ్ఞానజన్మ. తస్యాసన్నికర్షాత్. ఇన్ద్రియాణాం సమీచీన జ్ఞానజనన సామర్థ్యనియమాచ్చ. నాపి దోషసహకృతాత్ దోషస్య ప్రకృతకార్యోపజననసామర్థ్యవిఘాతమాత్ర హేతుత్వాత్. అన్యథా దుష్టాదపి కుటజబీజాత్ వటాఙ్కురోత్పత్తిప్రసంగః అతశ్చ న దేశాంతరవర్తిరజతారోపః. నన్వఖ్యాతివాదిమతే శుక్తికాదిపురోవర్తిద్రవ్యదర్శనానన్తరం తత్ర జాయమానరజతజ్ఞానస్యాప్రామాణ్యప్రసిద్ధి స్తద్విషయేబాధప్రసిద్ధిశ్చ అప్రమాణజ్ఞానాభావాత్ బాధ్యవిషయాభావాచ్చ న స్యాదితి చేన్న. రజతవ్యవహారస్యైవ తేన బాధాత్ జ్ఞానస్య చ తాదృశ విసంవాదివ్యవహారహేతుత్వేనాప్రామాణ్యవ్యపదేశోపపత్తేః. తస్మాద్యథార్థా ఏవ సర్వేఽపి ప్రత్యయా ఇతి—ఉచ్యతే. అస్తి తావత్పురోవర్తిని ఇదం రజతమితి సామానాధికరణ్యవ్యపదేశో రజతార్థిప్రవృత్తిశ్చేతి సార్వజనీనం. తదేతన్న భేదాగ్రహమాత్రాద్భవితు మర్హతి సుషుప్తౌ తత్ప్రసఙ్గాత్. నాప్యుపస్థితేష్టభేదాగ్రహాత్. తస్యాభావతయా గురుత్వేనాభావజ్ఞానస్యైవ సత్యస్థలే హేతుత్వేన క్లృప్తత్వాత్. నచ 'తద్ధితోరి'తిన్యాయేన భేదాగ్రహ ఏవ హేతుః క్లృప్త ఇత్యుక్తమితి వాచ్యం. కారణత్వస్య భావత్వవ్యాప్యతయాఽభావమాత్రస్యైవాహేతుత్వాత్. మణ్యాది సమవధానే దాహానుత్పాదస్యచ వహ్నిగతశక్త్యభిభవప్రయుక్తత్వేన ప్రతిబన్ధకాభావస్య కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్. నాప్యగృహీతేష్టభేదపురోవర్తిజ్ఞానం ప్రవర్తకం ఉపస్థితేష్టభేదాగ్రహవత్ అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివిషయత్వవిశిష్టాగృహీతేష్టజ్ఞానభేదజ్ఞానవత్త్వాపేక్షయా పురోవర్తివిశేష్యకేష్టతావచ్ఛేదకప్రకారజ్ఞానత్వస్య లఘుత్వేన అభేదాగ్రహస్య తేనైవ సత్యస్థలే ప్రవృత్తికారణతాగ్రహాత్. న చాతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానకల్పనం దోషః, కారణతాగ్రహ

సిద్ధావపి తస్య ప్రాతిభాసిక తత్కాలోత్పన్న రజతాదివిషయకత్వే న
దశాయాం తత్కల్పనస్యానుపస్థితత్వాత్. ఉపస్థితస్య చ తర్కితగౌర
వస్య సకలప్రమాణప్రవృత్త్యప్రతిబన్ధకత్వేనాపరిపన్థిత్వాత్. ఫలము
ఖస్య చ ఉపజీవ్యకారణతాగ్రహాపరిపన్థిత్వేశఙ్కానవకాశాత్. నచ విష
యానిరూపణాన్మిథ్యాజ్ఞానాభావః. సత ఏవ రజతస్య దేశాన్తరవర్తినః
పురోవర్తిజ్ఞానే విషయత్వాత్. నాపి రజతజ్ఞానసామగ్రీవిరహః. యథా
ర్థప్రత్యక్షమాత్రే సన్నికర్షస్య హేతుత్వేన అసన్నికృష్టస్యాపి రజ
తస్య దోషవశాద్భానోపపత్తేః యత్తు దోషస్య ప్రకృతకార్యప్రతి
బన్ధమాత్రహేతుత్వేన విపరీతకార్యాహేతుత్వాత్ తత్సహకృతా
చ్చక్షుషో నమిథ్యాజ్ఞానసమ్భవ ఇతి — తన్న. దావదగ్ధవేత్రబీజాదా
కదలీకాణ్డారంభకత్వస్య భస్మకదుష్టేచౌదర్యతేజసి బహ్వన్నపానపచ
నస్య చ దర్శనాత్. యచ్చోక్తం విప్రతిపన్నాస్సర్వేఽపి ప్రత్య
యాః - యథార్థాః - ప్రత్యయత్వాత్. సమ్ప్రతిపన్నవదితి నైత
త్సారం. ఉక్తన్యాయేన పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య నేదం రజతమితి
తత్త్రైవాభావప్రతియోగిత్వావగమేన అనుమానస్య ప్రత్యక్షబాధాప
హృతవిషయత్వాత్. తదేతత్సిద్ధమ్, వివాదాధ్యాసితం రజతజ్ఞానం
పురోవర్తివిశేష్యకం తద్విశేష్యకరజతార్థిప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానత్వాత్,
యత్ యద్విశేష్యకప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానం తత్ తద్విశేష్యకం, యథో
భయసిద్ధసమీచీనజ్ఞానం, తథాచేదం, తస్మాత్తథేతి. నచాప్రయోజ
కత్వం. విశిష్టజ్ఞానకారణతాయాం లాఘవస్యోక్తత్వాత్. ప్రవృత్త్యను
పపత్తేశ్చ విపక్షే బాధకత్వాత్. తస్మాద్విసంవాదిప్రవృత్తిజనకం సర్వ
జ్ఞానమయథార్థమితి సిద్ధమ్:—తదేతదాహ—విసంవాదిప్రవృత్త్యా
భ్రాన్తిజ్ఞానసిద్ధావితి. నన్విదం రజతమిత్యనుభవ ఏవ తత్కాలోత్పన్న
రజతే ప్రమాణమ్. అన్యథా ప్రత్యయస్య నిర్విషయత్వాపత్తేః. ఆన్త
రస్యాసతశ్చ రజతస్య నిరాకరణాత్. వ్యవహితవిషయస్య చ ప్రత్య
క్షావిషయత్వాదిత్యాశఙ్క్యనహీదం రజతమితి ప్రత్యయస్తస్య ప్రాతి

ప్రమాణం దేశాన్తరీయ రజతస్య క్లృప్తస్యైవ తద్విషయత్వసమ్భవా
దితి చేన్న, తస్యాసన్నికృష్టతయా ప్రత్యక్షవిషయత్వాయోగాత్,

భాసికత్వే ప్రమాణం తేన తస్య విషయీకరణాదిత్యాశయేనాహ—
తస్యేతి. నను విషయాన్తరానుపపత్త్యా తస్య ప్రాతిభాసికరజతం విష
యత్వేన కల్ప్యత ఇత్యత ఆహ — దేశాన్తరీయరజతస్యేతి. తస్య
విషయత్వే వినిగమకమాహ—క్లృప్తస్యైవేతి. తథాచ రజతం వ్యవ
హితమపి దోషవశాదేవ భ్రమే భాసత ఇతి భావః. ఏవం భ్రాన్తి
జ్ఞానం సర్వమన్యథాఖ్యాతి రిత్యాశఙ్క్యతే సిద్ధాన్తీ దూషయతి-నేతి.
కిం దేశాన్తరవర్తిరజతమసన్నికృష్టమపి భ్రమేఽవభాసత ఇత్యభిమతం?
సన్నికృష్టం వా? నాద్యః. సన్నికర్షాభావే తద్ఘటితప్రత్యక్షసామగ్రీవిర
హాత్ విశేష్యసన్నికర్షవత్ విశేషణసన్నికర్షస్యాపి ప్రత్యక్షహేతు
త్వాత్. అన్యథా వ్యవహితదణ్డే పుంసి దణ్డీతి విశిష్టప్రత్యక్షాపత్తేః.
నచైవమపి జన్యయథార్థప్రత్యక్ష ఏవ విశేషణసన్నికర్షో హేతు
రస్త్వితి వాచ్యమ్ లాఘవేన జన్యప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్న ఏవ తస్య
హేతుత్వాత్. అన్యథా సురభిచన్దనమిత్యాదౌ విశేషణీభూతసౌర
భాంశే జ్ఞానప్రత్యాసత్తికల్పనం, వహ్నిసన్నికర్షాభావేన సన్నికృష్టేఽపి
పర్వతే తద్విశిష్టప్రత్యక్షాభావవర్ణనం, చ తవ మతే విరుధ్యేత ద్వితీ
యేఽపి, కిమిన్ద్రియస్య రజతేన సాకం లౌకికసన్నికర్షః? అలౌకికో వా?
నాద్యః. ఇన్ద్రియస్య తేన సంయోగ సంయుక్తసమవాయాదే రభావా
దిత్యాహ—తస్యేతి అలౌకిక ఇత్యత్రాపి, కిం సామాన్యం ప్రత్యా
సత్తిః? ఉత జ్ఞానమ్? తత్రాపి, న తావత్ప్రమేయత్వేన రజతగ్రహః.
తస్య తత్ప్రకారకత్వాపత్తేః. నాపి రజతత్వేన ఇన్ద్రియసంయుక్తే పురో
వర్తిని తస్యాభావేనాసన్నికృష్టత్వాత్. సన్నికృష్టసామాన్యస్యైవ
ప్రత్యాసత్తిత్వాభ్యుపగమాత్. కించ, న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః.
ప్రమాణాభావాత్ వ్యాప్తిగ్రహస్య సిద్ధాన్తే సన్నికృష్టధూమాది
వ్యక్తిమాత్రవిషయకత్వేన సకలధూమావిషయతయా తస్య సామా
న్యప్రత్యాసత్తికల్పకత్వాభావాత్. ధూమో వహ్నివ్యభిచారీ న వేతి

నచ జ్ఞానం తత్ర ప్రత్యాసత్తిః, జ్ఞానస్య ప్రత్యాసత్తిత్వే తతఏవ వహ్న్యాదేః ప్రత్యక్షత్వోపపత్తౌ అనుమానాద్యుచ్ఛేదాపత్తేః, నను రజతోత్పాదకానాం రజతావయవాదీనా మభావే శుక్తౌ కథం తవాపి

సంశయస్య చ తత్తద్ధూమత్వేన వహ్నిసామానాధికరణ్యనిశ్చయేఽపి ప్రసిద్ధధూమఏవ సమ్భవేనాప్రసిద్ధధూమావిషయత్వాత్ సమానప్రకారకనిశ్చయస్యైవ సంశయవిరోధిత్వాత్. అతఏవ ఘటత్వేనేతరభేదనిశ్చయేఽపి పృథివీత్వేనఘటే తత్సంశయ ఇతి తవాపి రాద్ధాన్తః. తస్మాన్న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిరితి సంక్షేపః. ద్వితీయం పక్షం దూషయతి నచేతి. అయం భావః న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః ప్రమాణాభావాత్. నచ ఘటమహం జానామీత్యనువ్యవసాయః వ్యవసాయస్య ప్రత్యాసత్తిత్వే ప్రమాణమ్. తస్య స్వప్రకాశతయా మనోజన్యజ్ఞానాన్తరానపేక్షణాత్. అతఏవ నచాక్షుషజ్ఞానేఽపి తన్నియమః. ప్రత్యభిజ్ఞావత్ సంస్కారాదిసహకారిబలాత్ అసన్నికృష్టవిషయచాక్షుషజ్ఞానోపపత్తేః. నచ తత్రాపి చాక్షుషత్వాత్సన్నికర్షజన్యత్వం కల్ప్యత ఇతి యుక్తమ్. చక్షుర్జన్యస్యాపి కస్యచిత్పరోక్షాపరోక్షత్వే బాధకాభావాత్. ప్రమాత్వాప్రమాత్వయోరివ పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయో రేకజ్ఞానధర్మత్వోపపత్తేశ్చ. తస్మాత్ న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిరితి దిక్. నన్వలౌకికసామగ్రీతోఽనుమితి సామగ్ర్యా బలవత్త్వాత్ వహ్న్యాదేః కథం ప్రత్యక్షత్వమితి చేన్న. సమానే విషయే ప్రత్యక్షసామగ్రీత్వేనైవ లాఘవేన బలవత్తయా అనుమితిసామగ్ర్యాఏవ దుర్బలత్వాత్. అన్యథా సంశయోత్తరప్రత్యక్షప్రమానుపపత్తిః నను రజతావయవస్య తదుపాదానస్య ప్రసిద్ధస్యచ తన్నిమిత్తస్యాభావే కథం శుక్తౌ రజతం జాయేత? నచ శుక్త్యవయవ స్తదుపాదానం. నిరస్తత్వాత్, తదుత్పన్నస్య శుక్తిత్వాపత్తేశ్చ. అతఏ న తజ్జ్ఞానమపి. క్లృప్తకారణస్య విషయేన్ద్రియసన్నికర్షాదే రభావా దిత్యాశఙ్కతే—నన్వితి. అస్తిహి శుక్తౌ రజతజ్ఞానం ఇదం రజతమితి. తత్రచాసతోఽనవభాసనాత్ అన్తర

రజత ముత్పద్యతే ఇతిచేత్, ఉచ్యతే, న హి లోకసిద్ధసామగ్రీ ప్రాతిభాసికరజతోత్పాదికా కిన్తు విలక్షణైవ, తథాహి, కాచాదిదోషదూ

స్యచ రజతస్య నిరాకృతత్వాత్ బాహ్యస్యచ పురోఽవస్థితస్య పారమార్థికస్య బాధానుపపత్త్యా దేశాన్తరీయస్య వ్యవధానేన విషయత్వాయోగాత్. అతః పరిశేషాత్ ప్రాతిభాసికం తత్కాలోత్పన్నమేవ రజతం విషయఇత్యభిప్రేత్యాహ—ఉచ్యతఇతి. కిం లోకసిద్ధరజతసామగ్రీవిరహాత్ప్రాతిభాసికరజతానుత్పాదః? సామగ్రీమాత్రవిరహాద్వా? నాద్యః, లౌకికపరమార్థస్యైవ రజతస్య రజతావయవాద్యపేక్షత్వేన ప్రాతిభాసికస్య తదనపేక్షత్వాత్. అతఏవ క్లృప్తహేతుమన్తరేణాపి స్వప్నరథాదే రుత్పత్తి రిత్యాశయేనాహ—నహీతి. ద్వితీయమనువదతి—కిన్త్వితి. దోషసంస్కారాదిసహకృతావిద్యైవ ప్రాతిభాసికరజతోత్పాదికేత్యాహ—విలక్షణైవేతి. నను రజతతజ్జ్ఞానయోర్నతావదవిద్యోపాదానం. ప్రమాణాభావాత్. తదుపాదానత్వేచ వియదాదివత్సత్యత్వాపత్తేః. నచాత్మా తదుపాదానం. అపరిణామిత్వాత్. నాపి దోషః, గుణసాదృశ్యాత్మన స్తస్య ద్రవ్యోపాదనత్వాయోగాత్. అతఏవనావిద్యా నిమిత్తకారణం, నాపి సంస్కారః, భ్రమస్య తజ్జన్యత్వేస్మృతిత్వాపత్తేః, భావనాసంస్కారస్యార్థాహేతుత్వాచ్చ, నచ భేదాగ్రహః, తస్యార్థహేతుత్వే ప్రమాణాభావాత్. తదన్వయవ్యతిరేకయోశ్చ జ్ఞానమాదాయోపపత్తేః. కించ, రజతస్య ప్రాతిభాసికత్వే కథం ప్రత్యక్షత్వం? న తావచ్చాక్షుషత్వం. ప్రతిభాసాత్పూర్వం తస్యేన్ద్రియసమ్ప్రయోగాభావాత్. నాపి మానసత్వం, ఇన్ద్రియసమ్ప్రయోగం వినా మనసో బహిరస్వాతన్త్ర్యాత్. తతశ్చ ప్రాతిభాసికం రజతం తజ్జ్ఞానం చానుపపన్నమిత్యత ఆహ—తథాహీతి. అవిద్యారజతరూపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణ చ పరిణమత ఇతి సంబన్ధః. వియదాద్యుపాదానావిద్యాతో వైలక్షణ్యం దర్శయితుమ్. విషయచైతన్యనిష్ఠా శుక్తిత్వ ప్రకారికేతి విశేషణద్వయమ్, సా హి మూలా

షితలోచనస్య పురోవృత్తిద్రవ్యసంయోగాదిదమాకారా చాకచక్యాద్యాకారా చ కాచిదన్తఃకరణవృత్తిరుదేతి, తస్యాం వృత్తావిదమవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రతిబిమ్బితే, తత్ర పూర్వోక్తరీత్యా వృత్తేర్బహిర్నిర్గమనేన ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యం వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాతృచైతన్యం చాభిన్నం భవతి, తతశ్చ ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్యనిష్ఠా శుక్తిత్వప్రకారికాఽవిద్యా చాకచక్యాదిసాదృశ్యసన్దర్శనసము

విద్యాచిన్మాత్రాశ్రితా తన్మాత్రవిషయా నిర్వికల్పకజ్ఞాననివర్త్యా చ. ఇయన్తు శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా రజతభేదశుక్తిత్వ ప్రకారికా సవికల్పకనివర్త్యా చ. నచాస్యావిద్యోపాదనత్వే మానాభావః. రూప్యాధ్యాసః-సాక్షాదవిద్యోపాదానః - అన్యానుపాదానత్వే సతి సోపాదానత్వాత్ - ఆకాశవత్. 'మాయాన్తు ప్రకృతిం విద్యా,' దిత్యాదిశ్రుత్యా వియదాదేరవిద్యోపాదానత్వావగమాన్న సాధనవైకల్యం. నచాన్తఃకరణస్య తదుపాదానత్వసమ్భవాత్ సత్యన్తాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్, అన్తఃకరణస్య సాదిత్వేనోపాదానాపేక్షాయామజ్ఞానస్య తదుపాదానత్వేనావశ్యకత్వాత్. ప్రాతిభాసికస్వాప్నగజాద్యధ్యాసే తస్యోపాదానతయా క్లృప్తత్వాచ్చ. న చ విపక్షే బాధకాభావః. మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేరేవ బాధకత్వాదితి భావః. నిమిత్తకారణమాహ— సంస్కారేతి. నన్వన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం సాదృశ్యజ్ఞానమపి కారణం స్యాదిత్యాశఙ్క్య, తస్య భ్రమజనక సంస్కారోద్బోధకత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వాదిత్యాహ—చాకచక్యాదీతి. సాదృశ్యజ్ఞానస్య సోపాధికాధ్యాసే స్వాప్నగజాధ్యాసేచ వ్యభిచారాన్న హేతుత్వమిత్యపి బోధ్యమ్. నచ సంస్కారోఽపి న హేతుః ఉక్తదోషాదితి వాచ్యమ్, సమానవిషయసంస్కారజన్యత్వస్య సంస్కారత్వేన తజ్జన్యత్వస్య వా స్మృతిత్వప్రయోజకత్వాత్. అన్యథా ప్రత్యభిజ్ఞానుమిత్యోః స్మృతిత్వాపత్తేరితి భావః. అసాధారణకారణమాహ—దోషేతి. నచ దోషసంస్కారయోరర్థా హేతుత్వమ్. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వినిగమకాభావేనో

ద్బోధిత రజతసంస్కారసధ్రీచీనా కాచాదిదోషసమవహితా రజత రూపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణ చ పరిణమతే, పరిణామో నామ ఉపాదానసమసత్తాకకార్యాపత్తిః, వివర్తో నామ ఉపాదానవిషమ సత్తాకకార్యాపత్తిః, ప్రాతిభాసికరజతంత్వవిద్యాపేక్షయాపరిణామః చైతన్యాపేక్షయావివర్త ఇతిచోచ్యతే, అవిద్యాపరిణామరూపం చ

భయకారణతాగ్రహాదితిభావః. ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రత్యక్షత్వం దర్శయితుం ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నేతి విషయచైతన్యవిశేషణం. తథాచ స్వాకారవృత్త్యుపహితస్య రజతస్య ప్రమాతృచైతన్య నిష్ఠా విద్యాకార్యత్వేన ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వాత్ప్రత్యక్షత్వం యుక్తమితి భావః. నన్వన్తఃకరణస్య బహిర్నిర్గమనాభావాత్కథం విషయచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నత్వం? తథాత్వేవా రజతస్య ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తస్య చక్షురనపేక్షస్య కథం తదన్వయవ్యతిరేకానువిధానం? కథంవా తస్య శుక్తిత్వాజ్ఞానకార్యత్వం? ఇదమాకార వృత్తివత్పురోవర్తిని శుక్తిత్వాకారవృత్తిసమ్భవాదిత్యాశఙ్క్యాహ — కాచాదీత్యాదినా. న తావదిన్ద్రియవైయర్థ్యం. భ్రమజనకధర్మిజ్ఞానే తజ్జనకసంస్కారోద్బోధకసాదృశ్యజ్ఞానే చోపయోగాత్. నాపి పురోవర్తిని శుక్తిత్వగ్రహః. దోషేణ తస్య ప్రతిబన్ధాత్. ప్రమాత్రభేదస్య చాన్తఃకరణ బహిర్నిర్గమనే సతి స్పష్టత్వాదిత్యర్థః. తత్రేతి—తదేత్యర్థః. వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యఇత్యర్థః, తథాచ ధర్మిజ్ఞానస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షతయా తత్రాపరోక్షాధ్యాసో యుజ్యత ఇతి భావః. నను యద్యవిద్యాపరిణామరూపం రజతం నాత్మపరిణామః తర్హి తద్వివర్తోఽపి న స్యాత్పరిణామవివర్తశబ్దయోః పర్యాయత్వాదిత్యాశఙ్క్య, తయోర్భేదమాహ—పరిణామో నామేతి. నను మృత్పరిణామస్య ఘటస్య మృదాశ్రితత్వవత్ రజతస్యాపి స్వోపాదానావిద్యాశ్రితత్వాపత్తిః నహిమృదుపాదేయో ఘటః మృదవయవే వర్తతే యేనాత్మస్య విద్యాధిష్ఠానే రజతం వర్తేతేత్యాశఙ్క్య చైతన్యావరకాజ్ఞానస్య

తద్రజతం అవిద్యాధిష్ఠానే ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యే వర్తతే, అస్మన్మతే సర్వస్యాపి కార్యస్య స్వోపాదానావిద్యాధిష్ఠానాశ్రితత్వనియమాత్, నను చైతన్యనిష్ఠస్య రజతస్య కథం ఇదం రజతమితి పురోవృత్తితాదాత్మ్యం? ఉచ్యతే. యథా న్యాయమతే ఆత్మనిష్ఠస్య సుఖాదేః శరీరనిష్ఠత్వేన ఉపలమ్భః శరీరస్య సుఖాద్యధికరణతావచ్ఛేదకత్వాత్, తథా చైతన్యమాత్రస్య రజతం ప్రత్యనధిష్ఠానతయా ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తదధిష్ఠానత్వేన ఇదమః అవచ్ఛేదకతయా రజతస్య పురోవృత్తిసంసర్గప్రత్యయ ఉపపద్యతే, తస్య చ విషయచైతన్యస్య తదన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిన్నతయా విషయచైతన్యే

తమోవత్త్వాశ్రయగతవిక్షేపహేతుత్వాత్ తత్పరిణామరూపమపి రజతం తదధిష్ఠానచైతన్యాశ్రితమిత్యాహ—అవిద్యాపరిణామరూపం చేతి. నను చైతన్యస్య స్వోపాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా రజతస్య కథం చిత్తదాశ్రితత్వేఽపి పురోవర్తిద్రవ్యస్య తథాత్వాభావాత్కథం తదాశ్రితత్వం తతశ్చేదం రజతమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశానుపపత్తిరితి శఙ్క్యతే—నన్వితి. చైతన్యమాత్రస్యేతి. ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవ రజతోపాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా తస్యైవావిద్యాజనితవిక్షేపాధిష్ఠానత్వాచ్చిత్వాదితి భావః. న చైవమిదమవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య రజతస్యాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన కథం ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వరూపం ప్రత్యక్షత్వమిత్యాశఙ్క్య, తస్యాన్తఃకరణవిశిష్టాశ్రితత్వాభావేఽపి తదుపహితచైతన్యాధ్యస్తత్వాత్ తస్యైవ ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నపదేన వివక్షితత్వాదిత్యాశయేనాహ—తస్య చేతి. సాక్షిణ్యధ్యస్తమితి. నను కిమిదమధ్యస్తత్వం?. న తావద్భ్రమవిషయత్వం. తత్ర భ్రమత్వం, యది దోషజన్యజ్ఞానత్వం. తదా సర్వస్య కార్యస్యావిద్యాదోషజన్యతయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్యాపి తజ్జన్యత్వేనాతివ్యాప్తిః—నాపి దోషత్వేన తజ్జన్యత్వం. కాచాదిసాధారణదోషత్వస్యానిర్వచనాత్. న చ సంస్కారజన్యానుభవత్వం. ప్రత్యభిజ్ఞాయామ

ఽధ్యస్తమపి రజతం సాక్షిణ్యధ్యస్తం కేవలసాక్షివేద్యమ్ సుఖాదివ

తివ్యాప్తేః—న చాసద్విషయత్వమ్. అసత్ఖ్యాత్యనభ్యుపగమాత్. నాపి వ్యధికరణప్రకారకజ్ఞానత్వం, ఘటే రూపం ఘటే ఘటత్వమిత్యాదిజ్ఞానేఽతివ్యాప్తేః. నచ రజతస్యాధ్యస్తత్వే ప్రమాణమస్తి. ప్రత్యక్షేణాననుభవాత్. నచ దృశ్యత్వాదినా తదనుమానమ్. దృష్టాన్తాభావాత్. తస్మాల్లక్షణప్రమాణాభావాన్న యుక్తం రజతాదేరధ్యస్తత్వమితి చేత్—అత్రాహుః—స్మృతిరూపత్వే సతి పూర్వదృష్టసజాతీయత్వమధ్యాసలక్షణం. స్మృతిరూపత్వం చ స్మర్యమాణసదృశత్వం. తచ్చాస్య ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం అజ్ఞాతగోచరవృత్త్యనుపహితత్వం వా. తేన స్మర్యమాణఘటాదౌ నాతివ్యాప్తిః. ప్రతీతినియతసత్త్వాకాధ్యాసస్య అత్ర లక్ష్యత్వేన సుఖాదేరపి తథాత్వాన్నాతివ్యాప్తిః. అభినవోత్పన్నవస్తున్యతివ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయవిశేషణం. అధ్యాసమాత్రలక్షణం తు, పరత్ర పరావభాసత్వం - పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నస్వాత్యన్తాభావాధికరణే ప్రతీయమానత్వమితి యావత్. ఏతదభిప్రేత్యైవ భగవతా భాష్యకారేణోక్తమ్ 'స్మృతిరూపః పరత్ర పూర్వదృష్టావభాస' ఇతి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. సదిదం రజతమితి స్వాధికరణే పారమార్థికత్వేన ప్రతిపన్నస్య రజతస్య నేదం రజతమితి ప్రత్యక్షేణ తదవచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిత్వావగమాత్ సదితి ప్రతీయమానం రజతం స్వసమానాధికరణపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నాత్యన్తాభావప్రతియోగి బాధితత్వాత్ యన్నైవం యథా ఆత్మేత్యనుమానాచ్చ—తతశ్చ రజతమధ్యస్తమితి. నన్విదమవచ్ఛిన్నస్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాక్ష్యభేదేన రజతస్య సాక్షివేద్యత్వే దుష్టకరణానామివాదుష్టకరణానామపి పురుషాణాం పురోవర్తిని శుక్తిత్వాదిగ్రహసమయే తదీయాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్యాధ్యస్తతయా సాక్షాత్సాక్షిసమ్బన్ధాత్ శుక్తిత్వాదివత్తస్య భానాపత్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ— సుఖాదివదితి. యదీయదోషసహకృతావిద్యా యదాకారేణపరిణమతే

దనన్యవేద్యమితి చోచ్యతే, నను సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వే అహం రజత మితి ప్రత్యయః స్యాత్ అహం సుఖీతి వదితి చేత్. ఉచ్యతే. నహి సుఖాదీనా మన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వప్రయుక్తం అహం సుఖీతి జ్ఞానమ్, సుఖాదీనాం ఘటాదివత్ శుద్ధచైతన్య ఏవా ధ్యాస్యాత్, కిన్తు యస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృ

తస్య పరిణామస్య తద్దోషవత్పురుషగ్రాహ్యత్వనియమా న్నాతిప్రసఙ్గః. యథా సిద్ధాన్తే శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తోఽపి స్వప్నరథాది స్తజ్జనకనిద్రాదోషవతైవ గృహ్యతే నాన్యేన, యథావా దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోః పురోవర్తిసమ్ప్రయోగజనితాన్తఃకరణబహిర్నిర్గమనయో రుభయాన్తఃకరణోపహితసాక్షిచైతన్యైక్యేఽపి నాన్యాన్తఃకరణగతసుఖాది అన్యస్య విషయః, యథాచ పరమతే ద్విత్వాదేః సంయుక్తసమవాయసమ్బన్ధస్య సర్వసాధారణ్యేఽపియదపేక్షాబుద్ధిజన్యం ద్విత్వాది తత్తేనైవ గృహ్యతేనాన్యేన, తద్వదితి భావః. కిం అహమాకారప్రత్యయవిషయత్వే కేవలసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం? ఉత సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వం? ఆహోస్విత్తన్నిష్ఠావిద్యాకార్యత్వం? నాద్యః శరీరేన్ద్రియాదా వ్యభిచారాదిత్యాశయేనాహ—ఉచ్యతఇతి. ద్వితీయతృతీయౌ దూషయతి—నహీతి. నను ఇదంప్రత్యయవిషయత్వే ప్రమాణవ్యాపారసాపేక్షసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం అహంప్రత్యయవిషయత్వేచ కేవలసాక్షివేద్యత్వం. ఇదంచాన్తఃకరణతద్ధర్మాణామేవ. శరీరేన్ద్రియాదీనాం త్వన్యదేవ తత్ప్రయోజకమితి శఙ్కతే—కింత్వితి. సర్వత్రానుగతే నియామకే సమ్భవతి నానుగతం న్యాయ్యమిత్యాహ—యస్యేతి. యస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయత్వమిత్యేవ నియామకం. నతు తత్సహకృతావిద్యాకార్యత్వం—గౌరవాత్. అత ఏవ వక్ష్యతి. 'సత్యస్థలీయేదమాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయతే'తి. ఏతచ్చావిద్యాకార్యాణామేవ అహమాదిప్రత్యయవిషయత్వప్రయోజకం. జీవావిద్యా

తావిద్యాకారత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయత్వమిత్యేవానుగతం నియామకమ్, తథాచ ఇదమాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వాత్ ఘటాదేరిదమాకారానుభవవిషయత్వమ్. అహమాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వాదన్తఃకరణాదేరహమాకారానుభవవిషయత్వం, శరీరేన్ద్రియాదేరుభయవిధానుభవాహితసంస్కారసహితావిద్యాకార్యత్వాదుభయవిధానుభవవిషయత్వమ్ తథాచోభయవిధానుభవః ఇదం శరీరం అయం దేహః అహం మనుష్యః అహం బ్రాహ్మణః ఇదం చక్షుః అహం కాణః ఇదం

దీనామజన్యత్వాత్. యద్వా ముజ్ఞానస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారేణ తదవభాసకత్వం ఏవం చావిద్యాదిజ్ఞానస్య అహమజ్ఞ ఇత్యాద్యహమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదహమాకారతేతి భావః. అనుగతత్వమేవనియామకస్యోదాహరణప్రదర్శనేన దర్శయతి. తథాచేతి. అవిద్యాకార్యస్య ఘటాదేరిదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయత్వం, తదనుభవస్య ఇదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారత్వమితి భావః. ఏవముత్తరత్రాపి వ్యాఖ్యేయం. నను ప్రాతిభాసికరజతజ్ఞానస్య న స్వసమానవిషయేదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వం. తస్యాననుభూతవిషయత్వాత్. న చ ఘటానుభవస్య సజాతీయఘటాన్తరేదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వవత్ రజతానుభవస్యాపి తజ్జాతీయసత్యస్థలీయేదమాకారరజతానుభవసంస్కారజన్యత్వాదుక్తమేవేదమాకారకత్వమితి వాచ్యం. తథాసతి ఘటానుభవవద్రజతానుభవస్యాపి ప్రమాత్వాపత్తేః. న చేష్టాపత్తిః. తద్విషయరజతస్య సవికల్పకజ్ఞాననివర్త్యావిద్యాకార్యత్వానుపపత్తేరిత్యాశఙ్క్య, న హి ప్రమాసహితసంస్కారజన్యత్వేన ప్రామాణ్యం. స్మృతేరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. కింత్వనధిగతాబాధితార్థవిషయత్వేనేతి ప్రాతిభాసికస్యచ ప్రత్యక్షేణ బాధితత్వాత్తజ్జ్ఞాన

శ్రోత్రం అహం బధిర ఇతి, ప్రకృతే చ ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నేదమంశావచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వేఽపి ఇదం రజతమితి సత్యస్థలీయేదమంశాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయతా, సత్వహం రజతమిత్యహమాకారానుభవవిషయతేత్యనుసన్ధేయమ్, నన్వేవమపి మిథ్యారజతస్య సాక్షాత్సాక్షిసంబద్ధతయా భానసంభవే రజతగోచరజ్ఞానాభాసరూపాయా అవిద్యావృత్తే రభ్యుపగమః కిమర్థమితి చేత్. ఉచ్యతే. స్వగోచరవృత్త్యుపహితచైతన్యభిన్నసత్తాకత్వాభావస్య విషయాపరోక్షరూపతయా రజతస్యాపరోక్షత్వసిద్ధయే తదభ్యుపగమాత్, నన్విదంవృత్తేః రజతాకారవృత్తేశ్చ ప్రత్యేకమేకైకవిషయత్వే గురుమతవత్ విశిష్టజ్ఞానానభ్యుప

స్యేదమాకారప్రమాసంస్కారజన్యతయేదమాకారత్వేఽపి న ప్రామాణ్యమిత్యభిప్రేత్యాహ—ప్రకృతేచేతి. నను రజతస్యేదమాకారానుభవవిషయత్వేఽపి తద్గోచరావిద్యావృత్త్యభ్యుపగమః కిమర్థః? నతావత్సాక్షిసమ్బన్ధాయ రజతస్య సాక్షాత్సాక్షిసమ్బన్ధితయైవోపపత్తేః. నాప్యావరణభఙ్గాయ. రజతస్య సర్వదాఽనావృతసాక్షిణైవ సమ్బన్ధాత్. అన్యథా ఘటాదివద్రజతమపి కదాచిన్న జ్ఞాయేత. నచ వ్యవహారాయ. తస్యానావృతార్థప్రకాశేన సాక్షిణైవోపపత్తేరితి సిద్ధాన్త్యేకదేశీ చోదయతి. నన్వేవమపీతి. అపరోక్షత్వసిద్ధయ ఇతి. నన్వనావృతస్వావచ్ఛిన్నసంవిత్తాదాత్మ్యమేవ విషయస్యాపరోక్షత్వం. నచ ఘటాకారవృత్తిదశాయాం పరిమాణేఽతిప్రసఙ్గః తదా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వేఽపి స్వావచ్ఛిన్నస్యావృతత్వాత్. తథాచ రజతావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వాత్ తత్తాదాత్మ్యేనైవ తస్య ప్రత్యక్షత్వోపపత్తేః న తదర్థమపి తద్గోచరావృత్తి రభ్యుపగన్తవ్యేతి చేత్:—న తావత్స్వోపహితానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం ప్రత్యక్షత్వం పరిమాణవిశిష్టచైతన్యస్యావృతత్వేఽపి స్వోపహితఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వాత్. నాపి స్వవిశిష్టానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం. ఘటాదీనామపి శుద్ధచైతన్యాధ్యాసేన

గమే కుతో భ్రమజ్ఞానసిద్ధిరితి చేన్న, వృత్తిద్వయప్రతిబిమ్బితచైతన్య

ఆత్మాశ్రయతాపత్త్యా చ స్వవిశిష్టాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. తస్మాత్సాధూక్తం 'రజతస్యాపరోక్షత్వసిద్ధయే తద్వృత్త్యభ్యుపగమ' ఇతి. ఇదం చోపలక్షణమ్. సంస్కారసిద్ధయే చ వృత్తిరుపేయా. అవినాశినః సాక్షిలక్షణానుభవస్య సంస్కారాభావాత్. న చేదమాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షిణో వినాశసమ్భవాత్సంస్కారోపపత్తిః. తథా సతి సుఖాదివిశిష్టసాక్షిణో వినాశాదేవ తత్రాపి సంస్కారోపపత్తౌ తదాకారవృత్తివైయర్థ్యాత్. అన్యాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షివినాశేనాప్యన్యసంస్కారోపగమే ఘటాద్యాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షినాశేన పరిమాణసంస్కారాపత్తేః. హ్యస్తనాహఙ్కారస్యాపి విశిష్టసాక్షినాశేనైవ స్మరణోపపత్తౌ అహంవృత్త్యభ్యుపగమవైయర్థ్యాపత్తేశ్చేత్యాస్తాం విస్తరః—నను ఇదం వృత్తిమాత్రాభ్యుపగమే తదవచ్ఛిన్నసాక్షిణః పురోవృత్త్యభిన్నతయా రజతభాసకస్యైకత్వేఽపి వృత్తిద్వయవాదిమతే తత్తద్విశిష్టసాక్షిణ స్తత్తద్విషయమాత్రగ్రాహకస్య భిన్నత్వాత్కుతో విసంవాదిప్రవృత్తిజనకవిశిష్టజ్ఞానసిద్ధిః? తదభావేఽపి వృత్త్యభ్యుపగతౌ ప్రభాకరపరిణతోఽయం వేదాన్తీతి సఏవ పునః పరిచోదయతి—నన్వితి. యత్కిఞ్చిత్సామ్యేన గురుసిద్ధాన్తాపాదనే సర్వసిద్ధాన్తసఙ్కరాపత్తేః. ఇదం రజతవృత్తిద్వయోపహితస్య తదభివ్యక్తస్య ఇదం రజతతాదాత్మ్యాభివ్యఞ్జకస్య సాక్షిజ్ఞానస్యైకత్వాభ్యుపగమేన సర్వసామ్యాభావాత్. అతఏవ సురభిచన్దనమిత్యాదాపరోక్షాపరోక్షవృత్తిభేదేఽపి తదుభయప్రతిబిమ్బితస్య గుణగుణితాదాత్మ్యావగాహిసాక్షిజ్ఞానస్యైకత్వాత్ సామానాధికరణ్యవ్యపదేశ ఇత్యాశయవానాహ—వృత్తిద్వయేత్యాదినా. సత్యేతి. అనేన సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్వలక్షణం సత్యానృతమిథునీకరణత్వం సిద్ధాన్తిన స్సమ్మత మధ్యాస లక్షణముక్తమిత్యవధేయం.— నన్వయుక్తం ఘటాదిజ్ఞాన సాధారణ మధ్యాసలక్షణం తత్ర స్వాధికరణభూతలాద్యభేదస్యాప్రతీతేః. తద్వదేవ ఘటాదే స్సత్యత్వాచ్చ. న చ సన

సైప్యకస్య సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్వేన భ్రమత్వస్వీకారాత్; అతఏవ సాక్షిజ్ఞానస్య సత్యాసత్యవిషయతయా ప్రామాణ్యాని

టఇతి సద్రూప బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన మిథ్యాభూతఘటస్యావభాసనాత్ అధ్యాసలక్షణే ఘటాది జ్ఞానమపి లక్ష్యమితి వాచ్యమ్. శుక్తిరూప్య ఘటాదిసాధారణమిథ్యాత్వస్యైవానిరుక్తేః. తత్ర ప్రమాణాభావాచ్చేతి చేత్.— న తావదనిర్వచనం. స్వాశ్రయత్వేనాభిమతయావన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం మిథ్యాత్వమిత్యనుమానపరిచ్ఛేదే గ్రన్థకృతైవ వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రమాణం చ ఘటాది మిథ్యాత్వే తత్రైవ గ్రన్థకృతా వక్ష్యతే. శుక్తిరజతమిథ్యాత్వే తు నేదం రజతమితి బాధక ప్రత్యక్షం మానం. న చ దేశాన్తరీయస్యైవ పురోవర్తిన్యసత్త్వాత్ తదేవ తన్నిష్ఠత్రైకాలికాభావప్రతియోగితయా బాధకజ్ఞానేన విషయీక్రియతే ఇతి వాచ్యమ్. తస్యాసన్నికృష్టస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ప్రసక్తస్యైవ ప్రతిషేధ్యత్వాత్. అనుమానం చ, శుక్తిరజతం, స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్రతియోగి - దృశ్యత్వాత్. సంయోగవత్. ప్రాతిభాసికరజతస్య సాధితత్వాన్నాశ్రయాసిద్ధిః. న చానుమానే సంయోగవత్. అవ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేనార్థాన్తరం. సంయోగ తదత్యన్తాభావవద్రజతతదత్యన్తాభావయోరవచ్ఛేదకభేదేనాప్రతీతేః. నచావ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వముపాధిః. శశీయత్వావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిని శృఙ్గే సాధ్యావ్యాపకత్వాత్. న చ విపక్షే బాధకాభావః, రజతస్య పారమార్థికత్వే కాలత్రయేఽపి అత్ర రజతం నాస్తీతి బాధానుపపత్తేర్బాధకత్వాత్. తతశ్చానుమానం రజతమిథ్యాత్వే ప్రమాణం తథా రజతజ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధ్యనుపపత్తిరపి. నచాన్యథోపపత్తిః. సదసత్త్వయోరన్తరదేశాన్తరీయత్వయోశ్చ రజతస్య నిరాకృతత్వేన తజ్జ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధేః ప్రకారాన్తరేణోపపాదయితుమశక్యత్వాత్. తదేవం శుక్తిరూప్య ఘటాదీనాం మిథ్యాత్వం సిద్ధం. తతశ్చ ఘటాదిజ్ఞానస్యాప్యధ్యాసత్వా

యథార్థప్రామాణ్యోక్తిః సాంప్రదాయికానామ్, నను సిద్ధాన్తే దేశాన్తరీయ రజతమప్యవిద్యాకార్యమధ్యస్తం చేతి కథం శుక్తిరూప్యస్య తతో వైలక్షణ్యమితి చేన్న, త్వన్మతే సత్యత్వావిశేషేఽపి కేషాంచిత్

త్తత్సాధారణం సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్వమధ్యాసలక్షణం యుక్తమితి—వృత్తిద్వయేన ప్రత్యేకమగృహీతమపి సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యం వృత్తిద్వయప్రతిబిమ్బితం సాక్షిజ్ఞానం గృహ్ణాతీత్యత్ర సాంప్రదాయికసమ్మతిమాహ—అతఏవేతి. నను శుక్తిరజతవత్ప్రసిద్ధరజతస్య ఘటాదేశ్చావిద్యాకార్యత్వేన మిథ్యాత్వస్యాధ్యస్తత్వస్య చాభ్యుపగమే కథం తస్య ఘటాదివైలక్షణ్యం తతశ్చ లోకే శుక్తిరూప్యజ్ఞానగతాప్రామాణ్యప్రసిద్ధిః తజ్జన్యప్రవృత్తౌ విసంవాదప్రసిద్ధిశ్చ న స్యాదితి శఙ్కతే—నన్వితి. కథమిత్యాక్షేపే. న చ శుక్తిరూప్యస్య ప్రాతిభాసికత్వాద్ఘటాదిభ్యో వైలక్షణ్యమితి యుక్తం. ఘటాదిశుక్తిరూప్యయోరవిద్యాకార్యత్వేఽపి తస్యైవ ప్రాతిభాసికత్వమిత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. ప్రయోజకాభావాచ్చేతి భావః. పరిహరతి—నత్వన్మతేఽపీతి. అయమర్థః. కిం శుక్తిరూప్యస్య ఘటాదివదవిద్యాకార్యత్వేన వ్యావహారికత్వసాధనాత్ ప్రాతిభాసికత్వాభావః? ప్రయోజకాభావాద్వా? నాద్యః. అవిద్యాకార్యత్వస్య హేతోరప్రయోజకత్వాత్. శుక్తిరూప్యస్య వ్యావహారికత్వే సంసారదశాయాం బాధానుపపత్తేశ్చ. అన్యథా న్యాయమతేఽపి శబ్దజ్ఞానేచ్ఛాదీనాం ఘటాదివత్సత్యత్వేన స్థాయిత్వాపత్తేః. యది చ ఘటాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానాదిబలాత్ స్థాయిత్వం శబ్దాదేశ్చ తదభావాత్ క్షణికత్వమితి మతం, తదా శుక్తిరూప్యస్య సంసారదశాయాం బాధితస్య ఘటాదివదర్థక్రియాకారిత్వాభావాన్న వ్యావహారికత్వమితి తుల్యం. న చ ఘటస్యేవ శుక్తిరూప్యస్యాపి సంసారదశాయామబాధోఽర్థక్రియాకారిత్వం చ కుతో న స్యాదిత్యపి యుక్తా వాచోయుక్తిః. స్వభావవిశేషస్యైవ తత్ర నియామకత్వాత్ తస్య చాపర్యనుయోజ్యత్వాదితి. న ద్వితీయః. ఆగన్తుకదోషజన్యత్వస్య ప్రా

క్షణికత్వం కేషాంచిత్ స్థాయిత్వమిత్యత్ర యదేవ నియామకం తదేవ
స్వభావవిశేషాదికం మమాపి, యద్వా ఘటాద్యధ్యాసే అవిద్యైవ
దోషత్వేనాపి హేతుః, శుక్తిరూప్యాద్యధ్యాసే కాచాదయో

తిభాసికత్వప్రయోజకత్వాదిత్యాహ—యద్వేతి. నన్వాగన్తుకదోష
జన్యత్వం న ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకం. కాచాదిధ్వంసే తత్సంయో
గాదౌ తత్సాక్షాత్కారే చాతివ్యాప్తేః. నచ దోషత్వేన తజ్జన్యత్వ
మిహ వివక్షితమ్. తథా సత్యాగన్తుకవిశేషణవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. నచ
ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయ ప్రసిద్ధదోషస్య కాచాదేర్ఘటాదావ
హేతుత్వాత్ మూలావిద్యాయాశ్చ దోషత్వేన హేతుత్వే మానా
భావాదిత్యత ఆహ—ఘటాద్యధ్యాస ఇతి. అయంభావః. దోషత్వేన
తజ్జన్యత్వమేవ వివక్షితమ్. న చాగన్తుకవిశేషణవైయర్థ్యమ్. ఘటాదా
వతివ్యాప్తివారకత్వాత్. నచ ఘటాదేర్దోషజన్యత్వే ప్రమాణా
భావః. ఘటాదిః, దోషజన్యః-అధ్యస్తత్వాత్. శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమా
నస్య ప్రమాణత్వాత్. నచాప్రయోజకత్వం. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం
లాఘవేన దోషత్వేనైవ కాచాదీనామధ్యాసహేతుత్వస్య శుక్తిరూ
ప్యాదౌ ప్రసిద్ధభ్రమస్థలే నిశ్చితత్వాత్. నచైవమన్తఃకరణాదికమేవ
ఘటాదౌ దోషత్వేన హేతుః కల్ప్యతా మిత్యర్థాన్తరమితి వాచ్యం.
ప్రకృతిత్వేన క్లృప్తమాయాయా ఏవ లాఘవేన దోషత్వమాత్రకల్ప
నాత్. అన్యథాన్తఃకరణాదేర్ఘటాద్యధ్యాసం ప్రతి హేతుత్వం దోష
త్వఞ్చ కల్పనీయమితి గౌరవప్రసఙ్గాత్. కేచిత్తు సవికల్పకజ్ఞానబాధ్యత్వం
బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వం వా ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకమితి. తన్న.
స్వాప్నగజాదేర్నిర్వికల్పకబ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యత్వేన ప్రాతిభాసికత్వాభావ
ప్రసఙ్గాత్.—నన్వాగన్తుకదోషజన్యత్వమపి న ప్రాతిభాసికత్వప్రయో
జకం. సుఖాదేరపి ప్రతిభానసమయసత్త్వాభ్యుపగమేన తత్రావ్యాప్తేః.
నచతూలావిద్యాకార్యస్యైవ ప్రాతిభాసికస్యాత్ర లక్ష్యత్వాత్తు సుఖా
దేశ్చ మూలావిద్యాకార్యత్వాన్న తదావ్యాప్తిర్దోష ఇతి వాచ్యమ్.

దోషాః, తథాచాగన్తుకదోషజన్యత్వం ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్, అతఏవ స్వాప్నోపలబ్ధరథాదీనాం ఆగన్తుకనిద్రాదోషజన్యత్వాత్ ప్రాతిభాసికత్వం. నను స్వప్నస్థలే పూర్వానుభూతరథాదేః స్మరణమాత్రేణైవ

తథాసతి స్వప్నగజాదేరపి వక్ష్యమాణరీత్యా మూలావిద్యాకార్యతయా తత్రాతివ్యాప్త్యాపత్తేరితి చేత్—న—లౌకికపరమార్థవిలక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వ ఏవాస్య ప్రయోజకత్వాత్. సుఖాదేశ్చ ప్రాతిభాసికస్య లౌకికపరమార్థత్వా న్నావ్యాప్తిః స్వాప్నోపలబ్ధరథాదేశ్చ లౌకికపరమార్థరథాదివిలక్షణత్వా న్నాతివ్యాప్తిః. తస్మాదాగన్తుకదోషజన్యత్వం లౌకికపరమార్థవిలక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్. ప్రమాణఞ్చ, విమతం రజతం, ప్రతిభానసమయమాత్రవృత్తి - సమయాన్తరే తత్సత్త్వే ప్రమాణాభావాత్. సుఖాదివత్ ఆగన్తుకదోషజన్యత్వాద్వా స్వప్నగజాదివత్. నచ ద్వితీయానుమానే నిద్రాదోషజన్యత్వముపాధిః లౌకికపరమార్థవిలక్షణత్వావచ్ఛిన్న సాధ్య వ్యాపకత్వాభ్యుపగమా న్న సుఖాదౌ సాధ్యావ్యాపకత్వమితి వాచ్యం. లాఘవేనానుగతస్యాగన్తుకదోషజన్యత్వస్యైవ ప్రయోజకత్వాదితి — అతఏవేతి. అస్య ప్రయోజకత్వాదేవేత్యర్థః. నను నస్వాప్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వం తదా తస్యానుపపత్తేః నచాపరోక్షజ్ఞానే వ్యవహితస్యావిషయత్వా త్సన్నిధానాయ రథాదే రుత్పత్తిరుపేయేతి యుక్తమ్. బహిరిన్ద్రియాణా ముపరతత్వేన మనసో బహి రస్వాతన్త్ర్యేణ చాపరోక్షరథాదిజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. న చ వీథ్యాదౌ రథాదివ్యవహారానుపపత్త్యా సృష్టిః కల్ప్యత ఇతి వాచ్యం. గౌరవప్రసఙ్గాత్. వ్యవహారస్య చ స్మర్యమాణే రథాద్యవివేకాదుపపత్తేః. తతశ్చ న స్వాప్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వమిత్యఖ్యాతివాదిప్రాభాకరః ప్రత్యవతిష్ఠతే—నన్వితి. స్వప్నే తావత్ రథ్యాదౌ రథాదిగోచరం విశిష్టజ్ఞానమేవ. నతు ప్రత్యేకగోచరం జ్ఞానద్వయం, అన్యథా విశిష్టవ్యవహారానుపపత్తేః. భేదాగ్రహస్య తత్సహితజ్ఞానద్వయస్యచ విశిష్టవ్యవహారే హేతుత్వనిరాసాత్. తచ్చ విశిష్ట

వ్యవహారోపపత్తౌ న రథాదిసృష్టికల్పనాగౌరవాదితి చేన్న, రథాదేః స్మృతిమాత్రాభ్యుపగమే రథం పశ్యామి స్వప్నే రథమద్రాక్షమిత్యను భవవిరోధాపత్తేః, 'అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజత' ఇతి

జ్ఞానం న స్మృతిః పూర్వం తత్ర రథాదే రననుభూతత్వాత్. తతశ్చా యంరథః అయం గజ ఇత్యాదిజ్ఞానమపరోక్షజ్ఞాన మేవేత్యాశయేన పరి హరతి—నేతి. రథాదిజ్ఞానస్య స్మృతిత్వే బాధకమాహ—రథాదేరితి. సన్నిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వం చ తదా స్మర్యత ఇత్యతఆహ—స్వప్న ఇతి. రథాద్యవభాసానంతరం ప్రతిబుద్ధస్య స్వప్నే రథ మద్రాక్షం అన్వభూ వమితి చానుభవో న స్యాత్. తన్మతే తస్య చక్షుషా తదానను భూతత్వాదితి భావః. నను వ్యవహితస్యావిషయత్వా త్సృష్టికల్పనే చ గౌరవాత్ రథాద్యదా న రథాదివిశిష్టానుభవఇత్యుక్తత్వా త్తుల్యో ఽనుభవవిరోధ ఇత్యాశఙ్క్య స్వప్నరథాదిసృష్టే శ్శ్రుతిసిద్ధత్వాన్న గౌరవం దోష ఇత్యాహ—అథ రథానితి. జాగ్రద్భోగప్రదకర్మో పరమే సతి స్వాప్నభోగప్రదకర్మాభివ్యక్త్యనన్తరం రథాన్ రథయు క్తాంశ్చ పథః సృజత ఇత్యర్థః. ఏతేన రథాదేరపరోక్షవిశిష్టాను భవవిషయత్వమాత్రేణ నప్రాతిభాసికత్వసిద్ధిః. వ్యవహితస్యాపి తస్య స్మర్యమాణస్య రథాదా దోషవశేనారోపసమ్భవాత్. అతఏవ నాను భవవిరోధః. న వా సృష్టిగౌరవం. తతశ్చ స్వప్నే అయం రథ ఇత్యాది విశిష్టజ్ఞానమన్యథాఖ్యాతిరేవేతి నిరస్తం. స్మర్యమాణారోపమాత్రాభ్యు పగమే రథాదిసృష్టిప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధాపత్తేః. కించ నానుభూయ మానే పురోవర్తిని గజాదేరధ్యాసః. భూతలాదేరిన్ద్రియాసమ్ప్రయు క్తత్వాత్. నాపి స్మర్యమాణే తదధ్యాసః. ధర్మిప్రత్యక్షాభావాత్. తస్యైవాపరోక్షాధ్యాసహేతుత్వాత్. కించ తత్ర గజాద్యనుభవో ఽపి న బహిరిన్ద్రియేణ. గజాదే రసన్నికృష్టత్వాత్. జ్ఞానప్రత్యాసత్తే శ్చ నిరాకృతత్వాత్. నచ సంస్కారో దోషో వా ప్రత్యాసత్తిః. అప సిద్ధాన్తాత్. ప్రత్యాసత్తిత్వేచ తతఏవ వహ్న్యాదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్తౌ

రథాది సృష్టిప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధాపత్తేశ్చ, తస్మాచ్ఛుక్తిరూప్యవత్
స్వాప్నోపలబ్ధరథాదయోఽపి ప్రాతిభాసికాః యావత్ప్రతిభాసమవతిష్ఠన్తే.
నను స్వప్నే రథాద్యధిష్ఠానతయోపలభ్యమాన దేశవిశేషస్యాపి తదా
ఽసన్నికృష్టతయా అనిర్వచనీయప్రాతిభాసికదేశోఽభ్యుపగన్తవ్యః. తథా

అనుమానోచ్ఛేదాపత్తేః. నాపి మనసా. బహిరిన్ద్రియాసమ్ప్రయుక్తే
తస్మిన్మనసో సామర్థ్యాత్. నచానుమానా త్తత్ప్రతీతిః. స్వప్నే రథమ
ద్రాక్షమిత్యనుభవవిరోధాత్. లిఙ్గాద్యప్రతిసన్ధానేఽపి గజానుభవస్య
జాయమానత్వాచ్చ. తస్మాన్న స్వప్నగజాదిజ్ఞాన మన్యథాఖ్యాతి రిత్య
లం విస్తరేణ. తదేతదన్యథాఖ్యాతినిరాకరణం మనసి నిధాయోప
సంహరతి—తస్మాదితి. ప్రాతిభాసికశబ్దార్థమేవాహ—యావదితి. ప్రతి
భాసనియతసత్తాకఇతి యావత్. నను తవ మతేఽపి కుత్ర రథాద్య
ధ్యాసః? న తావచ్చైతన్యే. రథాద్యధిష్ఠానతయా దేశవిశేషస్యో
పలభ్యమానత్వేన శుద్ధస్యాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నస్య వా చైతన్యస్యా
ధిష్ఠానత్వాయోగాత్. నాపి దేశవిశేషే. సహి కిం పారమార్థికః?
ప్రాతిభాసికో వా? నాద్యః, వీథ్యాదిదేశవిశేషస్య పారమార్థికస్యా
సన్నికృష్టతయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యే రథాద్యధ్యాసాయోగాత్. న
ద్వితీయః తస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వే రథాదిపూర్వకాలీనత్వాభావేన
అధిష్ఠానత్వావచ్ఛేదకత్వానుపపత్తేః. తస్మాన్న రథాదే రధ్యాసఇతి
చోదయతి — నన్వితి. శుద్ధచైతన్యస్యైవాధిష్ఠానత్వాన్న రథాద్య
ధ్యాసానుపపత్తిరితి పరిహరతి—నచైతన్యస్యేతి. నను చైతన్యమపి
నాజ్ఞాతమధిష్ఠానం. జ్ఞానవిషయఏవ సమ్ప్రయుక్తే శుక్తికాదావధ్యా
సదర్శనాదిత్యతఆహ — స్వయం ప్రకాశస్యేతి. జ్ఞాయమానత్వమే
వాధిష్ఠానత్వే ప్రయోజకం లాఘవాత్. తచ్చ స్వప్రకాశపరప్రకాశ్య
సాధారణమ్. న తు వృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానవిషయత్వం సమ్ప్రయోగజస్య
జ్ఞానవిషయత్వం వా గౌరవాదితి భావః. నను స్వయం ప్రకాశరూప
మపి చైతన్యం నాధిష్ఠానం చిత్త్వాదినా జ్ఞాయమానే తత్ర జడాధ్యా

చ రథాద్యధ్యాసః కుత్రేతి చేత్, న-చైతన్యస్యైవ స్వయం ప్రకా
శస్య రథాద్యధిష్ఠానత్వాత్, ప్రతీయమానో హి రథాదిరస్తీత్యేవ
ప్రతీయతే ఇతి సద్రూపేణ ప్రకాశమానం చైతన్యమేవాధిష్ఠానం, దేశ
విశేషోఽపి చిదధ్యస్తః ప్రాతిభాసికః, రథాదావిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమపి

సాయోగాదిత్యతఆహ—సద్రూపేణేతి. చైతన్యం సత్త్వేన ప్రకాశ
మానమేవ అధిష్ఠానం నతు సచ్చిదానన్దలక్షణపరిపూర్ణస్వరూపేణ. త
ద్రూపస్య తస్య శాస్త్రవిషయస్య మూలావిద్యయా ఆవృతత్వాదితి
భావః. తర్హి సద్రూపేణవా చైతన్యం కథం ప్రకాశతే ఇత్యాశఙ్క్య,
సన్ ఘట ఇతివత్ సన్ గజః సన్ రథ ఇతి గజాదేః సత్త్వేన ప్రతీయ
మానత్వాత్ తస్య చ సత్త్వస్యాధిష్ఠానరూపత్వాత్ అతిరిక్తసత్తా
యాశ్చానభ్యుపగమాచ్చైతన్యమపి తేన రూపేణ ప్రథత ఇత్యభిప్రే
త్యాహ—ప్రతీయమానోహీతి. నన్వేవం అత్రాయం గజ ఇతి దేశవిశే
షాధిష్ఠానతయా గజాద్యుపలమ్భనస్యాదిత్యుక్తమిత్యతఆహ—దేశ
విశేషోఽపీతి. నను రథాదేశ్చైతన్యాధ్యస్తత్వే తత్ర ఇదంతేన్ద్రియగ్రా
హ్యత్వయోరనవభాసప్రసఙ్గః. నహి శుక్తిరూప్యాదావివ ఇన్ద్రియగ్రా
హ్యేదమవచ్ఛిన్నచైతన్యమధిష్ఠానం యేన తద్గతేదన్తాదిరత్రావభాసేతే
త్యతఆహ—రథాదావితి. అపి రయమనుక్తసముచ్చయే. ఇదంత్వమపీ
త్యర్థః. నన్విన్ద్రియగ్రాహ్యత్వస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వకల్పనే గౌరవమి
త్యతఆహ—తదేతి. నను దేశవిశేషస్యాప్యధ్యస్తత్వే తదధిష్ఠానమన్తః
కరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం తస్యైవ స్వప్నే ప్రతిభాసాత్. 'సధీఃస్వప్నో
భూత్వేమం లోకమనుసఞ్చరతీ'తి శ్రుతేశ్చేతి చేత్. న తావత్ప్రతిభా
సాత్ అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నస్యాధిష్ఠానత్వం. సుఖాదివత్ శుద్ధచైతన్యా
ధ్యాసేఽపి తద్విశిష్టప్రతిభాసోపపత్తేః. సధీరిత్యాదిశ్రుతేశ్చ, 'దశభి
స్సహపుత్రైశ్చ భారం వహతి గర్దభీ'త్యత్ర పుత్రాణాం భారవహనాన
న్వయవత్, 'అగ్నా ఇపత్నీవాస్సజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమం పిబస్వాహే'
త్యత్ర త్వష్టుస్సహత్వప్రతియోగినః పాతృత్వానన్వయవచ్చ, ధియా

ప్రాతిభాసికం, తదా సర్వేన్ద్రియాణాముపరమాత్, అహం గజ ఇత్యా
దిప్రతీత్యుపపాదనం తు పూర్వవన్నిరసనీయం, స్వప్నగజాదయః సాక్షి
న్మాయాపరిణామా ఇతి కేచిత్, అన్తఃకరణద్వారా తత్పరిణామా ఇత్య
న్యే, నను గజాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తత్వే ఇదానీం తత్సాక్షాత్కారా

సహ వర్తమాన ఆత్మా స్వప్నే భూతేత్యనన్వయలక్షణాప్రాధాన్యేఽ
ప్యుపపత్తేః. తస్మాచ్ఛుద్ధమేవ చైతన్యం స్వప్నగజాద్యధిష్ఠానమితి. నన్వ
న్తఃకరణస్య స్వప్నాధ్యాసాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వాభావేఽపి తదధిష్ఠా
నస్య వస్తుతోఽన్తఃకరణావచ్ఛిన్నతయా సుఖాదివత్ అహం గజఇ
త్యాదిప్రతీత్యుపపత్తి రిత్యాశఙ్క్య శుక్తిరూప్యవత్తదనుభవస్య ఇద
మాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వా న్నాహమాకారత్వమిత్యా
హ—అహం గజఇతి. నను స్వప్నగజాదిజ్ఞానస్య న తత్కాలోత్పన్న
విషయత్వం. ఉపాదానాభావాత్. తథాహి. నతావచ్చైతన్య ముపా
దానం. అపరిణామిత్వేన దూషితత్వాత్. నాప్యవిద్యా. సాహి న మూ
లావిద్యా, తదుత్పాదకగజాద్యవయవాభావేన తస్యాః సాక్షాత్తదు
త్పాదకత్వాయోగాత్. ఘటాదేరపి మృత్పిణ్డాదిస్వావయవద్వారైవ
మూలావిద్యాకార్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి తూలావిద్యా. సాపి న
బాహ్యదేశావచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా, దేశవిశేషస్యాపిప్రాతిభాసికత్వాత్.
నచాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నాశ్రితా గజాదిహేతుః, అన్తఃకరణస్య గజాద్యు
పాదానావిద్యాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వే ప్రమాణాభావాత్. తస్మాన్న
గజాదేః ప్రాతిభాసికత్వమిత్యాశఙ్క్య మూలావిద్యైవ సాక్షాత్స్వప్న
గజాద్యుపాదానం గజాదేశ్చ శుక్తిరూప్యవత్ప్రాతిభాసికత్వాన్న తదవ
యవాపేక్షా లౌకికపరమార్థగజాదేరేవ తదపేక్షత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ-
స్వప్నగజాదయ ఇతి. అన్తఃకరణద్వారేతి—నచాత్ర ప్రమాణాభావః.
స్వప్నే గజాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తేరేవ ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా సా
క్షాదవిద్యాపరిణామత్వే సుషుప్తావపి కేవలావిద్యాయాః సత్త్వేన
తత్ప్రతిభాసాపత్తేరితి భావః, ఏతచ్చాపాతతః. క్లృప్తజ్ఞానోపాదానాదేవ

భావేన జాగరణేఽపి స్వాప్నోపలబ్ధఘటాదయోఽనువర్తేరన్, ఉచ్యతే- కార్యవినాశో హి ద్వివిధః, కశ్చిదుపాదానేన సహ, కశ్చిత్తు విద్యమాన ఏవోపాదానే. ఆద్యో బాధః, ద్వితీయస్తు నివృత్తిః. ఆద్యస్య కారణ మధిష్ఠానతత్త్వసాక్షాత్కారః; తేన వినోపాదానభూతాయా అవిద్యాయా అనివృత్తేః. తదిహ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావాత్స్వప్నప్రపఞ్చో

స్వప్నాధ్యాసోపపత్తేః. న చ సుషుప్తౌ తత్ప్రాతిభాసాపత్తిః అన్తఃకరణాభావాత్. తస్యచ రాగద్వేషాదివత్ తత్ర నిమిత్తకారణత్వాత్. కిం చ, అన్తఃకరణద్వారత్వేఽపి నగజాద్యుత్పత్తిః క్ల్ప్తగజావయవాదేరభావాత్. యదిచ, ప్రాతిభాసికత్వాన్న తదవయవాపేక్షా. తదామూలావిద్యయైవ సాక్షాత్ప్రాతిభాసికతదుత్పత్తిసమ్భవే కిమన్తఃకరణేనాన్తర్గడునేత్యాస్తామతివిస్తరః. నను స్వాప్నగజాదేర్మాయాపరిణామస్య శుద్ధచైతన్యాధ్యాసే ఇదానీం తదధిష్ఠానబ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావేన ఘటాదివద్బాధోనస్యాత్ ?. తతశ్చ తస్య జాగరణేఽప్యనువృత్తత్వాత్ ప్రాతిభాసాపత్తిరిత్యాశఙ్కతే—నన్వితి. బాధానుపపత్తి మఙ్గీకరోతి-ఉచ్యత ఇతి. తర్హి స్వాప్నగజాదిర్జాగరణేఽప్యనువర్తేతేత్యాశఙ్క్య, బాధాభావేఽపి నివృత్తత్వాత్ నానువృత్తిరితి వక్తుం ప్రథమం భేదేన నివృత్తిబాధౌ నిరూపయతి—కార్యవినాశో హీతి. ఉపాదానేనేతి. అజ్ఞానేన సహేతి శేషః. తేన మృత్పిణ్డేన సహ ఘటధ్వంసేఽపి న బాధః. తదుపాదానభూతాయా అవిద్యాయా అనివృత్తత్వాదితి ధ్యేయమ్. న కేవలం స్వరూపతో నివృత్తిబాధయోర్భేదః కిన్తు కారణభేదాదపీత్యాహ— ఆద్యస్యేతి. బాధస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత ఆహ—తదిహేతి. తత్ - తస్మాత్-బాధనివృత్త్యోర్భేదాత్. ఇహ-జాగరణేఽపి, మాబాధిష్ట-అవిద్యయా సహ న నివర్తేత ఇత్యర్థః, తర్హి అవిద్యావినాశాభావాద్గజాదినివృత్తిరపి న స్యాదిత్యాశఙ్క్య నహ్యుపాదానవినాశాదేవ సర్వత్ర కార్యవినాశః. కిన్తు కారణాన్తరేణాపి, గజాదేశ్చ ఘటాదేర్ముసలప్రహారేణేవ విరోధివృత్త్యన్తరాదినాపి నివృత్త్యుపపత్తేర్న విరోధ ఇత్యాహ—ముసలప్రహారేణేతి. నను స్వప్నవవ గజప్రతిభాసానన్త

మాబాధిష్ట, ముసలప్రహారేణ ఘటాదేరివ విరోధివృత్త్యన్తరోదయేన స్వజనకీభూతనిద్రాదిదోషవినాశేన వా గజాదినివృత్తౌ కో విరోధః? ఏవం చ శుక్తిరూప్యస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠతూలావిద్యాకార్యత్వ

రం అశ్వప్రతిభాసమయేఽపి తజ్జనకనిద్రాఽదృష్టాదిసంస్కారసత్త్వేన తదాపి గజోఽనువర్తేతేత్యాశఙ్క్య ఫలబలాత్ తత్రాశ్వాదిపరిణామఏవ విరోధీతి తేనైవ తన్నివృత్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ—విరోధీతి. నను స్వప్నే అన్త్యపదార్థస్య వినాశో న స్యాత్? తదనన్తరం సుషుప్తౌ విరోధిపదార్థాన్తరానుదయాదిత్యాశఙ్క్య, తత్ర నిద్రాదినాశో నివర్తక ఇత్యాశయవానాహ—స్వజనకీభూతేతి. నచాననుగమః. ఫలబలేనాననుగతస్యైవ నివర్తకత్వాభ్యుపగమాత్. నన్విదానీమబాధితస్యాపి స్వప్నప్రపఞ్చస్య ప్రాతిభాసికత్వాభ్యుపగమే శుక్తిరూప్యస్య శుక్తితత్త్వజ్ఞానేఽపి బాధో న స్యాత్?. తదభావేఽప్యాగన్తుకదోషజన్యత్వేన ప్రాతిభాసికత్వోపపత్తేరితి చేత్. కిం శుక్తిరజతస్య తూలావిద్యాపరిణామత్వపక్షే బాధానుపపత్తిః? మూలావిద్యాపరిణామత్వపక్షే వా? తత్రనాద్యఇత్యాహ — ఏవంచేతి. కార్యవినాశస్య ద్వైవిధ్యేసిద్ధే సతీత్యర్థః. శుక్తిరితిజ్ఞానేనేతి—నేదం రజతమితి జ్ఞానేనేత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. భేదగోచరాజ్ఞానకార్యస్య రజతస్య సమానవిషయభేదసాక్షాత్కారేణైవ బాధ్యత్వాత్. నచైవం 'శుక్తితత్త్వజ్ఞానమేవబాధకం నేదం రజతమిత్యనువాద'ఇతి పఞ్చపాదికావాక్యవిరోధ ఇతి వాచ్యం, భిన్నవిషయభేదజ్ఞానస్య శుక్త్యజ్ఞానకార్యరజతాబాధకత్వేన తత్పరతయా టీకావాక్యోపపత్తేః. న చ రజతస్య తూలావిద్యాకార్యత్వే ప్రమాణాభావః. అనుమానాదేః తత్ప్రమాణస్యోక్తత్వాత్. నను తూలావిద్యాఙ్గీకారే నానాజ్ఞానాపత్త్యా మాయామిత్యాదిశ్రుతివిరోధ ఇతి చేన్న. మూలాజ్ఞానస్యైవ అవస్థాభేదః తూలాజ్ఞానపదవాచ్య ఇత్యభ్యుపగమాత్. నచ మూలాజ్ఞానస్యైవ తూలాజ్ఞానరూపత్వే తస్య శుక్తితత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్త్యనుపపత్తిః. తత్తజ్జ్ఞానాత్తత్తద్రూప

పక్షే శుక్తిరితి జ్ఞానేన తదజ్ఞానేన సహ రజతస్య బాధః. మూలావిద్యాకార్యత్వపక్షేతు మూలావిద్యాయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమాత్రనివర్త్యతయా శుక్తితత్త్వజ్ఞానానివర్త్యతయా రజతస్య తత్ర శుక్తి

యావరణశక్తేరేవ వినాశాత్. నచైవం సమానవిషయసర్వావరణశక్తీనాం యుగపదేవ శుక్త్యాదిజ్ఞానా న్నివృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి యుక్తం. సమానవిషయత్వేఽప్యేకైకావరణశక్తేరేవ కార్యబలా త్తత్త్వజ్ఞానేన ప్రవిలయకల్పనాత్. అన్యథాన్యాయమతేఽప్యేకజ్ఞానేనైవ సర్వజ్ఞానప్రాగభావానాం నివృత్తిప్రసఙ్గః. యదిచ జ్ఞానప్రాగభావానాం ప్రతియోగిజననస్వరూపయోగ్యత్వావిశేషేఽపి ఫలబలకల్ప్యస్వభావవిశేషాదేకఏవ ప్రతియోగినా నివర్త్యత ఇతి మతం, తదా సమానవిషయతూలాజ్ఞానానామావారకత్వేఽప్యాత్మని పునరజ్ఞానానుభవాత్ భ్రమాన్తరోదయాచ్చ తత్త్వజ్ఞానాదేకస్మాదేకైకావరణశక్తిర్నివర్త్యత ఇతి తుల్యమ్. నను తత్త్వజ్ఞానాదావరణశక్తేరేవ వినాశాభ్యుపగమే ముక్తావప్యజ్ఞానం స్యాత్? నచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ప్రాగేవ సర్వావస్థాః వినశ్యన్తీతి ప్రమాణమస్తి ఇతి చేత్. కిం ముక్తావాపాద్యమానమజ్ఞానం అనావరకమ్? ఉతావరకమ్? నాద్యః. అనావరకాజ్ఞానే ప్రమాణాభావాత్. ద్వితీయేఽపి న తావద్బ్రహ్మావరకమ్. బ్రహ్మణస్సాక్షాత్కృతత్వేన తదావరణశఙ్కానవకాశాత్. నాపి ప్రపఞ్చావరకం. మూలాజ్ఞాననివర్తకేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ తన్మూలనిఖిలప్రపఞ్చస్య నివృత్తత్వాత్. అవిషయావిద్యావస్థాయాశ్చాభావాత్. భావే వా తస్యాఅపి నిఖిలనివర్తకబ్రహ్మజ్ఞానేన నివర్తితత్వాత్. తస్మా న్మూలాజ్ఞానస్యానాద్యవస్థాభేదఏవ తూలాజ్ఞానం, తత్పరిణామశ్చ శుక్తిరజతమితి తేనైవ సహాధ్యాసస్య తత్త్వజ్ఞానా న్నివృత్తిరితి యుక్తో బాధః, తదుక్తం వివరణాచార్యైః 'మూలాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతాద్యుపాదానాని శుక్తికాదిజ్ఞానైస్సహాధ్యాసేన నివర్తన్త' ఇతి. మూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే రజతస్య బాధాభావమనుమోదతే—మూలావిద్యేతి. నివృత్తిమాత్రమితి. నన్వస్మి

తత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్తిమాత్రం, ముసలప్రహారేణ ఘటస్యేవ. నను శుక్తౌ రజతస్య ప్రతిభాసమయే సత్త్వాభ్యుపగమే నేదం రజతమితి త్రైకాలికనిషేధజ్ఞానం న స్యాత్, కింతు ఇదానీం ఇదం న రజత మితి స్యాత్ ఇదానీం ఘటః శ్యామో నేతివదితి చేన్న, న హి రజతత్వావచ్ఛి పక్షే శుక్తిరజతజ్ఞానస్య ప్రమాత్వాపత్తిః సంసారదశాయా మబాధితత్వేన ఉక్తలక్షణసత్త్వాత్. నచార్థక్రియాకారిత్వ మబాధితత్వం శుక్తిరజతం చ నార్థక్రియాకారీతి నోక్తదోష ఇతివాచ్యమ్. స్వప్నోపలబ్ధగజాదేః ప్రసిద్ధగజవదర్థక్రియాకారిత్వాత్. అబాధితత్వస్యాప్యర్థక్రియావిశేషణత్వే ఆత్మాశ్రయాత్, అనవస్థాపాతాత్, స్వప్నస్త్రీదర్శనస్య సత్యసమృద్ధిహేతుత్వదర్శనాచ్చ. న చ ప్రాతిభాసికభిన్నవిషయత్వ మబాధితవిషయపదేన వివక్షితమితి యుక్తం. సుఖాదేరపి ప్రతిభాసమయమాత్రవృత్తిత్వేన తజ్జ్ఞానస్యాప్రమాత్వాపత్తేరితి చేత్-న-ఆగన్తుకదోషాజన్యత్వస్య తదజన్యార్థవిషయకత్వస్య వా అబాధితవిషయపదేనాత్ర వివక్షితత్వాత్. ప్రాతిభాసికరజతస్య చాగన్తుకకాచాదిదోషజన్యత్వా న్న తజ్జ్ఞానేఽతివ్యాప్తిః. తస్మాద్యుక్తం రజతస్య మూలావిద్యాకార్యత్వం:— నను ‘రజతస్య తత్త్వజ్ఞానాత్ శుక్తౌ వినాశ’ ఇత్యుక్తమయుక్తం. తస్య తత్రానుత్పత్తేః. దోషసహకృతయా తూలావిద్యయా మూలావిద్యయా వా ప్రతిభాసమయే తత్ర తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే,నేదం రజతం, కాలత్రయేఽప్యత్ర రజతం నాస్తీతి త్రైకాలికాభావప్రతీతివిరోధాత్. నచ స్వప్నప్రపఞ్చవత్ప్రాతిభాసికత్వోపపత్తిః. తస్య తత్రాప్యసమ్ప్రతిపత్తేరిత్యాశయేన శఙ్కతే—నన్వితి. కిం వ్యవహితస్యైవ నిషేధధీవిషయత్వసమ్భవాదన్యథాఖ్యాతిః సిషాధయిషితా? ఉత ప్రాతిభాసికరజతే తదనుపపత్తిః? నాద్యః. వ్యవహితరజతస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ద్వితీయేఽపి, కిం అధికరణే కదాచిత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగినో రజతస్య సత్త్వాత్ తస్య తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగికత్రైకాలికాభావప్రతీతివిషయత్వానుపప

న్న ప్రతియోగితాకాభావో నిషేధధీవిషయః, కింతు లౌకికపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రాతిభాసికరజతప్రతియోగికః, వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమాత్. నను ప్రాతిభాసికే రజతే పారమార్థికత్వమవగతం నవా? అనవగమే ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగ్యజ్ఞానాత్తదభావప్రత్యక్షానుపపత్తిః, అవగమే అపరోక్షావభాసస్య తత్కాలీనవిషయసత్త్వనియతత్వాత్ రజతే పారమార్థికత్వమప్యనిర్వచనీయం రజతవదేవోత్పన్నమితి తదవచ్ఛిన్నరజతసత్త్వే తదవచ్ఛిన్నాభావస్తత్ర కథం వర్తత ఇతి చేత్, న-పారమార్థికత్వస్యాధిష్ఠా

త్తిః? ప్రతీయమానాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వాద్వా? తత్రాద్యే ఇష్టాపత్తిరిత్యాహ-నహీతి. ద్వితీయమనువదతి—కింత్వితి. రజతస్య లౌకికపరమార్థత్వలక్షణప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వేఽపి సదిదం రజతమితి తద్వత్తయా జ్ఞాయమానత్వాన్న నిషేధధీవిషయత్వానుపపత్తి రిత్యాహ—లౌకికేతి. లౌకికపరమార్థత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకప్రాతిభాసికరజతాభావో నిషేధధీవిషయ ఇత్యర్థః. నను లౌకికపరమార్థత్వం న ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం ప్రతియోగ్యవృత్తిత్వాదితి చేన్న. అభావజ్ఞానం యేన రూపేణ నియమేన ప్రతియోగినం విషయీకరోతి తస్యైవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాత్. తథాపి కథమభావజ్ఞానమితి చేత్. కిం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగిప్రమిత్యభావాత్తదభావజ్ఞానానుపపత్తిః? ఉత వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమేఽపసిద్ధాన్తః? నాద్యః. లాఘవేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగిజ్ఞానత్వేనైవ ప్రతియోగిజ్ఞానస్యాభావధీహేతుత్వాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—వ్యధికరణేతి. శుక్తిగతేదన్తాయామివ తద్గతలౌకికపరమార్థతాయామేవ రజతే ప్రతీత్యభ్యుపగమేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగినస్తత్రాసత్త్వాన్న తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావానుపపత్తిరితి పరిహరతి.—న, పారమార్థికత్వస్యేతి. తర్హి సర్వత్రాన్యథాఖ్యాత్యాపత్తిరవిశేషాదిత్యత ఆహ—యత్రేతి. నన్వారోప్యాసన్నికర్షస్థలఏవ అనిర్వ

సన్నిష్ఠస్య రజతే ప్రతిభాససమ్భవేన రజతనిష్ఠపారమార్థికత్వోత్పత్తే రనభ్యుపగమాత్, యత్రారోప్యమసన్నికృష్టం తత్రైవ ప్రాతిభాసికవస్తూత్పత్తేరఙ్గీకారాత్, అతఏవేన్ద్రియసన్నికృష్టజపాకుసుమగతలౌహిత్యస్య స్ఫటికేభానసమ్భవాన్న స్ఫటికే ప్రాతిభాసికానిర్వచనీయలౌహిత్యోత్పత్తిః, నన్వేవం యత్ర జపాకుసుమం ద్రవ్యాన్తరవ్యవధానాద

చనీయవస్త్వభ్యుపగమే స్ఫటికేఽపి సన్నిహితజపాకుసుమగతలౌహిత్యస్యైవ భానాపత్త్యా అనిర్వచనీయలౌహిత్యాభ్యుపగమో విరుధ్యేతేత్యాశఙ్క్య కుసుమాసన్నికర్షస్థలఏవ తత్రానిర్వచనీయలౌహిత్యాభ్యుపగమాదన్యత్ర తదనుత్పత్తావపి నవిరోధ ఇత్యాహ—అతఏవేతి.నన్వేవం యత్రస్ఫటికమాత్రం సన్నికృష్టం తదుపరక్తంతు జపాకుసుమం హస్తాదినాపిహితం తత్రానిర్వచనీయలౌహిత్యాపత్తిరితి శఙ్క్యతే—నన్వేవమితి. ఇష్టత్వాదితి. న చ కుసుమాసన్నికర్షేఽపి తత్సహచరితప్రభాయాస్సన్నికృష్టత్వాత్తద్గతలౌహిత్యమేవ స్ఫటికే భాసతామితి వాచ్యం. జపాకుసుమప్రభాయా ఏవాసిద్ధేః, తదుక్తం పఞ్చపాదికాచార్యైః. 'యథా పద్మరాగాదిప్రభా నిరాశ్రయాప్యస్మఖోపలభ్యతే న తథా జపాకుసుమాదే'రితి. నన్వేవమన్తఃకరణగతకర్తృత్వాదేర్నిత్యసన్నిహితత్వేన తస్యైవాత్మని భానసమ్భవే కథమనిర్వచనీయకర్తృత్వాభ్యుపగమః' ఇతి చేత్. కిం కర్తృత్వాదే రాత్మన్యన్యథాఖ్యాతిః సిషాధయిషితా? పారమార్థికతా వా? నాద్యః. ఇష్టత్వాత్. నద్వితీయః. అహంకారస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వేనానిర్వచనీయతయా తద్ధర్మస్య కర్తృత్వాదేః సుతరామనిర్వచనీయత్వాత్. న హి మహేన్ద్రజాలనిర్మితస్య రాజ్ఞస్తదుపకరణం పరమార్థసత్ భవతి. యద్వా ఆత్మనః కర్తృత్వాదిప్రతిపాదకశాస్త్రప్రామాణ్యాదేవ వియదాదివద్వ్యావహారికం తదభ్యుపేయతే. న చ కర్తృత్వద్వయవ్యవహారాపత్తిః. ధర్మిణో రాత్మాన్తఃకరణయో రైక్యాధ్యాసేన ధర్మభేదానవభాసనాత్. నను కుసుమసన్నికర్షస్థలే స్ఫటికలౌహిత్యప్రతీతే రన్యథాఖ్యాతిరూపత్వే తత్ర ప్రత్య

సన్నికృష్టం తత్ర లౌహిత్యప్రతీత్యా ప్రాతిభాసికం లౌహిత్యంస్వీక్రి
యేతేతి చేన్న, ఇష్టత్వాత్, ఏవం ప్రత్యక్షభ్రమాన్తరేష్వపిప్రత్యక్ష
సామాన్యలక్షణానుగమః యథార్థప్రత్యక్షలక్షణాసద్భావశ్చ దర్శ
నీయః ఉక్తం ప్రత్యక్షం ప్రకారాన్తరేణ ద్వివిధం, ఇన్ద్రియజన్యం

క్షసామాన్యలక్షణస్యావ్యాప్తిః. లౌహిత్యతదాకారవృత్త్యోర్భిన్నదేశస్థ
త్వేన తదుపహితచైతన్యయోర్భేదాత్. తథా శఙ్ఖపీతత్వాదిభ్రమేఽ
వ్యాప్తిః. పీతత్వాదేర్గోళకాదిదేశస్థితపిత్తద్రవ్యాదినిష్ఠత్వేన తదుప
హితచైతన్యస్య తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యచ పరస్పరం భే
దాత్. కించ అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమే తద్విషయస్య లౌహిత్యాదేః
సంసారదశాయా మబాధితత్వేన ప్రమాత్వాపత్తి రిత్యతఆహ—ఏవ
మితి. అయమాశయః—న తావత్స్ఫటికలౌహిత్యభ్రమే ప్రత్యక్ష
లక్షణస్యావ్యాప్తిః. అయో దహతీతివదస్యానుభూయమానారోప
త్వేన లోహితత్వేన రూపేణ కుసుమతాదాత్మ్యవిషయత్వాత్. న చ
లోహితభేదగ్రహాధారోపానుపపత్తిః. వివేకగ్రహస్య సోపాధికాధ్యా
సే అప్రతిబన్ధకత్వాత్. నాపి పీతత్వాదిభ్రమే లక్షణావ్యాప్తిః. శఙ్ఖ
ప్రతిస్ఫాలితానాం నాయనరశ్మీనాం పిత్తద్రవ్యం గ్రాహయతామేవ
దోషవశేన శఙ్ఖే తద్గుణపీతత్వగ్రాహకత్వేన పీతత్వతదాకారవృత్త్యోర్భి
న్నదేశత్వాభావాత్. యత్తు స్ఫటికలౌహిత్యాదిభ్రమే ప్రమాలక్షణ
స్యాతివ్యాప్తిరితి. తత్ర న తావత్సంసర్గాంశేఽతివ్యాప్తిః.తస్య పురోవ
ర్తిని బాధితత్వాత్. నాపి లౌహిత్యాంశే, తస్యాబాధితత్వేఽపి అనధిగ
తత్వాభావాత్.-ఏవం యోగ్యస్వాకారవృత్త్యుపహితవిషయావచ్ఛిన్న
చైతన్యాభిన్నత్వం శుక్తిరూప్యశఙ్ఖపీతత్వాదిప్రత్యక్షభ్రమవ్యాపక
త్వాత్ ప్రమాణచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వప్రయో
జకమిత్యుక్తం. సమ్ప్రతి తదేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం పున ర్విభజతే—ఉక్తం
ప్రత్యక్షమితి. ఇన్ద్రియాణీతి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. రూపాద్యుప
లబ్ధయః-కరణసాధ్యాః - కార్యత్వాత్. ఘటవదిత్యనుమానస్య 'తదు

తదజన్యం చేతి, తత్రేన్ద్రియాజన్యం సుఖాదిప్రత్యక్షం, మనస ఇన్ద్రియత్వస్య నిరాకరణాత్, ఇన్ద్రియాణి-పఞ్చ-ఘ్రాణరసనచక్షుశ్శ్రోత్రత్వ

త్క్రామన్తంసర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీ'త్యాగమస్యచ ఇన్ద్రియసద్భావే ప్రమాణత్వాత్.—తాని గోళకమాత్రాణీతి సౌగతాః. తచ్ఛక్తయ ఇతి మీమాంసకాః. న తావద్గోళకమాత్రమిన్ద్రియం. తద్విరహిణామపి సర్పాదీనాం శబ్దాద్యుపలబ్ధేః. అతఏవ న తన్నిష్ఠాశక్తిః. తాని గోళకవ్యతిరిక్తాని శక్తిమద్ద్రవ్యాన్తరాణి సర్వగతానీతి యోగాచార్యాః ప్రతిపేదిరే. తదప్యపేశలం, ప్రమాణాభావాత్. నను ఇన్ద్రియాణి-సర్వగతాని-సర్వత్ర దృష్టకార్యత్వాత్. ఆకాశవదిత్యనుమానం మానమితి చేన్న. హేతోరసిద్ధత్వాత్. యత్ర శరీరం తత్ర సర్వత్ర దృష్టకార్యత్వస్య చ శరీరేఽపి గతత్వాత్. నచేన్ద్రియాణి సర్వగతాని పరోపాధిగమనత్వాదాకాశవదితి వాచ్యం. శరీరోపాధిగమనేషు శరీరావయవేషు వ్యభిచారాత్. సర్వగతత్వే యుగపత్సర్వవిషయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ. తాన్యణుపరిమాణానీత్యన్యే. తదయుక్తం విషయావభాసస్యాణుమాత్రదేశతాపత్త్యా సర్వశరీరవ్యాపిశైత్యోపలమ్భానుపపత్తేః. యుగపచ్చక్షుషస్సర్వవిషయసంబన్ధాభావేన సమూహాలమ్బనాభావప్రసఙ్గాచ్చ. చక్షుశ్శ్రోత్రయోర్ధ్రువభేర్యాదిదేశపర్యన్తగమనే సద్య ఏవాన్థత్వాద్యాపత్తేశ్చ. తాని మధ్యమపరిమాణాన్యప్యహఙ్కారోపాదానానీతి సాఙ్ఖ్యాః. తదపి మానహీనం. పురాణవచనం మానమితి చేన్న. భూతవికారత్వప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధేన తస్య స్వార్థే అప్రమాణత్వాత్. తతశ్చ పరిశేషాద్భౌతికత్వసిద్ధిః. ఇన్ద్రియాణి ప్రత్యేకభూతారబ్ధానీతి వైశేషికాదయః. తదప్యయుక్తం. ప్రమాణాభావాత్. చక్షుస్తైజసం రూపాదిషు పఞ్చసు మధ్యే రూపస్యైవాభివ్యఞ్జకత్వాత్. ప్రదీపవదిత్యనుమానస్య చ విపక్షే బాధకాభావేనాప్రయోజకత్వాత్. తతశ్చేన్ద్రియాణాం సిద్ధం పాఞ్చభౌతికత్వమితి—తాని షడితి నైయాయికాదయః. తాన్నిరాచష్టే—పఞ్చేతి. ఇన్ద్రియాణ్యప్రాప్య కారీణీతి

గాత్మకాని, సర్వాణి చేన్ద్రియాణి స్వస్వవిషయసంయుక్తాన్యేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయన్తి, తత్ర ఘ్రాణరసనత్వగిన్ద్రియాణి స్వస్థానస్థితాన్యేవ గన్ధరసస్పర్శోపలమ్భాన్ జనయన్తి, చక్షుశ్శ్రోత్రే తు స్వత ఏవ విషయదేశం గత్వా స్వస్వవిషయం గృహ్ణీతః, శ్రోత్రస్యాపి చక్షురాదివత్పరిచ్ఛిన్నతయా భేర్యాదిదేశగమనసమ్భవాత్, అత ఏవానుభవః 'భేరీశబ్దో మయా శ్రుతః' ఇతి. వీచీతరఙ్గాదిన్యాయేన కర్ణశష్కులీప్రదేశే అనన్త

సుగతాః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ—సర్వాణి చేతి. అయం భావః. న తావత్ స్పర్శనరసనఘ్రాణేన్ద్రియాణామసంయుక్తార్థగ్రాహకత్వం. దూరత ఏవ స్పర్శరసగన్ధోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్. అత ఏవ న చక్షుశ్శ్రోత్రయోరప్రాప్యకారిత్వం, రసనాదివత్తయోరపి సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వానుమానాత్. నను సర్వేన్ద్రియాణాం సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వావిశేషేఽపి కస్యచిత్స్వస్థానే విషయగ్రాహకత్వం, కస్యచిత్ దూర ఇతి విభాగః కథమిత్యాశఙ్క్య ఫలబలకల్ప్యస్వభావవిశేషాదిత్యాహ—తత్రేతి. చక్షుశ్శ్రోత్రే త్వితి. నచ చక్షుశ్శ్రోత్రయోర్విషయదేశం ప్రాప్తయోరేవ స్వస్వవిషయగ్రాహకత్వే ఝడిత్యాదిత్యధ్రువాదిమణ్డలానుభవో న స్యాదితి వాచ్యం. చక్షురాదేరతిస్వచ్ఛద్రవ్యత్వేన సవితృకిరణవచ్ఛీఘ్రగతిసమ్భవాత్. నను చక్షురిన్ద్రియం భవతు పరిచ్ఛిన్నత్వాద్దూరదేశం గత్వా విషయగ్రాహకం, సర్వగతం తు గగనం కర్ణశష్కుల్యుపాధినా శ్రోత్రపదవాచ్యం కథం భేర్యాదిదేశం గత్వా శబ్దం గ్రాహయేదిత్యాశఙ్క్యాహ—శ్రోత్రస్యాపీతి. నను భేరీదణ్డసంయోగాదాకాశసమవాయీ భేరీదేశే కశ్చిచ్ఛబ్దః సఞ్జాయతే స చాసమవాయికారణతయా శబ్దాన్తరమారభతే ఏవం సోఽపీతి పరమ్పరయా శ్రోత్రపథమవతీర్ణస్య తేనోపలమ్భః, భేరీశబ్దో మయా శ్రుత ఇతి ధీరత్ర భ్రాన్తిరేవేతి తార్కికప్రక్రియామాశఙ్క్య నిరస్యతి - వీచీతరఙ్గాదిన్యాయేనేతి. కదమ్బముకుళన్యాయః ఆదిశబ్దార్థః. భ్రమత్వకల్పనేతి. నేదం రజతమితివన్నా

శబ్దోత్పత్తికల్పనాయాం గౌరవం. 'భేరీశబ్దో మయా శ్రుత' ఇతి ప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వకల్పనాగౌరవం చ స్యాత్. తదేవం వ్యాఖ్యాతం ప్రత్యక్షమ్.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం వేదాన్తపరిభాషాయామ్
ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

యం భేరీశబ్ద ఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన తస్య భ్రమత్వకల్పనం న యుక్తమితి భావః. పరమప్రకృత ముపసంహరతి—తదేవమితి. ప్రత్యక్షప్రమానిరూపణా త్తత్కరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణం నిరూపిత మిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

అనుమానపరిచ్ఛేదః.

అథానుమానం నిరూప్యతే. అనుమితికరణం అనుమానం, అను

ఏవం సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా ప్రథమం ప్రత్యక్షప్రమాణం నిరూపితమ్. ఇదానీం శిష్యావధానార్థం అనుమాననిరూపణం క్రియత ఇతి ప్రతిజానీతే—అథేతి. ప్రత్యక్షానన్తరమిత్యర్థః. సర్వమతసాధారణం లక్షణమాహ—అనుమితీతి. నను నానుమితికరణత్వమపి తల్లక్షణం. తద్ఘటకానుమితే ర్లక్షణాభావేన దుర్నిరూపత్వాత్. న చ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వం లక్షణం, తత్త్వేన తజ్జన్యత్వమిహ వివక్షిత మిత్యనువ్యవసాయాదౌ విషయత్వాదినా తజ్జన్యే నాతివ్యాప్తిః, తత్త్వం చ వ్యభిచారజ్ఞానప్రతిబన్ధకజ్ఞానవిషయప్రకారకపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వం, తచ్చ విశకలితస్థలీయలిఙ్గపరామర్శసాధారణమితి నాసమ్భవః ఇతివాచ్యం. తథాపి న్యాయమతే 'ధూమో వహ్నివ్యాప్యః అయం చాలోకవాని'తి సమూహాలమ్బనాదప్యనుమిత్యాపత్తేః. నచ పక్షవృత్తిహేతుత్వావచ్ఛేదేన వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధివైశిష్ట్యవిషయత్వం వివక్షితమితి యుక్తమ్. సాధ్యగోచరపక్షధర్మవ్యాపకతాజ్ఞానకారణతావాదిమతే అనుమితౌ నిరుక్తలక్షణాభావాత్. న్యాయమతే వ్యతిరేకిలిఙ్గపరామర్శస్య సాధ్యాభావాంశ ఏవ సాధనాభావనిరూపితవ్యాప్తివైశిష్ట్యవిషయత్వేన తతోఽనుమిత్యభావాపత్తేశ్చ. తతశ్చానుమితికరణత్వం నానుమానస్య లక్షణమిత్యాశఙ్క్యాహ—అనుమితిశ్చేతి. వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేనేతి—వ్యాప్తిప్రకారకజ్ఞానత్వేనేత్యర్థః. వ్యాప్తిపదం చ వ్యభిచార

మితిశ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యా. వ్యాప్తిజ్ఞానానువ్యవసాయాదేస్తు తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్నానుమితిత్వం. అనుమితికరణం జ్ఞానవిరోధిపరం. నతు గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తిపరం. తేన తజ్జనకేఽన్యోన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానే కారణతావచ్ఛేదకసత్త్వాత్ న లక్షణాసమ్భవః, నవా సర్వం ప్రమేయమితి జ్ఞానాదనుమితిః. నను వ్యాప్తిపదం గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తిపరమేవ. నచాన్యోన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమిత్యభావాపత్తిః. అన్యోన్యాభావగర్భయా అత్యన్తాభావగర్భయాశ్చ వ్యాప్తేరభావఘటితత్వేన తజ్జ్ఞానస్య గురువిషయత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాదితి చేన్న. అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికరణ్యలక్షణవ్యాప్త్యజ్ఞానేఽపి శబ్దాదినా అత్యన్తాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదప్యనుమితిదర్శనేన గురువిషయత్వేఽపి తజ్జ్ఞానస్యాప్యనుమితిహేతుత్వాత్. నచైవం పరస్పరవ్యభిచారాత్కిమపి వ్యాప్తిజ్ఞానం న హేతుః స్యాదితి వాచ్యమ్. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయత్వేన సర్వవ్యాప్త్యనుగమస్యోక్తత్వాత్. అవచ్ఛేదకవివక్షాయాః ప్రయోజనమాహ — అనువ్యవసాయాదేరితి. తజ్జన్యస్మృతిశాబ్దజ్ఞానాదిరాదిశబ్దార్థః. అనువ్యవసాయే విషయత్వేన స్మృతౌ సమానవిషయానుభవత్వేన వాక్యార్థజ్ఞానే పదార్థజ్ఞానత్వేన చ తస్య హేతుతయా ఉక్తరూపేణాహేతుత్వాత్. నచైవమపి సంశయవిపర్యయోత్తరప్రత్యక్షేఽతివ్యాప్తిః. విరోధిదర్శనత్వేన తత్ర హేతుతయోక్తరూపేణ వ్యాప్తిజ్ఞానస్య అజనకత్వాత్ ఇతి భావః. తత్ర పరామృశ్యమానం లిఙ్గం కరణమితి జరన్నైయాయికాః. మనఃకరణమిత్యన్యే. తాన్నిరస్యాహ— అనుమితికరణం చేతి. అయం భావః. న తావదనుమితౌ లిఙ్గం కరణం అయోగ్యలిఙ్గకానుమితౌ వ్యభిచారాత్. తత్ర త్వదభిమతపరామర్శస్య వ్యాపారత్వాసమ్భవేన తస్య తత్రాకరణత్వాత్. అతీతాదిలిఙ్గకానుమితౌ వ్యభిచారాచ్చ. నాప్యనుమితౌ మనః కరణం. ప్రమాణాభావాత్. అనుమితౌ కరణాన్తరానుపపత్త్యా మనః కరణం కల్ప్యత ఇతి చేన్న.

చ వ్యాప్తిజ్ఞానం. తత్సంస్కారోఽవాన్తరవ్యాపారః. న తు తృతీయలిఙ్గపరామర్శోఽనుమితౌ కరణం. తస్యానుమితిహేతుత్వాసిద్ధ్యా తత్కారణత్వస్య దూరనిరస్తత్వాత్, న చ సంస్కారజన్యత్వేన అనుమితేః స్మృతిత్వా

వ్యాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. కించ అనుమితేర్మనః కరణత్వే మానసత్వాపత్తిః. కరణాన్తరాసహకృతమనోజన్యత్వస్య మానసత్వప్రయోజకత్వాత్. న చానుమితేర్మనస్త్వేన మనోజన్యతయా ఇన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్న మానసత్వమితి యుక్తమ్. కరణాన్తరాసహకృత తజ్జన్యతయా తస్యాప్యాపాతాత్. మనస ఇన్ద్రియత్వస్య నిరాకృతత్వాచ్చ — వ్యాప్తిజ్ఞానమితి. నను వ్యాప్తిజ్ఞానమపి న కరణం స్మృత్యనువ్యవసాయాదావపి హేతుత్వేనాసాధారణత్వాభావాదితి చేన్న. వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన రూపేణ తస్యాన్యత్రాహేతుత్వాత్. నన్వేవమపి వ్యాప్తిజ్ఞానం న కరణం వ్యాపారాభావాత్, న చ తృతీయలిఙ్గపరామర్శో వ్యాపారః. తత్కారణత్వస్యైవ త్వయానభ్యుపగమాదిత్యత ఆహ-తత్సంస్కార ఇతి. వ్యాప్తిసంస్కార ఇత్యర్థః. "తృతీయలిఙ్గపరామర్శోఽనుమితౌ కరణం తత్సంస్కారోఽవాన్తరవ్యాపార" ఇతి న్యాయైకదేశినః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ — నత్వితి. అయమాశయః — యత్ప్రకారకం వ్యాప్తిజ్ఞానం తత్ప్రకారకత్వేనైవ పక్షధర్మతాజ్ఞానస్యానుమితిహేతుత్వం. అస్య చ గురుత్వేఽపి వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వాపేక్షయా సామాన్యధర్మత్వేనావచ్ఛేదకత్వౌచిత్యాత్. కించ పక్షధర్మతాజ్ఞానం ఉక్తరూపేణైవానుమితిహేతుః, సర్వత్రావ్యభిచారాత్. న తు త్వదుక్తరూపేణ, వ్యవహితధూమాదిస్థలే వ్యభిచారాత్. న చ తత్ర ప్రత్యక్షపరామర్శః సమ్భవతి, విశేష్యసన్నికర్షాభావాత్. తత్రానుమిత్యాత్మకపరామర్శాదనుమితిరిత్యభ్యుపగతావనవస్థాపాతాత్. ధూమత్వే వ్యాప్తివ్యాప్యత్వజ్ఞానేఽపి వ్యవహితధూమస్మరణాదనుమితిదర్శనాచ్చ. న చ మనసా తత్ర పరామర్శః, తస్యాసహాయస్య బహిరస్వాతన్త్ర్యాత్. న చ జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః, నిరాకృతత్వాత్. తస్మాన్న

పత్తిః, స్మృతిప్రాగభావమాత్రజన్యత్వస్య సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్య వా స్మృతిత్వప్రయోజకతయా సంస్కారధ్వంససాధారణసంస్కారజన్యత్వస్య తదప్రయోజకత్వాత్, నచ యత్ర వ్యాప్తిస్మరణాదనుమితి

వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వేన పక్షధర్మతాజ్ఞానమనుమితిహేతురితి.—"పక్షధర్మతాజ్ఞానం కరణం, తత్సంస్కారో వ్యాపార" ఇత్యన్యే. తన్న, ఉద్బుద్ధవ్యాప్తిసంస్కారస్య పర్వతాదౌ పక్షే ధూమాదిదర్శనానన్తరం అనుమితేః పక్షధర్మతాసంస్కారస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్. నను స్మృతిప్రాగభావజన్యత్వం నస్మృతిత్వప్రయోజకమ్. తద్గోచరసాక్షాత్కారస్యాపి తథాత్వాపత్తేః. కించైవం స్మృతే రేతత్కాలావచ్ఛేదేన గ్రాహ్యాభావజ్ఞానాప్రతిబన్ధకత్వేఽపి తత్కాలవిషయగ్రాహ్యాభావజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వేన తదభావస్య ప్రతిబన్ధకాభావత్వేన ప్రాగభావాదిసాధారణస్య గ్రాహ్యాభావానుభవహేతుతయా తస్యాపి స్మృతిత్వాపత్తిః. అపిచ స్మృతిప్రాగభావజన్యత్వం న ప్రయోజకం. తస్య స్మృతిత్వజ్ఞానాధీననిశ్చయత్వాత్. అన్యథానుమిత్యాదిప్రాగభావజన్యత్వస్యైవానుమితిత్వాదిప్రయోజకత్వాపత్తౌ తత్ర ప్రయోజకాన్తరానుసరణవైయర్థ్యాదిత్యరుచేరాహ—సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్యేతి. సంస్కారత్వావచ్ఛిన్నకారణతాప్రతియోగికకార్యతాశ్రయత్వస్యేత్యర్థః. నను ధ్వంసవ్యావృత్తం సంస్కారజన్యజ్ఞానత్వమేవ స్మృతిత్వప్రయోజకం, అస్య సంస్కారత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వాపేక్షయా లఘుత్వాత్. తతశ్చానుమితేః స్మృతిత్వం దుర్వారమితి చేన్న. న్యాయమతేఽపి లిఙ్గకరణతాపక్షే సంస్కారలిఙ్గకానుమితేరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. సిద్ధాన్తే బ్రహ్మాభిన్ననిఖిలపదార్థానుభవస్యాభ్యాసతయా పూర్వపూర్వభ్రమసంస్కారజన్యత్వేన తత్రాతిప్రసఙ్గాచ్చ. యద్వా సంస్కారమాత్రజన్యత్వేన స్వసమానవిషయసంస్కారజన్యత్వం వివక్షితమ్. అనుమితేశ్చ భిన్నవిషయవ్యాప్తిసంస్కారజన్యత్వాన్న స్మృతిత్వం, నచలిఙ్గోపహితలైఙ్గికభానపక్షే తదంశే స్మృతిత్వాపత్తిః. తత్పక్షస్యాప్రామాణిక

స్తత్ర కథం సంస్కారో హేతురితి వాచ్యమ్, వ్యాప్తిస్మృతిస్థలే తత్సంస్కారస్యైవానుమితిహేతుత్వాత్. నహి స్మృతేః సంస్కారనాశకత్వనియమః. స్మృతిధారాదర్శనాత్. నచానుద్బుద్ధసంస్కారాదప్యనుమిత్యాపత్తిః. తదుద్బోధకస్యాపి సహకారిత్వాత్. ఏవం చాయం ధూమవానితి పక్షధర్మతాజ్ఞానే ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇత్యనుభవాహిత

త్వేనానుపాదేయత్వాత్. నచైవం ప్రత్యభిజ్ఞాయాః సిద్ధాన్తే తత్తాసంస్కారజన్యతయా తదంశే స్మృతిత్వాపత్తిరితి వాచ్యమ్. ఇష్టత్వాత్. పరోక్షత్వాపరోక్షత్వవత్ స్మృతిత్వానుభవత్వయో రేకత్రావచ్ఛేదకభేదేన వృత్తౌ విరోధాభావాత్ — కథమితి. వ్యాప్తిసంస్కారో నానుమితిహేతుః, తదా వ్యాప్తిస్మృత్యా తన్నాశేన తత్స్మృతిజన్యానుమితౌ వ్యభిచారాదితి భావః. సంస్కారస్య యత్ర పక్షధర్మతాజ్ఞానా దుద్బోధః తత్ర కిం వ్యభిచారః? ఉతాన్యత్ర? నాద్యః. పక్షధర్మతాజ్ఞానే వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధేచ సత్యనుమితే రేవోత్పత్తేః. న ద్వితీయః. వ్యాప్త్యనుభవస్థలే తత్సంస్కారస్యానుమితిహేతుతయా క్లృప్తత్వేన స్మృతిస్థలేఽపి తస్యైవ హేతుత్వకల్పనాదిత్యాహ — వ్యాప్తిస్మృతిస్థల ఇతి. నహీతి. నను స్మృత్యనన్తరం సంస్కారనాశనియమవదవస్థాననియమస్యాప్యభావేన యత్ర కదాచిద్వ్యాప్తిస్మృత్యా తద్వినాశ స్తత్ర కథం సంస్కారో హేతురితి చేన్న. అనుమితౌ కారణాన్తరస్య దుర్నిరూపత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానకారణత్వస్యావశ్యవాచ్యతయా తత్సంస్కారస్య వ్యాపారత్వేనానన్యగత్యా అనుమితిహేతుత్వకల్పనాత్ — సహకారిత్వాదితి. కారణతావచ్ఛేదకత్వాదిత్యర్థః. అన్యథా వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధస్యాపి కారణత్వే తద్ద్వారా వ్యాప్తిసంస్కారఏవ కరణం స్యాత్ న వ్యాప్తిజ్ఞానం. తత్సంస్కారతదుద్బోధపక్షధర్మతాజ్ఞానై రేవానుమితిసమ్భవే వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి కారణత్వకల్పనే గౌరవాత్, మానాభావాచ్చ. తథాచ సర్వత్రాపి స్మృతౌ సంస్కారఏవ కరణం, న పూర్వానుభవ ఇతి బహువ్యాకులీస్యాత్. నన్వేవమపి వ్యాప్తిస్మృతి రేవానుమితిహే

సంస్కారోద్బోధే చ సతి వహ్నిమానిత్యనుమితి ర్భవతి, నతుమధ్యే వ్యాప్తిస్మరణం తజ్జన్యం వహ్నివ్యాప్యధూమవానయమిత్యాదివిశిష్ట జ్ఞానం వా హేతుత్వేన కల్పనీయం, గౌరవాత్ మానాభావాచ్చ, తచ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానం వహ్నివిషయకజ్ఞానాంశేఏవ కరణం నతు పర్వత విషయకజ్ఞానాంశ ఇతి పర్వతో వహ్నిమానితి జ్ఞానస్య వహ్న్యంశ తుః నోద్బుద్ధసంస్కారః. నచ పక్షధర్మతాజ్ఞానేన తత్సంస్కారోద్బోధే సతి యత్రానుమితి స్తత్ర వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. వ్యాప్తిస్మరణస్థలే తస్యానుమితి హేతుత్వేన క్లృప్తతయాఽన్యత్రాపి తత్కల్పనాదిత్యత ఆహ—ఏవం చేతి. వ్యాప్త్యనుభవతత్సంస్కారయో ర్వ్యాపారవ్యాపారిభావే సిద్ధే సతీ త్యర్థః. తథాచాయమర్థః—కిం వ్యాప్తిస్మృతి రేవావాన్తరవ్యాపార ఇత్యభిమతం? కరణమితి వా? నాద్యః సంస్కారోద్బోధానన్తరమేవ యత్రానుమితి స్తత్ర వ్యభిచారస్యోక్తత్వాత్. నచ తత్రాపి వ్యాపారతయా తత్కల్పనం. సంస్కారస్య సత్త్వేన తృతీయలిఙ్గపరామర్శవత్ వ్యాప్తిస్మృతేరపి వ్యాపారత్వాయోగాత్. అతఏవ నద్వితీయః. నిర్వ్యాపారత్వాచ్చ. నచ తృతీయలిఙ్గపరామర్శో వ్యాపారః తత్కారణత్వస్య నిరాకృతత్వాత్. నచానుమితౌ కరణాన్తరానుపపత్త్యా వ్యాప్తిస్మృతిః కరణం లిఙ్గపరామర్శశ్చ తద్వ్యాపార ఇతి కల్ప్యత ఇతి వాచ్యం. వ్యాప్త్యనుభవస్య సంస్కారవ్యాపారకస్య కరణాన్తరస్య సత్త్వాదితి.—నన్వేవమపి వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వం నానుమితిలక్షణమ్. సన్నికృష్టపక్షకానుమితే స్తవమతే సన్నికృష్టవిషయాంశేఽనుమితిత్వాభావేన తదంశేఽతివ్యాప్తే రిత్యతఆహ—తచ్చేతి. నను అనుమితేః సన్నికృష్టవిషయాంశే వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వాభావా న్నానుమితిత్వం. తదభావాచ్చ న తజ్జన్యత్వ మిత్యన్యోన్యాశ్రయః స్యాదిత్యాశఙ్క్య, పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీత్యనుభవ బలాదేవ జ్ఞానస్యాంశ భేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయో స్సాధితత్వాదిత్యాహ—తదంశ ఇతి. నను కా వ్యాప్తిః? యద్విషయజ్ఞానమనుమితి

ఏవానుమితిత్వం, నపర్వతాద్యంశే, తదంశే ప్రత్యక్షత్వస్యోపపాదితత్వాత్. వ్యాప్తిశ్చ అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికరణ్యరూపా. సాచ వ్యభిచారాజ్ఞానే సతి సహచారదర్శనేన గృహ్యతే. తచ్చ సహచారదర్శనం భూయోదర్శనం సకృద్దర్శనం వేతి విశేషోఽ

హేతుః స్యాత్. నతావదనౌపాధికత్వం. తద్ధి నయత్కించిత్సాధ్యవ్యాపకయత్కించిత్సాధనావ్యాపకశూన్యత్వం. తస్య సద్ధేతావభావాత్. న చ ప్రకృతేతి సాధ్యసాధనయోర్విశేషణం. తస్య సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్. నాపి కార్యకారణభావో వ్యాప్తిః. దణ్డఘటయోరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. పృథివీత్వస్య ద్రవ్యత్వవ్యాప్త్యభావాపత్తేశ్చ. తతశ్చ దుర్నిరూపా వ్యాప్తిరిత్యత ఆహ—వ్యాప్తిశ్చేతి. యావత్సాధనాశ్రయాశ్రితం యత్సాధ్యతావచ్ఛేదకం తదవచ్ఛిన్నసాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః. నచ సాధ్యతావచ్ఛేదకస్య వహ్నిత్వాదేః సాధనాశ్రయమహానసాద్యనాశ్రితత్వాదిదమపి లక్షణం నయుక్తమితి వాచ్యమ్. స్వాశ్రయఘటితపరమ్పరాసమ్బన్ధేన తస్య తద్వృత్తిత్వాత్. నన్వస్తు నిరుక్తా వ్యాప్తిః తథాపి నతజ్జ్ఞానసమ్భవః. తద్గ్రాహకాభావాత్. నతావత్తర్కస్తద్గ్రాహకః తస్య వ్యాప్తిమూలకత్వే తత్రాపి తర్కాపేక్షాయామనవస్థానాత్. వ్యాప్తిశూన్యత్వేచ తస్య ప్రశిథిలమూలత్వేన తర్కాభాసతయా వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాయోగాత్. నాపి సహచారజ్ఞానం వ్యాప్తిగ్రాహకం. తద్ధి న సకృద్దర్శనం. సత్యపి తస్మిన్ వ్యభిచారజ్ఞానే వ్యాప్త్యగ్రహాత్. న చ భూయస్సహచారజ్ఞానం తథా. సహచారజ్ఞానబాహుల్యేఽపి పార్థివత్వాదౌ లోహలేఖ్యత్వాదివ్యాప్త్యగ్రహాత్. తతశ్చ గ్రాహకాభావాత్ దుర్జ్ఞేయా వ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ—సాచేతి. వ్యభిచారాజ్ఞాన ఇత్యుపలక్షణం. వ్యాప్యత్వాదివిరహజ్ఞానాభావే సతీత్యపి ద్రష్టవ్యం. నచైవం వ్యభిచారిణి వ్యభిచారజ్ఞానాభావదశాయాం సహచారజ్ఞానాద్వ్యాప్తిగ్రహః స్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్—సహచారదర్శనస్యేతి. నచాస్య సహ

నాదరణీయః, సహచారదర్శనస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్, తచ్చాను
మాన మన్వయిరూపకమేవ, నతు కేవలాన్వయి. సర్వస్యాపి ధర్మస్యా
స్మన్మతే బ్రహ్మనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేనాత్యన్తాభావాప్రతియో
గిసాధ్యకత్వరూపకేవలాన్వయిత్వస్యాసిద్ధేః, నాప్యనుమానస్య వ్యతిరేకి

చారజ్ఞానత్వేన కారణత్వే ప్రమాణాభావః అగృహీతసహచారస్య
వ్యాప్తిగ్రహాభావాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్య హేతుత్వావధార
ణాత్. నచైతావతా విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుస్స్యాదితి వాచ్యమ్,
సహచారవిశేష్యకప్రత్యక్షే తదభావాత్. సిద్ధాన్తే విశేషణజ్ఞానస్య
కారణత్వాభావాచ్చ. అనుమానం త్రివిధమ్-కేవలాన్వయి కేవలవ్యతి
రేక్యన్వయవ్యతిరేకిభేదాదితి నైయాయికాదయః. తన్నిరాకరోతి—
తచ్చేదితి. సర్వస్య ప్రపఞ్చస్య 'నేహనానాస్తీ'త్యాదినా బ్రహ్మణి నిషే
ధావగమాదితి భావః—అసిద్ధేరితి. అప్రసిద్ధేరిత్యర్థః—అత్రబ్రూమః.
స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వం సాధ్యస్య కేవలా
న్వయిత్వం. తత్సాధ్యకత్వంచ కేవలాన్వయి లిఙ్గలక్షణం. ప్రమేయత్వా
దేశ్చ స్వసమానాధికరణపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నాత్యన్తాభావప్రతియో
గిత్వేఽపి స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వాత్కేవ
లాన్వయిత్వం. నచ శ్రుతివిరోధః. తస్యాపి పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్న
ద్వైతాభావపరత్వాత్. తదుక్తమష్టమవర్ణకే వివరణాచార్యైః. 'ఆగ
మేన చ ద్వైతస్య తత్త్వాంశబాధా'దితి. నచ లక్షణే స్వవృత్తివిరో
ధీతి వ్యర్థమ్. తస్యావ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాత్యన్తాభావాదిసఙ్గ్రహా
ర్థత్వాత్. నచ బ్రహ్మణః స్వప్రకాశత్వేన తత్ర స్వరూపేణాపి ప్రమే
యత్వస్యాభావాత్ కథం కేవలాన్వయిత్వమితి వాచ్యం. బ్రహ్మణోఽపి
వృత్తిలక్షణప్రమావిషయత్వాత్. నచైతావతా స్వప్రకాశత్వవిరోధః.
అనుపహితస్యైవ తథాత్వాత్. తథాచాహురాచార్యవాచస్పతిమి
శ్రాః. 'సర్వోపాధివిహీనం హి స్వయంజ్యోతిరితి గీయతే నతూపహిత
మపీ'తి. అతఏవాహుః 'న తావదయమేకాన్తేనావిషయ' ఇతి. నచైవ

రూపత్వం, సాధ్యాభావే సాధనాభావనిరూపితవ్యాప్తిజ్ఞానస్య సాధనేన సాధ్యానుమితావనుపయోగాత్, కథం తర్హి ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిమవిదుషోఽపి వ్యతిరేకజ్ఞానాదనుమితిః? అర్థాపత్తిప్రమాణాదితి

మపి నాభిధేయత్వం కేవలాన్వయి బ్రహ్మణోఽనభిధేయత్వాదితి వాచ్యమ్. బ్రహ్మణో లక్ష్యతయా వాచ్యత్వాభావేఽపి పదజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్. వాచ్యత్వస్యాగ్రే గ్రన్థకృతా వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. నచైవం మేయత్వాదివిరోధివత్తైరప్రసిద్ధత్వాత్ తత్ర లక్షణావ్యాప్తిః. స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యన్తాభావప్రతియోగినో ఘటాదయః ప్రసిద్ధాః తదన్యత్వస్య ప్రమేయత్వాదావపి సత్త్వాత్. నచ అయమభిధేయవాన్ ద్రవ్యత్వాదిత్యత్ర కేవలాన్వయిలిఙ్గలక్షణస్యావ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. తాదృశాత్యన్తాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యకత్వస్యైవ వివక్షితత్వాత్. తస్మాదుక్తం ప్రమేయత్వాదేః కేవలాన్వయిత్వమితి సంక్షేపః.—వ్యతిరేకిరూపత్వమితి. వ్యతిరేకవ్యాప్తిధీజన్యానుమితికరణత్వం వ్యతిరేకిత్వమిత్యర్థః-అనుపయోగాదితి. అన్యగతవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాప్యన్యలిఙ్గకానుమితిహేతుత్వే కృతకత్వానిత్యత్వవ్యాప్తిజ్ఞానేన ధూమాద్వహ్న్యనుమిత్యాపత్తేరితి భావః. నను వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమప్యనుమితికరణం ధూమాదావన్వయవ్యాప్త్యజ్ఞానదశాయాం వ్యతిరేకివ్యాప్తిజ్ఞానే పక్షధర్మతాజ్ఞానే చ సతి సన్నికృష్టపర్వతాదౌ వహ్నిజ్ఞానస్యానుభూయమానత్వాత్. నచాతిప్రసఙ్గః. స్వగతవ్యాప్తిజ్ఞానవత్ స్వాభావనిరూపితసాధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి ఫలబలేనానుమితిహేతుత్వకల్పనాదిత్యాశయేనాక్షిపతి—కథంతర్హీతి. సత్యం వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాత్ వహ్నిజ్ఞానమితి. తథాపి న సానుమితిః. క్లృప్తకారణాభావాత్. కింత్వర్థాపత్తిప్రమాణజన్యత్వాదర్థాపత్తిరిత్యాహ—అర్థాపత్తీతి.—వయం తు బ్రూమః. ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిమవిదుషోఽపి తతో వహ్నిజ్ఞానమిత్యవివాదమ్. తచ్చానుమితిరేవ. వహ్నిమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాత్. న

వక్ష్యామః, అతఏవానుమానస్య నాన్వయివ్యతిరేకిరూపత్వం, వ్యల

చ క్లృప్తకారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాభావాత్ కథమనుమితిరిత్యుక్తమితి వాచ్యం. వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. నన్వస్తు వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమ్ తథాపి నానుమితిః తస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్. తథాహి. తస్యన వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. అతిప్రసఙ్గాత్. నాపి స్వాభావనిరూపితసాధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. అన్వయివ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితావహేతుత్వాపత్తేః. నాపి స్వవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానే తదభావాత్. నచాన్యతరత్వం కారణతావచ్ఛేదకం. తథాసత్యేకప్రమాణపరిశేషాపత్తేః. నచ తృణారణిమణిన్యాయేనానుమితివిశేషే తత్కారణమితి వాచ్యమ్. వ్యతిరేకసాధ్యజ్ఞానేఽనుమితిత్వస్యైవాసిద్ధేః. క్లృప్తతత్కారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాభావాదితి చేన్న. స్వవ్యభిచారధీవిరోధిధీవిషయజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితిహేతుత్వాత్. అస్యచ వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానసాధారణత్వాత్. నహిధూమాభావో యావద్వహ్న్యభావాధికరణవృత్తిరితి జ్ఞానే ధూమో వహ్న్యభావసమానాధికరణ ఇతి జ్ఞానం సమ్భవతి. నచాతిప్రసఙ్గః. ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇతి జ్ఞానస్య కృతకత్వానిత్యత్వవ్యభిచారజ్ఞానావిరోధిత్వేన అనిత్యత్వానుమితిహేతుత్వాభావాత్. నన్వనుమానస్య వ్యతిరేకితయాపి ప్రామాణ్యాభ్యుపగమే తత్రైవార్థాపత్తేరన్తర్భావాపత్తౌ సాపృథక్ప్రమాణమితి రాద్ధాన్తోభజ్యేతేతి చేత్. తర్హ్యనుమానస్య ప్రామాణ్యే సంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షస్థలే చక్షురాదేః ప్రామాణ్యం న స్యాత్. తత్రానుమితిసామగ్రీసత్త్వేనానుమితేరేవోత్పత్తేః తథా శాబ్దజ్ఞానస్థలేఽపి శబ్దో న ప్రమాణం స్యాత్. ఏతే పదార్థాః-తాత్పర్యవిషయమిథస్సంసర్గవన్తః-ఆకాంక్షాదిమత్పదకదమ్బస్మారితత్వా దిత్యనుమానేనైవ క్లృప్తప్రమాణభావేన తాత్పర్యవిషయసంసర్గప్రమితిసమ్భవాత్. యదిచ స్థాణుం సాక్షాత్కరోమి శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యేమీత్యనుభవబలాత్ ప్రత్యక్షశబ్దయోః పృథక్ప్రామాణ్యం, తదా వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదిఘటితా

వ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్, తచ్చానుమానం స్వార్థపరార్థ భేదేన ద్వివిధమ్, తత్ర స్వార్థం తూక్తమేవ, పరార్థం తు న్యాయసా ధ్యమ్, న్యాయో నామ అవయవసముదాయః, అవయవాశ్చ త్రయ

నుమితిసామగ్ర్యాం సత్యామపి వహ్నిజ్ఞానానన్తరం ధూమేన వహ్నిం కల్పయామీతి యదానువ్యవసాయః తదాధూమస్యార్థాపత్తివిధయా ప్రామాణ్యమితి తుల్యమ్. యద్వా నిరుపాధివ్యతిరేకసహచారేణాన్వయవ్యాప్తిరేవ గృహ్యత ఇతి వ్యతిరేకిణ్యపి అన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానమేవానుమితిహేతుః. నచాన్యసహచారజ్ఞానాదన్యత్ర వ్యాప్తిగ్రహేఽతిప్రసఙ్గః. స్వాధికరణనిష్ఠవ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిసహచారజ్ఞానత్వేన తస్య వ్యాప్తిజ్ఞానహేతుత్వాభ్యుపగమాత్. నచైవం సత్యన్వయివ్యతిరేకిణోర్భేదో న స్యాదితి వాచ్యమ్. వ్యతిరేకసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యాన్వయవ్యాప్తిధీర్యత్రానుమితిహేతుః స వ్యతిరేకీ యత్రాన్వయసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యా సానుమితిహేతుః సోఽన్వయీ. యత్రోభయసహచారజ్ఞానజన్యా సోఽన్వయవ్యతిరేకీతి విభాగోపపత్తేః. అస్మింశ్చ పక్షే యదాఽన్వయసహచారేణాన్వయవ్యాప్తిస్ఫురణం తదా ధూమస్యాన్వయితయా గమకత్వం యదాన్వయవ్యతిరేకసహచారేణ తదాన్వయవ్యతిరేకితయా యదా తు వ్యతిరేకసహచారేణవ్యతిరేకవ్యాప్తేరేవజ్ఞానం తదాఽర్థాపత్తివిధయా ధూమస్య ప్రామాణ్యమ్. నచ వ్యతిరేక్యనుమానస్య పృథక్ప్రమాణత్వేఽపసిద్ధాన్తః. మూలగ్రన్థేషు శుక్తిరూప్యమిథ్యాత్వాదౌ తత్ర తత్ర చ వ్యతిరేక్యనుమానస్యాపి ప్రమాణత్వేనోపన్యాసాత్. తస్మాత్త్రివిధమేవానుమానమితి యుక్తమితి.—అతః శబ్దార్థమాహ—వ్యతిరేకీతి. అవయవసముదాయ ఇతి. నన్వేవంన్యాయజన్యవాక్యార్థజ్ఞానజనకవాక్యమవయవః. తత్సముదాయశ్చ న్యాయఇత్యన్యోన్యాశ్రయః స్యాదితిచేన్న. అనుమితిచరమకారణపక్షధర్మతాజ్ఞానప్రయోజకశాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వస్యైవావయవలక్షణత్వాదితి భావః. తర్హ్యవయవత్రితయపక్షే ప్రతి

ఏవ, ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణరూపాః, ఉదాహరణోపనయనిగమనరూపా వా, నతు పఞ్చావయవరూపాః, అవయవత్రయేణైవ వ్యాప్తిప

జ్ఞోదాహరణనిగమనరూపాః హేతూదాహరణప్రతిజ్ఞారూపాశ్చ కిమవయవాః? కిం తత్సముదాయోఽపి న్యాయః? ఇతి, నేత్యాహ—ప్రతిజ్ఞేతి. ఉక్తరూపాణా ముక్తక్రమేణామేవ కథకసమ్ప్రదాయసిద్ధత్వాత్ నాన్యే భిన్నక్రమాశ్చ నతేఽప్యవయవా ఇతి భావః. ఉదాహరణేతి—అత్రేదం ప్రతిభాతి. న యుక్తమవయవత్రయస్యోదాహరణాదిత్వమ్. విప్రతిపత్త్యనన్తరం శబ్దానిత్యత్వే ప్రమాణం వదేతి తటస్థస్య వాదినో వా ఆకాంక్షాయాం ప్రథమం సాధ్యనిర్దేశస్యైవ కర్తుముచితత్వాత్. అన్యథోపనయ ఏవ ప్రథమం కిం న స్యాత్. అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానజనకత్వేనావిశేషాత్. (యది చ పక్షధర్మతాయాః ప్రథమమనాకాంక్షితత్వేన తదభిధానే అప్రాప్తకాలత్వాపత్తిః. న తత్ప్రదర్శకోపనయస్య ప్రాథమ్యం తదా వ్యాప్తేరపి సాధ్యనిర్దేశాత్ ప్రాగనాకాంక్షితత్వాత్ నోదాహరణస్యాపి ప్రాథమ్యమితి తుల్యమ్. ఏతేనోదాహరణోపనయాత్మకద్వ్యవయవమేవ యుక్తం అనుమిత్యుపయోగివ్యాప్తిపక్షధర్మతాజ్ఞానయోరవయవద్వయేనైవ సిద్ధేరితి సౌగతమతమపాస్తం. ప్రథమం సాధ్యనిర్దేశాభావే వ్యాప్త్యభిధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి. అక్షపాదీయానాం మతం నిరస్యతి—నతు పఞ్చావయవా ఇతి. అత్ర చ పక్షతావచ్ఛేదకసాధ్యసామానాధికరణ్యపరత్వే సతి న్యాయావయవత్వం ఉదాహరణప్రయోజకాకాంక్షాజనకశాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వం వ్యాప్తిపరన్యాయావయవత్వం పక్షధర్మతోపదర్శకత్వే సతి హేతుభిన్నన్యాయావయవత్వం ఉపనయవాక్యధీజన్యసాధ్యాకాంక్షానివర్తకవాక్యత్వం ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమనానాం క్రమేణ లక్షణం బోధ్యమ్. కిముపనయస్య వ్యాప్తేః ప్రదర్శనం ప్రయోజనం? ఉత పక్షధర్మతాయాః? అహోస్విత్ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం? నాన్త్యః. లిఙ్గపరామర్శకారణత్వస్య నిరాకృతత్వేన వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాప్రతిపాదనస్య వ్యర్థత్వాత్.

రూపస్యతయో రుపదర్శనసమ్భవేన అధికావయవద్వయస్య వ్యర్థత్వాత్,

ఆద్యద్వితీయౌ దూషయతి—అవయవత్రయేణైవేతి. యద్యప్యుదాహరణహేతుభ్యామేవ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనం తథాపి ప్రతిజ్ఞాయా అపాకాంక్షాద్వారా వ్యాప్త్యుపదర్శనప్రయోజనతయా తదభిప్రాయేణావయవత్రయేణేత్యుక్తం.—నన్వేవమప్యబాధితత్వాసత్ప్రతిపక్షితత్వయోః ప్రతిజ్ఞయానుపదర్శితత్వాత్తత్ప్రదర్శనాయ నిగమనమితి చేత్. న తావన్నిగమన మనుమితిప్రతిబన్ధకబాధజ్ఞానవిధూననాయ అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానస్యైవావయవప్రయోజనత్వాత్. అన్యథా తత్ప్రతిబన్ధకకామినీజిజ్ఞాసాదినిరాసాయావయవాన్తరాభ్యుపగమాపత్తేః. నాపి తదుపయోగిజ్ఞానాయ. బాధాభావజ్ఞానస్యానుమితికారణత్వే మానాభావాత్.. బాధజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వస్య తదభావకారణత్వేనైవోపపత్తేః. కించ ననిగమనమనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానజనకం. సాధ్యాభావప్రమా బాధ ఇతి పక్షే తదభావస్య పదవాక్యార్థభిన్నతయా నిగమనాప్రతిపాద్యత్వాత్. సాధ్యాభావో బాధ ఇతి పక్షే చ తదభావస్య సాధ్యరూపతయా తజ్జ్ఞానస్య సాధ్యనిశ్చయపర్యవసన్నత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాత్. అన్యథా అనుమితివైయర్థ్యాత్. కించ నిగమనస్య సాధ్యనిర్దేశకతయా సాధ్యలక్షణబాధాభావజ్ఞాపకత్వే ప్రతిజ్ఞాయాఅపి సాధ్యప్రతిపాదకత్వేన నిగమనవైయర్థ్యాత్. సిద్ధత్వేన సాధ్యప్రతిపాదకత్వాభావాత్ నైతయా బాధవిధూనన మిత్యేతన్నిగమనేఽపి తుల్యమ్. లక్షణయా సిద్ధత్వేన రూపేణ వహ్నిబోధకత్వే తస్మాదితి హేత్వన్వయానుపపత్తిః. హేత్వన్వయానన్తరం సాధ్యే సిద్ధత్వాన్వయబోధకత్వే వహ్నిమత్పదస్యావృత్త్యాపత్తిః. న చేష్టాపత్తిః. తస్మాదిత్యంశాభావేన తస్య వాక్యాన్తరతయాఽవయవాన్తరత్వాపత్తేః. తస్మాన్నాబాధితత్వజ్ఞానం నిమనప్రయోజనం. అతఏవ నాసత్ప్రతిపక్షత్వబోధనమపి తత్ప్రయోజనమ్. తస్యాత్యన్తమపదార్థత్వాదితి దిక్—ఏవం సప్రపఞ్చమనుమానప్రామాణ్యం నిరూపితం, సమ్ప్రతితన్నిరూపణస్య

ఏవమనుమానే నిరూపితే తస్మాత్ బ్రహ్మాభిన్ననిఖిలమిథ్యాత్వసిద్ధిః.

ప్రయోజనమాహ— ఏవమితి. మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి. శాస్త్రీయవిషయప్రయోజనసిద్ధిహేతుత్వాత్ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధి రనుమాననిరూపణప్రయోజనమితి భావః. నను ప్రపంచః-మిథ్యా-దృశ్యత్వాత్, శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమానాత్ నతన్మిథ్యాత్వసిద్ధిః తత్ర హి న తావత్ ప్రపఞ్చ ఇతి పక్షనిర్దేశః. ప్రపఞ్చశబ్దేన బ్రహ్మణోఽప్యభిధానేన తస్యాపి పక్షత్వాపత్తౌ బాధాద్యాపత్తేః. న చ 'సర్వో వికారః' ఇతి తన్నిర్దేశః. పరమతే వియదాదేః సిద్ధాన్తేచ అవిద్యాసమ్బన్ధాదే రవికారతయా పక్షబహిర్భావాపత్తేః. శుక్తిరూప్యాదేరపి పక్షత్వేనాంశతః సిద్ధసాధనాచ్చ. కించ మిథ్యాత్వం నతావత్స్వసంసృజ్యమానాధికరణనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం. తథాత్వస్య సంయోగాదౌ పరైరభ్యుపగమాత్. నచావిద్యాకార్యత్వం. అవిద్యాదావవ్యాప్తేః. నాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వం సత్యస్యాపి ప్రపఞ్చస్య పరైరపీశ్వరజ్ఞాననివర్త్యత్వాఙ్గీకారాత్. అనిర్వచనీయత్వం మిథ్యాత్వమితిచేన్న. వికల్పాసహత్వాత్. తథాహి. న తావత్సద్విలక్షణత్వ మనిర్వచనీయత్వం. అసతోఽపి శశవిషాణాదే ర్మిథ్యాత్వాత్. నాప్యసద్విలక్షణత్వం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః, అస్య సత్యత్వావిరోధిత్వాచ్చ. న చ సదసద్భిన్నత్వం. సదసద్రూపప్రతియోగ్యప్రసిద్ధేః. వస్తునః సదసదన్యతరత్వనియమేన ఉభయభిన్నత్వాసమ్భవాచ్చ. అతఏవ న సత్త్వానధికరణత్వే సత్యసత్త్వానధికరణత్వ మనిర్వచనీయత్వం నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః. కించ దృశ్యత్వం నామ న తావజ్జ్ఞానలక్షణఫలవ్యాప్యత్వం. అతీన్ద్రియేషు తదభావేన భాగాసిద్ధేః. నాపి వృత్తివిషయత్వం. స్వప్రకాశస్యాపి బ్రహ్మణో వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమేన వ్యభిచారాత్. ఏతేన కార్యత్వవిభక్తత్వాదయో హేతవో నిరస్తాః. తస్మాన్నానుమానాత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ—తథాహీతి. బ్రహ్మాభిన్నమితి. అత్రచ బ్రహ్మణః పక్షత్వవారణాయోక్తం బ్రహ్మాభిన్న

తథాహి, బ్రహ్మభిన్నం సర్వం-మిథ్యా - బ్రహ్మభిన్నత్వాత్. యదేవం తదేవం, యథా శుక్తిరూప్యం, నచ దృష్టాన్తాసిద్ధిః, తస్య సాధితత్వాత్, న చాప్రయోజకత్వం, శుక్తిరూప్యరజ్జుసర్పాదీనాం మిథ్యాత్వే బ్రహ్మ

మితి. సిద్ధసాధనవారణాయ సర్వపదం. తథాచ శుక్తిరూప్యాదౌ బ్రహ్మభిన్నత్వేన సాధ్యసిద్ధావపి సర్వస్యాపి బ్రహ్మభిన్నత్వేన తదసిద్ధేర్న సిద్ధసాధనమ్. అతఏవ ఘటాదౌ పృథివీత్వేనేతరభేదనిశ్చయేఽపి సర్వపృథివీత్వేన తదసిద్ధేః న సిద్ధసాధనమితి రాద్ధాన్తః. నచైవమంశతః సిద్ధసాధనం దుర్వారమితి వాచ్యం. క్వచిత్పక్షే శుక్తిరూప్యాదౌ మిథ్యాత్వనిశ్చయేఽపి పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వాభావాత్. పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వ ఏవ తదభ్యుపగమాత్. అతఏవ 'అనిత్యే వాఙ్మనసే' ఇత్యత్రాంశతఃసిద్ధసాధనమితి పరస్యాపి రాద్ధాన్తః—శుక్తిరూప్యమితి. నచశుక్తిరూప్యస్యాపి పక్షత్వేన కథం దృష్టాన్తతా ఇతి సామ్ప్రతం. నిశ్చితసాధ్యకత్వేన సపక్షత్వావిరోధాత్. తస్యైవ లాఘవేన దృష్టాన్తత్వప్రయోజకతయా పక్షభిన్నత్వస్య వ్యర్థత్వాత్. అతఏవాభేదానుమానే పక్షఏవ దృష్టాన్తః. నను శుక్తిరూప్యం న దృష్టాన్తః, ప్రమాణాభావేన తత్ర మిథ్యాత్వస్యానిశ్చయాత్. నచ తత్రానుమానాత్తన్నిశ్చయః తద్దృష్టాన్తేఽప్యనుమానాన్తరాన్మిథ్యాత్వనిశ్చయ ఇత్యనవస్థాపాతాత్. నచాత్ర శుక్తిరూప్యాదన్యో దృష్టాన్తః సమ్భవతి. తతశ్చ వ్యాప్తిగ్రహాభావాన్న మిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్య శుక్తిరూప్యస్య నాత్ర రజతమితి త్రైకాలికాభావప్రతీతివిషయత్వముపపాదయతా మయా ప్రత్యక్షప్రమాణేన మిథ్యాత్వస్య ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదే సాధితత్వాత్తదేవ దృష్టాన్త ఇత్యాహ—నచేతి. సాధితత్వాదితి—ఇదంచోపలక్షణం. శుక్తిరూప్యమిథ్యాత్వస్యార్థాపత్తిప్రమాణేనాగ్రే సాధయిష్యమాణత్వాచ్చేత్యపి బోధ్యం. నను శుక్తిరూప్యే సాధ్యనిశ్చయేఽప్యనుకూలతర్కాభావేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధో హేతుః. నచ హేతోర్నిరుపాధికత్వభఙ్గాఖ్య ఏవ తర్కో వ్యాప్తిగ్రాహక ఇతి వాచ్యం. అవిద్యాతిరిక్తదోషజన్యత్వస్యోపాధి

భిన్నత్వస్యైవ లాఘవేన ప్రయోజకత్వాత్. మిథ్యాత్వం చ స్వాశ్రయ
త్వేనాభిమతయావన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం, అభిమతపదమస
మ్భవవారణాయ, యావత్పదమర్థాన్తరవారణాయ, తదుక్తం,'సర్వేషా
మపి భావానాం స్వాశ్రయత్వేన సమ్మతే, ప్రతియోగిత్వమత్యన్తాభావం
ప్రతి మృషాత్మతా' ఇతి. యద్వా-అయం పటః - ఏతత్తంతునిష్ఠాత్యన్తా
భావప్రతియోగీ-పటత్వా త్పటాన్తరవదిత్యాద్యనుమానం మిథ్యాత్వే
త్వాత్. తద్వ్యావర్త్యస్య బ్రహ్మణో విపక్షస్య సత్త్వాత్ న పక్షేత
రత్వ (తుల్యత్వ) మిత్యాశఙ్క్య, బ్రహ్మభిన్నత్వస్య సామాన్యధర్మస్యా
విద్యాతిరిక్తదోషజన్యత్వాపేక్షయా లఘుశరీరస్య లాఘవాఖ్యతర్కేణ
మిథ్యాత్వం ప్రతి వ్యాప్యత్వనిశ్చయాన్న సోపాధికత్వం. అతఏవ
న వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరిత్యాహ—నచేతి. నను బాధ్యత్వం మిథ్యాత్వం.
తచ్చ జ్ఞానత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం. తత్తు నవినాఽనుమానేన శుక్తి
రూప్యే జ్ఞాతుం శక్యం, బాధప్రత్యక్షేణావిషయీకరణాత్. తత
శ్చ దృష్టాన్తాసిద్ధిః తదవస్థైవేత్యాశఙ్క్య, న్యాయసిద్ధబాధప్రత్యక్ష
యోగ్యం మిథ్యాత్వమిహ వివక్షిత మిత్యాహ—మిథ్యాత్వం చేతి.
న చ అనాశ్రితాకాశాదిషు లక్షణస్యావ్యాప్తిః. వియదధికరణోక్తన్యా
యేన తస్యాపి కార్యతయా కారణాశ్రితత్వస్యావశ్యమభ్యుపేతవ్య
త్వాత్. అసమ్భవవారణాయేతి. నచ స్వాశ్రయే స్వరూపేణ తదత్య
న్తాభావేఽపి పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నతదత్యన్తాభావసత్త్వాన్న బాధ
ఇత్యభిమతపదం వ్యర్థమితి వాచ్యం, అస్మిన్పక్షే స్వరూపేణైవ బ్రహ్మణి
ప్రపఞ్చాభావాభ్యుపగమాత్. చిత్సుఖాచార్యసమ్మతిమాహ—తదు
క్తమితి. యది కశ్చిత్ 'పక్షభిన్నత్వమపిసపక్షత్వప్రయోజకం, అభేదాను
మానం చాసిద్ధ'మితి బ్రూయా త్తదా పక్షాన్తరమాహ—యద్వేతి,
పటత్వాదితి. అవయవిత్వాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం. మిథ్యాత్వే ప్రమాణం-
ఏతత్పటమిథ్యాత్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. గుణకర్మాదౌ చ ఏతత్పటరూప
మేతత్పటనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగి-గూపత్వాత్. రూపాన్తరవదిత్యేవ

ప్రమాణం, తదుక్తం, 'అంశినః స్వాంశగాత్యన్తాభావస్య ప్రతియోగితా,
అంశిత్వాదితరాంశివ దిగేష్వైవ గుణాదిషు'ఇతి, నచ ఘటాదే ర్మిథ్యా
త్వే 'సన్ ఘట' ఇతి ప్రత్యక్షేణ బాధః, అధిష్ఠానబ్రహ్మసత్తాయా ఏవ
తత్ర విషయతయా ఘటాదేః సత్యత్వాసిద్ధేః. న చ నీరూపస్య బ్రహ్మ
ణః కథం చాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయతేతి వాచ్యం, నీరూపస్యాపి రూపా
దేః ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్. నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్య చక్షురాద్యయో
గ్యత్వమితినియమః, మన్మతే బ్రహ్మణో ద్రవ్యత్వాసిద్ధేః, - గుణాశ్రయ
త్వం సమవాయికారణత్వం వా ద్రవ్యత్వమితి తే అభిమతం, నహి
నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో గుణాశ్రయతా, నాపి సమవాయికారణతా, సమ
వాయాసిద్ధేః. అస్తువా ద్రవ్యత్వం బ్రహ్మణః, తథాపి నీరూపస్య కాల
స్యేవచాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయత్వే న విరోధః, యద్వా త్రివిధం సత్త్వం,

---

మాదిప్రయోగో ద్రష్టవ్యః. అత్రాపి తత్సమ్మతిమాహ—తదుక్తమితి.
దిక్ మార్గః. నిర్గుణస్యేతి.—'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే'త్యాది
వచనేన బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వావగమాదితి భావః. నాపీతి. అపరిణామి
త్వాదితి భావః. నను బ్రహ్మణోఽపి సమవాయికారణత్వం; కేవలస్యా
పరిణామిత్వేఽపి మాయావిశిష్టస్య ప్రపఞ్చోపాదానత్వాత్. అన్యథా
అభిన్ననిమిత్తోపాదానవాదభఙ్గాపత్తేః, తతశ్చ బ్రహ్మణో న ద్రవ్యత్వా
సిద్ధి రిత్యపరితోషాదాహ—అస్తువేతి. యద్వా అభ్యుపేత్యాహ—
అస్తువేతి. కాలఇన్ద్రియవేద్య ఇతి మతేన దృష్టాన్తమాహ—కాలస్యేతి.
వస్తుతస్తు అనన్యథాసిద్ధప్రతీతిబలేన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతా
యామేవ మహత్త్వే సత్యుద్భూతరూపవత్త్వం ప్రయోజకం
బోధ్యం. నన్వుక్తానుమానం న ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధకం ఘటస్సన్ని
త్యాదిప్రత్యక్షప్రత్యయబాధితత్వాత్. న చాసావధిష్ఠానసత్తావిషయ
త్వాత్ భ్రమః, బాధకాభావాత్. నచాస్థూలాదివాక్యేన ప్రత్యక్షబా
ధః, తర్హి తేనైవ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధావనుమానవైయర్థ్యాత్. ప్రప
ఞ్చతత్త్వాంశబాధపరతయైవ శ్రుత్యుపపత్తేశ్చ. నచోక్తానుమానమేవ

పారమార్థికం సత్త్వం బ్రహ్మణః, వ్యావహారికం సత్త్వం ఆకాశాదేః, ప్రాతిభాసికం సత్త్వం శుక్తిరజతాదేః, తథా చ ఘటః సన్ ఇతి ప్రత్యక్షస్య వ్యావహారికసత్త్వవిషయత్వేన ప్రామాణ్యం. అస్మిన్ పక్షే చ ఘటాదేర్బ్రహ్మణి నిషేధో న స్వరూపేణ, కింతు పారమార్థికత్వేనై తద్బాధకమ్, ప్రత్యక్షస్య సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా అనుమానేన బాధాయోగాత్. అన్యథా వహ్న్యనౌష్ణ్యానుమానేన తదౌష్ణ్యప్రత్యక్షబాధాపత్తేః. కించ ప్రపఞ్చస్య స్వరూపేణాసత్త్వే తజ్జ్ఞానస్య బాధితార్థవిషయత్వేనాప్రామాణ్యాపత్త్యా 'ఘటాదిజ్ఞానం ప్రమా' 'శుక్తిరూప్యాదిజ్ఞానమప్రమే'తి విభాగాభావః అసత్ఖ్యాతివాదిమతప్రవేశశ్చ ప్రసజ్యేత. కించైవం కర్మకాణ్డమాత్రస్యాప్రామాణ్యాపత్త్యా తత్సమాన్యాద్వైతైకదేశస్య వేదాన్తస్యాప్రామాణ్యాపత్తిః. అపిచ ఘటాదేరసత్త్వే తదభావో న నిరూప్యేత. సద్భూతమేవాధికరణప్రతియోగిభూతమభావనిరూపణాత్. అన్యథా శశవిషాణస్యాప్యభావప్రతియోగిత్వాపత్తిః. అత ఏవాహుః 'సద్భూత మభావో నిరూప్యత' ఇతి. తతశ్చ ప్రత్యక్షబాధితం ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వానుమాన మిత్యరుచేరాహ—యద్వేతి. త్రివిధమితి. పారమార్థికసత్త్వం వ్యావహారికసత్త్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వం చేతి త్రివిధమిత్యర్థః. తత్ర కాలత్రయాబాధ్యత్వం పారమార్థికసత్త్వం. సంసారదశాయామబాధ్యత్వం వ్యావహారికసత్త్వం ప్రతిభాసకాలాబాధ్యత్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వం. ఏతాని క్రమేణోదాహరతి—పారమార్థికేతి. నన్వేవముక్తమిథ్యాత్వస్యాప్రసిద్ధిః. సర్వస్యాऽపి స్వాశ్రయే తదత్యన్తాభావాయోగాత్. నచాభిమతపదాత్తన్నిరాస ఇత్యుక్తమితి వాచ్యమ్, స్వాశ్రయతయా జ్ఞాతస్యాప్యుక్తరీత్యా వస్తుతః స్వాశ్రయత్వేన తత్ర తదత్యన్తాభావాసమ్భవతాదవస్థ్యాత్. కించ మిథ్యాత్వలక్షణస్య జ్ఞానగర్భత్వే భూతలాదేః స్వాశ్రయత్వాభిమానాభావదశాయాం ఘటాదేర్మిథ్యాత్వాభావప్రసక్తిః. అభిమానోపలక్షితత్వవివక్షాయాం తత్కాలోత్పన్నవినష్టస్య పర్వత

వేతి న విరోధః, అస్మిన్ పక్షే చ మిథ్యాత్వలక్షణే పారమార్థికత్వా వచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం అత్యన్తాభావవిశేషణం ద్రష్టవ్యమ్, తస్మాదుపపన్నం మిథ్యాత్వానుమానమితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం
వేదాన్తపరిభాషాయాం అనుమానపరిచ్ఛేదః.

గుహాన్తర్వర్తినో మిథ్యాత్వానాపత్తిః. అపిచ నిరుక్తమిథ్యాత్వం నసత్యత్వవిరోధి, పరేణాప్యవ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాదౌ తదభ్యుపగమాదిత్యతఆహ—అస్మిన్ పక్ష ఇతి. తథాచ పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకస్యాత్యన్తాభావసామానాధికరణ్యం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. ఏతచ్చోపలక్షణం. పారమార్థికభిన్నత్వం పారమార్థికత్వాత్యన్తాభావవత్త్వంవా మిథ్యాత్వం బోధ్యమ్. అనుమాననిరూపణప్రయోజనముపసంహరతి. తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
అనుమానపరిచ్ఛేదః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

అథోపమానం నిరూప్యతే - తత్ర సాదృశ్యప్రమాకరణ ముప

శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే—అథేతి. అనుమాననిరూపణానన్తరమిత్యర్థః. సూచీకటాహన్యాయేన శబ్దనిరూపణాత్ప్రాగుపమాననిరూపణమితి ధ్యేయమ్. నను సూచీకటాహన్యాయాదరే ఉపమానస్య ప్రత్యక్షాదపి ప్రాథమ్యం స్యాదితి చేన్న. ప్రత్యక్షానుమానాన్తర్భావానన్తర్భావయోః ఉపమానే విచారణీయయోః ప్రత్యక్షాదినిరూపణసాపేక్షత్వేన తయోరేవ ప్రథమనిరూపణీయత్వాత్ — తత్రేతి. ఉపమానే నిరూపణీయ ఇత్యర్థః. సాదృశ్యేతి. అత్ర ఉపమితికరణత్వం లక్షణం. తత్కరణత్వం చ అసాధారణకారణత్వమితీహ వివక్షితం. నతు వ్యాపారవత్త్వఘటితం. గవయనిష్ఠసాదృశ్యజ్ఞానస్య ఉపమితౌ జనయితవ్యాయాం వ్యాపారాభావాత్.—నను నోపమితికరణత్వం లక్షణం. తస్యా ఏవ దుర్వచత్వాత్. తథాహి. న తావత్సాదృశ్యప్రమాత్వ ముపమితిత్వం. భ్రమోపమితావవ్యాప్తేః. నచోపమానప్రమాలక్షణాయ ప్రమోపమితేరేవ లక్ష్యత్వాత్ సా న సఙ్గ్రాహ్యేతి వాచ్యం. తథాపి సామాన్యలక్షణాకరణే విశేషలక్షణప్రణయనాయోగాత్., నచ సాదృశ్యజ్ఞానత్వముపమితిసామాన్యలక్షణమితి యుక్తం. సాదృశ్యప్రత్యక్షేఽతివ్యాప్తేః. నచాసన్నికృష్టవిషయత్వం విశేషణం, తథాపి శబ్దాదినా సాదృశ్యజ్ఞానేఽతివ్యాప్తేః, నచోపమానజన్యసాదృశ్య

మానం. తథాహి—ప్రాంగణేషు దృష్టగోపిణ్డస్య వనం గతస్య గవయేన్ద్రియసన్నికర్షే సతి భవతి ప్రతీతిః 'అయం పిణ్డో గోసదృశ' ఇతి, తదనన్త

జ్ఞానత్వం, ఆత్మాశ్రయాద్యాపత్తేః. నచ సాదృశ్యజ్ఞానజన్యజ్ఞానత్వం, సాదృశ్యలిఙ్గకానుమితౌ తదనువ్యవసాయాదావతివ్యాప్తేః. నచ సాదృశ్యప్రతియోగిస్మరణసహకృతసాదృశ్యజ్ఞానజన్యత్వముపమితిత్వం, తత్ప్రతియోగిస్మరణస్య గోసాదృశ్యజ్ఞానోపక్షీణత్వేన ఫలీభూతసాదృశ్యజ్ఞానాహేతుత్వాత్, తదుభయగోచరసమూహాలమ్బనేఽతివ్యాప్తేశ్చ. తతశ్చ. నయుక్తముపమానలక్షణమితి—ఉచ్యతే—ఉపమితికరణత్వమేవోపమానలక్షణం. ఉపమితిశ్చ సాదృశ్యజ్ఞానత్వేన సాదృశ్యజ్ఞానజన్యా, ఉపమితౌ కరణాన్తరానుపపత్త్యా తస్య తత్త్వేన కరణత్వకల్పనాన్నాసమ్భవః. తదనువ్యవసాయాదేశ్చ తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః. న చ గోవిసదృశ ఉష్ట్రః అనేన విసదృశీ మదీయా గౌరితి వైధర్మ్యజ్ఞానజన్యోపమితావవ్యాప్తిః. తత్రోపమానప్రామాణ్యానభ్యుపగమాత్. నహి కశ్చిదనువ్యవస్యతి, కరభేణ గాముపమినోమీతి. కేచిత్తు సప్రతియోగికపదార్థజ్ఞానాన్తరం పరస్మిన్ సప్రతియోగికపదార్థజ్ఞానముపమితిః. ఏవంచ వైధర్మ్యపురస్కారప్రవృత్తోపమితిసఙ్గ్రహః. తత్త్వేన తజ్జన్యత్వస్య వివక్షితత్వాచ్చ నాతిప్రసఙ్గ ఇత్యాహుః.—నను గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానం న ప్రత్యక్షేణ. తదా గోగవయయోరసన్నికర్షాత్. తదుభయసన్నికర్షేచ తత ఏవ సాదృశ్యప్రతీత్యాపత్తౌ మానాన్తరత్వానుపపత్తేరిత్యాశఙ్క్య గవయేన్ద్రియసన్నికర్షే సతి జాయమానా గోసాదృశ్యప్రతీతిః వ్యవహితగదృష్టే గోపిణ్డాంశే పరోక్షా, గవయాంశే త్వపరోక్షేత్యాహ—తథాహీతి. గోసదృశ ఇతి. గోభిన్నత్వే సతి తద్గతభూయస్సామాన్యవానిత్యర్థః. అథవా తదసాధారణధర్మశూన్యత్వే సతి తద్గతధర్మవత్త్వం సాదృశ్యం. నచ హస్తిమశకయోస్సాదృశ్యాపత్తిః, ప్రాణిత్వేనేష్టత్వాత్. అతఏవ పుచ్ఛమాత్రసాధర్మ్యేణ మహిషఇవాయం పురుష ఇతి లోకవ్యవహారః—

రం చ భవతి నిశ్చయః అనేన సదృశీ మదీయా గౌరితి, తత్రాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానం కరణం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానం ఫలం. నచేదం ప్రత్యక్షేణ సమ్భవతి, గోపిణ్డస్య తదేన్ద్రియా

అన్యేతు సాదృశ్యం, పదార్థాన్తరం-క్లృప్తపదార్థేష్వనన్తర్భావాత్. తథాహి-నతావత్సాదృశ్యం ద్రవ్యం గుణవృత్తిత్వాత్. అతఏవ న గుణః కర్మవా. నచ గుణే సాదృశ్యం నాస్త్యేవ తత్ర తద్వ్యవహారస్యాశ్రయసాదృశ్యాదేవోపపత్తేః. తథాచ హేతురసిద్ధ ఇతి వాచ్యమ్. రూపద్వయం సదృశమితి ప్రతీతే ర్బాధకం వినా ప్రమాత్వాత్. నచ పరమ్పరాసమ్బన్ధేన ప్రమాత్వోపపత్తిః. సాక్షాత్సమ్బన్ధే బాధకాభావాత్. ఆశ్రయవైసాదృశ్యేఽపి తద్గతగుణయోస్సాదృశ్యానుభావాచ్చ.నాపి సామాన్యమ్, సామాన్యవృత్తిత్వాత్. నిషేధరూపత్వేనాప్రతీతేశ్చ నాభావాన్తర్భావః. తస్మాత్సాదృశ్యం పదార్థాన్తరమితి—తన్న—సాదృశ్యస్య సామాన్యే అన్తర్భావాత్. తదసాధారణధర్మశూన్యత్వే సతి తద్గతధర్మవత్త్వస్య సాదృశ్యోపాధిరూపత్వేనప్రమేయత్వాదివత్సామాన్యవృత్తిత్వేఽపి విరోధాభావాత్. నచ సాదృశ్యం సప్రతియోగికం,సామాన్యం తు నిష్ప్రతియోగికమితి కథమస్య సామాన్యరూపత్వం? ఇతరనిరూప్యం హి సప్రతియోగికం తద్గతధర్మవత్త్వలక్షణం (న)తథా. కించ సాదృశ్యం న పదార్థాన్తరం. తథాసతి సుసదృశమీషత్సదృశమిత్యుత్కర్షాపకర్షాభావప్రసఙ్గాత్. సిద్ధాన్తేతు సామాన్యాల్పభూయస్త్వాభ్యాం తత్ర తదుపపత్తేః. తదుక్తం తర్కపాదే శాస్త్రదీపికాయామ్. 'యేతు సామాన్యయోగాతిరిక్తమన్యదేవ తత్త్వం సాదృశ్యం మన్యన్తే తేషాం ప్రకర్షాపకర్షభేదః కిం నిబన్ధన ఇతి చిన్తనీయ'మితి—అనన్తరమితి. అనేన అన్వయో దర్శితః. చకారేణ ఏవకారార్థేన వ్యతిరేకః. నన్వస్త్వన్వయవ్యతిరేకావధారణం తతః కిమిత్యతఆహ—తత్రేతి. నను గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానస్య నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానం ప్రతికరణత్వావగమః. తయోః కారణతామాత్రనిశ్చాయకత్వాత్.

సన్నికర్షాత్, నాప్యనుమానేన, గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య అతల్లిఙ్గత్వాత్. నాపి మదీయా గౌరేతద్గవయసదృశీ ఏతన్నిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్వాత్. యోయద్గతసాదృశ్యప్రతియోగీ సతత్సదృశః-యథా-మైత్రనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ చైత్రః మైత్రసదృశః ఇత్యనుమానాత్తత్సంభవ ఇతి వాచ్యమ్, ఏవం విధానుమానానవతారేఽపి అనేన

నచ కరణాన్తరానుపపత్త్యా తస్య తత్కరణత్వం. క్లృప్తప్రమాణభావస్య ప్రత్యక్షాదేస్సత్త్వాదితి చేత్. కిం ప్రత్యక్షం తత్కారణం? అనుమానం వా? ఆద్యేఽపి. కిం తత్కారణం చక్షురాది? అన్తఃకరణం వా? ఆద్యం దూషయతి—నచేతి. ఇన్ద్రియాసన్నికర్షాదితి. ఇన్ద్రియేణ సాకం గోపిణ్డవిశేషస్య సంయోగాదేరభావాత్ జ్ఞానప్రత్యాసత్తేశ్చ నిరాకృతత్వాదిత్యర్థః. అతఏవ నద్వితీయః ఇన్ద్రియాసన్నికృష్టబాహ్యవిషయకప్రత్యక్షజ్ఞానే మనసోఽసామర్థ్యాత్. సాధారణకారణత్వాచ్చ. నను ప్రత్యక్షేణ గవయే గోసాదృశ్యే గృహ్యమాణే గవ్యపి గవయసాదృశ్యం సమానసంవిత్సంవేద్యతయా గృహీతమేవేతి చేన్న - విశేషణవిశేష్యభేదేన సమానసంవిత్సంవేద్యత్వాసిద్ధేః. అనుమానపక్షేఽపి, కిం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యే గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం లిఙ్గం? గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్వం వా? నాద్యః. గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య భేదగర్భతయా గోవృత్తిత్వాభావేన తన్నిష్ఠసాదృశ్యాననుమాపకత్వాదిత్యాహ—నాప్యనుమానేనేతి. ద్వితీయ మాశఙ్క్య నిరస్యతి—నాపీతి. తత్సమ్భవ ఇతి. గవిగవయసాదృశ్యానుభవసమ్భవ ఇత్యర్థః. పరిహరతి. ఏవంవిధేతి.—ఇదమత్రాకూతం. కిమత్ర సామాన్యవ్యాప్తిర్మూలం? విశేషవ్యాప్తిర్వా? నాద్యః. యత్తద్భ్యామననుగతత్వేన సామాన్యవ్యాప్తేరనుమానానఙ్గత్వాత్. న ద్వితీయః, యో గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ సగవయసదృశ ఇతి విశేషవ్యాప్తేః ప్రాగజ్ఞానాత్. కించ నానుమానాత్తత్సమ్భవః. గవయనిరూపితసాదృశ్యరూపసాధ్యస్యాప్రసిద్ధేః. కించ న హేతుః పక్షధర్మతయా జ్ఞాతుం శక్యః. గవయనిష్ఠసా

సదృశీ మదీయా గౌరితి ప్రతీతే రనుభవసిద్ధత్వాత్. ఉపమినోమీత్య దృశ్యప్రతియోగిత్వస్యాసన్నికృష్టే గవి ప్రత్యక్షేణాజ్ఞానాత్. నచ విశిష్టఘటకపదార్థభేదేన గవి గవయసాదృశ్యాశ్రయత్వాజ్ఞానేఽపి గవయే గోసాదృశ్యే గృహ్యమాణే సమానసంవిత్సంవేద్యతయా తత్ప్రతియోగిత్వం భాతమేవేతి వాచ్యమ్. తథాఽపి గోరసన్నికర్షే మదీయా గౌరేతద్గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగినీతి గోవిశేష్యకపక్షధర్మతాజ్ఞానస్యాసిద్ధేః. నచ జ్ఞానోపనీతే తస్మిన్మానసః పరామర్శ ఇతి యుక్తమ్. జ్ఞానప్రత్యాసత్తే ర్నిరాకృతత్వాత్. అపిచ గవయసాదృశ్యం నానుమితివిషయః. కథంచిత్సాధ్యహేతు ప్రసిద్ధావపి గవి గవయసాదృశ్యానుభవసమయే నియమేన వ్యాప్తిజ్ఞానాభావాత్. తస్మాదనుమితిసామగ్రీవిరహాన్నగవి గవయసాదృశ్యానుమితిరితి.—నన్వనుమానానవతారే తత్ర గవయసాదృశ్యానుభవోఽసిద్ధ ఏవ. లాఘవేన క్లృప్తప్రమాణభావస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యైవ తత్ర కరణత్వకల్పనాదిత్యతఆహ—ఉపమినోమీతి.—నైయాయికాస్తు-కీదృశో గవయ ఇతి ప్రశ్నానన్తరం యథా గౌస్తథా గవయ ఇత్యాప్తవాక్యద్వారా లబ్ధోపదేశస్య వనం గతస్య తద్వాక్యార్థం స్మరతో నాగరకస్య అయం గోసదృశ ఇతి ప్రత్యక్షే భవతి ప్రతీతిః 'అసౌ గవయశబ్దవాచ్య' ఇతి. సైవోపమితిః. తత్కరణం చ నాతిదేశవాక్యం. తస్య ప్రాక్ పిండప్రత్యక్షాదపి భావాత్. నాపి ప్రత్యక్షం. సత్యపి తస్మిన్ వాక్యాశ్రవణే వాచ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేః. నాపి మిలితాభ్యాం వాక్యప్రత్యక్షాభ్యాం తాదృశజ్ఞానమితి వాచ్యమ్. తయో ర్భిన్నకాలతయా మేలనాసిద్ధేః. ప్రత్యక్షసమయే తద్వాక్యానుస్మృతిసంభవేఽపి శాబ్దత్వాపరోక్షత్వయోః సాంకర్యాపత్త్యా తాభ్యాం విజాతీయప్రమాణాభ్యాం తాదృశప్రమానుపపత్తేః. నచ వాక్యార్థానుసన్ధానసహకృతం ప్రత్యక్షం తత్కరణమితి యుక్తమ్. ప్రత్యక్షానన్తరం వ్యాసఙ్గాదినా వాచ్యత్వప్రతీత్యభావేఽపి ఉత్తరకాలం సాదృశ్యవిశిష్టపిణ్డస్మరణే సతి సమయపరిచ్ఛేదదర్శనాత్. నాప్యనుమానం తత్క-

రణం. తదనవతారేఽప్యుక్తప్రతీతే రనుభవసిద్ధత్వాత్. తస్మా త్సాదృశ్యజ్ఞానమేవోపమితికరణమ్. తదుక్తముదయనాచార్యైః. 'సంబన్ధస్య పరిచ్ఛేదః సంజ్ఞాయాః సంజ్ఞినాసహ, ప్రత్యక్షాదే రసాధ్యత్వా దుపమానఫలం విదు'రితి. తతశ్చ పృథక్ప్రమాణం తదిత్యాహుః—తచ్చిన్త్యం. క్లృప్తప్రమాణేనైవ తత్సంభవాత్. తథాహి. కిం గవయపదవాచ్యతాజ్ఞానం ఫలమ్? గవయపదం గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకమితి జ్ఞానం వా? ఆద్యే న తావత్ గోసాదృశ్యవతి గవయపదవాచ్యతా ఇతి జ్ఞానం. గోసదృశో గవయపదవాచ్య ఇతి వాక్యా త్సాదృశ్యోపలబ్ధేః తే తత్పదవాచ్యత్వస్య జ్ఞాతత్వాత్. నాప్యయం గవయపదవాచ్యః ఇతి జ్ఞానం ఫలం. అయం పిండో-గవయపదవాచ్యః-గోసదృశత్వాత్. అతిదేశవాక్యావగతపిండవదిత్యనుమానేన తత్ర వాచ్యత్వగ్రహాసంభవాత్. అతఏవ గవయత్వవిశిష్టో గవయపదవాచ్య ఇతి జ్ఞాన ముపమానఫలం. గవయస్య పూర్వమనుపస్థితత్వాత్ నాస్య శబ్దాదినా అన్యథాసిద్ధి రిత్యపాస్తమ్. గవయత్వవిశిష్టో, గవయపదవాచ్యః - గోసదృశత్వాదతిదేశవాక్యావగతపిండవదిత్యనుమానేనైవ తత్సంభవాత్. న ద్వితీయః. గవయపదం, సప్రవృత్తినిమిత్తం-పదత్వాత్. ఘటపదవదిత్యనుమానేన; గవయపదం, గవయత్వతదన్యాన్యతరప్రవృత్తినిమిత్తకం-పదత్వాదితి సామాన్యతో దృష్టేన లాఘవసహాకృతేన, గవయపదం,గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకం-ఇతరాప్రవృత్తినిమిత్తకత్వే సతి సప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదితి వ్యతిరేకిణా, వా గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకత్వపరిచ్ఛేదసంభవాత్. న చ ఏతాదృశానుమానానవతారదశాయా ముపమానప్రవృత్తిరితి వాచ్యం. ఉపమానానుమానయోరన్యతరకల్పనాప్రసక్తావనుమానస్యైవ క్లృప్తప్రమాణభావతయా కల్పనౌచిత్యాత్. నన్వస్మిన్మతే గవయేన గాముపమినోమీత్యనువ్యవసాయబలాదేవ విజాతీయజ్ఞానసిద్ధిః తతశ్చ తత్కరణం మానాంతరం కల్ప్యత ఇతి చేన్న-ఉక్తానువ్యవసాయస్యాస్మదభిమతసాదృశ్యబుద్ధివిషయత్వాత్. నహి గవయేన

నువ్యవసాయాచ్చ, తస్మాదుపమానం మానాన్తరమ్.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం
వేదాన్తపరిభాషాయాం ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

గాముపమినోమీ త్యనువ్యవసాయో వాచ్యత్వజ్ఞానవిషయః. అతఏవ కమలేన లోచనముపమినోమీతి లోకవ్యవహారః. అన్యథా సమయపరిచ్ఛేదస్య తత్రాభావేన తథా వ్యవహారాభావప్రసఙ్గః. తస్మాన్న సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధబుద్ధి రుపమానఫలం. తతశ్చోపమినోమీత్యనువ్యవసాయబలాత్సాదృశ్యబుద్ధిరేవ ఉపమితిః. తత్కారణం చ తన్నిరూపితసాదృశ్యజ్ఞానమిత్యుపమానం మానాన్తరమితి. — తదేతత్సర్వమభిప్రేత్య ఉపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

ఆగమపరిచ్ఛేదః.

అథాగమో నిరూప్యతే - యస్య వాక్యస్య తాత్పర్యవిషయీ

ఉపమానానన్తరం శబ్దస్య బహువాదిసమ్మతత్వా దర్థాపత్తేః ప్రాక్ శబ్దో నిరూప్యతే ఇత్యాహ—అథేతి. కేచిత్తు ‘స్వసమానవిషయవాక్యార్థయథార్థజ్ఞానజన్యత్వ మి’తి కారణద్వారకం ప్రమాణశబ్దలక్షణమాచక్షతే. నైతత్సారం శుకబాలాదివాక్యేఽవ్యాప్తేః. నచేశ్వరజ్ఞానం తద్వాక్యార్థవిషయం తత్రాస్త్యేవేతి వాచ్యం. ఈశ్వరానఙ్గీకర్తృమతే తథాప్యవ్యాప్తేః. కించ నేదం ప్రమాణశబ్దస్య లక్షణం. శుకాది ప్రయోగస్థలే క్లృప్తపదావళీజ్ఞానాదేవాన్యత్ర శబ్దరచనోపపత్త్యా గౌరవేణ వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానస్యాహేతుత్వాత్. కించ ఇదమసంభవి. సిద్ధాన్తే వియదాదివన్నిత్యశబ్దస్య ప్రతిప్రయోగం భిన్నభిన్నానుపూర్వీఘటితపదవాక్యభేదేఽపి స్వరూపేణ తజ్జన్యత్వాభావాత్. నచానుపూర్వీవిశిష్టతయా తజ్జన్యత్వం. ఘటజ్ఞానానన్తరజ్ఞానవిషయత్వరూపాయాః తదుచ్చారణానంతరోచ్చారణవిషయత్వలక్షణాయా వాఆనుపూర్వ్యాః ఉపాధిత్వేన అనాదితయా వాక్యార్థజ్ఞానాజన్యత్వాత్. తతశ్చ కారణద్వారకం ప్రమాణలక్షణం న యుక్తమిత్యభిసంధాయ ప్రకారాన్తరేణ లక్షణమాహ—యస్యేతి. మానాన్తరాబాధితతాత్పర్యవిషయీభూతపదార్థసంసర్గబోధకత్వం యస్య వాక్యస్య తద్వాక్యం ప్రమాణశబ్ద ఇత్యర్థః. శబ్దసమానార్థకే ప్రమాణాన్తరే ప్రమాణశబ్ద

భూతసంసర్గో మానాన్తరేణ న బాధ్యతే తద్వాక్యం ప్రమాణమ్,
వాక్యజన్యే చ జ్ఞానే ఆకాంక్షాయోగ్యతాసత్తయ స్తాత్పర్యజ్ఞానం

లక్షణం మా ప్రసాంక్షీదితి, వాక్యస్యేత్యుక్తం. పదార్థసంసర్గబోధకవాక్యత్వస్య అగ్నినా సించేదిత్యయోగ్యవాక్యేఽపి గతత్వాత్ అబాధితేతి సంసర్గవిశేషణం. బ్రహ్మపరవాక్యాతిరిక్తసకలవాక్యేషు స్వార్థసంసర్గస్య 'నేహ నానాస్తీ'త్యాదినా బాధితత్వాదవ్యాప్తి రిత్యత ఉక్తం మానాన్తరేతి. సజాతీయమానాన్తరేత్యర్థః. తథాచ పారమార్థికతత్త్వావేదకై ర్వేదాన్తైర్ఘటానయనాదిసంసర్గస్య యాగస్వర్గాదిసాధ్యసాధనభావస్యచ బాధేఽపి సజాతీయై ర్వ్యావహారికతత్త్వావేదకైః ప్రమాణాన్తరై ర్బాధాభావాన్నావ్యాప్తిః. అర్థవాదవాక్యే 'స ప్రజాపతిరాత్మనోవపాముదఖిద'దిత్యాదౌ శ్రూయమాణపదార్థసంసర్గస్య వ్యావహారదశాయామపి బాధాత్ తాత్పర్యవిషయేత్యుక్తం. యద్వా యోగ్యశబ్దత్వమిహ ప్రమాణలక్షణం. యోగ్యత్వం చ తాత్పర్యవిషయసంసర్గాబాధః. ప్రమాస్వరూపయోగ్యశబ్దమాత్రస్య లక్ష్యత్వా దనాసన్నాదౌ నాతిప్రసఙ్గః. అథవా తాత్పర్యవిషయాబాధితసంసర్గగోచరశాబ్దజ్ఞానజనకత్వం లక్షణం. శాబ్దజ్ఞానం చ పదజ్ఞానత్వేన పదజ్ఞానజన్యం తాత్పర్యజ్ఞానత్వేన తాత్పర్యజ్ఞానజన్యం వా. తాత్పర్యజ్ఞానకారణత్వం చాకరఏవ స్ఫుటం.—వైశేషికాస్తు శబ్దో న పృథక్ప్రమాణం. అనుమానేనైవ తదర్థసిద్ధేః. తథాహి. లౌకికాని 'గామానయే'త్యాదీని వైదికాని చ'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదీని, తాత్పర్యవిషయపదార్థసంసర్గప్రమాపూర్వకాణి- యోగ్యతాసత్తిమత్పదకదంబత్వాత్. ఘటమానయేత్యాదివాక్యవత్. ఏతే పదార్థా స్తాత్పర్యవిషయమిథస్సంసర్గవంతః యోగ్యపదస్మారితత్వా త్సంప్రతిపన్నవత్. నచ శబ్దఏవ సంసర్గప్రతీతిం జనయతు అవిశేషాది వాచ్యం. అనుమానస్య క్లృప్తప్రమాణభావతయా తస్యైవ కరణత్వౌచిత్యాత్ తస్మాదనుమానవిధయా ప్రమాణం శబ్దో న స్వాతన్త్ర్యేణేతి—తదేతన్నిరాకరోతి. ఆకాంక్షేతి.

చేతిచత్వారి కారణాని. తత్ర పదార్థానాం పరస్పరజిజ్ఞాసావిషయత్వ

యతో వాక్యజన్యజ్ఞానే ఆకాంక్షాయోగ్యతాసత్తయః కారణాని అతో వాక్యం పృథక్ప్రమాణ మిత్యర్థః. తథాచ యాదృశజ్ఞానే యోగ్యతాదేస్సహకారిత్వం తాదృశం క్లృప్తవిజ్ఞానవిజాతీయం సిద్ధమితి, తదవచ్ఛిన్నజ్ఞానజనకమానస్య మానాన్తరత్వమాస్థేయం. అన్యథా శబ్దప్రామాణ్యప్రద్వేషిమతే యోగ్యతాదేః సర్వసిద్ధం సహకారిత్వం భజ్యేతేతి భావః. నన్వస్త్వాకాంక్షాదిఘటితలిఙ్గజన్యసంసర్గానుమితౌ ఆకాంక్షాదేరుపయోగః లిఙ్గాన్తరజన్యానుమితౌ తు జిజ్ఞాసాలక్షణాకాంక్షాయాః స్వవిషయవిరహసహకృతసిద్ధ్యభావరూపపక్షతాసంపాదనద్వారా అన్వయబోధాభావలక్షణాయాశ్చ పక్షతాత్వేన వాక్యార్థపర్యవసన్నయోగ్యతాజ్ఞానస్యాబాధితత్వజ్ఞానత్వేన పదార్థస్మృతిరూపాయా ఆసత్తేర్విశేషణజ్ఞానత్వేన పక్షజ్ఞానత్వేన వా ఉపయోగః. తతశ్చ న విజాతీయజ్ఞానసిద్ధిరిత్యపరితోషాదాహ — తాత్పర్యజ్ఞానం చేతి. నహి తాత్పర్యజ్ఞానస్యాపి కథంచిదనుమితావుపయోగః. అనుమితిత్వావచ్ఛేదేనాహేతుత్వాత్. నచ తాత్పర్యవిశేషితసాధ్యానుమితిత్వావచ్ఛేదేన విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వమితి యుక్తం. తథాపి తదవిశేషితసాధ్యానుమితేస్తాత్పర్యజ్ఞానాజన్యత్వేన తస్య శబ్దసహకారితాభఙ్గప్రసఙ్గాత్. కించ అసత్యపి వ్యాప్తిజ్ఞానే సత్స్వాకాంక్షాదిషు చతుర్షు కారణేషు సంసర్గజ్ఞానస్యానుభవసిద్ధత్వాన్న శబ్దస్యానుమానేఽన్తర్భావః. అపిచ యది శబ్దప్రామాణ్యే అవశ్యం ప్రద్వేషః తర్హ్యనుమానమపి పృథక్ప్రమాణం న స్యాత్? తత్రాపి క్లృప్తప్రమాణభావస్య మనఆదేః ప్రత్యక్షస్య ప్రమాణత్వౌచిత్యాత్. యదిచ తత్ర సాక్షాత్కరోమీత్యనువ్యవసాయాభావాదనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాచ్చ పృథక్ప్రమాణమనుమానమితి మతం. తదా శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యేమీత్యనువ్యవసాయాత్సోఽపిపృథగితి తుల్యం. తస్మాత్సర్వేఽపి లౌకికవైదికాశ్శబ్దాః స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రమాణమితి సంక్షేపః. ఆకాంక్షాది

యోగ్యత్వ మాకాంక్షా, క్రియాశ్రవణే కారకస్య కారకశ్రవణే క్రియాయాః కరణశ్రవణే ఇతికర్తవ్యతాయాశ్చ జిజ్ఞాసావిషయత్వాత్, అజిజ్ఞాసోరపి వాక్యార్థబోధా దయోగ్యత్వ ముపాత్తమ్, తదవచ్ఛేదకం చ క్రియాత్వకారకత్వాదికమితి నావ్యాప్తిః, అభేదాన్వయే చ సమానవిభక్తికపదప్రతిపాద్యత్వంతదవచ్ఛేదకమితి తత్త్వమస్యాది

కం శాబ్దజ్ఞానేఽసాధారణకారణ మిత్యుక్తమ్. తత్ర ప్రథమనిర్దిష్టత్వేన ప్రథమం శిష్యజిజ్ఞాసితా మాకాంక్షాం నిరూపయతి—తత్రేతి. నను కదాచిజ్జిజ్ఞాసావిషయత్వేఽపి తద్బలేన యోగ్యత్వం కల్ప్యేత తదేవ కుత ఇత్యాశఙ్క్య, క్రియావాక్యే తావ త్తదుపపాదయతి—క్రియాశ్రవణే ఇతి. ఇతికర్తవ్యతాయా ఇతి. అఙ్గస్యేత్యర్థః. నను జిజ్ఞాసావిషయత్వ మేవాకాంక్షాఽస్తు లాఘవా దావశ్యకత్వాచ్చేత్యతః ఆహ—అజిజ్ఞాసోరితి. నను జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మవచ్ఛేదకాపరిచయే దుర్గ్రహమిత్యత ఆహ—తదవచ్ఛేదకమితి. నన్వస్త్వాకాంక్షా లోకవేదయోః క్రియాపరేషు ఘటమానయేత్యాదిషు 'సమిధో యజతి' 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదిషు చాఙ్గప్రధానవాక్యేషు. తత్ర క్రియాకర్మకరణేతికర్తవ్యతాత్వానాం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వావచ్ఛేదకానాం సత్త్వాత్. తథాపి తద్రహితేషు 'నీలో ఘటః' 'నీలోత్పలం' 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మి' 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాదిషు సిద్ధార్థవాక్యేషు కథమాకాంక్షేత్యత ఆహ—అభేదాన్వయే చేతి. అభేదాన్వయప్రతియోగిని తత్త్వంపదార్థాదావిత్యర్థః. నచైవ మననుగమః. అవచ్ఛేదకాననుగమేఽపి వహ్నిజన్యత్వాదివత్ తదవచ్ఛేద్యయోగ్యత్వలక్షణాకాంక్షాయా అనుగతత్వాత్. నన్వన్వయబోధాభావ ఏవాకాంక్షా తస్యాః ప్రాగభావరూపతయా శాబ్దజ్ఞానకారణత్వేన క్లృప్తత్వాదిత్యత ఆహ—ఏతాదృశేతి. బలాబలాధికరణ ఇతి—తృతీయే స్థితం, 'శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్య మర్థవిప్రకర్షాత్.' (సూ) అత్ర

వాక్యేషు నావ్యాప్తిః, ఏతాదృశాకాంక్షాభిప్రాయేణైవ బలాబలాధికరణే 'సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన' మిత్యత్ర వైశ్వదేవయాగస్యామిక్షాన్వితత్వేన న వాజినాకాంక్షేత్యాదివ్యవహారః, నను తత్రాపి వాజినస్య జిజ్ఞాసాఽవిషయత్వేఽపి తద్యోగ్యత్వమస్త్యేవ ప్రదే

శ్రుత్యాదీనామేకవిషయసమవాయేన విరోధే సతి బలాబలం విచార్యతే. తత్ర శ్రుతివాక్యవిరోధోదాహరణం 'తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన'మితి. తత్ర సందేహః. కిం వాజినస్య విశ్వేదేవశేషత్వం? ఉత వాజినామకదేవతాంతరశేషత్వం? ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం? విశ్వేదేవశేషత్వమితి. కుతః? 'వాజిభ్యో వాజిన'మితివాక్యాద్వాజినస్య విశ్వేదేవాంగత్వావగమాత్. నచ వాజిభ్య ఇతి దేవతాన్తరశ్రవణాత్కథమస్య విశ్వేదేవసంబన్ధ ఇతి వాచ్యమ్. వాజం - అన్నం - ఆమిక్షా తదేషామస్తీతి వ్యుత్పత్త్యా వాజిపదస్య తత్సంబంధివిశ్వేదేవప్రతిపాదకత్వాత్. నచామిక్షాయా ఏవ శ్రుత్యా దేవతాసంబన్ధో న వాజినస్య తస్య దుర్బలప్రమాణవాక్యగమ్యత్వాదితి వాచ్యం. వైశ్వదేవీపదస్యామిక్షాపదసాపేక్షత్వేన తస్యాపి వాక్యగమ్యత్వాత్. అస్తు వా ఆమిక్షాసంబన్ధస్య శ్రౌతత్వం. తథాపి న వాజినబాధః. శ్రుతివాక్యయోశ్శబ్దత్వావిశేషేణ తుల్యబలత్వాత్. తస్మాన్నామిక్షయా వాజినబాధః. కింతు తయోః సహ వికల్పః సముచ్చయో వేతి.—ఏవం ప్రాప్తే రాద్ధాన్తః—విశ్వేషాం దేవానామామిక్షయైవ సంబన్ధః యుక్తః. తస్యాః వైశ్వదేవీతి తద్ధితశ్రుత్యావగమ్యత్వాత్. న చామిక్షాపదసాపేక్షత్వాద్వాక్యగమ్యత్వమ్. తద్ధితస్య అస్యేతి సర్వనామార్థస్మరణేన తస్యామిక్షావాచకత్వాత్. నచైవమామిక్షాపదవైయర్థ్యమ్. సన్నిహితార్థావలంబినః అస్యేతి సర్వనామ్నః కోఽర్థః? ఇత్యాకాంక్షాయాం విశేషసమర్పకత్వాత్. అతఏవ అయం ఘటః ఇత్యత్ర అయమితి పదస్య విశేషసమర్పకఘటపదాపేక్షాయామపి న శ్రుతిత్వహానిః. నచ వాజినపదం విశేషసమర్పకం. యేనామిక్షావాజి

యద్రవ్యత్వస్య యాగనిరూపితజిజ్ఞాసావిషయతావచ్ఛేదకత్వాదితి చేత్, న, స్వసమానజాతీయ పదార్థాన్వయబోధ విరహసకృత ప్రదేయ ద్రవ్యత్వస్యైవ తదవచ్ఛేదకత్వేన వాజినద్రవ్యస్య స్వసమాన జాతీయామిక్షాద్రవ్యాన్వయబోధసహకృతత్వేన తాదృశావచ్ఛేదకత్వాభావాత్. ఆమిక్షాయాన్తు నైవం, వాజినాన్వయస్య తదానుపస్థితత్వాత్,

నయోస్తుల్యో దేవతాసంబన్ధః. కించ నవాజినపదాద్విశ్వేదేవోపస్థితిః. తస్యాశ్వే రూఢత్వాత్. అపిచ న వాజినస్య విశ్వైర్దేవైస్సంబన్ధః. తత్ర హ్యామిక్షాయా నిరపేక్షసాధనత్వాన్న సముచ్చయః. నాపి వికల్పః. తస్యాష్టదోష దుష్టత్వాత్. తతశ్చ విశ్వేషాం దేవానాం శ్రుత్యా వగతామిక్షావరుద్ధత్వేన నైరాకాంక్ష్యాన్న వాక్యేన వాజిన సంబన్ధః. తదుక్తం భట్టపాదైః 'శ్రుత్యామిక్షైవ శేషోహి నైషాం వాక్యేన వాజినం, తద్దుర్బలప్రమాణత్వాత్తయా శ్రుత్యా నిరాకృతం, ఇతి—ప్రదేయద్రవ్యత్వం యాగనిరూపిత జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యతావచ్ఛేదకం తచ్చామిక్షావద్వాజినేఽప్యవిశిష్టమితి కథం నైరాకాంక్ష్యమితి చోదయతి. నన్వితి—నహి ప్రదేయద్రవ్యత్వం తదవచ్ఛేదకమ్. జనితాన్వయబోధాదపి వాక్యాత్పునరన్వయబోధాపత్తేః. కింతు సమభిహాహృతపదస్మారితపదార్థాన్వయబోధవిరహసహకృత ప్రదేయద్రవ్యత్వం. తత్తు ఆమిక్షాయామేవేతి పరిహరతి. నస్వసమానజాతీయేతి- నన్వస్తు వైశ్వదేవయాగే ప్రథమమేవ వాజినాన్వయబోధ ఇత్యామిక్షైవ నిరాకాంక్షా స్యాదిత్యాశఙ్క్య, శ్రౌతామిక్షాసంబన్ధాత్తత్సాపేక్షమన్థరప్రవృత్త వాక్యప్రమాణకవాజినాన్వయస్య ప్రథమమనుపస్థితత్వాత్ నామిక్షాయాం నైరాకాంక్ష్యమిత్యాహ. ఆమిక్షాయాం త్వితి—నను యస్య వాక్యే స్వతః ప్రామాణ్యబుద్ధ్యా ప్రథమం వాజినాన్వయబోధః తదా ఆమిక్షాయాం నైరాకాంక్ష్యం దుర్వారమితి చేన్న. ప్రమాణమూలాన్వయబోధాభావసహకృతప్రదేయద్రవ్యత్వస్యైవాత్ర జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యతావచ్ఛేదకత్వేన వివక్షితత్వాత్. ఏవం శ్రౌతా

ఉదాహరణాన్తరేష్వపి దుర్బలత్వప్రయోజకాంక్షావిరహ ఏవ మేవత్ర

మిత్యాన్వితే వైశ్వదేవయాగే వాజినస్య నిరాకాంక్షత్వాత్ తదఙ్గత్వ బోధకస్య వాజిన వాక్యస్య దుర్బలత్వ మిత్యుక్తం. సంప్రత్యన్యత్రాపి తదభావప్రయుక్తమేవ దౌర్బల్య మిత్యాహ. ఉదాహరణాన్తరేష్వితి- 'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్య ముపతిష్ఠతే' ఇత్యాద్యుదాహరణాన్తరేష్వి త్యర్థః.—తత్ర హి 'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత' ఇత్యత్ర శ్రుత్యా మన్త్రస్య 'కదాచన స్తరీరసి' త్యస్య గార్హపత్యాంగత్వావగమేన నిరా కాంక్షత్వాత్. ఇన్ద్రశేషత్వే లింగస్య న ప్రామాణ్యం. తథా యజ్ఞా యజ్ఞీయే సామ్ని 'ఐరంకృత్వోద్గేయ' మితి శ్రుత్యా ఇరాపదప్రాప్తా గిరాపదస్య నిరాకాంక్షత్వా త్తత్ప్రాపకస్య వాక్యస్య దౌర్బల్యం. ప్రతిష్ఠాకామ దర్శపూర్ణమాసప్రయోగే ఏకవింశతిసంఖ్యసామిధేన్యను వచనానాం 'ఏకవింశతిమనుబ్రూయాత్ ప్రతిష్ఠాకామస్యే'తి శ్రుత్యా అఙ్గత్వావగతౌ పంచదశసంఖ్యసామిధేన్యనువచనానా మాకాంక్షా భావా త్తదంగత్వబోధకస్య ప్రకరణస్య శ్రుత్యా గోదోహనాన్వితే పశుకామ ప్రయోగే చమసప్రాపకస్య క్రమస్య 'యజమానస్య యాజ్యే' త్యత్ర శ్రుత్యా ఋతుయాగేషు యాజ్యాయా యజమానకర్తృకత్వావ గతౌ పౌత్రసమాఖ్యాయా దుర్బలత్వమ్. తథా 'స్యోనంతే సదనం కృ ణోమీ'త్యస్య 'తస్మింత్సీదే'త్యస్యచ పురోడాశసదనకరణ ప్రతిష్ఠాపన యోర్లింగేన ప్రత్యేకమేవ వినియుక్తత్వాత్ న సకలమన్త్రస్య వాక్యా ద్వికల్పేన సముచ్చయేనవా సదనకరణప్రతిష్ఠాపనయోః ప్రయోగః. సూక్తవాకనిగదస్య 'ఇదం హవిరజుషేతాం అవీవృధేతా'మిత్యాదే రగ్నీషోమాదిపదవత్తదేకవాక్యతాపన్నస్య వ్యవస్థయా పర్వద్వయే ప్రయోగః నతు ప్రకరణాత్తతో విచ్ఛిద్యాన్యత్రాపిప్రయోగః. విదేవ నాదీనా మభిషేచనీయసన్నిధా వామ్నాతానామపి ప్రకరణా ద్రాజ సూయాంగత్వావగమేన నిరాకాంక్షత్వా న్నసన్నిధానాదభిషేచనీ యాంగత్వం. పౌరోడాశికసమాఖ్యాతే దర్శపూర్ణమాసకాండే సమా

మ్నాతస్య 'శుంధధ్వ'మితి మన్త్రస్య సన్నిధానాత్సాన్నాయ్యపాత్రాఙ్గ త్వేనాన్వితస్య నిరాకాంక్షత్వా న్నపురోడాశపాత్రాఙ్గత్వమితి సమా ఖ్యాయా స్తతో దౌర్బల్యం. తథాచ సర్వత్రోక్తాకాంక్షాఽభావఏవ దు ర్బలత్వప్రయోజకః. నత్వజనితాన్వయబోధత్వ లక్షణాకాంక్షావిరహః, తస్యాస్సర్వ త్రభావాదితి భావః.—అత్రేద మాలోచనీయం. జిజ్ఞాసా విషయత్వయోగ్యత్వం నాకాంక్షా. ఘటః కర్మత్వమానయనం కృతిః అగ్నిః కరణత్వం ఓదనః కర్మతా పాకః కృతి రిష్టసాధన మిత్యత్ర క్రియాత్వాదే స్తదవచ్ఛేదకస్య సత్త్వేన సాకాంక్షత్వాపత్తిః. నచేష్టా పత్తిః. తతోఽప్యన్వయబోధప్రసంగాత్. స్వరూపాయోగ్యత్వా న్నా న్వయబోధ ఇతి చేన్న. సాకాంక్షత్వేనైవ శబ్దస్యస్వరూపయోగ్య తయా తస్యాప్యాపాతాత్. కిఞ్చాన్వయబోధో త్తరకాలమపి పదార్థేషు యోగ్యతాలక్షణాకాంక్షాసత్త్వాత్ పునరన్వయబోధాపత్తిః. నచాన్వ యబోధాభావసహకృతం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మాకాంక్షేతి వివక్షిత మతో నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్. అన్వయబోధానన్తరం అనేన శబ్దేన పునర్జానీయామితీచ్ఛాయా మన్వయబోధదర్శనాత్. కించైవ మాకాఙ్క్షైవ హేతు ర్న స్యాత్. అన్వయబోధానన్తరం అనేన శబ్దేన పునర్జానీయామితీచ్ఛాయా మన్వయబోధదర్శనాత్. కిం చైవ మాకాఙ్క్షైవ హేతు ర్న స్యాత్. అన్వయబోధాభావస్య ప్రతిబన్ధకాభావతయా పృథక్కారణత్వేన కారణతావచ్ఛేదకత్వా యోగాత్. అన్యథా సిద్ధ్యభావ సహకృత సిషాధయిషావిషయత్వయో గ్యత్వమేవానుమితిహేతుఃస్యాత్ తథాచ సిషాధయిషావిరహసహ కృతసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాన్తోభజ్యేత. తతశ్చ న యుక్తం జిజ్ఞాసా విషయత్వయోగ్యత్వ మాకాంక్షేతి-అత్రబ్రూమః - జిజ్ఞాసావిరహసహ కృతాన్వయబోధాభావః ఆకాంక్షా. అజిజ్ఞాసితాన్వయబోధకే వాక్యే విశేష్యాభావాత్ జనితాన్వయబోధే చ విశేషణాభావాత్ విశిష్టాభా వసత్త్వేన నాన్వయబోధానుపపత్తిః. నచైవం ఘటః కర్మత్వ మిత్యాదా

ష్టవ్యః, యోగ్యతా చ తాత్పర్యవిషయీభూతసంసర్గాబాధః, వహ్నినా సించతీత్యాదౌ తాదృశసంసర్గబాధాత్ న యోగ్యతా, 'స ప్రజాపతిరాత్మనో వపాముదఖిద' దిత్యాదావపి తాత్పర్యవిషయీభూత పశువపా

వపి తత్సత్త్వేనాన్వయబోధాపత్తిః. క్రియాకర్మాన్వయబోధవిశేషే తాదృశపదస్య స్వరూపాయోగ్యత్వాత్. నచ సాకాంక్షత్వేన తదపాస్యాపాద్యమిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. అన్వయబోధవిశేషే పదవిశేషత్వేనైవ హేతుత్వాత్. నన్వజిజ్ఞాసితేఽపి వాజినాదౌ విశేష్యాభావసత్త్వేన సాకాంక్షత్వాపత్తౌ బలాబలాధికరణోక్తం నైరాకాంక్ష్యం విరుధ్యేతేతి చేత్. నహి నైరాకాంక్ష్యపదేన శాబ్దజ్ఞానోపయోగ్యాకాంక్షాభావస్తత్రాభిప్రేతః. కింతు శ్రుతికల్పనానుకూలజిజ్ఞాసాలక్షణాకాంక్షాభావః. అన్యథా అశబ్దరూపే లిఙ్గప్రకరణాదౌ నైరాకాంక్ష్యవచనమసమంజసం ప్రసజ్యేత. నచ వాక్యస్య శ్రుతివత్ప్రామాణ్యాన్న శ్రుతికల్పనాపేక్షా యేన తదుపయోగ్యాకాంక్షాభావపరో నైరాకాంక్ష్యశబ్దః స్యాదితి వాచ్యమ్. 'చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ' ఇతి ధర్మస్య శ్రుతిప్రమాణకత్వవ్యవస్థాపనేన సర్వత్ర శ్రుతేరేవ వినియోజకత్వాత్. తదుక్తం బలాబలాధికరణే భట్టపాదైః: 'వినియోక్త్రీ శ్రుతిస్తావత్సర్వేష్వేతేషు సుస్ఫుటా, ధీస్తస్యాస్సన్నికర్షేణ విప్రకర్షేణ చ స్థితా,' ఇతి. నను నైరాకాంక్ష్యస్యానుమిత్యర్థాపత్త్యోరదోషతయా శ్రుతికల్పనాప్రతిబన్ధకత్వాభావాత్ శాబ్దజ్ఞానానుకూలాకాంక్షాభావపరఏవ నైరాకాంక్ష్యశబ్దస్తత్రేతి చేత్. సత్యం, నైరాకాంక్ష్యం న దోష ఇతి. తథాపి నకల్పితా శ్రుతిర్వినియోజికా. నైరాకాంక్ష్యోత్తరకాలం కల్పితస్య వచనస్య పౌరుషేయత్వేనాప్రమాణత్వాత్. తదుక్తం మన్త్రాధికరణే. 'నైరాకాంక్ష్యోత్తరకాలం కల్పితమపి పౌరుషేయత్వాదప్రమాణం స్యా'దితి. ఇయం చాకాంక్షా స్వరూపసతీ హేతుః. నన్వియంచేత్తాత్పర్యవసన్నేతి కథం శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణమితి చేత్. న తావద్విశేషణసంకరః తత్ర హ్యానుమితిగోచరేచ్ఛా సిషాధయిషా జిజ్ఞాసా తు శాబ్దజ్ఞానేచ్ఛా అనేన శబ్దేనాముమర్థం జానీయామిత్యేవంరూపా. నాప్యన్వయబోధాభావః

ప్రాశస్త్యబాధాత్ యోగ్యతా, తత్త్వమస్యాదివాక్యేష్వపి వాచ్యాభేదబాధేఽపి లక్ష్యస్వరూపాభేదే బాధాభావాత్ యోగ్యతా, ఆసత్తిశ్చ అవ్యవధానేన పదజన్యపదార్థోపస్థితిః, మానాన్తరోపస్థాపితపదార్థస్యాన్వయబోధాభావాత్ పదజన్యేతి, అతఏవాశ్రుతస్థలే తత్తత్పదాధ్యాహారః ద్వారమిత్యాదౌ పిధేహీతి, అతఏవఇషేత్వేత్యాదౌ ఛిన

సాధారణః. అనుమితౌ హి సిద్ధిమాత్రస్య ప్రతిబన్ధకత్వాత్ సిద్ధ్యభావమాత్రం హేతుః. శాబ్దజ్ఞానేతు తజ్జన్యశాబ్దజ్ఞానాభావః. ప్రమాణాన్తరేణ వాక్యాన్తరేణ వాఽవగతేఽపి వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా ఫలబలేన తజ్జన్యశాబ్దజ్ఞానస్యైవ ప్రతిబన్ధకత్వాత్. నచైవ మన్వయబోధాభావస్య ప్రాగభావరూపతయా నాసాధారణ్యమ్. తత్తత్ప్రాగభావత్వేన సాధారణ్యేఽపి విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా, తస్యాసాధారణత్వాత్. తస్మాత్ జిజ్ఞాసావిరహసహకృతాన్వయబోధాభావఏవాకాంక్షా సైవచ శాబ్దజ్ఞానకారణ మిత్యాస్తామతివిస్తరః. యోగ్యతాం నిరూపయతి- యోగ్యతా చేతి—తాత్పర్యవిషయసంసర్గో యోగ్యతేత్యర్థః తాత్పర్యవిషయపదస్య ప్రయోజనమాహ- స ప్రజాపతి రిత్యాదినా—సంప్రదాయమతేనాహ. వాచ్యాభేదబాధేఽపీతి—ఇయం చ యోగ్యతా నస్వరూపసతీ హేతుః. శాబ్దభ్రమోచ్ఛేదాత్. కింతు జ్ఞాయమానా. తజ్జ్ఞానఞ్చ సంశయనిశ్చయసాధారణం కారణమ్. అతశ్చ తత్సంశయవిపర్యయయోర్న శాబ్దజ్ఞానానుపపత్తిః. ప్రాభాకరాస్తు న పదజన్య పదార్థోపస్థితిః శాబ్దజ్ఞానాఙ్గం. కింతూపస్థితిమాత్రమ్. లాఘవాత్. నచాసత్తేః పదవిశేషజన్యోపస్థితిత్వేనాహేతుత్వే ఘటః కర్మత్వ మిత్యాదౌ అన్వయబోధప్రసఙ్గః. తస్య స్వరూపాయోగ్యత్వాత్. నచైవ మోదనం పచతీత్యత్ర మానాన్తరోపస్థితకలాపస్యాప్యన్వయబోధాపత్తిః. తాత్పర్యజ్ఞానేనైవ తన్నియమోపపత్తేః. అన్యథా దైవవశస్మృతకలాపపదోపస్థితస్య తస్య తవ మతేప్యన్వయబోధాపత్తిరితి. తదేతన్నిరాచష్టే— ఆసత్తిశ్చేతి.— అయం భావః. పజ్ఞానజన్యాన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితి రేవాసత్తిః. సైవ చాన్వ

ద్మీతిపదాధ్యాహారః, అతఏవ వికృతిషు 'సూర్యాయజుష్టంనిర్వపామీ'తి

యబోధాఙ్గమ్. అన్యథా సంస్కారోపస్థితం తీర మాదాయ ఘోషాది పదైరేవాన్వయబోధసంభవే లక్షణోచ్ఛేదాపత్తేః. కించ యది వృత్త్యనుపస్థితస్యాన్వయబోధ స్తదా సమవాయసంబన్ధేన ఘటాదిపదైరేవాకాశోపస్థితిసంభవా దాకాశాదిపదానాం తత్రశక్తిర్న కల్ప్యేత. న చ వృత్తిధీరపి శాబ్దధీహేతుః. లాఘవేన పదజన్య పదార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వే అతిరిక్తకారణాకల్పనాదితి—యదుక్తం 'ద్వారమిత్యాదావ్యభిచార, ఇతి తత్రాహ. అతఏవేతి—న చార్థవిశిష్టపదకల్పనాద్వరమావశ్యకార్థకల్పనమితి వాచ్యమ్. ఉక్తన్యాయేన పదజన్యపదార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వసిద్ధౌ తత్కల్పనాగౌరవస్య ప్రామాణికత్వేనాదోషత్వాత్. అన్యథా పిధానాంశే శాబ్దత్వం న స్యాత్. అనుమితిత్వేపరామర్శజన్యత్వవచ్ఛాబ్దత్వే పదజ్ఞానజన్యత్వస్య ప్రయోజకత్వాత్. ఇషేత్వేత్యాదావితి— భేదలక్షణే స్థితమ్. 'సమేషు వాక్యభేదః స్యాత్.' (సూ). యాన్యసమవేతార్థాని వాచనికవినియోగవన్తి యథా'ఇషేత్వోర్జేత్వే,'త్యాదీని తేషుసందేహః కింప్రాక్ దృష్టార్థమన్త్రావధేరేకమన్త్రత్వమ్? ఉతయావదేవమిథస్సంబద్ధం ఇషేత్వేతి తావదేకం యజుః అన్యత్తుయజురన్తరమితి? కిం ప్రాప్తం? ఏకం యజురితి కుతః? ఏకార్థత్వాత్ - నచ నిరాకాంక్షత్వాన్నైకమన్త్రత్వం సాకాంక్షత్వే సత్యేకప్రయోజనత్వస్యైవ ఏకమన్త్రత్వే తన్త్రత్వాదితి వాచ్యమ్. ఏకప్రయోజనానాం ప్రత్యేకం తత్సాధనశక్త్యభావేన విభజ్యమానసాకాంక్షత్వాత్. నన్వసిద్ధమేకప్రయోజనత్వం. వినియోగభేదేన ప్రయోజనభేదావగమాత్. అన్యథా ఏకమన్త్రత్వే ప్రతీకభేదేన వినియోగః 'ఇషేత్వేతి శాఖామాచ్ఛినత్తి''ఊర్జేత్వేత్యనుమార్ష్టి,' త్యేవమాదిః కథం స్యాదితిచేత్. కిం అర్థాభిధానలక్షణప్రయోజనస్య భేదః? ఉతాదృష్టలక్షణస్య? నాద్యః. 'వాయవస్థే'త్యాదివత్ ఇషేత్వేత్యాదావశ్రుతక్రియాపదేతదయోగాత్. నచ క్రియాపదాధ్యాహారాదర్థాభిధానభేదఇతి వాచ్యమ్,

పదప్రయోగః. పదార్థశ్చ ద్వివిధః—శక్యో లక్ష్యశ్చేతి. తత్ర శక్తిర్నా
తత్ర తదధ్యాహారకల్పనే గౌరవాత్, మానాభావాచ్చ. నద్వితీయః.
కల్పనీయాదృష్టస్యలాఘవాదేకస్యైవ కల్ప్యత్వాత్. నచ ప్రతీక
భేదేన వినియోగభేదానుపపత్తిః. మన్త్రావృత్త్యాఽపి తదుపపత్తేః. తత
శ్చమన్త్రైక్యమితి—ఏవముక్తసూత్రే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే బ్రూమః—
ఇషే త్వేత్యేకం యజుః ఊర్జే త్వేత్యపరమితియుక్తం. త్వాశబ్దభేదేన
భిన్నవాక్యరూపావగమేన నిరాకాంక్షత్వాత్. యత్తు ఏకప్రయోజన
త్వాద్విభజ్యమానసాకాంక్షత్వమితి. తన్న. ప్రథమమేవ రూపభేదేన
వినియోగప్రయోజనభేదసిద్ధౌ తదుత్తరకాలీనస్యప్రయోజనకల్పనా
గౌరవస్య తద్భేదాపరిపన్థిత్వాత్. నచ మన్త్రభేదస్యాదృష్టభేదేఽప్యుప
పత్తేః కథమేతావతా ఛినద్మి అనుమార్జ్మీతి క్రియాపదాధ్యాహారసిద్ధిరితి
వాచ్యం. కరణత్వేన చోదితేషు మన్త్రేషు కల్పనీయస్య ప్రయోజనస్య
క్రియానిర్వర్తనోపాయస్యైవ కల్ప్యత్వేన అర్థప్రకాశనస్యైవ తత్కా
ర్యత్వకల్పనాత్ తస్య చ క్రియాపదాధ్యాహారం వినానుపపత్తేః.
యథాహుః. 'యావతా వినా చోదితకరణసామర్థ్యం నాస్తి తావద
నామ్నాతమపి కల్పనీయం ఛినద్మీత్యాదీ, తి. వికృతిష్వతి. 'అగ్నయే
జుష్టం నిర్వపామి, 'వ్రీహీణాం మేధసుమనస్యమాన, ఇతి మన్త్రావుదా
హృత్య కిమిమౌ సౌర్యయాగాదిషూహితవ్యౌ? ఉతన ఇతి సంశయే
వ్రీహ్యగ్నిపదసంయుక్తయోర్మన్త్రయో ర్ద్రవ్యదేవతాప్రకాశకతయా
ప్రకృతౌ దృష్టార్థయో రప్యైన్ద్రాగ్నిగార్హపత్యప్రకాశకత్వవత్ నీవార
సూర్యాదిప్రకాశకత్వస్య గుణవృత్త్యైవోపపత్తేః న తత్ప్రకాశనార్థ
మూహా ఇతి ప్రాపయ్య, వ్రీహ్యగ్నిపదయో ర్దేవతాదివాచిపదవివ
క్షయా ప్రయుక్తయో రైన్ద్రీవన్మన్త్రస్వరూపవివక్షయా ప్రకృతావ
ప్రయుక్తతయా తత్స్థానే సూర్యనీవారపదప్రక్షేపో వికృతావితి
నవమే రాద్ధాన్తితమ్. తథాచార్థాధ్యాహారపక్షే మానాన్తరోపస్థిత
సూర్యాదికమాదాయ మన్త్రస్యాన్వయబోధకత్వసంభవా న్న సూర్యా

మ పదానామర్థేషు ముఖ్యా వృత్తిః, యథా ఘటపదస్య పృథుబుధ్నోదరాద్యాకృతివిశిష్టవస్తువిశేషే వృత్తిః, సా చ శక్తిః పదార్థాంత

దిపదోపస్థాప్తి రిత్యేతదధికరణవిరోధః స్యాదితి భావః. (నన్వాసత్తిః పదజన్యత్వవిశేషితాపి న శాబ్దజ్ఞానే హేతుః అనాసన్నేతద్భ్రమేణ శాబ్దభ్రమాభావప్రసంగాదితి చేన్న. తాత్పర్యభ్రమేణ యోగ్యతాభ్రమేణ వా తదుపపత్తేః. నచైవమాసత్తేః స్వరూపసత్యా హేతుత్వే విశేషణజ్ఞానత్వేన కారణత్వాపత్త్యా శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్. పదజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితిత్వేనైవ హేతుత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవ విశేష్యధీరపి శాబ్దధీహేతురితి దిక్.) కేచిత్తు గౌణవృత్తివిషయస్యాపి పృథక్ పదార్థతయా తేన సహ పదార్థస్య త్రైవిధ్యమితి. తచ్చ గౌణ్యావృత్తేర్లక్షితలక్షణాన్తర్భావస్య వక్ష్యమాణతయా తద్విషయస్య పదార్థస్య లక్ష్యఏవాన్తర్భావాదయుక్తమిత్యాశయేనాహ—పదార్థశ్చేతి. పదనిష్ఠవృత్తివిషయ ఇత్యర్థః. నను గౌణస్య లక్ష్యాన్తర్భావే లక్ష్యస్యాపి తదన్తర్భావావశ్యంభావాత్ తేన రూపేణ విభాగః కిం నస్యాదవిశేషాదిత్యాశఙ్క్య శక్యో గౌణశ్చేతి విభాగకరణే కేవలలక్షణాయాః గౌణ్యన్తర్భావాభావేన లక్ష్యాసంగ్రహాపత్తేరిత్యభిప్రేత్యాహ—శక్యఇతి. శక్తివిషయత్వం శక్యత్వం తన్నిరూపణాధీననిరూపణమిత్యతస్తాం నిరూపయతి - శక్తిర్నామేతి. లక్షణాం వ్యావర్తయతి. ముఖ్యేతి. పదతత్సంబన్ధిమాత్రనిరూప్యేత్యర్థః. లక్షణాతు పదసంబన్ధిపదార్థాన్తరేణ అన్వయానుపపత్త్యాచ నిరూప్యేతి నాతివ్యాప్తిః. ప్రాభాకరాస్తు కార్యాన్వితఏవార్థే పదసామర్థ్యం నత్వితరాన్వితే కేవలే వాతత్రపదానామజ్ఞాతసఙ్గతిత్వాదితి. తదేతన్నిరాకరోతి—అర్థేష్వితి. విషయత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ పదనిష్ఠశక్తిః కేవలార్థవిషయిణీత్యర్థః. కార్యాన్వితే చ శక్తిరగ్రే నిరాకరిష్యతఇతిభావః. శక్తిః సంకేతః స చ సర్వేశ్వరేచ్ఛా అనేన పదేనేమమర్థం జానీయాదిత్యేవంరూపా నతుపదార్థాన్తరం మానాభావాదితి నైయాయికాః ప్రాహుః. తాన్ప్ర

రం, సిద్ధాన్తే కారణేషు కార్యానుకూలశక్తిమాత్రస్య పదార్థాన్తర త్వాత్, సా చ తత్తత్పదజన్యపదార్థజ్ఞానరూపకార్యానుమేయా, తా దృశశక్తివిషయత్వం శక్యత్వమ్, తచ్చ జాతేరేవ, న వ్యక్తేః, వ్యక్తినా

త్యాహ—సాచశక్తిరితి. కైముతికన్యాయమాహ—సిద్ధాన్తఇతి. నచ కారణత్వ తదవచ్ఛేదకాతిరిక్తశక్తౌ మానాభావః. దాహాదిలక్షణకా ర్యానుపపత్తేరేవ ప్రమాణత్వాత్. నచ వహ్నిస్వరూపా ప్రతిబన్ధకా భావసహకృతా తదుపపత్తిః. ప్రతిబన్ధకాభావస్యాభావతయా అహే తుత్వాత్. అనుమానమపి, వహ్నిః - అదృష్టాతీన్ద్రియస్థితస్థాపకేతరభా వాశ్రయః-గుణవత్త్వాత్. ఘటవత్. 'న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ * శక్తయస్సర్వభావానా మచిన్త్యజ్ఞాన గోచరాః, యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యాభావశక్తయః * సర్వజ్ఞ తాతృప్తిరనాదిబోధః స్వతన్త్రతానిత్యమలుప్తశక్తిః, "ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృ తివచనాన్యపి శక్తౌ మానం. తదుక్తం చిత్సుఖాచార్యైః. 'పరాస్య శక్తిర్వివిధా సర్గాద్యాభావశక్తయః, ఇతి శ్రుతిస్మృతిమితా శక్తిః కేన నివార్యతే, ఇతి నను ప్రమాణాభావాన్నాస్త్యర్థవిషయిణీ పదానాం శక్తిః యేన సా పదార్థాన్తరమితి విచార్యతే ఇత్యతఆహ—సాచేతి. యద్వా నన్వస్తు నిరుక్తా శక్తిః తథాపి శక్యత్వం దుర్వచమ్. న తావ చ్ఛక్తివిషయత్వం. అన్వయస్యాపి శక్యత్వాపత్తేః. నాపి జ్ఞాయమాన శక్తివిషయత్వం తథా. తజ్జ్ఞాపకం న తావత్ప్రత్యక్షం. గత్వాదివదను పలమ్భాత్. నచానుమానం. తద్వ్యాప్యలిఙ్గాభావా దిత్యతఆహ— సాచేతి. తాదృశేతి. జ్ఞాయమానేత్యర్థః. నను వ్యక్తిరేవ నామాఖ్యాత పదవాచ్యా ఆలమ్భప్రోక్షణవిశసనాదిచోదనాయా గామభ్యాజేత్యాది లౌకికచోదనాయా హననాదిప్రతిషేధస్య చ తత్రైవ సమ్భవాత్. కథం తర్హి జాతిలాభ ఇతి చేత్. ఆక్షేపాత్. నచ జాతిరేవ వాచ్యా తత్సం బన్ధాచ్చ వ్యక్తిలాభ ఇతి వైపరీత్యమపి. జాతే ర్వ్యక్తివ్యభిచారేణ తద

మాన న్త్వేన గురుత్వాత్, కథం తర్హి గవాదిపదాద్వ్యక్తిభానమితి
చేత్, జాతే ర్వ్యక్తిసమానసంవిత్సంవేద్యత్వాదితి బ్రూమః, యద్వా
గవాదిపదానాం వ్యక్తౌ శక్తిః స్వరూపసతీన తు జ్ఞాతా జాతౌ తు సా

నాక్షేపకత్వాత్. తస్మాద్వ్యక్తిరేవ నామాఖ్యాతపదవాచ్యా. నేత్యా
హ—తచ్చేతి.—అయం భావః. కిం శుద్ధస్య శక్తే ర్వాచ్యత్వం? జాతి
విశిష్టవ్యక్తేర్వా? నాద్యః. శబ్దాన్నిర్వికల్పకధీప్రసఙ్గాత్. నద్వితీయః.
నాగృహీతవిశేషణాన్యాయేన ప్రథమగృహీతజాతేరేవ నామాదిపదవా
చ్యత్వౌచిత్యాత్. కించ తవ మతేఽపి సంగతిగ్రహః సర్వవ్యక్తివిషయః?
ఉత ఏకవ్యక్తివిషయః? నాద్యః. అతీతానాగతవ్యక్తీనా మశక్యజ్ఞాన
త్వాత్. న ద్వితీయః. ఇయం వ్యక్తిస్తద్విషయః ఇయం నేత్యత్ర నియా
మకాభావాత్. భావేవాసఙ్గతిగ్రహాస్యాన్యవిషయత్వేన అపూర్వవ్య
క్తిలాభాభావప్రసఙ్గాదితి—నను వ్యక్తే ర్నామాదిపదాశక్యత్వే కథం
తదుచ్చారణానంతరం తత్ప్రత్యయః? కథం వా పశుమానయ పశుమా
లభేతేత్యాదిచోదనా? నచానేకవ్యక్తివాచకత్వే గౌరవం. ఆలంభాది
చోదనానుపపత్త్యా వ్యక్తివాచకత్వసిద్ధౌ తద్గౌరవస్యాదోషత్వా
దిత్యాశయేనాక్షిపతి. కథం తర్హీతి. జాతిభానకసామగ్ర్యా వ్యక్తిభాన
కత్వస్య ప్రత్యక్షస్థలే దర్శనేన జాతిశక్తిజ్ఞానా దుపపన్నో వ్యక్తిలాభః
ఇత్యాహ—జాతేరితి. జాతివ్యక్త్యో రైక్యా త్తయో రేకవిత్తివే
ద్యత్వం? జాతిభానసామగ్ర్యా వ్యక్తిభానసామగ్రీనైయత్యాద్వా?
జాతిభానసామగ్ర్యా వ్యక్తిభానకత్వనియమాద్వా? నాద్యః. అసిద్ధేః.
న ద్వితీయః. స్మృతిస్థలే వ్యభిచారాత్. ప్రకృతే వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానాభా
వేన తత్సాహిత్యాభావాచ్చ. న తృతీయః. అన్యభానసామగ్ర్యా అన్య
భానకత్వే అతిప్రసంగాత్. ప్రత్యక్షస్థలే చ సంయోగసంయుక్తతా
దాత్మ్యాదే ర్వ్యక్తిజాతిభానకస్య సత్త్వాత్. తతశ్చ జాతిభానసామగ్ర్యా
నవ్యక్తిలాభ ఇత్యరుచేరాహ—యద్వేతి. నను గవాదిపదానాం శక్తి
ర్వ్యాదివ్యక్తావపి సా జ్ఞాయత ఏవ అన్యథాత్వప్రామాణికత్వాపత్తి రిత్యా

జ్ఞాతా హేతుః, న తు వ్యక్త్యంశే శక్తిజ్ఞానమపి కారణం, గౌరవాత్, జాతిశక్తిత్వజ్ఞానే సతి వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానం వినాపి వ్యక్తిధీవిలంబాభావాచ్చ, అతఏవ న్యాయమతేఽపి అన్వయే శక్తిః స్వరూపసతీతి సిద్ధాన్తః, జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వమేవ వాచ్యత్వమితి జాతిరేవ వాచ్యా, అథవా వ్యక్తేర్లక్షణయాఽవగమః, యథా నీలోఘటఇత్యత్ర నీలగుణవిశిష్టే లక్షణా, తథా జాతివాచకస్య తద్విశిష్టే లక్షణా, తదుక్తం 'అన

శఙ్క్యా, శక్తసత్త్వేఽపి తజ్జ్ఞానం నవ్యక్తిశక్తిజ్ఞానత్వేన జాతివిశిష్టవ్యక్తివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేన వా హేతుః కింతు జాతివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేన లాఘవాదిత్యాహ—జాతావితి. జాతిశక్తిత్వజ్ఞాన ఇతి. తథాచాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జాతిశక్తిజ్ఞానం వ్యక్తిజ్ఞానేఽపి కారణమితి నాతిప్రసఙ్గ ఇతిభావః. నను సా శక్తిరేకా వా? నానా వా? నాన్త్యః. జాతివ్యక్తితత్సంబన్ధేషు ప్రత్యేకం శక్తికల్పనాయాం గౌరవాత్. నాద్యః. జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వేన వ్యక్తేరపి శక్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత ఆహ—జ్ఞాయమానేతి. పదశక్తిజ్ఞాననిష్ఠపదార్థోపస్థితిహేతుతాయాం విషయతయావచ్ఛేదకత్వం శక్యత్వమిత్యర్థః. నను గవాదిపదానాం వ్యక్తిశక్తౌ మానాభావః. నచ పదోచ్చారణానన్తరం జాతిప్రతీతివత్తత్ప్రతీతేరప్యనుభవసిద్ధత్వాత్సైవ మానమితి యుక్తం లక్షణయాపి తదుపపత్తేః. అన్యథాతీరాదావపి స్వరూపసచ్ఛక్త్యభ్యుపగమాపత్తేః. అతఏవ నాన్వయేఽపి పదస్య స్వరూపసతీ శక్తిః. తస్య వాక్యగమ్యత్వేన పదస్య తత్ర సామర్థ్యాభావాత్. నచ వాక్యే శక్తిరిష్టా అస్మిన్పక్షే చ శక్తివిషయత్వం శక్యత్వమితి లక్షణమపి లస్త్వేత్యపరితోషాదాహ— అథవేతి. నను శక్తిలక్షణాభ్యాం జాతివ్యక్త్యుపస్థితౌ యుగపద్వృత్తిద్వయవిరోధః నచ లక్షణయోభయోపస్థితిః. అన్యలక్షణాయా అన్యానుపస్థాపకత్వాత్. జాతేశ్చ శక్యత్వేన లక్షణాయాస్తద్విషయత్వాయోగాదిత్యాశఙ్క్య, స్వాతంత్ర్యేణ జాతేశ్శక్యత్వేఽపి వ్యక్తివిశేషణత్వేన వ్యక్తిలక్షణావిషయత్వమవిరుద్ధమితి సదృష్టాన్తమాహ—యథేతి.లక్ష్య

న్యలభ్యశ్శబ్దార్థ'ఇతి, ఏవంశక్యో నిరూపితః, అథ లక్ష్యపదార్థో నిరూప్యతే- తత్ర లక్షణావిషయో లక్ష్యః, లక్షణా చ ద్వివిధా, కేవలలక్షణా లక్షితలక్షణా చేతి, తత్ర శక్యసాక్షాత్సంబన్ధః కేవలలక్షణా, యథా గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహసాక్షాత్సంబంధిని తీరే గంగాపదస్య కేవలలక్షణా, యత్ర శక్యపరంపరాసంబన్ధేనార్థాన్తరప్రతీతిస్తత్ర లక్షితలక్షణా, యథా ద్విరేఫపదస్య రేఫద్వయశక్తస్య భ్రమరపదఘటితపరంపరాసంబన్ధిని మధుకరే వృత్తిః, గౌణ్యపి లక్షితలక్షణైవ, యథా సింహో మాణవక ఇత్యత్ర సింహశబ్దవాచ్యసంబన్ధిక్రౌర్యాదిసంబన్ధేన మాణవకస్య ప్రతీతేః. ప్రకారాన్తరేణ లక్షణా త్రివిధా, జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా చేతి, తత్ర శక్యమనన్తర్భావ్య యత్రార్థాన్తరస్య ప్రతీతి స్తత్ర జహల్లక్షణా, యథా విషం భుంక్ష్వ

స్య శక్యాధీననిరూపణత్వా త్తన్నిరూపణానన్తరం లక్ష్యార్థో నిరూప్యత ఇతి ప్రతిజానీతే. అథేతి. లక్షణేతి. శక్యసంబన్ధో లక్షణా తద్విషయో లక్ష్య ఇత్యర్థః. యత్రేతి. శక్యపరంపరాసంబన్ధో లక్షితలక్షణా యత్తత్పదం స్వశక్యపరంపరాసంబన్ధినమేవార్థం ప్రత్యాయయతీతి నాసంభవః. తాదృశం పదముదాహరతి—యథేతి. నన్విదం గౌణవృత్తావతివ్యాపకం తస్యా అపి సింహశబ్దవాచ్యసింహత్వసమానాధికరణ క్రౌర్యాదిసంబన్ధేన దేవదత్తప్రత్యాయకత్వాదిత్యాశఙ్క్య.లక్ష్యత్వాన్న దోషః ఇత్యాహ—గౌణ్యపీతి. శక్యసంబన్ధిమాత్రవిషయావృత్తి ర్జహల్లక్షణా సా చ యద్యపి గంగాయాం ఘోషః ప్రసిద్ధలక్షణాస్థలే గంగాపదేఽపి తథాపి గఙ్గాతీరత్వస్య పూర్వముపస్థితస్య కదాచిల్లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వాత్సా అజహత్స్వార్థాపీతి యత్ర లక్షణా జహత్స్వార్థైవ తదుదాహరతి—యథా విషం భుంక్ష్వేతి. యద్యపి విషభక్షణం కర్తవ్యత్వాన్వయయోగ్యం పరన్తు కృతం సద్యోవ్యాపాదయతీతి నాన్వయానుపపత్తిః. తథాపి పితుః శత్రుగృహాన్నభోజననివృత్తౌ తాత్పర్యా త్తదనుపపత్త్యా వాక్యస్య తత్ర లక్షణేతి ధ్యేయం శక్యార్థమితి. శక్యార్థవిశిష్ట

త్యత్ర స్వార్థం విహాయ శత్రుగృహే భోజననివృత్తి ర్లక్షితా, యత్ర శక్యార్థమన్తర్భావ్యైవార్థాన్తరప్రతీతి స్తత్రాజహల్లక్షణా, యథా శుక్లోఘట ఇత్యత్ర శుక్లశబ్దః స్వార్థం శుక్లగుణ మంతర్భావ్యైవ తద్వతి ద్రవ్యే లక్షణమావర్తతే, యత్రహి విశిష్టవాచకః శబ్దఏకదేశం విహాయ ఏకదేశే వర్తతే తత్ర జహదజహల్లక్షణా, యథా సోఽయం దేవదత్త ఇతి, అత్రహి పదద్వయవాచ్యయో ర్విశిష్టయో రైక్యానుపపత్త్యా పదద్వయస్య విశేష్యమాత్రపరత్వం, యథావా తత్త్వమసీత్యాదౌ తత్పదవాచ్యస్య సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టస్య త్వంపదవాచ్యేన అన్తఃకరణవిశిష్టేన ఐక్యాయోగాదైక్యసిద్ధ్యర్థం స్వరూపే లక్షణేతి సాంప్రదాయికాః. వయం తు బ్రూమః, సోఽయం దేవదత్తస్తత్త్వమసీత్యాదౌ విశిష్టవాచకానాం పదానా మేకదేశపరత్వేఽపి న లక్షణా, శక్త్యుపస్థితవిశిష్టయో రభేదాన్వయానుపపత్తౌ విశేష్యయోః శక్త్యుపస్థితయో రేవాభేదాన్వయబోధావిరోధాత్, యథా ఘటోఽనిత్యః ఇత్యత్ర ఘటపదవాచ్యైకదేశఘటత్వస్యాయోగ్యత్వేఽపి యోగ్యఘట

విషయత్వంలక్షణమ్. తేన కాకేభ్యో దధిరక్ష్యతా మిత్యత్ర నాతివ్యాప్తిః. కాకాదేశ్శక్యార్థస్య విశేష్యత్వేన జహదజహల్లక్షణాయా స్తద్విశిష్టవిషయత్వాభావాత్—యత్రహీతి. శక్యైకదేశమాత్రవిషయవృత్తిత్వం జహదజహల్లక్షణా లక్షణ మిహ వివక్షితం. నతు విశిష్టవాచకత్వ ఘటితం. తస్య వ్యర్థత్వాత్. నచ కాకేభ్యో దధిరక్ష్యతామిత్యత్రావ్యాప్తిః శునకాదే రేకదేశత్వాభావాదితి వాచ్యం. సామ్ప్రదాయికమతే తస్యానుదాహరణత్వాత్. గ్రన్థకారమతే తు శక్యాశక్యవిశేష్యకవృత్తిత్వస్య తల్లక్షణత్వాత్. నన్వాకృతిశ్శబ్దార్థః ఇత్యభ్యుపగమాత్ దేవదత్తాదే శ్శక్యైకదేశత్వాభావా దసంభవ ఇతి చేన్న. ఆకృతివిశిష్టవ్యక్తివాచకత్వవాదిమతేన ఏతల్లక్షణప్రణయనాత్. సిద్ధాన్తేచ జహదజహల్లక్షణాయా ఏవాసిద్ధేః. లక్షణాత్రైవిధ్యస్య చ మతాన్తరాభిప్రాయత్వాత్. నను విశేషణపక్షేఽపి నిత్యో ఘట ఇత్యా

వ్యక్త్యా సహ అనిత్యత్వాన్వయః, యత్ర పదార్థైకదేశస్య విశేషణతయోపస్థితిః తత్ర స్వాతంత్ర్యేణోపస్థితయే లక్షణాభ్యుపగమః, యథా నిత్యో ఘటఇత్యత్ర ఘటపదాద్ఘటత్వస్య శక్త్యా స్వాతంత్ర్యేణానుపస్థిత్యా తాదృశోపస్థిత్యర్థం ఘటపదస్య ఘటత్వే లక్షణా ఏవమేవ తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేఽపి నలక్షణా, శక్త్యా స్వాతంత్ర్యేణోపస్థితయో స్తత్త్వంపదార్థయో రభేదాన్వయే బాధకాభావాత్, అన్యథా గేహే ఘటః ఘటే రూపం ఘటమానయేత్యాదౌ ఘటత్వగేహత్వాదేరభిమతాన్వయబోధాయోగ్యతయా తత్రాపి ఘటాదిపదానాం విశేష్యమాత్రపరత్వే లక్షణా స్యాత్, తస్మాత్తత్త్వమసీత్యాదివాక్యే ఆచార్యాణాం లక్షణోక్తిరభ్యుపగమవాదేన బోధ్యా, జహదజహల్లక్షణోదాహరణం తు కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యాదావేవ,

---

దా లక్షణా న స్యాదవిశేషాదిత్యతఆహ—యత్ర పదార్థైకదేశస్యేతి. స్వాతన్త్ర్యేణేతి. విశేషణత్వేన శక్త్యుపస్థితస్య ఘటత్వాదే రన్యాన్వితతయా నిరాకాంక్షత్వేన స్వతన్త్రోపస్థితే రాకాంక్షోత్థాపకతయా తస్యైవాన్వయబోధాఙ్గత్వాదితి భావః. నను విశిష్టవాచకపదస్య విశేష్యపరత్వేఽపి లక్షణైవ. తదేకదేశత్వసామ్యాత్. లాఘవేన శక్త్యేకదేశపరత్వస్య తత్ర ప్రయోజకత్వాత్. అతఏవ న్యాయః, 'పదార్థః పదార్థేనాన్వేతి న తు తదేకదేశేనే'తి. తథాచ నీలో ఘటః సోఽయం దేవదత్తః తత్త్వమసీత్యాదావపి లక్షణేత్యతఆహ—అన్యథేతి. ఘటాదిపదానామితి. నచాత్రాప్యనుమితిః. అపసిద్ధాన్తాత్. విశేష్యస్యైకదేశత్వేఽపి శక్త్యైవస్వాతన్త్ర్యేణోపస్థితతయాన్వయబోధోపపత్తౌ పునస్తదుపస్థితయే లక్షణాకల్పనస్యాప్రామాణికత్వాచ్చేతి భావః. తర్హి జహదజహల్లక్షణాయా నిర్విషయత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య, విశిష్టవాచకత్వవాదిమతేన స్వయం తద్విషయమాహ—జహదజహల్లక్షణోదాహరణం త్వితి. ఛత్రిణో యాన్తీత్యాదికమాదిపదగ్రాహ్యం—శక్యేతి. శక్యతావచ్ఛేదకేత్యర్థః. నను కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యాదౌ లక్షణా

తత్ర శక్యకాకత్వపరిత్యాగేన అశక్యదధ్యుపఘాతకత్వపురస్కారేణ కాకేఽపి కాకశబ్దస్య ప్రవృత్తేః. లక్షణాబీజం తు తాత్పర్యానుపపత్తి రేవ, నత్వన్వయానుపపత్తిః; కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతా మిత్యత్రాన్వయా నుపపత్త్యభావాత్. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ తాత్పర్యానుపపత్తే రపిభావాత్. లక్షణా చ న పదమాత్రవృత్తిః, కిన్తు వాక్యవృత్తిరపి, యథా గంభీరాయాం నద్యాం ఘోష ఇత్యత్ర గంభీరాయాం నద్యా

యాం నాశక్యమాత్రవిషయత్వమ్. అజహల్లక్షణాత్వప్రసఙ్గాత్. నచ శక్యాశక్యవిషయత్వమ్. తదనుగతలక్ష్యతావచ్ఛేదకస్యాప్రతీతే రిత్యాశఙ్క్య, దధ్యుపఘాతకత్వమేవ శక్యాశక్యవృత్తిలక్ష్యతావచ్ఛేదక మిత్యాహ—అశక్యేతి. ఏవం లక్షణా నిరూపితా, సంప్రతి తద్బీజం నిరూపయతి—లక్షణాబీజం త్వితి. ఏవకారవ్యావర్త్యమాహ—నత్వితి. కిం అన్వయానుపపత్తిః తద్బీజం? తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తిర్వా? ఆద్య ఆహ—కాకేభ్య ఇతి. న ద్వితీయః. లాఘవావశ్యకత్వాభ్యాం తాత్పర్యానుపపత్తేరేవ లక్షణాబీజత్వౌచిత్యాత్. నను తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తి ర్గురవ్యపి గంగాయాం ఘోషః ఇత్యాదౌ క్లృప్తత్వాత్ లక్షణాబీజం న తు తాత్పర్యానుపపత్తి రిత్యత ఆహ—గంగాయామితి. లక్షణా-పదమాత్రవృత్తిః-వృత్తిత్వా చ్ఛక్తివదితి నైయాయికాః-తాన్ప్రత్యాహ—లక్షణా చేతి. ఉక్తానుమానంచ శక్తిత్వేనసోపాధికమితి భావః. నను శక్తేః పదమాత్రవృత్తిత్వే శక్తిత్వం న ప్రయోజకం లాఘవేన సామాన్యధర్మస్య వృత్తిత్వస్యైవ తత్ప్రయోజకత్వాదిత్యాశఙ్క్య, చిత్రగు మానయ గంభీరాయాం నద్యాం ఘోష ఇత్యాదౌ గవాదిపదే లక్షణా న చిత్రాదిపద ఇత్యత్ర నియామకాభావేన పదసముదాయఏవ తత్ర లక్షణాయా స్త్వయాపి స్వీకర్తవ్యతయా గుర్వపి శక్తిత్వం తత్ర ప్రయోజకమిత్యాహ—యథా గంభీరాయా మితి. శక్యసంబన్ధో హి లక్షణా వాక్యే చ శక్త్యనాశ్రయే తత్కల్పనం బాధిత మితి చోదయతి—నన్వితి. శక్యసంబన్ధ ఏవ

మితి పదద్వయసముదాయస్య తీరే లక్షణా, నను వాక్యస్యాశక్యతయా కథం శక్యసంబంధరూపా లక్షణా? ఉచ్యతే, శక్త్యాయత్ పదేన జ్ఞాప్యతే తత్సంబన్ధో లక్షణా శక్తిజ్ఞాప్యశ్చ యథా పదార్థః తథా వాక్యార్థోఽపీతి న కాచిదనుపపత్తిః, ఏవమర్థవాదవాక్యానాం ప్రశంసా

లక్షణా స్వశక్తిజ్ఞాప్యం చేహ శక్యపదేన వివక్షితం శక్తిజ్ఞాప్యశ్చ పదార్థజ్ఞానద్వారా వాక్యార్థోఽపీతి వాక్యేఽపి లక్షణా యుక్తేత్యాహ—ఉచ్యతఇతి. నను శక్యసంబన్ధత్వాపేక్షయా స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబన్ధత్వం గుర్వితి చేన్న. వాక్యలక్షణాయాః ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వేన తత్సాధారణగురులక్షణప్రణయనస్య న్యాయ్యత్వాత్. న చ జ్ఞాప్యసంబన్ధత్వమేవ లక్షణమస్తు తస్య వాక్యలక్షణాసాధారణత్వాత్ తతశ్చ లక్షణే శక్తిపదం వ్యర్థమితి వాచ్యం. తథాసతి గావ్యాదే రపభ్రంశస్య లక్షణాపత్తౌ సాధుత్వాపత్తేః. వృత్తిమత్త్వస్యైవ శబ్దసాధుత్వప్రయోజకత్వాత్. నచ వాక్యస్య స్వనిష్ఠశక్త్యభావేన కథం స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబన్ధరూపాలక్షణా స్యాదితి వాచ్యమ్. శక్త్యాశ్రయస్య పదస్యైవ సముదాయరూపేణ వాక్యత్వాభ్యుపగమాత్. యద్వా జ్ఞాప్యసంబన్ధఏవ లక్షణా. నచాపభ్రంశస్య సాధుత్వాపత్తౌ యజ్ఞే ప్రయోగాపత్తిః. వ్యాకరణవ్యుత్పాద్యత్వస్య సాధుత్వవ్యవహారప్రయోజకత్వాత్. వ్యాకరణం చ ప్రకృతిప్రత్యయానుఖ్యాయికాస్మృతిరితి నాత్మాశ్రయః. తతశ్చోపపన్నా వాక్యే లక్షణేతి. తదేతత్సర్వ మభిప్రేత్యాహ—న కాచిదనుపపత్తిరితి. నను చిత్రగు మానయ గంభీరాయాం నద్యాం ఘోష ఇత్యాదావపి గవాదిపదఏవ లక్షణా. నచ నియామకాభావః. విశేష్యపదత్వస్య నియామకత్వాత్. అతఏవాభేదాన్వయస్థలే నీలో ఘట ఇత్యాదౌ విశేషణవిభక్తిః సాధుత్వార్థా. నచ పదాన్తరవైయర్థ్యం చిత్రగోస్స్వామిగంభీరనదీతీరాదౌ తాత్పర్యద్యోతకత్వాత్. అతఏవ ప్రజయతీత్యాదౌ ఉపసర్గస్య ప్రకృష్టే జయే తాత్పర్యద్యోతకత్వం న తు శక్తిర్లక్షణా వా. తతశ్చ వాక్యే న లక్షణేత్యత ఆహ—

రూపాణాం ప్రాశస్త్యే లక్షణా, సోఽరోదీదిత్యాదినిన్దార్థవాదవాక్యా
నాం తు నిన్దితత్వే లక్షణా, అర్థవాదగతపదానాం ప్రాశస్త్యాదిలక్షణా
భ్యుపమే ఏకేన పదేన లక్షణయా తదుపస్థితిసంభవే పదాన్తరంవ్యర్థం
స్యాత్, ఏవం చ విధ్యపేక్షితప్రాశస్త్యరూపపదార్థప్రత్యాయకతయా
ర్థవాదపదసముదాయస్య పదస్థానీయతయా పదం సద్విధినా ఏకవాక్యం
భవతీత్యర్థవాదవాక్యానాం పదైకవాక్యతా, క్వతర్హి వాక్యైకవాక్య
తా? యత్ర ప్రత్యేకం భిన్నభిన్నసంసర్గప్రతిపాదకయోర్వాక్యయో

ఏవమితి. అర్థవాదవాక్యానామితి. నహి 'విశ్వరూపో వై త్వాష్ట్రః'
ఇత్యాదావనేకపదసందర్భాత్మకే అర్థవాదవాక్యే విశేష్యపదం లాక్ష
ణికం విశేషణపదన్తు ద్యోతకమితి నియమోఽస్తి. విశేష్యపదానామపి
నానాత్వాత్. తథాచార్థవాదస్థలే వాక్యలక్షణాయాః క్లృప్తత్వేన లో
కేఽపి గంభీరాయాం నద్యాం ఇత్యాదౌ వాక్యఏవ లక్షణేతి భావః.
అర్థవాదే పదైకవాక్యతాప్రసిద్ధిరపి తత్ర వాక్యలక్షణాయాం ప్రమాణ
మిత్యాహ—ఏవం చేతి. అన్యథా తవ మతే అర్థవాదాన్తర్గతస్య
కస్యచిదేవ పదస్య ప్రశస్తత్వనిన్దితత్వరూపార్థప్రత్యాయకతయా
తస్యైవ పదైకవాక్యతాపత్తౌ అర్థవాదపదసముదాయే తత్ప్రసిద్ధిర్న
స్యాదితి భావః. ప్రసఙ్గాద్వాక్యైకవాక్యతాం నిరూపయితుమాకాం
క్షాముద్భావయతి—క్వ తర్హీతి. యద్వా తత్ప్రసిద్ధిర్న వాక్యలక్షణా
యాం ప్రమాణం పదమాత్రవృత్తిలక్షణావాదిమతఏవార్థవాదాన్తర్గ
తస్య పదస్య సతః పదాన్తరద్యోతితతాత్పర్యవిషయప్రాశస్త్యార్థప్రతి
పాదకతయా పదైకవాక్యత్వసంభవాత్. అన్యథా వాక్యస్యాపి సతః
పదైకవాక్యత్వే కుత్రాపి వాక్యైకవాక్యతా న స్యాదిత్యాక్షిపతి-క్వత
ర్హీతి. నహి వాక్యయోస్సతో రేకవాక్యత్వం వాక్యైకవాక్యత్వం
కింతు వాక్యార్థబోధకయోః. తథాచార్థవాదస్య వాక్యత్వేఽపి ప్రాశ
స్త్యరూపాబోధకతయా వాక్యార్థానుభావకత్వాభావాన్న వాక్యైక
వాక్యతేత్యాహ—యత్రేతి. విశేష్యే విశేషణమితి న్యాయేన పదార్థ

రాకాంక్షావశేన మహావాక్యార్థబోధకత్వమ్, యథా'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'త్యాది వాక్యానాం. సమిధో యజతీత్యాదివాక్యానాం చ పరస్పరాపేక్షితాంగాంగభావబోధకతయైకవాక్యతా, తదుక్తం భట్టపాదైః, "స్వార్థబోధే సమాప్తానా మంగాఙ్గిత్వాద్యపేక్షయా, వాక్యానా మేకవాక్యత్వం పునః సంహత్య జాయతే' ఇతి, ఏవం ద్వివిధోఽపి పదార్థో నిరూపితః, తదుపస్థితిశ్చాసత్తిః,

---

సమూహాలమ్బనాదేవ వైశిష్ట్యావగాహిమహావాక్యార్థజ్ఞానోపపత్తౌ మధ్యేనావాన్తరవాక్యార్థబోధ ఇతి వాక్యైకవాక్యతాయాం లోకే కశ్చిద్విప్రతిపద్యేతాపి ఇత్యతో నిస్సందిగ్ధవైదికవాక్య ముదాహరతి—యథేతి. పరస్పరేతి. ప్రకృతీనాం దర్శపూర్ణమాసాదీనాం స్వప్రకరణస్థాఙ్గైర్నివృత్తోపకారకాకాంక్షాణా మనారభ్యాధీతాఙ్గైః వికృతీనాంచాతిదిష్టాఙ్గైః పరిపూర్ణానాం శరమయాదిభిస్సహ నష్టాశ్వదగ్ధరథవదుత్థితాకాంక్షావిరహేఽపి రక్తః పటో భవతీతివదుత్థాపితపరస్పరాకాంక్షాసత్త్వాదిత్యభిప్రాయః. నను వేదేఽపి నావాన్తరవాక్యార్థబోధానంతరం మహావాక్యార్థజ్ఞానం తథాసతి వాక్యయో ర్జనితాన్వయబోధత్వేన నిరాకాంక్షతయా మహావాక్యార్థబోధో న స్యాదితి చేన్న. అవాన్తరవాక్యార్థబోధానంతరం తదనుకూలాకాంక్షాఽభావేన వాక్యాభ్యాం పునరవాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానాభావేఽప్య జనితతాత్పర్యవిషయమహావాక్యార్థబోధాభ్యాం తాభ్యామేవ సంహతాభ్యాం మహావాక్యార్థబోధసంభవాత్. అత్ర సదాచార్యసమ్మతిమాహ-తదుక్తమితి. నచ వేదేఽపి విశేష్యే విశేషణమితి న్యాయేన ప్రథమమేవ విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిమహావాక్యార్థబోధోఽస్తు లాఘవాదితి వాచ్యమ్. తథాసతి కర్మస్వరూపజ్ఞానానంతరం ఫలాన్వయబోధః తతః శేషశేషిభావాన్వయబోధ ఇతి సిద్ధాన్తభంగాపత్తేః. ఉత్పత్త్యుత్పన్నశిష్టగుణవిభాగానుపపత్తేశ్చేతి — తదుపస్థితిరితి. శక్తిలక్షణాన్యతరసంబన్ధేన పదజన్యపదార్థస్మృతిరాసత్తిరిత్యర్థః. నన్వస్తు పదార్థోపస్థితిరాసత్తిః తథాపి న తజ్జ్ఞానం శాబ్దబోధే

సా చ శాబ్దబోధే హేతుః, తథైవాన్వయ వ్యతిరేకదర్శనాత్, ఏవం మహావాక్యార్థబోధేఽవాన్తరవాక్యార్థబోధే హేతుః, తథైవాన్వయాద్యవధారణాత్. క్రమప్రాప్తం తాత్పర్యం నిరూప్యతే, తత్ర తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వం న తాత్పర్యమ్, అర్థజ్ఞానశూన్యేన పురుషేణోచ్చరితాద్వేదాదర్థప్రత్యయాభావప్రసఙ్గాత్, అయమధ్యాపకోఽవ్యుత్పన్న ఇతి విశేషదర్శనేన తత్ర తాత్పర్యభ్రమస్యాప్యభావాత్,

---

హేతుః. మానాభావాత్. నాపి స్వరూపసతీ. పదార్థానాం శాబ్దజ్ఞానే విశేషణత్వేన భాసమానతయా తదుపస్థితేర్విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వోపపత్తౌ శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణతాభ్యుపగమభఙ్గాపత్తేరిత్యత ఆహ - సా చేతి. ఆసత్తిరేవ హేతుః. నతు తజ్జ్ఞానం. తథా చ పదజన్యపదార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వాదసాధరణ్యమితి భావః. నచ తేనరూపేణ హేతుత్వేమానాభావ ఇత్యాహ—తథైవేతి. నచ విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. విశేష్యధియోఽహేతుత్వాపాతాత్. న చేష్టాపత్తిః, యావదన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితావేవాన్వయబోధః తదభావే నేత్యన్వయవ్యతిరేక విరోధాదిత్యర్థః. ఏవం శాబ్దజ్ఞానకారణం నిరూప్య తద్విశేషకారణమాహ—ఏవమితి. న చోక్తన్యాయేన వైదికమహావాక్యార్థజ్ఞాన ఏవావాన్తర వాక్యార్థజ్ఞానం హేతుః నతు లోకేఽపి తత్ర సమూహాలమ్బనాత్తదుత్పత్తౌ విరోధాభావాదితి వాచ్యం. వైదికస్థలే లాఘవేన మహావాక్యార్థజ్ఞానత్వస్యైవావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకతయా క్లృప్తత్వేన లోకే సమూహాలంబనమాత్రాత్ మహావాక్యార్థజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. అన్యథా కదాచిదాకాంక్షాదివశాద్యత్రావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానం తత్ర తన్నస్యాత్. యది చ పదార్థ సమూహాలమ్బనాదపి మహావాక్యార్థజ్ఞానం తదా తజ్జన్యమహావాక్యార్థజ్ఞానత్వం తజ్జన్యతావచ్ఛేదకమితి న వ్యభిచార ఇతి బోధ్యమ్. మానస్యోక్తాదావేవాప్తిరితి-దోషేసత్యేవ దోషాన్తరమాహ—అర్థజ్ఞానశూన్యేనేతి. తత్ర కిం తాత్పర్యజ్ఞానం ప్రమారూపం? భ్రమరూపంవా?

నచ ఈశ్వరీయతాత్పర్యజ్ఞానాత్తత్ర శాబ్దబోధ ఇతి వాచ్యమ్, ఈశ్వరానఙ్గీకర్తురపి తద్వాక్యార్థప్రతిపత్తిదర్శనాత్. ఉచ్యతే, తత్ప్రతీతిజనకత్వయోగ్యత్వం తాత్పర్యం, గేహే ఘట ఇతి వాక్యం గేహే ఘటసంసర్గప్రతీతిజననయోగ్యం న తు పటసంసర్గప్రతీతిజననయోగ్యం ఇతి తద్వాక్యం ఘటసంసర్గపరం న తు పటసంసర్గపర మితి వ్యపదిశ్యతే, నను సైన్ధవమానయేత్యాదివాక్యం యదా లవణానయనప్రతీతీచ్ఛయా ప్రయుక్తం తదాప్యశ్వసంసర్గప్రతీతిజననే స్వరూపయోగ్యతాసత్త్వాల్లవణపరత్వజ్ఞానదశాయా మప్యశ్వాదిసంసర్గజ్ఞానాపత్తిరితి చేన్న, తది

తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి-అయమితి. విశేషదర్శనేనేతి. విరోధిదర్శనేనేత్యర్థః. నచేతి. యద్యపి సాక్షాత్కణ్ఠతాల్వాదిప్రేరకత్వాభావాన్నోచ్చారయితృత్వమీశ్వరస్య తథాపి తత్ప్రేరకతామాత్రముచ్చారయితృత్వం తచ్చ కణ్ఠతాల్వాదివ్యాపారానుకూలకృతిమత్త్వాదీశ్వరేఽపీతి భావః. అవ్యుత్పన్నోదీరితపదవాక్యశ్రావిణః సాంఖ్యమీమాంసకాదే రపౌరుషేయత్వనిశ్చయవత స్తాత్పర్యనిశ్చయాభావేఽపి శాబ్దజ్ఞానదర్శనేన వ్యభిచారాన్న తాత్పర్యజ్ఞానం హేతు రిత్యాహ- ఈశ్వరేతి. తదితి. స్వార్థసంసర్గానుభవ జననస్వరూపయోగ్యత్వం తాత్పర్యమిత్యర్థః. నతు ఫలోపధానం. తస్మిన్ సతి తాత్పర్యజ్ఞానం సతి చ తస్మిన్ వాక్యార్థజ్ఞానఫలమిత్యన్యోన్యాశ్రయాత్. న కేవలమిదం తాత్పర్యం శాబ్దజ్ఞానోపయోగి కింతు వ్యవహారోపయోగి చేత్యాహ— గేహఇతి. ఘటసంసర్గపర మితి. వ్యపదిశ్యత ఇత్యన్వయః. అన్యథా ఇతి శబ్దోపాత్తహేత్వవిశేషాపత్తేః. నన్వితి. శ్వేతో ధావతీత్యాదివాక్యమాదిపదగ్రాహ్యం. లవణపరత్వేఽపీతి. లవణమాత్రప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వజ్ఞానదశాయా మశ్వాదిసంసర్గప్రతీతిజనకత్వలక్షణతాత్పర్యప్రతీతిసంభవేన తద్వాక్యాదశ్వాది సంసర్గానుభవాపత్తిః తత్పరత్వ వ్యవహారాపత్తిశ్చేత్యర్థః. తత్ప్రతీతిజనకత్వేసతి తదన్యప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వం తాత్పర్యం వివక్షితమిత్యాహ— తదితరేతి. నను ప్రథమేన

తదప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వస్యాపి తాత్పర్యం ప్రతి విశేషణత్వాత్, తథాచ యద్వాక్యం యత్ప్రతీతిజనన స్వరూపయోగ్యత్వే సతి యద న్యప్రతీతీచ్ఛయా నోచ్చరితం తద్వాక్యం తత్సర్గపరమిత్యుచ్యతే, శుకా దివాక్యేఽవ్యుత్పన్నోచ్చరితవేదవాక్యాదౌ చ అర్థప్రతీతీచ్ఛాయా ఏవాభావేన తదన్యప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాభావేన లక్షణసత్త్వా న్నావ్యాప్తిః, నచోభయప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితేఽవ్యాప్తిః, తదన్యమాత్ర ప్రతీతీచ్ఛయాఽనుచ్చరితత్వస్య వివక్షితత్వాత్, ఉక్తప్రతీతిమాత్రజ ననయోగ్యతాయాశ్చావచ్ఛేదికాశక్తిః, అస్మాకం తు సర్వత్ర కారణ

తత్పదేనాశ్వస్య ద్వితీయేన లవణస్య పరామర్శే లవణపరేవాక్యే దోష తాదవస్థ్య మిత్యాశఙ్క్య, సర్వనామ్నో బుద్ధిస్థవాచకత్వనియమేన ద్వితీయతత్పదేన ప్రథమతత్పదోక్తస్యైవ పరామర్శః అన్యథా యస్య కస్యచిత్పరామర్శే పటాన్యఘటప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితస్య ఘటమానయే త్యస్య తత్పరత్వానాపత్తిరిత్యాహ—తథాచేతి. భోజనప్రకరణే ప్రయుక్తస్య సైన్ధవమానయేత్యస్య వాక్యస్యాశ్వాన్యలవణప్రతీతీచ్ఛ యోచ్చరితత్వాన్న తత్సంసర్గజ్ఞానం నాపి తదా తత్పరత్వవ్యవహార ఇతి భావః. అవ్యుత్పన్నవాక్యే పూర్వోక్తామవ్యాప్తి ముద్ధరతి. శుకాదీతి. తదన్యమాత్రేతి. అత్రానుచ్చరితత్వ మప్రతిసంహితత్వం తేనైకపర తయా ప్రతిసంహితే మానిలిఖితనానార్థశ్లోకే నాతిప్రసంగః. నను తత్ప్రతీతిజనన స్వరూపయోగ్యతావచ్ఛేదకం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరిత త్వమేవ అన్యస్య తాదృశస్యాభావాత్. తథాచ పరమేశ్వరప్రద్వేషి మతే వేదవాక్యాదావవ్యాప్తిరిత్యత అహా— ఉక్తేతి. తర్హి శక్తిక ల్పనే గౌరవ మిత్యతఆహ—అస్మాకమితి. తథాచ వాక్యనిష్ఠవాక్యార్థ జ్ఞానకారణతా-కించిదవచ్ఛేద్యా-కారణతాత్వాత్. వహ్ని నిష్ఠకారణ తావదిత్యనుమానం శక్తౌ మానమితి భావః. నను న్యాయమతే శక్తే రనంగీకారా దసంభవః న చ తన్మతే తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాదిక మవచ్ఛేదక మితి యుక్తమ్. అననుగమాత్. ఇతి చేత్తాహ—ఇతి

తాయాం శక్తేరేవావచ్ఛేదకత్వాన్న కోఽపి దోషః, ఏవం తాత్పర్యస్య తత్ప్రతీతిజనకత్వరూపస్య శాబ్దజ్ఞానజనకత్వే సిద్ధే చతుర్థవర్ణకే తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వనిరాకరణవాక్యం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వరూపతాత్పర్యస్య నిరాకరణపరం, అన్యథా తాత్పర్యనిశ్చయఫలకవేదాన్త

నకోఽపి దోష ఇతి. తథాప్యవచ్ఛేదకత్వ మనుగతమితి నోక్తదోషావకాశః. అన్యథా పదశక్తావప్యగతేరితి భావః. నను తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వే అపసిద్ధాన్తః వివరణాదౌ తస్య నిరాకృతత్వాదిత్యాశఙ్క్య నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానహేతుత్వస్యాన్వయ వ్యతిరేకప్రమాణసిద్ధత్వేన తద్వాక్యస్యాన్యాదృశతాత్పర్యనిరాసపరతయా ఉపపత్తేర్న విరోధ ఇత్యాహ—ఏవమితి. తాత్పర్యజ్ఞానమాత్రహేతుత్వనిరాసపరత్వే బాధకమాహ—అన్యథేతి. నను న తావదిదం తాత్పర్యం వ్యవహారోపయోగి తదితరప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వస్యైవ తత్పరపదప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన శేషవైయర్థ్యాత్. నచ గేహే ఘటఇతి వాక్యే పటసంసర్గార్థపరతావారణాయ తత్ప్రతీతిజనకత్వ ముపాత్తమితి వాచ్యం. ఘటసంసర్గపరస్య తస్య పటసంసర్గాన్యప్రమిత్యుద్దేశ్యకత్వేన తత ఏవ తద్వారణాత్. న హి కశ్చి త్పటసంసర్గేచ్ఛయా గేహే ఘటఇతి ప్రయుఙ్క్తే. శబ్దప్రయోగే అవాచకపదప్రయోగస్యాన్యాయత్వాత్. ప్రయోగే వా పటసంసర్గపరత్వస్యేష్టత్వాత్. గఙ్గాదిపదవత్ లక్షణయా తస్య తత్ప్రతీతిస్వరూపయోగ్యత్వాత్. అతఏవ నైతత్తాత్పర్యం శాబ్దజ్ఞానోపయోగి. విశేష్యమాత్రవిషయతయా తస్య హేతుత్వసమ్భవే విశిష్టవిషయతయా తత్త్వే గౌరవాత్. నచ వైపరీత్యమర్ఘాం సైన్ధవమానయేతి వాక్యస్యాశ్వసంసర్గప్రతీతిజనకత్వజ్ఞానే లవణపరత్వజ్ఞానదశాయా మశ్వానుభవాసమ్భవాత్. సచ తత్ప్రతీతిజననస్వరూపయోగ్యత్వమేవ తాత్పర్యం తదవచ్ఛేదకం చ తదన్యప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వం తథాచ తజ్జ్ఞానమేవ హేతురితి వాచ్యం. లాఘవేన తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వస్యైవావచ్ఛేదకత్వౌచిత్యాత్. కించ తదన్యప్రతీతీచ్ఛ

విచారవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, కేచిత్తు శాబ్దజ్ఞానత్వావచ్ఛేదేన తత్ర తాత్పర్యజ్ఞానం న హేతు రిత్యేవం పరం చతుర్థవర్ణకవాక్యం, తాత్పర్యసంశయవిపర్యయోత్తరశాబ్దజ్ఞానవిశేషే చ తాత్పర్యజ్ఞానం హేతు

యానుచ్చరితత్వాప్రతిసన్ధానేఽపి తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వజ్ఞానే సతి వ్యుత్పన్నస్య వాక్యాదన్వయబోధదర్శనాన్న తజ్జ్ఞానమన్వయధీహేతుః. నచ తేన తాదృశానుచ్చరితత్వమనుమాయ తతోఽన్వయమనుభవతీతి వాచ్యం. తద్వ్యాప్తిమవిదుషోఽపి తేనాన్వయబోధస్యానుభవసిద్ధత్వాత్. నచ తదపి. తస్య త్వయైవ దూషితత్వాత్. ఏతదప్రతిసన్ధానేఽపి తదన్యప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వజ్ఞానాదన్వయబోధాచ్చ. తస్మాన్నోక్త తాత్పర్యం కారణమితి—అత్ర బ్రూమః—తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వం తదన్యమాత్రప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వం చ తాత్పర్యం. న చ పరస్పరవ్యభిచారాన్నోభయమపి హేతుః స్యాదితి వాచ్యం. తదన్యమాత్రప్రతీత్యుద్దేశ్యకత్వజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయజ్ఞానత్వేనానుగతేన హేతుత్వాభ్యుపగమాత్. నహి తత్ప్రతీత్యుద్దేశ్యకత్వజ్ఞానముదేతి. నచోక్తతాత్పర్యజ్ఞానం న కారణం మానాభావాదితి వాచ్యం. సైన్ధవమానయేతి వాక్యస్య లవణపరత్వజ్ఞానదశాయాం సత్యామప్యాకాంక్షాదిఘటితసామగ్ర్యామశ్వపరత్వజ్ఞానవిరహేణాశ్వసంసర్గజ్ఞానాభావాత్ అయమేతి పుత్రో రాజ్ఞః పురుషోఽపసార్యతామిత్యత్రాన్వయపరత్వసన్దేహే తద్వ్యతిరేకనిశ్చయే చ శాబ్దజ్ఞానప్రతిబన్ధాచ్చ. కేచిత్తు తాత్పర్యనిశ్చయస్య శాబ్దజ్ఞానప్రతిబన్ధక తత్సంశయతద్వ్యతిరేకనిశ్చయనివృత్త్యుపక్షీణత్వా న్న హేతుత్వమితి. తన్న. సిద్ధాన్తే ప్రతిబన్ధకాభావస్య హేతుత్వానభ్యుపగమాత్. కించ యత్సంశయేత్యాదివ్యాప్తిబలా త్తాత్పర్యనిశ్చయో హేతుః. నతు తద్వ్యతిరేకజ్ఞానాభావః. తస్యాభావత్వేన గురుత్వాత్. అన్యథా వ్యాప్తినిశ్చయస్యాప్యనుమిత్యహేతుత్వాపత్తిరితి—అభేదరత్నకారమతమాహ—కేచిత్త్వితి—అత్రేదమనభిమతిబీజం. తాత్పర్యజ్ఞానజన్యతావ

శేవ, ఇదం వాక్యమేతత్పరముతాన్యపరమితిసంశయే తద్విపర్యయే చ తదుత్తరవాక్యార్థవిశేషనిశ్చయస్య తాత్పర్యనిశ్చయం వినానుపపత్తే రిత్యాహుః. తచ్చ తాత్పర్యం వేదే మీమాంసాపరిశోధితన్యాయాదే వావధార్యతే, లోకేతు ప్రకరణాదినా, తత్ర లౌకికవాక్యానాం మానాన్తరావగతార్థబోధకతయానువాదకత్వం, వేదేతు వాక్యార్థస్యాపూ

చ్ఛేదకం శాబ్దజ్ఞానే శాబ్దజ్ఞానత్వం. లాఘవాత్. నతు తాత్పర్యసంశయవిపర్యయోత్తరశాబ్దజ్ఞానత్వం. గౌరవాత్. నచాసత్యపి తాత్పర్యనిశ్చయేతత్సంశయాదివిరహే శాబ్దబోధదర్శనేన వ్యభిచారాన్న హేతుత్వమితి వాచ్యం. ఉక్తలాఘవేన తద్ధేతుత్వక్లృప్తౌ తదభావే శాబ్దజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః అన్యథా వ్యాప్తినిశ్చయోఽపి తత్సంశయవిపర్యయోత్తరానుమితౌ హేతుః స్యాదితి మహాద్వైశసమాపద్యేతేతి.—నన్వేవమపి నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానం న హేతుఃతస్య వాక్యార్థగమ్యత్వేన ప్రథమం దుర్గ్రహత్వాత్. న చ ప్రమాణాన్తరేణ తద్గ్రహః. వైదికవాక్యార్థస్యాపూర్వాదే ర్మానాన్తరాయోగ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణ ప్రథమం తద్గ్రహే చ శబ్దవైయర్థ్యాద్యత ఆహ—తచ్చేతి. వాక్యార్థగర్భమపి తాత్పర్యం వేదే లాఘవానుగృహీతేన అనుమానేన తదుపజీవినా వా ప్రమాణాన్తరేణ నిశ్చీయతే. యథా 'కపిఞ్జలానాలభేతే'త్యత్ర లాఘవాత్. త్రిత్వసఙ్ఖ్యాపరత్వం. నతు త్రిత్వాదిపరార్థపర్యన్తసఙ్ఖ్యాపరత్వం. గౌరవాత్. లోకే తు తాత్పర్యం ప్రకరణాదిలిఙ్గకానుమానేన ప్రత్యక్షాదినావాఽవధార్యత ఇత్యర్థః. నచైవం వాక్యార్థస్యావగమేనాజనితాన్వయబోధత్వలక్షణాకాంక్షావిరహాచ్ఛాబ్దజ్ఞానం న స్యాదితి వాచ్యం. తథాపి తచ్ఛబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానాభావాత్ తస్యైవాకాంక్షాత్వాదితి భావః. నను శాబ్దజ్ఞానత్వావచ్ఛేదేన తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వే లౌకికవాక్యవద్వేదస్యానువాదకతాపత్తిః. తాత్పర్యగ్రహే తద్ఘటకవాక్యార్థస్య భానాత్. తథాచ లౌకికం వాక్యమనువాదకం న వైదిక మితి రాద్ధాన్తో భజ్యేతేత్యాశఙ్క్య, కిమవశ్యాపేక్ష

ర్వతయా నానువాదకత్వం, తత్ర లోకే వేదే చ కార్యపరాణామివ

ణీయనిరపేక్షప్రమాణజనితసమానవిషయావగతివిశిష్టార్థబోధకత్వమనువాదకత్వం వేదస్యాపాద్యతే? స్వానుపజీవిప్రమాణజన్య సమానప్రకారవిశేష్యకప్రమితివిషయత్వయోగ్యార్థబోధకత్వం వా? నాద్యః. ప్రాభాకరసమ్మతస్యాస్యాస్మాభిర్లోకేఽప్యనఙ్గీకారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి—తత్రేతి. తయోర్మధ్య ఇత్యర్థః—అపూర్వతయేతి. స్వానుపజీవిప్రమాణజన్యసమానప్రకారవిశేష్యకప్రమితి విషయత్వాయోగ్యతయేత్యర్థః. తథాచ తాత్పర్యగ్రాహకేణ వైదికానీమాని పదాని స్వర్గకామనియోజ్యకయాగవిషయకనియోగపరాణీత్యవగమేఽపి స్వర్గకామనియోజ్యకం యాగవిషయం కార్యమిత్యనవగమాత్ న వేదస్యానువాదకత్వమితి భావః. నన్వస్త్వాకాంక్షాదిసహకారివశాచ్ఛబ్దస్య పృథక్ప్రామాణ్యం. తథాపి న వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం. తేషాంసిద్ధార్థబోధకత్వాత్ కార్యాన్వితఏవ సఙ్గతిగ్రహేణ తత్పరాణామేవ సర్వత్ర ప్రామాణ్యావధారణాత్. తథాహి ప్రయోజకవృద్ధోదీరితగామానయేతి వాక్యశ్రవణసమనన్తరభావి ప్రయోజ్యవృద్ధసమువేతగవానయనచేష్టాముపలభమానో బాలస్తయా తత్కారణగవానయనగోచరప్రవృత్తిమనుమాయ తదనుమితే చ కార్యసంసృష్టపదార్థజ్ఞానే వాక్యస్య సామర్థ్యమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రతిపద్యతే. పునశ్చ గాం పశ్య గాం బధాన అశ్వమానయేత్యాదిప్రయోగాన్తరేష్వావాపోద్వాపాభ్యాం గవి గోపదసామర్థ్యం గృహ్ణాన్ కార్యాన్వితఏవ గృహ్ణాతి. అన్యథా ప్రథమావగతకార్యాన్వితవ్యుత్పత్తిబాధాపత్తేః. న చ సిద్ధార్థేఽపి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిగ్రహః. హానోపాదానక్రియానన్వితస్యాబుభుత్సితతయా వక్తృవివక్షాభావేన శబ్దస్యైవ తత్రాప్రయోగాత్. ప్రయోగే వా నభిహితక్రియాపదత్వాత్తస్మాత్ న బాలో వ్యుత్పద్యతే. తల్లిఙ్గచేష్టాదేరభావాత్. తస్మాత్కార్యాన్వితార్థేషు పదానాం శక్తిః. తతశ్చ సిద్ధార్థానాం న ప్రామాణ్యమితి. తదేతన్నిరాకరోతి—తత్రేతి.—ఇద

సిద్ధార్థానామప్యపూర్వతయా ప్రామాణ్యం. పుత్రస్తే జాతః కన్యా తే గర్భిణీ. త్యాదిషు సిద్ధార్థేష్వపి పదానాం సామర్థ్యావధారణాత్. అత ఏవ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం. యథా చైతత్తథా విషయపరిచ్ఛేదే వక్ష్యతే, తత్ర వేదాన్తానాం నిత్యసర్వజ్ఞపరమేశ్వర ప్రణీతత్వేన ప్రామాణ్యమితి నైయాయికాః. వేదానాం నిత్యత్వేన నిర

మత్రాకూతం. కార్యాన్వితే ప్రథమం వాక్యసామర్థ్యగ్రహేఽపి న తదనురోధాత్తత్రైవ పదవాచ్యత్వం. గౌరవాత్. అన్యథా ప్రమాణాన్తరగ్రాహ్యత్వస్యావ్యభిచారాత్తద్విశిష్టస్య వాచ్యత్వప్రసఙ్గః. కించ కార్యాన్వితత్వం ఇతరాన్వితత్వం వా న వాచ్యతావచ్ఛేదకం. కార్యస్య తద్వాచకలిఙాదిలభ్యత్వాత్ అన్వయస్య చ వాక్యాదేవ లాభాత్ అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి న్యాయాత్. అన్యథాఽన్వయవిశేషోఽపి వాచ్యస్స్యాదితి వాక్యస్యానువాదకత్వాపత్తిః. కించ కార్యస్య కార్యాన్తరాభావాన్న కార్యాన్వయోఽవచ్ఛేదకః. యత్తు కేవలార్థపదశక్తిగ్రహే వాక్యస్య ప్రథమగృహీతా శక్తిః కార్యాన్వితే బాధ్యేతేతి. తదయుక్తం ఇష్టత్వాత్. పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదౌ భూతార్థేఽపి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిగ్రహాచ్చ. న చ తత్ర వ్యుత్పత్తిగ్రహాభావః హర్షాదేస్తల్లిఙ్గత్వాత్. న చ సుఖప్రసవాదినాపి తదుపపత్తిః. పుత్రపాదాంకిత పటప్రదర్శనవత్ సుఖప్రసవసూచకస్యాభావాత్. తతశ్చ పరిశేషాత్పుత్రజన్మసిద్ధౌ తత్ర పదవాచ్యత్వగ్రహః—తదుక్తం. 'దృష్టచైత్రసుతోత్పత్తేశ్చరణాంకితవాససః, వార్తాహారేణభాతస్య పరిశేషవినిశ్చితి'రితి—అతఏవేతి. యతఏవ సిద్ధార్థే వాక్యానాం ప్రామాణ్యమిత్యర్థః. నను తథాపి వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి న ప్రామాణ్యమ్. తేషాం ప్రతిపత్తివిధిపరత్వేన తత్పరతాఽభావాత్. సత్యంజ్ఞానమిత్యేవమాదీనాం చ విధ్యపేక్షితవిషయసమర్పకత్వాత్. తథా చ 'వాచం ధేనుముపాసీతే'తివన్నవిషయబ్రహ్మపరా వేదాన్తాఇతి తత్రాహ—యథా చేతి. నను వేదాన్తిమతే వేదమాత్రస్య పురుషాధీనోత్పత్తికతయా ఛందోషవ

స్తసమస్తఫుందూషణతయా ప్రామాణ్యమితి అధ్వరమీమాంసకాః, అస్మాకం తు మతే వేదో న నిత్యః, ఉత్పత్తిమత్త్వాత్, ఉత్పత్తిమత్త్వం చ 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేద' ఇత్యాదిశ్రుతేః, నాపి వేదానాం త్రిక్షణావస్థాయిత్వం, య ఏవ వేదో దేవదత్తేనాధీతస్స ఏవ మయాపీత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞా

త్వసంభవాత్ లౌకికవద్వేదాన్తానాం న ప్రామాణ్యమిత్యాశఙ్క్య, స్వయం ప్రకారాన్తరేణ వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యం సాధయితుం ప్రథమం పరాభిమతం తత్ప్రకార మనూద్య దూషయతి. తత్రేత్యాదినా. వేదాన్తగ్రహణం వేదమాత్రోపలక్షణమ్. నిత్యేతి. స్వతన్త్రేతి శేషః. సర్వజ్ఞేశ్వరప్రణీతత్వస్య వేదాన్తిభిరప్యభ్యుపగమాదిత్యవధేయమ్. వేదస్య పురుషాధీనోత్పత్తికత్వేన ఫుందోషాదిప్రామాణ్యం స్యాదిత్యత ఉక్తం—సర్వజ్ఞేతి. యది మన్వాదయోఽపి సర్వజ్ఞాస్తదా తత్ప్రణీతత్వేనైవ ప్రామాణ్యోపపత్తౌ న పరమేశ్వరాపేక్షేత్యత ఉక్తం నిత్యేతి. తేషామనిత్యత్వేన నానాత్వాద్గౌరవేణ న తత్ప్రణీతత్వమితి భావః. భ్రమప్రమాద విప్రలిప్సా కరణాపాటవాదిదోషాభావ ఏవ ప్రామాణ్యే హేతుః. తత్ర హేతుమాహ— నిత్యత్వేనేతి. కిం వర్ణనిత్యత్వం వేదస్య నిర్దోషత్వే హేతుః? ఉతానుపూర్వీవిశిష్టవేద నిత్యత్వం? నాద్యః. లౌకికవాక్యస్యాపి నిర్దోషత్వాపత్తేః. న ద్వితీయః. వర్ణానామనిత్యత్వేన తత్సమూహాత్మకపదస్య తత్సముదాయస్య చ వాక్యస్యానిత్యతయా తత్సందోహాత్మకవేదస్య సుతరామనిత్యత్వాదిత్యభిప్రేత్య వేదానిత్యత్వే హేత్వంతరమాహ- అస్మాకంత్వితి. 'ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే'ఇత్యాది శ్రుతిగ్రాది పదగ్రాహ్యా. నన్వియం శ్రుతిర్న వేదోత్పత్తిపరా. వేదస్య క్షణమాత్రస్థాయిత్వేన తదుత్పత్తేర్లోకసిద్ధత్వాత్. నాపి సర్వేశ్వరాధీనోత్పత్తిపరా. పురుషత్వేన సర్వేశ్వరస్యాపి వేదోత్పాదకత్వానుమానాత్ తస్మాత్స్వతంత్రపురుషాధీనోత్పత్తిపరైవ శ్రుతిః. మహాత్పదస్య స్వతంత్రవా

విరోధాత్, అతఏవ గకారాదివర్ణానామపి న క్షణికత్వం సోఽయం గకార ఇత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్, తథాచ వర్ణపదవాక్యసముదాయరూపస్య వేదస్య వియదాదివత్సృష్టికాలీనోత్పత్తికత్వం ప్రళయకాలీనధ్వంసప్రతియోగిత్వం చ, నతుమధ్యే వర్ణానాం ఉత్పత్తివినాశౌ, అనన్తగకారాదికల్పనాయాం గౌరవాత్, అనుచ్చారణదశాయాం వర్ణానామనభివ్యక్తిస్తదుచ్చారణరూపవ్యఞ్జకాభావా న్న విరుధ్యతే, అన్ధకారస్థఘటానుపలమ్భవత్, ఉత్పన్నో గకార ఇత్యాదిప్రత్యయస్తు

చిత్త్వా దిత్యాశయవతో నైయాయికస్యా శంకాం నిరాకరోతి· నాపీతి. అనేకవర్ణసముదాయగర్భస్య వేదస్య స్వరూపతః క్షణికత్వమ్? వర్ణక్షణికత్వాద్వా? తత్రాద్యం దూషయతి—యఏవేతి. ద్వితీయం నిరస్యతి—అతఏవేతి. అతః శబ్దార్థమాహ—సోఽయమితి. నను వేదస్య క్షణికత్వాభావే నిత్యత్వాపత్తౌ ఉత్పత్తిశ్రుతి ర్నిర్విషయా స్యాదిత్యతఆహ—తథాచేతి. పరాభిమతోత్పత్తౌ నిరాకృతాయామిత్యర్థః. శబ్దస్య నాశకత్వాభిమతశబ్దాంతరాదీనా మంతరా సమ్భవేఽపి బహుకాలస్థాయిత్వాభ్యుపగమే కదాపి నాశో నస్యాదిత్యత ఆహ—ప్రలయేతి. తథాచ ప్రలయకాలఏవ నాశక ఇతిభావః. వేదస్య వర్ణానాం చ న వియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వం, ఇదానీం గకారః ఉత్పన్నః ఇదానీం వినష్ట ఇతి ప్రతీతి విరోధాత్. న చ ప్రత్యభిజ్ఞయోత్పాదవినాశభేద ప్రతీతి బాధః. బహుప్రతీతి బాధకల్పనే గౌరవేణ 'త్యజేదేకంకులస్యార్థే' ఇతి న్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞాబాధస్యైవోచితత్వాత్. తతశ్చ వేదస్య వర్ణాదీనాం చ మధ్యే వ్యుత్పాదవినాశావిత్యాశఙ్క్యాహ—నత్వితి. సజాతీయానంతవేదకల్పనాయాం చ గౌరవం బోధ్యం. తథాచోత్పాదవినాశభేదప్రతీతీనాం ఉక్తగౌరవపరాహతం ప్రామాణ్యం. తద్బహుత్వం చాంధబహుత్వవన్నప్రయోజక మితి భావః. శబ్దస్య స్థాయిత్వే బాధకమాశఙ్క్య, నిరాకరోతి. అనుచ్చారణేతి. నను న్యాయమతే ఉత్పాదాదిప్రత్యభిజ్ఞాపి సోఽయం గకార ఇతి తద్గత్వావచ్ఛిన్నాభేద విషయా గత్వజాతిఘటితపరంపరా

సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధా దప్రమాణం, వర్ణాభివ్యఞ్జక ధ్వనిగతోత్పత్తినిరూపితపరమ్పరాసమ్బన్ధవిషయత్వేన ప్రమాణం వా, తస్మాన్న వేదానాం క్షణికత్వం, నను క్షణికత్వాభావేఽపి వియదాదిప్రపఞ్చవత్ ఉత్పత్తిమత్త్వేన పరమేశ్వరకర్తృకతయా పౌరుషేయత్వాత్ అపౌరుషేయత్వం వేదానామితి తవాపి సిద్ధాన్తో భజ్యేతేతి చేన్న, నహి పురుషేణోచ్చార్యమాణత్వం పౌరుషేయత్వం, గురుమతేఽపి అధ్యాపకపరమ్పరయా పౌరుషేయత్వాపత్తేః, నాపి పురుషాధీనోత్పత్తికత్వం పౌరుషేయత్వం, నైయాయికాభిమతపౌరుషేయత్వానుమానేఽస్మదాదినా సిద్ధసాధనాపత్తేః,కింతు సజాతీయోచ్చారణానపేక్షోచ్చా

సంబన్ధ విషయత్వేన ప్రమాణం తవ తు తాసా మప్రామాణ్యం స్యాదిత్యతఆహ—వర్ణాభివ్యంజకేతి. శ్యామో ఘటో నష్టః రక్త ఉత్పన్నః ఇతి ప్రతీతివదితి భావః. ఉపసంహరతి-తస్మాదితి. నను వేదో న క్షణికః నాపి వియదాదివదుత్పాదవినాశశీలః కింతు నిత్యఏవ ఉత్పత్తిశ్రుతిశ్చాభివ్యక్తిపరా అన్యథా పరమేశ్వరకర్తృకత్వే తస్య పౌరుషేయత్వాపత్తౌ అపసిద్ధాన్త ఇతి జైమినీయశ్శఙ్కతే—నన్వితి. 'అస్య మహత' ఇత్యాదిశ్రుతి ర్వేదోత్పత్తిపరైవ తత్పరత్వే బాధకాభావాత్. యత్తు వేదస్య పౌరుషేయత్వం బాధక మితి. తద్ద్వేధా వికల్ప్య దూషయతి. నహీత్యాదినా. మానిక్లోకో న పౌరుషేయః స్యాదితి దోషే సత్యేవ దోషాన్తరమాహ—గురుమత ఇతి. సజాతీయేతి. ఆనుపూర్వ్యా సాజాత్యం. నచమానిక్లోకే ఽవ్యాప్తిః. తస్యాపి కదాచిత్కేనచిదుచ్చారితత్వాత్. అన్యథా తస్యాలీకత్వాపత్తేః. ఉచ్చారణపదస్య ప్రతిసన్ధానపరత్వా ద్వా. నను మాభూత్ క్షణికో వేదః తథాపి వేదః స్వతన్త్రపురుషప్రణీతః సర్వేశ్వరప్రణీతత్వాత్ వేదభిన్నతత్ప్రణీతవాక్యవత్ అన్యథా పరమేశ్వరస్య మాణవకవదుచ్చారణసాపేక్షత్వేన తస్యాస్మదాదితుల్యత్వాపత్తౌ సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాభ్యుపగమభఙ్గప్రసఙ్గః తత

రణవిషయత్వం పౌరుషేయత్వం, తథాచ సర్గాద్యకాలే పరమేశ్వరః పూర్వసర్గసిద్ధవేదానుపూర్వీకం వేదం విరచితవాన్ న తు తద్విజాతీయం వేదమితి న సజాతీయోచ్చారణానపేక్షోచ్చారణవిషయత్వం పౌరుషేయత్వం, భారతాదీనాం తు సజాతీయోచ్చారణమనపేక్ష్యైవోచ్చారణమితి తేషాం పౌరుషేయత్వం, ఏవం పౌరుషేయాపౌరుషేయభేదేనాగమో ద్వివిధో నిరూపితః.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం
వేదాన్తపరిభాషాయామాగమపరిచ్ఛేదః.

శ్చాపౌరుషేయో వేద ఇత్యతఆహ—తథాచేతి.సర్గాద్యకాలే సర్వేశ్వరః పూర్వసర్గసిద్ధేయమానుపూర్వీ వేదస్యేతి జ్ఞాత్వా తత్సమానానుపూర్వీకం వేదం రచయామీతి సఙ్కల్ప్య తాదృశం వేదం కృతవాన్ నతు తద్విజాతీయానుపూర్వీకం జ్ఞాత్వా సర్గాదిసమయే వేదస్య పూర్వసర్గసిద్ధవేదసజాతీయత్వాత్తాదృశవేదాధ్యయనస్యైవాభ్యుదయ నిశ్శ్రేయసహేతుత్వాత్ అన్యథా తస్య వాగ్వజ్రతయానర్థహేతుత్వాపత్తేః తథాచేశ్వరః సర్వశక్తిరపి పూర్వసర్గసిద్ధానుపూర్వీసమానానుపూర్వీకం వేదం రచయన్నస్వతన్త్ర ఇతి న వేదస్య పౌరుషేయత్వమితి భావః. నను నేదం పౌరుషేయత్వం వ్యవహారప్రయోజకం. భారతరామాయణాదావవ్యాప్తేః. తస్యాపి శబ్దజాతీయోచ్చారణసాపేక్షత్వాత్. నచానుపూర్వ్యాసాజాత్యం తత్ర నేతి వాచ్యం. తథాపి పఠ్యమాన భారతాదావవ్యాప్తే రిత్యాశఙ్క్య సాజాత్యమానుపూర్వ్యైవ వివక్షితం సిద్ధాన్తే చ పఠ్యమానాద్యభారతయోర్భేదాభావాన్నావ్యాప్తి రిత్యభిప్రేత్యాహ—భారతాదీనాం త్వితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
ఆగమపరిచ్ఛేదః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

అర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః.

ఇదానీ మర్థాపత్తి ర్నిరూప్యతే, తత్రోపపాద్యజ్ఞానేనోపపాదక కల్పనమర్థాపత్తిః, తత్రోపపాద్యజ్ఞానం కరణం, ఉపపాదకజ్ఞానం ఫలం,

---

సఙ్గతిం దర్శయన్ శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే—ఇదానీమితి. తత్రేతి. అర్థాపత్తౌ నిరూపణీయాయా మిత్యర్థః—ఉపపాద్యేతి. ఉపపాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానమర్థాపత్తి రిత్యర్థః. తేన తదనువ్యవసాయాదానాతివ్యాప్తిః. నచ వ్యతిరేక్యనుమితావతివ్యాప్తిః. తస్యాః ప్రాగేవ నిరస్తత్వాత్. తదఙ్గీకారే వా వ్యతిరేకసహచారజన్యాన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానస్యైవ తత్ర హేతుతయా తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వవిషయకోపపాద్యజ్ఞానస్యాహేతుత్వా న్నాతివ్యాప్తిః. అస్తు వా వ్యతిరేకసహచారజన్యవ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమితిః. తథాపి తస్య వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయజ్ఞానతయా హేతుత్వేన తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానత్వేనాహేతుత్వా న్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి దిక్. తత్ర ఉపపాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం ఫలభూతార్థాపత్తిలక్షణం. తత్కరణత్వం చార్థాపత్తిప్రమాణలక్షణం. తత్కరణం చ నాన్తఃకరణం. న చాన్యత్. కింత్వనుమితౌ వ్యాప్తిజ్ఞానమివ తత్సంస్కారవ్యాపారకం అనేన వినా ఇద మనుపపన్న మిత్యుపపాద్యజ్ఞానమేవేత్యాహ—తత్రేతి. నను ఉపపాదకజ్ఞానం న ఫలం తస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వాదిత్యాశఙ్కాయాం సామాన్యతః సిద్ధావపి దేవదత్తో రాత్రౌ భుఙ్క్తే ఇత్యు

యేన వినా యదనుపపన్నం తత్తత్రోపపాద్యం, యస్యాభావే యస్యానుపపత్తిః తత్తత్రోపపాదకం, యథా రాత్రిభోజనేన వినాదివాఽభుఞ్జానస్య పీనత్వ మనుపపన్న మితి తాదృశం పీనత్వముపపాద్యం యథా వా రాత్రిభోజనస్యాభావే తాదృశపీనత్వస్యానుపపత్తిరితి రాత్రిభోజనముపపాదకం, రాత్రిభోజనకల్పనారూపాయాం ప్రమితౌ అర్థస్యాపత్తిః కల్పనేతి షష్ఠీసమాసేన అర్థాపత్తిశబ్దో వర్తతే, కల్పనాకరణే పీనత్వాదిజ్ఞానే తు అర్థస్యాపత్తిః కల్పనా యస్మాదితి బహువ్రీహిసమాసేన వర్తత ఇతి ఫలకరణయో రుభయో స్తత్పదప్రయోగః, సాచార్థాపత్తి ర్ద్వివిధా, దృష్టార్థాపత్తిః శ్రుతార్థాపత్తిశ్చేతి. తత్ర దృష్టార్థాపత్తి ర్యథా, ఇదం రజత మితి పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య రజతజాతీయస్య నేదం రజత మితి తత్రైవ నిషిధ్యమానత్వం సత్యత్వేఽనుపపన్నమితి రజతస్య సద్భిన్నత్వం సత్యత్వాభావవత్త్వం వా మిథ్యాత్వం కల్పయతి, శ్రుతార్థాపత్తి ర్యథా, యత్ర శ్రూయమాణవాక్యస్య

పపాద్యాధికరణవ్యక్తివిశేషవృత్తితయా తదసిద్ధే స్తదేవ ఫలమిత్యాహ—ఉపపాదకేతి. నను వ్యాప్యత్వముపపాద్యత్వం వ్యాపకత్వం ఉపపాదకత్వం న హి పీనత్వస్య రాత్రిభోజనవ్యాప్యత్వం ప్రాగవగతమిత్యాశఙ్క్య తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వముపపాద్యత్వం తదభావవ్యాప్యాభావప్రతియోగిత్వ ముపపాదకత్వ మిత్యాహ—యేనేతి. నన్వర్థకల్పనాకారణత్వం చేదర్థాపత్తిలక్షణం తర్హి తదేవార్థాపత్తిపదప్రవృత్తినిమిత్తం వాచ్యం వ్యావృత్తివ్యవహారాతరస్య లక్షణప్రయోజనత్వాత్. తథాచ రాత్రిభోజనాదికల్పనాయాం తద్వ్యవహారో న స్యాదిత్యాశఙ్క్య ఫలకరణయో ర్జ్ఞానపదప్రయోగవన్న విరోధః ఇత్యాహ—రాత్రిభోజనేతి. యద్యప్యన్యత్రాప్యస్త్యేవ దృష్టార్థాపత్తిః శ్రుతార్థాపత్తిశ్చ. తథాప్యర్థాపత్తినిరూపణస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వాదిసిద్ధిః ప్రయోజనమితి సూచయన్ ఉదాహరతి—దృష్టార్థాపత్తిరితి. స్వమతేన శ్రుతార్థాపత్తి ముదాహృత్య జైమినీయస్యాపి సమ్మతాంతా

స్వార్థానుపపత్తిముఖేనార్థాన్తరకల్పనం, యథా 'తరతిశోకమాత్మవిది'
త్యత్ర శ్రుతస్య శోకశబ్దవాచ్యస్య బన్ధస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వస్యానుపపత్త్యా
బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కల్ప్యతే, యథావా జీవీ దేవదత్తో గృహేనేతి
వాక్యశ్రవణానన్తరం జీవినో గృహాసత్త్వం బహిస్సత్త్వం కల్పయతీతి,
శ్రుతార్థాపత్తిశ్చ ద్వివిధా, అభిధానానుపపత్తిరభిహితానుపపత్తిశ్చేతి,
యత్ర వాక్యైకదేశశ్రవణే ఽన్వయాభిధానానుపపత్త్యా అన్వయాభి
ధానోపయోగిపదాన్తరం కల్ప్యతే తత్రాభిధానానుపపత్తిః, యథా
ద్వారమిత్యత్ర పిధేహీత్యధ్యాహారః, యథావా 'విశ్వజితాయజేతే'
త్యత్ర స్వర్గకామపదాధ్యాహారః, నను ద్వారమిత్యాదావన్వయాభిధా
నాత్పూర్వం ఇదమన్వయాభిధానం పిధానం పిధానోపస్థాపకపదం వినాను
పపన్నమితి కథం జ్ఞాతమితి చేన్న, అభిధానపదేన కరణవ్యుత్పత్త్యా
తాత్పర్యస్య వివక్షితత్వాత్, తథాచ ద్వారకర్మకపిధానక్రియాకసంస
ర్గపరత్వం పిధానోపస్థాపకపదం వినానుపపన్నమితి జ్ఞానం తత్రాపి సమ్భా
వ్యతే, అభిహితానుపపత్తిస్తు యత్ర వాక్యావగతో ఽర్థోనుపపన్నత్వేన
జ్ఞాతః సన్నర్థాన్తరం కల్పయతి తత్ర ద్రష్టవ్యా, యథా'స్వర్గకామో
జ్యోతిష్టోమేన యజేతే'త్యత్ర స్వర్గసాధనస్య క్షణికతయా సాక్షాత్
యాగగతస్య స్వర్గసాధనత్వస్యానుపపత్త్యా మధ్యవర్త్యపూర్వం కల్ప్య

ముదాహరతి—యథావేతి. యత్ర వాక్యైకదేశేతి. యార్థాపత్తిరన్వ
యాభిధానోపయోగికల్పనానుకూలా సాఽభిధానానుపపత్తి రిత్యర్థః.
అన్యథాయథాశ్రుతే అర్థాధ్యాహారమతే అవ్యాప్త్యాపత్తేరితి బోధ్యం.
పదాధ్యాహారమతే నాహ—యథేతి. కృత్వా చిన్తా మాశ్రిత్యాహ-
యథావావిశ్వజితేతి. 'స స్వర్గః సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాది' త్యత్ర సూత్రే
చతుర్థాధ్యాయే స్వర్గపదాధ్యాహారస్య సాధితత్వాదితి భావః. అన్వ
యాభిధానానుపపత్త్యేత్యత్ర భావవ్యుత్పత్తి మభిప్రేత్య శఙ్కతే—
నన్వితి. కల్ప్యాపూర్వమతేనాభిహితానుపపత్తి ముదాహరతి—యథా
స్వర్గకామ ఇతి. నైయాయికమతం నిరాకరోతి—నచేయమితి. కిమర్థాప

తే, నచేయ మర్థాపత్తిరనుమానేఽన్తర్భవితు మర్హతి,అన్వయవ్యాప్త్య జ్ఞానేనాన్వయిన్యనన్తర్భావాత్, వ్యతిరేకిణశ్చానుమానత్వం ప్రాగేవ నిరస్తం, అతఏవార్థాపత్తిస్థలేఽనుమినోమీతి నానువ్యవసాయః, కింతు అనేనేదం కల్పయామీతి.నన్వర్థాపత్తిస్థలే ఇద మనేన వినానుపపన్నమితి జ్ఞానం కరణ మిత్యుక్తం తత్ర కిమిదం తేన వినానుపపన్నత్వం? తదభావ వ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వమితి బ్రూమః, ఏవమర్థాపత్తే ర్మానా న్తరత్వసిద్ధా వ్యతిరేకినానుమానాన్తరం, పృథివీతరేభ్యోభిద్యతే గన్ధ

త్తేరన్వయిన్యన్తర్భావః? ఉతవ్యతిరేకిణి? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—వ్యతిరేకిణశ్చేతి. నన్వర్థాపత్తిస్థలే లాఘవేన క్లృప్తప్రమాణ భావస్య అనుమానస్యైవ కరణత్వం నత్వర్థాపత్తేః గౌరవాదిత్యతఆహ- అతఏవేతి. నను యద్యనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాభావా త్తత్ర నానుమానం కరణం తర్హి తద్విలక్షణానువ్యవసాయాభావా న్నార్థా పత్తిరపి ప్రమాణం స్యాదితి చోదయతి—కింత్వితి. నను కిమిదం తేన వినానుపపన్నత్వం? న తావత్. తదభావప్రయుక్తాభావప్రతియోగిత్వం. తద్ధి తదభావజన్యాభావప్రతియోగిత్వం? తదభావవ్యాప్యాభావప్రతి యోగిత్వం వా? నోభయమపీతి శఙ్కతే—నన్వితి. వ్యాపకత్వం ప్రయు క్తత్వ మిహ వివక్షిత మిత్యాహ—తదభావేతి. యద్వా తేన వినాను పపన్నత్వం హి తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వం. అన్యాయ్యనిరుక్తేః. తథాచ వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానం తవాప్యావశ్యకం. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధి జ్ఞానత్వేనానుమితిహేతుతయా చ క్లృప్తమిత్యనుమితిమేవ జనయేత్. న విలక్షణప్రమితిమర్థాపత్తిమిత్యాశయేనాక్షిపతి—నన్వితి. నహ్యత్రవ్యతి రేకవ్యాప్తిజ్ఞానం నేతి బ్రూమః. కింత్వనేనేదం కల్పయామీతి విలక్ష ణానువ్యవసాయబలా దర్థాపత్తివిధయా తత్ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్య సమాధత్తే—తదభావేతి. మానాన్తరత్వేతి. యథాచ వ్యతిరేకిమా నాన్తర మర్థాపత్తిశ్చ పృథక్ప్రమాణం తథోక్త మనుమానపరిచ్ఛేదే. నను పృథివ్యాదావితరభేదసిద్ధేరనన్యాధీనత్వాత్ వ్యతిరేకి మానాన్తర

వత్త్వాదిత్యాదౌ గన్ధవత్త్వమితరభేదం వినాఽనుపపన్న మిత్యాదిజ్ఞానస్య కరణత్వాత్, అతఏవానువ్యవసాయః పృథివ్యామితరభేదం కల్పయామీతి.

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయామర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః [౫]

మిత్యాశఙ్క్య అర్థాపత్తేరేవ పీనత్వాదిస్థలే క్లృప్తప్రమాణభావతయా సర్వత్ర నైయాయికాభిమతవ్యతిరేకస్థలే సైవ ప్రమాణ మిత్యాహ— పృథివీతి. నన్వన్యత్రానువ్యవసాయబలాదస్త్వనుపపత్తిజ్ఞానం కరణం అత్ర తు న తథేత్యత ఆహ—అతఏవేతి—యతఏవానుపపత్తిజ్ఞానం తత్త్వేన కరణమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
అర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

అనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః.

ఇదానీం షష్ఠం ప్రమాణం నిరూప్యతే-జ్ఞానకరణాజన్యాభావానుభవాసాధారణకారణమనుపలబ్ధిరూపం ప్రమాణమ్, అనుమానాదిజన్యాతీన్ద్రియాభావానుభవహేతావనుమానాదావతివ్యాప్తివారణాయాజన్యాన్తమ్, అదృష్టాదా సాధారణకారణేఽతివ్యాప్తివారణాయాసాధారణేతి, అభావస్మృత్యసాధారణహేతుసంస్కారేఽతివ్యాప్తివారణాయానుభవేతి విశేషణమ్, నచాతీన్ద్రియాభావానుమితిస్థలేఽనుపలబ్ధ్యైవాభావో గృహ్యతామ్ విశేషాభావాదితివాచ్యం,ధర్మాధర్మాద్యనుపలబ్ధిసత్త్వేఽపి తదభావానిశ్చయేన యోగ్యానుపలబ్ధేరేవాభావగ్రాహకత్వాత్. నను కేయం యోగ్యానుపలబ్ధిః? కిం యోగ్యస్య ప్రతియోగినోఽనుపలబ్ధిః? ఉత యోగ్యేఽధికరణే ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధిః, నాద్యః, స్తమ్భే పిశాచాదిభేదస్యాప్రత్యక్షత్వాపత్తేః, నాన్త్యః, ఆత్మని ధర్మాధర్మాద్యభావస్యాపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిరితి చేన్న, యోగ్యా చాసా

జ్ఞానాకరణకాభావానుభవకరణత్వ మనుపలబ్ధిప్రమాణలక్షణం. తత్కారణత్వం చ వ్యాపారాభావాదసాధారణకారణత్వం వివక్షితమిత్యాహ—జ్ఞానకరణేతి. భావానుభవకరణే చక్షురాదావతివ్యాప్తివారణాయాభావపదం. నను జ్ఞానకగణాజన్యేతి వ్యర్థం అభావానుమితిస్థలేఽప్యనుపలబ్ధ్యైవాభావగ్రహసంభవాత్ లాఘవేన కేవలానుపలబ్ధేరేవ ప్రమాణత్వేన యోగ్యత్వవిశేషణవైయర్థ్యాదిత్యాశఙ్క్య, నిరాక

వనుపలబ్ధిశ్చేతి కర్మధారయాశ్రయణాత్, అనుపలబ్ధేర్యోగ్యతా చ తర్కితప్రతియోగిసత్త్వప్రసఞ్జితప్రతియోగికత్వం, యస్యాభావో గృహ్యతే తస్య యః ప్రతియోగీ తస్య సత్త్వేన అధికరణే తర్కితేన ప్రసఞ్జనయోగ్యం ఆపాదనయోగ్యం యత్ప్రతియోగిఉపలబ్ధిస్వరూపం యస్యానుపలమ్భస్యతత్త్వం తదనుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వమితి, తథాహి స్ఫీతాలోకవతి భూతలే యది ఘటః స్యాత్ తదా ఘటోపలమ్భః స్యాదిత్యాపాదనసమ్భవా త్తాదృశభూతలే ఘటాభావోఽనుపలబ్ధిగమ్యః, అన్ధకారే తు తాదృశాపాదనాసమ్భవాత్ నానుపలబ్ధిగమ్యతా, అతఏవ స్తమ్భే తాదాత్మ్యేన పిశాచసత్త్వే స్తమ్భవ

రీతి—నచేతి. నను అనుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వం న ప్రత్యక్షయోగ్యత్వం. తవ మతే తస్యాః ప్రత్యక్షాయోగ్యత్వాత్. నచ యోగ్యానుపలబ్ధియోగ్యత్వం. ఆత్మాశ్రయాదిత్యత ఆహ—అనుపలబ్ధేరితి. నన్వన్యప్రతియోగ్యుపలబ్ధిప్రసంజనాదన్యాభావప్రత్యయాపత్తిః? యత్రచ న తత్ప్రసంజనం తత్ర నాభావగ్రహః స్యా దిత్యాశఙ్క్య, యత్ప్రతియోగిసత్త్వప్రసంజనప్రయుక్తప్రసంజనయోగ్యప్రతియోగికత్వం యస్యానుపలమ్భస్య సోఽనుపలమ్భ స్తదభావం ప్రతి యోగ్య ఇతి తేన సఏవ గృహ్యతే నాన్యస్యాభావ ఇత్యాహ—యస్యేతి. నన్వన్ధకారవతి భూతలే ఘటోపలబ్ధిప్రసంజనాభావేఽపి తద్యోగ్యతానపాయా త్తత్రాపి తదభావానుపలబ్ధిః స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ—తథాహీతి. తథాచ ప్రతియోగితద్వ్యాప్యేతరయావత్ప్రతియోగ్యుపలమ్భక సమవహితత్వమేవానుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వం వివక్షితమితి నాతిప్రసఙ్గః. యద్వా యోగ్యే అధికరణే ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధి ర్యోగ్యానుపలబ్ధిః. తద్యోగ్యత్వం చ ప్రతియోగిసత్త్వప్రసంజనప్రయోజ్యప్రతియోగ్యుపలబ్ధిప్రసంజనవిషయత్వయోగ్యత్వం యోగ్యతావచ్ఛేదకం చాధికరణస్య తాదృశప్రతియోగ్యుపలమ్భకసమవధానం. తేనాన్ధకారే ఘటాభావః ఆత్మని ధర్మాద్యభావశ్చానుపలబ్ధ ఇతి భావః. పూర్వోక్తదోషం నిరసయతి—

త్ప్రత్యక్షత్వాపత్త్యా తదభావోఽనుపలబ్ధిగమ్యః, ఆత్మని ధర్మాధర్మసత్త్వేఽప్యస్యాతీన్ద్రియతయా నిరుక్తోపలమ్భాపాదనాసమ్భవాత్ న ధర్మాధర్మాద్యభావస్యానుపలబ్ధిగమ్యత్వం, నను ఉక్తరీత్యా అధికరణేన్ద్రియసన్నికర్షస్థలే అభావస్యానుపలబ్ధిగమ్యత్వమనుమతం తత్ర క్లృప్తేన్ద్రియమేవాభావాకారవృత్తావపి కరణం ఇన్ద్రియాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాదితి చేన్న, తత్ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధే రప్యభావగ్రహహేతుత్వేన క్లృప్తత్వేన కరణత్వమాత్రస్య కల్పనాత్, ఇన్ద్రియస్యాభావేన సమం సన్నికర్షాభావేనాభావగ్రహహేతుత్వాత్, ఇన్ద్రియాన్వయవ్యతిరేకయో రధికరణజ్ఞానోపక్షీణత్వేనాన్యథాసిద్ధేః, నను భూతలే ఘటో నేత్యాద్యభావానుభవస్థలే భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వ ముభయసిద్ధమితి తత్ర వృత్తినిర్గమస్యావశ్యకత్వే భూతలావచ్ఛిన్నచైతన్యవత్తన్నిష్ఠఘటాభావావచ్ఛిన్నస్యాపి ప్రమాత్రభిన్నతయా ఘటాభావస్య ప్రత్యక్షతైవ సిద్ధాన్తేఽపీతి చేత్! సత్యం - అభావప్రతీతేః ప్రత్యక్షత్వేఽపి తత్కర

అతఏవేతి. ఇన్ద్రియసన్నికర్షానంతరం భూతలాదావభావజ్ఞానమితి నిర్వివాదం తత్ర క్లృప్తప్రమాణభావమిన్ద్రియమేవ కరణం. నతు కల్ప్యానుపలబ్ధిః గౌరవాదితి షష్ఠప్రమాణప్రద్వేషీ నైయాయికః ప్రత్యవతిష్ఠతే—నన్వితి. విపరీతం గౌరవ మిత్యాహ—తత్ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధేరితి. సన్నికర్షాభావేనేతి. నచేంద్రియస్యాభావేన సమం సంయుక్తవిశేషణతాసంబన్ధః. తస్యానభ్యుపగమాత్ ప్రమాణాభావాచ్చేతి భావః. నన్విన్ద్రియస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అభావగ్రహహేతుత్వక్లృప్తౌ తదనురోధాత్ సన్నికర్షోఽపి కల్ప్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ—ఇన్ద్రియేతి. ప్రమాణచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదో హి జ్ఞానస్య విషయాంశే తవ మతే ప్రత్యక్షత్వం తథాచ చక్షుస్సన్నికర్షద్వారా అంతఃకరణస్య నిర్గతత్వేన వృత్తివిషయోపాధ్యో రేకదేశస్థతయా వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వేన భూతలే ఘటాభావ ఇతి జ్ఞానస్య భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వవదభావాంశేఽపి ప్రత్యక్షత్వం స్యాత్,

ణస్యానుపలబ్ధేర్మానాన్తరత్వాత్, నహి ఫలీభూతస్య జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వే తత్కరణస్య ప్రత్యక్షప్రమాణత్వనియమః, తత్త్వమసి దశమస్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వేఽపి తత్కరణస్య వాక్యస్య ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్నప్రమాణత్వాభ్యుపగమాత్, ఫలవైజాత్యం వినా కథం ప్రమాణభేద ఇతి చేన్న, వృత్తివైజాత్యమాత్రేణ ప్రమాణవైజాత్యోపపత్తేః, తథాచ ఘటాద్యభావాకారవృత్తిర్నేంద్రియజన్యా ఇంద్రియస్య విషయేణాసన్నికర్షాత్ కింతు ఘటానుపలబ్ధిరూపమానాన్తరజన్యేతి భవత్యనుపలబ్ధేర్మానాన్తరత్వమ్, నన్వనుపలబ్ధిరూపమానాన్తరపక్షేఽప్యభావప్రతీతేః ప్రత్యక్షత్వే ఘటవతి ఘటాభావభ్రమస్యాపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తౌ తత్రాప్యనిర్వచనీయఘటాభావోఽభ్యుపగమ్యేత? నచేష్టాపత్తిః, తస్య మాయోపాదానకత్వే అభావత్వానుపపత్తిః,మాయోపాదానకత్వాభావే మాయాయాస్సకలకార్యోపాదాన

త్తతశ్చ కథమనుపలబ్ధేర్విజాతీయప్రమాకరణత్వమితి చోదయతి—నన్వితి. యద్యప్యభావవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదేఽప్యభావస్య ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వాభావాచ్ఛబ్దజన్యస్వనిష్ఠధర్మాదిజ్ఞానవన్నప్రత్యక్షత్వం ప్రత్యక్షలక్షణే యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వేనోక్తత్వాత్. తథాప్యభ్యుపేత్యాహ—సత్యమితి. అనుపలబ్ధిః న ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణం ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్నత్వాదిత్యాశఙ్కేయమభిప్రేతా? అభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యం ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాదితి వా? నాద్యః, తత్త్వమసీతి వాక్యే వ్యభిచారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి—అభావప్రతీతేరితి. నహీతి. ప్రత్యక్షజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యమితి న నియమః తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానే వ్యభిచారాదితి భావః. నన్వౌపనిషదే బ్రహ్మణి ప్రమాణాన్తరాప్రవృత్తేర్నిమీలితనయనస్య చ దశమత్వాజ్ఞానాద్భవతు తత్ర ప్రత్యక్షస్యాపి జ్ఞానస్య పరోక్షప్రమాణజన్యత్వం ప్రకృతే బాధకాభావాత్. అభావప్రతీతేరిన్ద్రియజన్యత్వం కిం నస్యాదిత్యాశఙ్క్య, పూర్వోక్తబాధకం స్మారయతి—తథాచేతి. అనిన్ద్ర

త్వానుపపత్తిరితి చేన్న ఘటవతి ఘటాభావభ్రమో న తత్కాలోత్పన్న ఘటాభావవిషయః కింతు భూతలరూపాదౌ విద్యమానో లౌకిక ఘటాభావో భూతలే ఆరోప్యత ఇత్యన్యథాఖ్యాతిరేవ, ఆరోప్య సన్నికర్షస్థలే సర్వత్రాన్యథాఖ్యాతే రేవ వ్యవస్థాపనాత్, అస్తు వా ప్రతియోగిమతి తదభావభ్రమస్థలే తదభావస్యానిర్వచనీయత్వం, తథాపి తదుపాదానం మాయైవ, నహ్యుపాదానోపాదేయయో రత్యన్తసాజాత్యం, తన్తుపటయోరపి తంతుత్వపటత్వాదినా వైజాత్యాత్, యత్కించిత్సాజాత్యస్య మాయాయా అనిర్వచనీయస్య ఘటాద్యభావస్య చ మిథ్యాత్వధర్మస్య విద్యమానత్వాత్, అన్యథా వ్యావహారికం ఘటాద్యభావం ప్రతి కథం మాయోపాదానమితి కుతో నాశఙ్కేథాః? నచ

చనీయేతి. యద్యప్యభావస్యేన్ద్రియవేద్యత్వవాదిమతే సుతరామభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వాదిదందూషణం సమానమేవ. తథాపి న్యాయమతే సర్వత్రారోపస్థలే అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమాన్న దోష ఇతి భావః. అతఏవాన్యథాఖ్యాతిమవలమ్బ్య పరిహరతి—న ఘటవతీతి. ఆరోప్య సన్నికర్షస్థల ఇతి. ఆరోప్యావ్యవధానస్థలే ఇత్యర్థః. ప్రత్యక్షస్థలేఽప్యన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమే యద్యపసిద్ధాంతఇతి బ్రూయా స్తదాపత్త్యన్తరమాహ-అస్తు వేతి. అనిర్వచనీయత్వమితి. ఇదం చాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వమభ్యుపేత్యోక్తమ్. వస్తుత స్త్వనుపలబ్ధ్యాభావస్య ప్రత్యక్షయోగ్యత్వాభావా న్నాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వ మిత్యుక్తమ్. తథాచానుమిత్యాదిస్థలే ఇవాత్రాపి ప్రతియోగిమతి తదభావజ్ఞానస్యాన్యథాఖ్యాతిత్వా న్నానిర్వచనీయత్వమితి బోధ్యం. కిమభావస్య సంస్కారేణ మాయాసాజాత్య మాపాద్యం? సాజాత్యమాత్రం వా? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—యత్కించిదితి. విజాతీయాపి మాయా యద్యుపాదానం స్యాత్ తదా బ్రహ్మణా కిమపరాద్ధమిత్యాశంక్యనిరాకరోతి—నచేతి. నను బ్రహ్మణో విభ్రమాధిష్ఠానత్వలక్షణోపాదానత్వే మాయైవ సకలకార్యోపాదానమితి సిద్ధాంతో విరుధ్యే

విజాతీయయో రప్యుపాదానోపాదేయభావే బ్రహ్మైవ జగదుపాదా
నం స్యాదితి వాచ్యం, ప్రపఞ్చవిభ్రమాధిష్ఠానత్వరూపస్య తస్యేష్ట
త్వాత్, పరిణామిత్వరూపస్యోపాదానత్వస్య నిరవయవే బ్రహ్మణ్యనుప
పత్తేః, తథాచ ప్రపఞ్చస్య పరిణామ్యుపాదానం మాయా న బ్రహ్మేతి
బ్రహ్మసిద్ధాన్త ఇత్యలమితి ప్రసఙ్గేన, సచాభావశ్చతుర్విధః ప్రాగభావః
ప్రధ్వంసాభావోఽత్యంతాభావోఽన్యోన్యాభావశ్చేతి, తత్ర మృత్పి
ణ్డాదా కారణే కార్యస్య ఘటాదే రుత్పత్తేః పూర్వం యోఽభావః స
ప్రాగభావః, స చ భవిష్యతీతి ప్రతీతివిషయః, తత్రైవ ఘటస్య ముద్గరపా
తానన్తరం యోఽభావః స ప్రధ్వంసః,ధ్వంసస్యాపి స్వాధికరణకపాలనాశే

తేత్యాశఙ్క్య తస్య పరిణామ్యుపాదానపరత్వాన్న విరోధ ఇత్యా
హ—తథాచేతి. ప్రాగభావం లక్షయతి—తత్ర మృత్పిండాదావితి.—
అత్ర సమవాయికారణమాత్రవృత్తిత్వే సతి ప్రతియోగిజనకాభావ
త్వం ప్రాగభావత్వ మితి న భ్రమితవ్యం. తథాసతి సత్యంతవైయర్థ్యా
పత్తేః. నచైతావన్మాత్రమేవ లక్షణం మృత్పిండాదావిత్యాదివాక్యం
నియతాధికరణపరమితి వాచ్యం. ప్రాగభావస్య కాలేఽపి వృత్త్యభ్యు
పగమాత్. జనకత్వస్యప్రాగభావగర్భత్వేనాత్మాశ్రయాచ్చ. తస్మాన్న
ప్రతియోగిజనకాభావత్వం ప్రాగభావత్వం. కింతు కార్యసమవాయికా
లాన్యావృత్తిత్వే సతి కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనాభావత్వం. ధ్వంసాతి
వ్యాప్తివారణాయ కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనేతి. అత్యన్తాభావాదా
తద్వారణాయ సత్యంతం. అసంభవనిరాసాయ కాలేతి. అయంచా
భావః కార్యోత్పత్తేః పూర్వం తత్కారణత్వేనావశ్యమభ్యుపేయః.
అన్యథోత్పత్త్యనంతరం పునః ఘటోత్పత్తిప్రసఙ్గాత్. నచోత్పన్నో
ఘటః ప్రతిబన్ధకః. తస్య తత్కారణత్వఏవ విశ్రమాదితి—తత్ర మా
నాన్తరమాహ—సచేతి. నచాత్యన్తాభావేన భవిష్యతీతి ప్రతీతే రన్య
థాసిద్ధిః. విచిత్రప్రతీతే ర్విచిత్రవిషయత్వావశ్యంభావాదితి భావః.
ధ్వంసం నిరూపయతి—తత్రైవేతి. మృత్పిండాదావిత్యర్థః. తథాచ

నాశ ఏవ, నచ ఘటోఽన్మజ్జనాపత్తిః, ఘటధ్వంసధ్వంసస్యాపి ఘటప్రతియోగికధ్వంసత్వాత్, అన్యథా ప్రాగభావధ్వంసాత్మకఘటస్య వినాశే ప్రాగభావోఽన్మజ్జనాపత్తేః, నచైవమపి యత్ర ధ్వంసాధికరణం నిత్యం తత్ర కథం ధ్వంసనాశ ఇతి వాచ్యమ్, తాదృశ మధికరణం యది చైతన్యవ్యతిరిక్తం తదా తస్య నిత్యత్వమసిద్ధం, బ్రహ్మావ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య బ్రహ్మజ్ఞాననివర్త్యతాయా వక్ష్యమాణత్వాత్, యది చ ధ్వంసాధికరణం చైతన్యం తదా అసిద్ధిః, ఆరోపితప్రతియోగికధ్వంసస్యాధిష్ఠానే ప్రతీయమానస్యాధికరణమాత్రత్వాత్, తదుక్తం, 'అధిష్ఠానావశేషో హి

కార్యసమవాయికాలానావృత్తిప్రతియోగ్యజనకో యోఽభావః స ప్రధ్వంసః. సచ ఘటో వినష్ట ఇత్యాదిప్రతీతివిషయ ఇతి భావః. ప్రధ్వంసాభావోఽనంత ఇతి న్యాయమతం నిరస్యతి—ధ్వంసస్యాపీతి. నను నాశకశూన్యత్వాత్ ధ్వంసోఽవినాశీత్యత ఆహ—స్వాధికరణేతి. ఘటోన్మజ్జనేతి. ప్రాగభావధ్వంసానాధారకాలస్య ప్రతియోగికాలత్వనియమాదితి భావః. కాలస్య ధ్వంసానాధారత్వమసిద్ధ మిత్యాహ—ఘటధ్వంసధ్వంసస్యేతి. యథాహి ఘటోత్పత్తేః పూర్వం ఘటో భవిష్యతి తద్ధ్వంసో భవిష్యతీతి ప్రతీతే ర్లాఘవాదేకస్యైవ ప్రాగభావస్య ఘటతద్ధ్వంసప్రతియోగికత్వం తద్వత్ ధ్వంసధ్వంసకాలే ఘటో వినష్ట ఇతి ప్రతీతే ర్లాఘవాచ్చ తస్యైవ ఘటప్రతియోగికత్వమితి భావః. నను ధ్వంసస్య ప్రతియోగిజన్యత్వనియమాదజనకో ఘటో న ప్రతియోగీత్యత ఆహ-అన్యథేతి. తథాచ ప్రాగభావస్య ఘటనాశం ప్రత్యజనకత్వేఽపి ఘటధ్వంసకాలే ప్రాగభావో నష్ట ఇత్యనుభవాత్ లాఘవాచ్చ ఘటధ్వంసస్య ప్రాగభావప్రతియోగిత్వమితి యది తదా ప్రకృతేఽపి తుల్యమితి భావః. నిత్యాధికరణవృత్తిధ్వంసస్య వినాశకాభావాదనంతత్వసిద్ధౌ తత్సామాన్యాదితరోఽపి ధ్వంసస్తథేత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. తత్కిమాకాశాదినిత్యాధికరణత్వేన వివక్షితమ్? ఉత బ్రహ్మ? తత్ర ఆద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం దూషయతి—యదిచేతి. అసిద్ధి-

నాశః కల్పితవస్తునః, ఇతి. ఏవం శుక్తిరూప్యవినాశోఽపీద మవచ్ఛిన్నచైతన్యమేవ, యత్రాధికరణే యస్య కాలత్రయేఽప్యభావః సోఽత్యన్తాభావః, యథా వాయౌరూపాత్యన్తాభావః, సోఽపి వియదాదివద్ధ్వంసప్రతియోగ్యేవ, ఇదమిదం నేతి ప్రతీతివిషయోఽన్యోన్యాభావః, అయమేవ విభాగః భేదః పృథక్త్వం చేతి వ్యవహ్రియతే భేదాతిరిక్తవిభాగాదౌ ప్రమాణాభావాత్, అయంచాన్యోన్యాభావోఽధికరణస్య సాదిత్వే సాదిః, యథాఘటే పటభేదః, అధికరణస్యానాదిత్వే అనాదిరేవ, యథా జీవే బ్రహ్మభేదః బ్రహ్మణి జీవభేదః, ద్వివిధోఽపి భేదో ధ్వంసప్రతియోగ్యేవ, అవిద్యానివృత్తౌ తత్పరతన్త్రాణాం నివృత్త్యవశ్యంభావాత్, పునరపి భేదోద్వివిధః సోపాధికో నిరుపాధికశ్చేతి, తత్రోపాధిసత్తావ్యాప్యసత్తాకత్వం సోపాధికత్వం, తచ్ఛూన్యత్వం నిరుపాధికత్వం, తత్రాద్యో యథా-ఏకస్యైవాకాశస్య ఘటాద్యుపాధిభేదేన భేదః, యథావాఏకస్య సూర్యస్య జలభాజనభేదేన భేదః, యథాచ ఏకస్యైవ బ్రహ్మణఅన్తఃకరణభేదాద్భేదః. నిరుపాధికభేదో యథా,ఘటే పటభేదః,నచ బ్రహ్మణ్యపి ప్రపఞ్చభేదాభ్యుపగమే అద్వైతవిరోధః, తాత్త్వికభేదాదేరనభ్యుపగమేన వియదాదివదద్వైతావ్యాఘాతాత్,తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః, 'అక్షమా భవతః కేయం

ధ్వంసాధికరణత్వాసిద్ధిః. బ్రహ్మ ఆరోపితనాశరూపమారోపాధిష్ఠానత్వాదిద మవచ్ఛిన్నచైతన్యవదిత్యత్ర దృష్టాన్తాసిద్ధి మాశంక్యాహ— ఏవమితి. అతిరిక్తకల్పనే గౌరవా దప్రామాణికత్వాత్ భేదప్రతీతేశ్చ రాహోః శిర ఇతి వదుపపత్తే ర్నాతిరిచ్యతే ధ్వంస ఇతి భావః. అత్యన్తాభావం లక్షయతి—యత్రేతి. త్రైకాలికాభావం నిస్సందిగ్ధ ముదాహరతి—యథేతి. న్యాయమతం నిరాకరోతి—అయమేవేతి. భేదం విభజతే. అయం చేతి. అనాదిభేదస్య బ్రహ్మవన్నివర్త్యత్వం న స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ అవిద్యావన్నవిరోధ ఇత్యాహ—ద్వివిధోఽపీతి. కల్పితద్వైతాంగీకారమాత్రాన్నాద్వైతవిరోధ ఇత్యత్రాభియుక్తసమ్మతి

సాధకత్వప్రకల్పనే, కిం న పశ్యసి సంసారం తత్రైవాజ్ఞానకల్పిత' మితి, అతఏవ వివరణేఽవిద్యానుమానే ప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వం విశేషణమ్ తత్త్వప్రదీపికాయాం చావిద్యాలక్షణే భావత్వవిశేషణం చ సఙ్గచ్ఛతే, ఏవం చతుర్విధానా మభావానాం యోగ్యానుపలబ్ధ్యా ప్రతీతిః తత్రా

మాహ—తదుక్తమితి. నను నృసింహాశ్రమశ్రీచరణైః ప్రాగభావస్య నిరాకృతత్వా త్తదంగీకరణం సిద్ధాన్తవిరుద్ధమిత్యాశఙ్క్య, తదఙ్గీకార ఏవ సిద్ధాన్తానురోధీ వివరణాదౌ తదభ్యుపగమాదిత్యాహ—అత ఏవేతి. న చ పరమతేనైతదితి వాచ్యం. స్వమతే బాధకాభావాత్, ఉక్తప్రమాణసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః. తత్రానుపలబ్ధిర్మానాన్తరమితి.— అత్రేద మాలోచనీయం, కిమనుపలబ్ధే రభావప్రమాయాం కారణా న్తరానుపపత్త్యా మానాంతరత్వ మాస్థీయతే? అనుభవబలాద్వా? నాద్యః క్లృప్తప్రమాణభావస్యేన్ద్రియస్యైవ తత్కారణత్వసంభవాత్. నచేంద్రియాభావయో స్సంబన్ధానిరూపణమ్. సంయుక్తసంబన్ధస్యైవ సత్త్వాత్. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. భూతలే ఘటాభావ ఇత్యాధారా ధేయభావసంబన్ధప్రతీతేః. ఘటాభావజ్ఞానం-సంబన్ధవిషయకం - విశిష్టజ్ఞాన త్వాత్. దండీపురుషఇతి జ్ఞానవదిత్యనుమానాచ్చ. అన్యథాఽభావస్య నిరధికరణత్వాపత్తౌ 'ధ్వంసస్య స్వాధికరణ కపాలనాశేనే'త్యాదివర్ణనం 'అధికరణస్య సాదిత్వే' ఇత్యాదినా భేదద్వైవిధ్యనిరూపణం చ విరు ధ్యేత. స చ సంబన్ధః స్వరూపసంబన్ధోఽన్యో వేత్యన్యదేతత్. న ద్వితీ యః. నిర్ఘటం భూతలం పశ్యామీతి విపరీతానువ్యవసాయాత్. అన్య థాపర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీతివద్భూతలాభావయో ర్విలక్షణానువ్యవసాయాపత్తిః.కించ ప్రత్యక్షప్రమాయాం ప్రత్యక్షప్ర మాణం కరణమిత్యుత్సర్గః. సచ బలవతా బాధకేనా పోహ్యతే. ప్రకృ తే చాభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమైవేత్యుభయసిద్ధమ్. తత్ర చ ప్రత్యక్ష ప్రమాణ మిన్ద్రియమేవకరణం. బాధకాభావాత్. ఇన్ద్రియాభావయోః సమ్బన్ధస్య చ సాదిత్వాత్. తతశ్చ కథమనుపలబ్ధిర్మానాన్తరం. తస్మాదత్ర

నుపలబ్ధిర్మానాన్తర మితి, ఏవముక్తానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యం స్వతఏవోత్పద్యతే జ్ఞాయతేచ, తథాహి, స్మృత్యనుభవసాధారణం సంవాదిప్రవృత్త్యనుకూలం తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వం ప్రామాణ్యమ్,

---

సమాధానం చిన్త్యమ్—ప్రసఙ్గాదాహ—ఏవమితి. ప్రమాణానామితి. ప్రమారూపాణా మిత్యర్థః. నను యద్యత్ జ్ఞానగతప్రామాణ్యం న తత్సర్వం స్వత ఉత్పద్యతే జ్ఞాయతే వా తదభావవతి తత్ప్రకారకత్వాభావస్య విశేష్యావృత్త్యప్రకారత్వాదేశ్చ ప్రామాణ్యస్య తదయోగాదిత్యతఆహ—తథాహీతి. భ్రమేఽతిప్రసఙ్గవారణాయ తద్వతీతి. తద్వద్విశేష్యకత్వే సతీత్యర్థః. ఇచ్ఛావృత్తిప్రామాణ్యం న స్వతోగ్రాహ్యమిత్యత ఉక్తం-జ్ఞానత్వమితి. నన్విదం ప్రామాణ్యం స్మృతిసాధారణమితి తత్ర ప్రామాణ్య వ్యవహారప్రసంగఇత్యాశంక్య ప్రవృత్త్యనుకూలస్యైవ ప్రామాణ్య స్యాత్ర విచార్యత్వాత్ స్మృతిసాధారణస్య చ తాదృశత్వేన లక్ష్యత్వాన్న దోష ఇత్యాహ—సంవాదీతి. నను ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య కథం ప్రవృత్తిహేతుత్వం ప్రమాణాభావాదితి చేన్న- నిష్కమ్ప ప్రవృత్తిః- ప్రామాణ్యనిశ్చయసాధ్యా- తద్వ్యతిరేకజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యత్వాత్. సామాన్యవ్యాప్తౌ వ్యాప్తినిశ్చయసాధ్యానుమితివదిత్యనుమానస్య తత్ర ప్రమాణత్వాత్. నచాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిరేవ ప్రవృత్తిహేతుః తత్ర చాన్యథాసిద్ధిః ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యేతి వాచ్యమ్. లాఘవేన భావస్య ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యైవ హేతుత్వౌచిత్యాత్. నచ స్వతస్సిద్ధఏవ యత్రాప్రామాణ్యశఙ్కావిరహస్తత్ర వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్. దోషాభావసహితజ్ఞానగ్రాహకసామగ్ర్యాం ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యావశ్యంభావాత్. అన్యథా దోషే సత్యప్రామాణ్యస్యైవ గ్రహాపత్తౌ తన్నివృత్త్యనుపపత్తేరితి. నను ప్రామాణ్యస్య నస్యోత్పాద్యత్వ ముత్పత్తౌ స్వతస్త్వం. ఆత్మాశ్రయాత్. నచ జ్ఞానసామగ్రీమాత్రజన్యత్వం తథా ప్రామాణ్యస్యోపాధిత్వేనాజన్యత్వాదిత్యతఆహ—తచ్చేతి. ప్రామాణ్యం పరత ఉత్పద్యతే పర

తచ్చ జ్ఞానసామాన్యసామగ్రీప్రయోజ్యం, నత్వధికం గుణమపేక్షతే, ప్రమామాత్రే అనుగతగుణాభావాత్, నాపి ప్రత్యక్షప్రమాయాం భూయోఽవయవేన్ద్రియసన్నికర్షః, రూపాదిప్రత్యక్షే ఆత్మప్రత్యక్షేచ తదభావాత్, సత్యపి తస్మిన్ పీతశ్శఙ్ఖఇతి ప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వాచ్చ, అతఏవ సల్లిఙ్గపరామర్శాదికమప్యనుమిత్యాదిప్రమాయాం న గుణః, అసల్లిఙ్గపరామర్శస్థలే విషయాబాధేనానుమిత్యాదేః ప్రమాత్వాత్, నచైవమప్రమాపి ప్రమా స్యాత్ జ్ఞానసామాన్యసామగ్ర్యా అవిశేషాదితి వాచ్యమ్, దోషాభావస్యాపి హేతుత్వాఙ్గీకారాత్, నచైవం

తత్త్వం చ ఉత్పత్తౌ తస్య జ్ఞానజనకసామగ్ర్యతిరిక్తకారణప్రయోజ్యత్వమితి నైయాయికాదయః. తాన్ప్రత్యాహ—నత్వితి. ప్రమాణాభావాదితి భావః. అనుగతగుణాసమ్భవాదపి నతదపేక్షేత్యాహ—ప్రమామాత్ర ఇతి. భూయోఽవయవేన్ద్రియసన్నికర్షసల్లిఙ్గపరామర్శయోగ్యతాప్రమాదీనాం వ్యభిచారేణ ప్రమాత్వావచ్ఛేదేన హేతుత్వాయోగాదితి భావః. నన్వత్ర ప్రత్యక్షప్రమాత్వాదికమేవ తజ్జన్యతావచ్ఛేదకమితి న వ్యభిచార ఇత్యాశఙ్క్యాహ—నాపీతి. తథాపి ప్రమామాత్రే అనుగతగుణాసంభవ ఇతి దోషే సత్యేవ దోషాన్తరమాహ—రూపాదీతి. నన్వయం సన్నికర్షో బహిర్ద్రవ్యప్రత్యక్షప్రమాయామేవ గుణ ఇతి న రూపాది ప్రత్యక్షప్రమాయాం ఆత్మప్రత్యక్షేచ వ్యభిచారో దోష ఇత్యపరితోషాదాహ—సత్యపీతి. తథాచాన్వయ వ్యభిచారఇతి భావః—అసల్లింగేతి. సత్యపి సల్లింగ పరామర్శే గన్ధప్రాగభావావచ్ఛేదేన గన్ధానుమితే రప్రమాత్వాచ్చేత్యపి బోధ్యం.—దోషాభావస్యేతి. తర్హి సఏవానిత్యప్రమామాత్రే గుణత్వేన హేతు రనుగతత్వాదితి చేన్న. అపసిద్ధాన్తాత్. దోషస్య ప్రతిబన్ధకతయా తదభావస్యాన్యత్రక్లృప్తప్రతిబన్ధకాభావత్వేన హేతుతోపపత్తౌ గుణత్వేన హేతుత్వే మానాభావాచ్చేతి భావః. ప్రామాణ్యస్య దోషాభావప్రయోజ్యత్వే జ్ఞానసామగ్ర్యతిరిక్తప్రయోజ్యత్వేనాప్రామాణ్యవ

పరతస్త్వం, ఆగన్తుకభావకారణాపేక్షాయామేవ పరతస్త్వాత్, జ్ఞాయతే చ ప్రామాణ్యం స్వతః, స్వతో గ్రాహ్యత్వం చ దోషాభావే సతి యావత్స్వాశ్రయగ్రాహకసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం, స్వాశ్రయో వృత్తిజ్ఞానం తద్గ్రాహకం సాక్షిజ్ఞానం తేన వృత్తిజ్ఞానే గృహ్యమాణే తద్గతం ప్రామాణ్యమపి గృహ్యతే, నచైవం ప్రామాణ్యసంశయానుపపత్తిః, తత్ర సం

దుత్పత్తౌ పరతస్త్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. జ్ఞానసామాన్యప్రయోజకస్య ప్రమోత్పత్తావదృష్టాదిసాపేక్షత్వాత్పరతస్త్వం స్యాదిత్యత ఉక్తమాగన్తుకేతి—జ్ఞానత్వాప్రయోజకేత్యర్థః. దోషాభావమాగన్తుకమాదాయ తద్వారణాయ భావేతి. తథాచాగన్తుకభావకారణసహకృతజ్ఞానత్వాప్రయోజకప్రయోజ్యత్వముత్పత్తౌ పరతస్త్వం. స్వతస్త్వంతు తాదృశకారణానపేక్షజ్ఞానసామాన్యప్రయోజకప్రయోజ్యత్వమితి భావః. ప్రామాణ్యమితి. తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వమిత్యర్థః. దోషాభావే సతీతి. అత్ర తత్ప్రకారీభూతప్రకారకత్వేన తద్విశేష్యభూతవిశేష్యకత్వేన చ స్వాశ్రయగ్రాహకత్వం స్వాశ్రయగ్రాహకపదేన వివక్షితం. తేన జ్ఞానపదాదినా తదగ్రహేన్న దోషః. పరతస్త్వవాదినాపి తాదృశేనానుమానాదినా తద్గ్రహస్వీకారాదిత్యత ఉక్తం యావదితి స్వాశ్రయగ్రాహకవిశేషణమ్. తాదృశసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం- తజ్జన్యగ్రహవిషయత్వం. తథాచ యత్ర దోషవశాదప్రామాణ్యనిశ్చయః తత్సంశయో వా తత్ర తాదృశ్యాపి సామగ్ర్యా ప్రామాణ్యాగ్రహాద్బాధ ఇత్యత ఉక్తం- దోషాభావ ఇతి. తథాచ దోషాసహకృతతాదృశయావత్స్వాశ్రయగ్రాహకసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం ప్రామాణ్యస్య జ్ఞప్తౌ స్వతస్త్వం— తదుక్తం ప్రథమవర్ణకే నృసింహాశ్రమశ్రీచరణైః—'దోషాసహకృతజ్ఞానసామగ్రీమాత్రగ్రాహ్యత్వం జ్ఞప్తౌ ప్రామాణ్యస్య స్వతస్త్వ'మితి. ప్రామాణ్యస్య స్వతోగ్రాహ్యత్వముపపాదయతి—స్వాశ్రయ ఇతి. సంశయస్థలీయాపి సామగ్రీ దోషాసహకృతేతి మన్వానో

శయానురోధేన దోషస్యాపి సత్త్వేన దోషాభావఘటితస్వాశ్రయగ్రాహకాభావేన తత్ర ప్రామాణ్యస్యైవాగ్రహాత్, యద్వా యావత్స్వాశ్రయగ్రాహకగ్రాహ్యత్వయోగ్యత్వం స్వతస్త్వం, ఉక్తసంశయస్థలే ప్రామాణ్యస్య యోగ్యతాసత్త్వేపి దోషవశేనాగ్రహాన్న సంశయానుపపత్తిః. అప్రామాణ్యం తు న జ్ఞానసామాన్యసామగ్రీప్రయోజ్యం, ప్రమాయామప్యప్రామాణ్యాపత్తేః, కిన్తు దోషప్రయోజ్యం, నాప్యప్రామాణ్యంయావత్స్వాశ్రయగ్రాహకగ్రాహ్యం, అప్రామాణ్యఘటకతదభావవత్త్వాదేర్వృత్తిజ్ఞానానుపనీతత్వేన సాక్షిణా గృహీతుమశక్యత్వాత్, కిన్తు విసంవాదిప్రవృత్త్యాదిలిఙ్గకానుమిత్యాదివిషయ ఇతి పరత ఏవాప్రామాణ్యముత్పద్యతే జ్ఞాయతే చ.

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయామనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః [౬]

నైయాయికశ్చోదయతి—నచైవమితి. యద్వా సామగ్ర్యాం దోషాసహకృతత్వవిశేషణమజానానశ్శఙ్క్యతే—నచైవమితి. పరిహరతి—తత్రేతి. స్వతస్త్వమితి. జ్ఞప్తౌ ప్రామాణ్యస్యేతి శేషః. యద్యపి నేదం స్వతస్త్వం ప్రయోజకం, సంశయస్థలే ఇవానువ్యవసాయస్థలేఽపి ప్రామాణ్యానుమితిహేతువ్యాప్తిజ్ఞానలిఙ్గపరామర్శాభావవశేన ప్రామాణ్యస్యాగ్రహేఽపి తద్యోగ్యతాయాః న్యాయమతేపి సత్త్వాత్. తథాపి పూర్వోక్తఏవ తాత్పర్యం. ఉత్పత్తిజ్ఞప్త్యోరప్రామాణ్యస్య పరతస్త్వముపపాదయతి—అప్రామాణ్యం త్వితి. అప్రామాణ్యం స్వతో గ్రాహ్యం, పరతో గ్రాహ్యత్వాభావేసతి గ్రాహ్యత్వాత్ జ్ఞానత్వవదితి శఙ్క్యతే—కిన్త్వితి. ఇదం రజతజ్ఞానం అప్రమాణం విసంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాదిత్యనుమానగ్రాహ్యత్వాద్ధేత్వసిద్ధిరిత్యాహ—విసంవాదీతి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
అనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

విషయపరిచ్ఛేదః.

ఏవం నిరూపితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యమపి ద్వివిధం, వ్యావహారికతత్త్వావేదకత్వం పారమార్థికతత్త్వావేదకత్వం చేతి, తత్ర బ్రహ్మస్వరూపావగాహి ప్రమాణవ్యతిరిక్తానాం సర్వప్రమాణానామాద్యం ప్రామాణ్యం, తద్విషయాణాం వ్యవహారదశాయాం బాధాభావాత్, ద్వితీయం తుజీవబ్రహ్మైక్యపరాణాం 'సదేవ సౌమ్యేదమగ్ర ఆసీ' దిత్యాదివాక్యానాం 'తత్త్వమసీ'త్యన్తానాం, తద్విషయస్య జీవపరైక్యస్య కాలత్రయాబాధ్యత్వాత్, తచ్చైక్యం తత్త్వం పదార్థజ్ఞానాధీనజ్ఞానమితి ప్రథమం తత్పదార్థో లక్షణప్రమాణాభ్యాం నిరూప్యతే. తత్ర లక్షణం ద్వివిధం, స్వరూపలక్షణం తటస్థలక్షణం చేతి,

---

ప్రమాణానామితి. ప్రమాకరణానాం తత్కారణత్వ లక్షణం ప్రామాణ్యం ద్వివిధ మిత్యర్థః. వేదాన్తానాం పారమార్థికవస్తుగోచర ప్రమాకరణత్వే హేతుమాహ—తద్విషయస్యేతి. తర్హ్యాదౌ విషయ నిరూపణమేవ క్రియతా మిత్యాశఙ్క్య, తన్నిరూపణస్య తత్త్వం పదార్థనిరూపణాధీనత్వాత్తత్పూర్వం తత్పదార్థాది నిరూపణ మేవోచిత మిత్యాహ—తత్త్వంపదార్థేతి. ప్రథమమితి, నచ త్వంపదార్థనిరూపణమేవ ప్రాగ్భావి స్యా దవిశేషాదితి వాచ్యమ్. తత్త్వంపదార్థేత్యత్ర ప్రథమం. తత్పదార్థస్యోపాత్తత్వాత్ త్వంపదార్థస్య కథంచిల్లో

తత్ర స్వరూపమేవ లక్షణం స్వరూపలక్షణమ్, యథా 'సత్యం జ్ఞానమ నంతం బ్రహ్మే, త్యత్ర సత్యత్వాదికం స్వరూపలక్షణమ్. నను స్వరూ

కావగతత్వేన తదపేక్షయాస్యా త్యన్తదుర్జ్ఞేయతయా చ ప్రథమం శిష్యజిజ్ఞాసితత్వాదితి భావః. లక్షణమితి. అసాధారణ ధర్మ ఇత్యర్థః. వస్తు ప్రతిపత్తౌ స్వరూపలక్షణస్య ప్రధానత్వాత్ తటస్థలక్షణోపజీవ్య త్వాచ్చ ప్రథమం తల్లక్షయతి. తత్రేతి. ఇతరానిరూప్యం యల్లక్షణం తత్స్వరూపలక్షణ మిత్యర్థః. యద్యపి ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్ర ఇతి లోకేపి స్వరూపలక్షణం ప్రసిద్ధం, తథాపి వైదికస్య బ్రహ్మలక్షణస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ తదుదాహరతి. యథేతి. జ్ఞానానందా వాదిపదగ్రాహ్యా. తథాచ సత్యం జ్ఞానమానందశ్చ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం. నతు సర్వజ్ఞత్వాదికం. తస్య ప్రపంచోపాధికత్వేన ఇతరనిరూప్యత్వా దితిభావః. నన్విదం బ్రహ్మస్వరూపమితి కథ మవగమ్యేత ఇత్యత ఆహ- సత్యమితి. నను 'అస్య జగతో జన్మస్థితిభఙ్గం యతః సర్వజ్ఞా త్సర్వశక్తేః కారణాత్ భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేష'ఇతి వదతా భగవతా భాష్యకారేణ సర్వజ్ఞత్వాదేరేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణత్వోక్త త్వాత్ తద్విరోధ ఇతి చేత్. తస్య సర్వావభాసనయోగ్య విజ్ఞానాభి ప్రాయత్వాత్. తదుక్తం వివరణాచార్యైః—'అనేన సర్వజ్ఞశబ్దేన సర్వా వభాసనక్షమవిజ్ఞప్తిమాత్రం వివక్ష్యత' ఇతి. కేచిత్తు సచ్చిదానందాత్మ కత్వమేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం, నతు సత్యత్వాది ప్రత్యేకం లక్షణం తథాహి—న తావత్సత్త్వం లక్షణం, తస్య ఘటాదిసాధారణ త్వాత్. నచ సత్యత్వే సతి జ్ఞానత్వం, తస్య జ్ఞానేఽపి పరేణాంగీకారాత్. నాపి జ్ఞానానందత్వం, సత్త్వరహితస్య జ్ఞానానందాత్మకస్య శూన్యవాది భిరప్యంగీకారాత్, తస్మా త్సచ్చిదానన్దాత్మకత్వమేవ స్వరూపలక్షణమితి —తన్న. సిద్ధాంతే ఘటాదేః పారమార్థిక సత్యత్వాభావేనోక్తదోషా సంస్పర్శాత్, సిద్ధాన్తే నైవ తల్లక్షణప్రణయనాత్. అన్యథా పరాభి మత జగత్కారణస్య సచ్చిదానన్దాత్మకత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిప్రసం

షస్య స్వవృత్తిత్వాభావే కథం లక్షణత్వమితి చేన్న, స్వస్యైవ స్వాపే
క్షయా ధర్మధర్మిభావకల్పనయా లక్షణత్వసంభవాత్, తదుక్తం, 'ఆన
న్దోవిషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సన్తి ధర్మాః అపృథక్త్వేఽపి చైత
న్యాత్పృథగివాభాసన్త, ఇతి. తటస్థలక్షణం నామ యావల్లక్ష్యకాలమ
నవస్థితత్వే సతి యద్వ్యావర్తకం తదేవ, యథా గన్ధవత్త్వం పృథివీల
క్షణం, మహాప్రళయే పరమాణుషు ఉత్పత్తికాలే ఘటాదిషు గంధా
భావాత్. ప్రకృతే చ జగజ్జన్మాదికారణత్వం, అత్ర జగత్పదేన కార్య
జాతం వివక్షితం, కారణత్వం చ కర్తృత్వం, అతోఽవిద్యాదౌ నాతి
వ్యాప్తిః, కర్తృత్వం చ తత్తదుపాదాన గోచరాపరోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృ
తిమత్త్వమ్, ఈశ్వరస్య తావదుపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞాన సద్భావే
చ 'య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నా

గాత్, తతశ్చ సత్యత్వాది ప్రత్యేకమేవ స్వరూపలక్షణమితి. స్వరూ
పం న లక్షణం ధర్మత్వాభావాదిత్యాశంక్యపతి—నన్వితి. పరిహారతి—న స్వ
స్యైవేతి. లక్షణలక్షణే పారమార్థిక ధర్మత్వస్య గౌరవేణాప్రయోజక
త్వాదితి భావః. అత్ర పంచపాదికాచార్య సమ్మతి మాహ—తదుక్త
మితి. స్వరూపలక్షణేఽతివ్యాప్తివారణాయ యావదితి. లక్ష్యావృత్తి
తాదృశధర్మే తద్వారణాయ వ్యావర్తకపదం. పరమతేనాహ—మహా
ప్రళయ ఇతి. ఉభయమతేనాహ—ఉత్పత్తికాల ఇతి. బ్రహ్మణస్తటస్థల
క్షణ మాహ—ప్రకృతేచేతి. నను బ్రహ్మణో జగచ్ఛబ్దార్థాన్తఃపాతి
మాయాదికారణత్వాభావా దసంభవః, జగచ్ఛబ్దేన కార్యపరామర్శే
కులాలాదేరపి యత్కించిత్కార్యకారణత్వేనాతివ్యాప్తి రిత్యతఆహ-
అత్రేతి—కార్యజాతమితి. సర్వం కార్యమిత్యర్థః. నను యావత్కార్య
జన్మకారణత్వం నబ్రహ్మలక్షణం. తస్య ప్రధాన మాయా పరమాణు
జీవ కర్మాన్యసాధారణత్వా దిత్యాశఙ్క్యాహ—కారణత్వం చేతి.
కర్తృత్వ మితి. అదృష్టాద్వారకతావదుపాదాన గోచరాపరోక్షజ్ఞాన
చికీర్షాకృతిమత్త్వ మిత్యర్థః. తేనాచేతనానాం ప్రధానమాయాదీనాం

మరూపమన్నం చ జాయతే, ఇత్యాదిశ్రుతిర్మానం. తాదృశచికీర్షాస ద్భావే చ 'సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదిశ్రుతి ర్మానం, తాదృశకృతౌ చ 'తన్మనోఽకురుతే, త్యాదివాక్యం. జ్ఞానేచ్ఛా ద్యన్యతమగర్భం లక్షణత్రయం వివక్షితం, అన్యథా వ్యర్థవిశేషణత్వా పత్తేః, అతఏవ జన్మస్థితిధ్వంసానా మప్యన్యతమస్యైవ లక్షణే ప్రవేశః, ఏవం చ నవ లక్షణాని సంపద్యంతే. బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణత్వే చ

నిరాస ఇతి భావః. నను జగత్కారణస్య తావదుపాదానగోచరాపరో క్షజ్ఞానవత్త్వసద్భావే నానుమానం ప్రమాణం. తర్కాప్రతిష్ఠానాత్. నచ 'సఈక్షాం చక్రే' ఇత్యాదిశ్రుతిః.తస్యాః సర్వగోచరేక్షణే అప్రమా ణత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ— ఈశ్వరస్యేతి. యస్సర్వజ్ఞః సామాన్యాకా రేణ. సర్వవిత్ విశేషతః. యస్య-భగవతః, జ్ఞానమయం తపః- ఔపాధిక మీక్షణ మితి యావత్. తస్మాత్ - ఈక్షణసహకృతాత్ కారణా ద్బ్రహ్మణః. ఏతత్ - కార్యం, బ్రహ్మ-హిరణ్యగర్భః. నామ - ఘట ఇత్యాది. రూపం - శుక్లాది, తదపి వ్యాకృతం నత్వవ్యాకృతం, 'తపసాచీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్న మభిజాయతే, అన్నాత్ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసుచామృత, మితి పూర్వవాక్యే అన్నపద వేదనీయావ్యాకృతనామరూపసృష్టే రభిధానాత్. అన్నం - వ్రీహియ వాది. 'యః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్య'ఇత్యాది శ్రుతి రాదిపద గ్రాహ్యా. తాదృశేతి. తావదుపాదానగోచరేత్యర్థః. ఏవమగ్రేపి. జ్ఞానేచ్ఛాద్యన్యతమేతి. సకలకార్యోపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానాశ్ర యత్వం తాదృశ చికీర్షాశ్రయత్వం తాదృశకృత్యాశ్రయత్వం చేతి లక్షణత్రయం వివక్షిత మిత్యర్థః. తాదృశజ్ఞానేచ్ఛాకృత్యాశ్రయత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వే యత్నగౌరవమిత్యాహ— అన్యథేతి. తర్హి స్థితిభంగ గర్భమప్యేకలక్షణం న స్యాదిత్యాశంకామిష్టాపత్త్యా పరిహరతి— అత ఏవేతి. వ్యర్థవిశేషణత్వాదేవేత్యర్థః. నను స్థిత్యాదిగర్భస్యాపి ప్రత్యే కలక్షణత్వం, స్థిత్యనుకూలజ్ఞానవత్త్వస్యైవ లక్షణత్వేన శేషవైయర్థ్యా

'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి, త్యాదిశ్రుతిర్మానం, యద్వా నిఖిలజగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణో లక్షణం, ఉపాదానత్వం చ జగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వమిత్యాశంక్య, జన్మగర్భలక్షణవత్ స్థితిగర్భం లయగర్భం చ లక్షణత్రితయమేవ వివక్షితం, తథాచ బ్రహ్మణ స్తటస్థలక్షణాని నవ సంపద్యన్త ఇత్యాహ—ఏవం చేతి. నను బ్రహ్మణో జగజ్జన్మకర్తృత్వం న లక్షణం, తద్ధి సకలకార్యోపాదాన విషయాపరోక్షజ్ఞాన వత్త్వం? సకలకార్యానుకూలత్వ విశేషిత తాదృశజ్ఞానవత్త్వం వా? నాద్యః కార్యానుకూల తాదృశజ్ఞానవత్త్వస్యైవ కర్తృత్వ వ్యవహారప్రయోజకత్వేన తస్య కర్తృత్వాప్రయోజకత్వాత్. నహి తదేవ తత్ప్రతి కారణం; తథాచ నవలక్షణానీత్యసంగతమిత్యపరితోషా దాహ—బ్రహ్మణఇతి. తథాచ మాయాభిన్నత్వే సతి జగజ్జన్మ హేతుత్వం స్థితి హేతుత్వం తద్విలయహేతుత్వ మితి లక్షణత్రయమేవ వివక్షితం. యద్వా బ్రహ్మణ్యేవ జగతో జన్మస్థితిలయోపన్యాసా త్తస్య జగదుపాదానత్వం సూచ్యతే—తదుక్తం భామత్యామ్—'త్రిభిరస్యోపాదానత్వం సూచ్యత' ఇతి. తథాచ సర్వకార్యోపాదానత్వం బ్రహ్మణ స్తటస్థ లక్షణమ్. ఉపాదానత్వంచాకర ఏవ స్ఫుటమితి న మాయాయా మతివ్యాప్తిరితి భావః. నను జగదుపాదానత్వం న లక్షణం, తద్ధి సకల కార్యాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం, తథాసత్యకార్యావస్థానం బ్రహ్మణోఽన్యత్రేత్యద్వితీయబ్రహ్మాసిద్ధి ప్రసఙ్గాదిత్య పరితోషాదాహ—యద్వేతి. శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేఽతివ్యాప్తివారణాయ నిఖిలేతి. అసమ్భవవారణాయ జగత్పదం బ్రహ్మావ్యతిరిక్తపరమ్. నను న సమవాయికారణత్వ ముపాదానత్వం, సమవాయానభ్యుపగమాత్, నాపి తదాకారేణపరిణమమానత్వం, మాయాయా మతివ్యాప్తేః, బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వే నాసమ్భవా చ్చేత్యతఆహ—ఉపాదానత్వం చేతి. తదధ్యాసాధిష్ఠానత్వం తదుపాదానత్వం. జగత్పదం తు ప్రకృతాభిప్రాయమితి బోధ్యం.

నత్వం, జగదాకారేణ పరిణమమానమాయాధిష్ఠానత్వం వా, ఏతాదృ

జగదాకారేణేతి. జగత్పదేనాత్ర కార్యజాతం వివక్షితం నిఖిలపదం చానుషఞ్జనీయమ్, తథాచ పూర్వోక్తవిశిష్టచైతన్యే నాతివ్యాప్తిర్నవాఽసమ్భవః. యద్యపి మాయాధిష్ఠానత్వమాత్రమేవ బ్రహ్మణో లక్షణమస్తు తస్య 'మాయినం తు మహేశ్వర' మిత్యాదావీశ్వరాసాధారణధర్మత్వావగమాత్. తథాపి తేన రూపేణ బ్రహ్మప్రతిపత్తౌ తదన్యాధిష్ఠానమన్యదితి సమ్భావనాయా మధికరణాన్తరప్రమితస్య జగతో 'నేహనానాస్తీ' త్యాదినా బ్రహ్మణి నిషేధావగమేపి చత్వరప్రతీతఘటవన్మిథ్యాత్వానాపత్త్యావద్వైతబ్రహ్మసిద్ధిప్రసఙ్గాత్. నచ విశిష్టలక్షణేపి జగత్పరిణామిత్వస్య మాయాయామేవావగమాదుక్తదోషతాదవస్థ్యమ్, బ్రహ్మగతమాయాపరిణామస్య జగతో బ్రహ్మగతత్వావశ్యంభావాత్. అతఏవ శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠాజ్ఞానపరిణామరూపమపి రజతం తద్గతమేవేతి రాద్ధాన్తః. నను బ్రహ్మణో న నిఖిలప్రపఞ్చాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం, తత్ర ప్రమాణాభావాత్. నచ పూర్వోక్తా 'యతో వే' త్యాదిశ్రుతిర్మాన మితి వాచ్యమ్. తస్యాస్సకలభూతోపాదానత్వే ప్రమాణత్వేపి బ్రహ్మణో నిఖిలప్రపఞ్చాధ్యాసాధిష్ఠానత్వే ప్రమాణత్వాభావా దిత్యాహ—ఏతాదృశమేవేత. ఇదం సర్వమితి. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'ఇదం బ్రహ్మ ఇదం క్షత్రమిమే లోకా ఇమాని భూతానీదం సర్వం యదయమాత్మే'తి. అస్యార్థః యదిదం బ్రహ్మాదిభూతపర్యన్తమిదం బ్రహ్మేత్యాదిపూర్వవాక్యోపాత్తం తత్సర్వమయమాత్మేతి. అత్రచ యః స్థాణుః సపుమానితివద్బ్రహ్మసత్తాతిరిక్తసత్తాకప్రపఞ్చనిషేధోఽభిప్రేతః. నచైతావతా బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వం ప్రపఞ్చస్య న సిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్. తత్సత్తాతిరిక్తసత్తాశూన్యత్వస్యైవ తదధ్యస్తత్వరూపత్వాత్. అన్యానిరుక్తేః. న చ 'అయుర్వై ఘృత' మితివత్ నిమిత్తతయా 'బ్రాహ్మణో దేవతే' తివత్ ఆధారతయా 'ఆదిత్యో యూప' ఇతివత్ సదృశతయా వాసామానాధికరణ్యోపపత్తిరితి వా

శమేవోపాదానత్వమభిప్రేత్య 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా *సచ్చత్య
చ్చాభవత్ * బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదిశ్రుతిషు బ్రహ్మప్ర
పంచయో స్తాదాత్మ్యవ్యపదేశః, ఘటస్సన్ ఘటో భాతి ఘటఇష్టః ఇత్యాది
లౌకికవ్యపదేశోఽపి సచ్చిదానందస్వరూపబ్రహ్మైకాధ్యాసాత్, నన్వా

చ్యమ్,తత్రైవ ప్రతిజ్ఞా తస్య 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే
ఇదం సర్వం విజ్ఞాతమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య నిమిత్తాదిపక్షే
బాధాపాతాదితి భావః. తథాచ 'సచ్చత్యచ్చాభవది' తి తాదాత్మ్యవ్య
పదేశోఽపి ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణ్యధ్యాసే ప్రమాణమిత్యాహ—సచ్చేతి.
పృథివ్యాదిస్థూలభూతత్రయమపరోక్షత్వాత్. సత్. వాయ్వాకాశే
పరోక్షత్వాత్ త్యత్. నను 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మే' త్యత్ర పూర్వ
వాక్యోపాత్తానాం బ్రహ్మక్షేత్రలోకప్రత్యక్షస్థూలభూతానాం సచ్చే
త్యత్ర చ స్థూలభూతానాం బ్రహ్మణ్యధ్యాససిద్ధావప్యవ్యాకృతనామ
రూపయో ర్నాధ్య స్తత్వసిద్ధి రిత్యస్వరసాదాహ—బహుస్యామితి. సర్వ
వికారకారణబ్రహ్మనిష్ఠేక్షణస్య సర్వవికారవిషయత్వావశ్యంభావేన
సర్వకార్యపరత్వే బాధకాభావేన చ 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే
యే' త్యత్ర బహుశబ్దస్య సర్వకార్యపరత్వాత్సర్వాధ్యాససిద్ధిరితి భావః.
నన్వేవమప్యకార్యప్రపఞ్చస్య న బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వం. ఉక్తవాక్యానాం
బ్రహ్మణి వికారాధ్యాస ఏవ ప్రమాణత్వాదిత్యపరితోషాదాహ—
ఇత్యాదిశ్రుతిష్వితి. 'ఏకమేవాద్వితీయం * నేహ నానాస్తికించన * యత్ర
త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ * మాయామాత్రమిదం ద్వైతమద్వైతం
పరమార్థత' ఇత్యాదిశ్రుతయ ఆదిపదగ్రాహ్యాః. లౌకికాభేదవ్యవహారోఽపి
బ్రహ్మణి ప్రపఞ్చాధ్యాసే మానమిత్యాహ—ఘటస్సన్నితి. నన్విచ్ఛా
విషయత్వమిష్టత్వం తచ్చ ఘటస్య స్వాభావికం. తజ్జ్ఞానాదేవ తద్వ్యవ
హారః. నత్వానన్దాత్మకబ్రహ్మైకాధ్యాసాత్. అన్యథా దుఃఖే సదాన
న్దాత్మకబ్రహ్మాభేదవ్యవహారాత్ దుఃఖస్యాపీష్టత్వాపత్తిరితి చోదయతి-

సన్దాత్మకచిదధ్యాసాద్ఘటాదేరిష్టత్వవ్యవహారే దుఃఖస్యాపి తదధ్యాసాత్ తత్రాపీష్టత్వాది వ్యవహారాపత్తి రితి చేన్న, ఆరోపే సతి నిమిత్తానుసరణం న తు నిమిత్తమస్తీత్యారోప ఇత్యభ్యుపగమేన దుఃఖాదౌ సచ్చిదంశాధ్యాసేఽపి ఆనందాంశాధ్యాసాభావాత్, జగతి నామరూపాంశద్వయవ్యవహారస్తు అవిద్యాపరిణామాత్మకనామరూపసంబంధాత్, తదుక్తం, 'అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామ చేత్యంశపఞ్చకం, ఆద్యత్రయం బ్రహ్మరూపం జగద్రూపం తతో ద్వయ,మితి, అథ జగతో జన్మక్రమో నిరూప్యతే, తత్ర సర్గాద్యకాలే పరమేశ్వరః సృజ్యమానప్రపంచవై

సన్వితి. దుఃఖే బ్రహ్మగతసత్త్వచిత్త్వాధ్యాసేఽపి ఆనన్దత్వాధ్యాసాభావాన్నేష్టత్వవ్యవహారః నహ్యన్యగతకించిద్ధర్మాధ్యాసే తద్గతసర్వధర్మస్యాధ్యాస ఇతి నియమోఽస్తి. తజ్జనకదోషాభావా ద్దోషస్య చ కార్యోన్నేయత్వాదిత్యాహ — నారోపఇతి. నను ఘటాదావిష్టత్వాదేర్నాధ్యాసో యుక్తః తత్ర ప్రతీయమానసర్వధర్మస్య బ్రహ్మగతత్వేన తదీయస్వాభావికధర్మాభావాత్సర్వత్రాంశాన్తరవత్త్వేవాంశాన్తరాధ్యాసస్య దృష్టత్వా దిత్యాశఙ్క్య ప్రపఞ్చస్యాస్తివ్యావహారిక మంశద్వయమిత్యాహ—జగతీతి. ఉక్తేఽర్థేభియుక్తసమ్మతి మాహ—తదుక్తమితి. ననుపరమేశ్వరః కర్మసాపేక్ష స్సన్నిఖిలకార్యం కరోతి? నిరపేక్షో వా? నాద్యః. కర్మణో జగత్కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్. అన్యథా కర్మణైవ సృష్ట్యుపపత్తౌ ఈశ్వరవైయర్థ్యమ్. నాన్త్యః. విషమసృష్టిం నిర్మిమాణస్య పృథగ్జనవద్రాగద్వేషాపత్తేరిత్యతఆహ—సృజ్యమానేతి.— అయం భావః. పరమేశ్వరః కర్మసహకృత ఏవ జగత్సృష్టిహేతుః. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. సృష్టేరేవాత్ర ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా విచిత్రకార్యానుపపత్తేః. తస్య విచిత్రకారణజన్యత్వనియమాత్. 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనే'త్యాదిశ్రుతేశ్చ. అతఏవ న విషమసృష్టావీశ్వరస్య రాగద్వేషాపత్తిః. వ్రీహియవాది సృష్టౌ పర్జన్యవ జ్జగత్సృష్టావీశ్వరః సాధారణకారణం. తత్తద్బీజానీవ

చిత్ర్యహేతుప్రాణికర్మసహకృతాపరిమితానిరూపితశక్తివిశేషవిశిష్టమా యాసహిత స్సన్నామరూపాత్మక నిఖిలప్రపంచం ప్రథమం బుద్ధ్యాఽఽకలయ్య ఇదం కరిష్యామీతి సంకల్పయతి, 'తదైక్షత బహుస్స్యాం

వ్రీహియవాదివైషమ్యే కాంశ్చిదత్యన్తదుఃఖభాజః కాంశ్చిదత్యన్తసుఖభాజః కాంశ్చిత్సుఖదుఃఖభాజశ్చ కరోతీతి విషమసృష్టౌ జీవగతకర్మాణి అసాధారణకారణ మితి—నను గోపురాదిమహాకార్యే నానాకర్తృకత్వ దర్శనాత్ కథమసహాయస్యేశ్వరస్య విచిత్రప్రపఞ్చకర్తృత్వమిత్యత ఆహ—అపరిమితేతి. నన్వావశ్యకత్వాన్మాయైవ కర్మసహకృతా దధిపరిణామిక్షీరవత్ జగదాకారేణ పరిణమతాం కిమీశ్వరేణ. 'యతో వే'త్యాదిశ్రుతేశ్చ అచేతనేఽపి సమ్భవాదితి చేత్ .న. 'ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే,ఇతి వాక్యేన చేతనకర్తృత్వస్య నిర్ణీతత్వాత్ ఇతి భావః—నామరూపేతి. యథాహి కులాలో బుద్ధ్యాఽఽలిఖ్య నామరూపే తథైవ సఙ్కల్ప్య ఘట ఇతి నామ్నా రూపేణ కమ్బుగ్రీవాదినా ఘటముత్పాదయతి తథేశ్వరోఽప్యుత్పత్తేః పూర్వం యస్య కార్యస్య యన్నామ యచ్చాస్య రూప మన్తరా కలయతి తథైవచ తద్వస్తు కరిష్యామీతి సఙ్కల్పయతి తథైవచ కరోతీత్యర్థః. తత్ర ప్రమాణ మాహ—తదితి. 'తన్మనోఽకురుతే' త్యాదిశ్రుతి రాదిపదగ్రాహ్యే-తత ఇతి. ఈక్షణసఙ్కల్పప్రయత్నానన్తర మిత్యర్థః—ఆకాశాదీనీతి. ప్రథమ మాకాశ స్తదనన్తరం వాయు స్తత స్తేజ స్తతో జలం తతశ్చ పృథివీత్యేవం క్రమవంతి పఞ్చభూతాని అపఞ్చీకృతాన్యుత్పద్యన్త ఇత్యర్థః. నను ఛాన్దోగ్యే తేజఆదికా సృష్టి శ్శ్రూయతే 'తత్తేజోఽసృజతే'తి. ప్రశ్నోపనిషది ప్రాణాదికా 'సప్రాణమసృజతే'తి. ఐతరేయేత్వక్రమైవ 'సఇమాఀ లోకానసృజతాంభో మరీచీర్మరుమాప' ఇతి. తథాచ సృష్టేః కథమాకాశాదిత్వమితి చేత్. న తావదాకాశాదిత్వే ప్రమాణాభావః. తైత్తరీయకే 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః. ఆకాశాద్వాయుః. వాయో రగ్నిః అగ్నే రాపః. అద్భ్యః

ప్రజాయేయేతి * సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాది
శ్రుతేః, అత్రాకాశాదీని పంచభూతాన్యపంచీకృతాని, తన్మాత్రపద
ప్రతిపాద్యాన్యుత్పద్యంతే, తత్రాకాశస్య శబ్దో గుణః వాయోస్తు
శబ్దస్పర్శౌ, తేజసస్తు శబ్దస్పర్శరూపాణి, అపాం తు శబ్దస్పర్శరూప
రసాః, పృథివ్యాస్తు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః, నతు శబ్దస్యాకాశ మా
త్రగుణత్వం, వాయ్వాదావపి తదుపలంభాత్. నచాసౌ భ్రమః, బాధ
కాభావాత్, ఇమాని చ భూతాని త్రిగుణమాయాకార్యాణి త్రిగు

పృథివీ’తి సృష్టే రాకాశాదిత్వస్యావగమాత్. నచ శ్రుత్యన్తర విరో
ధః, ఐతరేయేఽపి గుణోపసంహారన్యాయేనాన్యత్ర శ్రుతక్రమస్యా
వశ్యం కల్పనీయత్వాత్, నాపి ఛాందోగ్యశ్రుతివిరోధః. తస్యాస్తేజో
జనిప్రధానత్వేన శ్రుత్యన్తరావగతాకాశాదిత్వ నివారణే సామర్థ్యా
భావాత్. ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్. ‘తత్తేజోఽసృ
జతే’, త్యత్ర ‘ఆకాశా ద్వాయు’ రితివ త్క్రమవాచక శబ్దాభావాచ్చే
తి భావః. ‘మహాభూతాని పంచైవ భూరాపోఽగ్ని ర్మరున్నభః, తన్మాత్రా
ణిచ తావంతీ’తి పురాణే మహాభూతతన్మాత్రాణా మేవావగతేః ‘భూ
తాని పంచతన్మాత్రాణి పంచమహాభూతానీ’, తి మహోపనిషద్యపి తథై
వావగమాత్ కథం తద్వ్యతిరేకేణాపంచీకృతానా మభ్యుపగమ ఇత్యతః
ఆహ—తన్మాత్రేతి. యద్యపి తన్మాత్రేషు గుణానోపలభ్యంతే తథాపి
తత్కార్యేషు గుణదర్శనేన తత్కారణేష్వపి కారణత్వేన గుణాను
మానా దిత్యభిప్రేత్య తత్ర విశేషగుణానాహ—తత్రేతి. శబ్దస్పర్శా
వితి. యద్యపి స్పర్శః సాధారణగుణః తథాపి పార్థివవాయవీయయో
రనుష్ణాశీతత్వం తైజసాప్యయోరుష్ణశీతత్వం ఏవం రసేఽపి వైజాత్యమను
భవసిద్ధ మస్తీత్యసాధారణ్యం బోధ్యం. నైయాయికమతం నిరాకరోతి.
నత్వితి. వాయ్వాదావితి. ప్రత్యక్షవాయ్వాదా విత్యర్థః. తథాచ తన్మా
త్రేషు తదనుమానమితి భావః. బాధకాభావాదితి.—ఇదమాపాతతః.
జలాదావపి గన్ధోపలంభాత్ సోఽపి పృథివీమాత్రగుణో న స్యాత్.

ణాని ఏతైశ్చ సత్త్వగుణోపేతైః శ్రోత్రత్వక్చక్షూరసనఘ్రాణాని పంచేన్ద్రియాణి మిలితైశ్చ మనోబుద్ధ్యహంకారచిత్తాని చ జాయంతే, శ్రోత్రాదీనాం పంచానాం క్రమేణ దిగ్వాతార్కవరుణాశ్వినోఽధిష్ఠాతృదేవతాః, మనఆదీనాం చతుర్ణాం క్రమేణ చంద్రాచ్యుత చతుర్ముఖ శంకరా అధిష్ఠాతృదేవతాః, ఏతైరేవ రజోగుణోపేతైః పంచభూతైః యథాక్రమం వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాఖ్యాని కర్మేంద్రియాణి

నచాయ మాపాదకః. నియతోపాధ్యనువిధానాభావాత్. తదంతర్వర్తిపార్థివభాగసంబంధాత్తదుపలంభ ఇతి చేత్ వాయ్వాద్యన్తర్వర్తివ్యాపకాకాశసంబంధాచ్ఛబ్దోపలబ్ధిరితితుల్యం.వస్తుతస్తు 'శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాశ్చతే పృథివీగుణాః తేషు గంధహీనాశ్చత్వారోఽపాంగుణాః తేషు గంధరసహీనాస్త్రయో గుణాఅగ్నేః శబ్దస్పర్శావితి ద్వౌవాయోః శబ్దఏక ఆకాశస్యే'తి శారీరోపనిషద్వచనం శబ్దస్య వాయ్వాదిగుణత్వే మానమితి బోధ్యం. భూతానాం త్రిగుణత్వే హేతుమాహ—త్రిగుణమాయేతి. మాయాయా స్సత్త్వరజస్తమోగుణత్వే 'అజామేకాం లోహిత, మిత్యాది శ్రుతిర్మాన మిత్యుక్త మధస్తాత్. భూతానాం సర్వదా గుణత్రయోపేతత్వేఽపి కార్యవిశేషజననే కస్యచిద్గుణస్యావిర్భావ ఇత్యభిప్రేత్యాహ—ఏతైరితి. సత్త్వగుణోపేతై రపంచీకృతై రాకాశాదిభి రిత్యర్థః. మనఇతి. ఏకస్యాప్యంతఃకరణస్య వృత్తిచాతుర్విధ్యా చ్చాతుర్విధ్యం. తదుక్తం భాగవతే 'మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తమిత్యన్తరాత్మకం, చతుర్ధా లక్ష్యతే భేదోవృత్త్యాలక్షణరూపయే'తి. అత్రచ మనఆదీనాం గళాంతర్వదన హృదయనాభయః స్థానాని. 'మనస్థానం గళాన్తం బుద్ధే ర్వదనం అహంకారస్య హృదయం చిత్తస్య నాభి' రితి. శారీరకోపనిషది శ్రవణాదితి ధ్యేయం. శ్రోత్రాదీనామితి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. అచేతనానీంద్రియాణి-చేతనాధిష్ఠితాన్యేవ కార్యం జనయంతి-అచేతనకారణత్వా న్మృద్వదిత్యనుమానస్య మానత్వాత్. నచ జీవేన సిద్ధసాధనం. అనపేక్షితదుర్గంధజ్ఞానస్యాపేక్షిత

జాయంతే తేషాం చ క్రమేణ వహ్నీన్ద్రోపేన్ద్రమృత్యుప్రజాపతయో ఽధిష్ఠాతృదేవతాః, రజోగుణోపేతైః పంచమహాభూతై ర్మిలితైః పంచ వాయవః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాఖ్యాజాయంతే తత్ర ప్రాగ్గ

తృణాదిజ్ఞానస్య చ దర్శనాత్. దిగాదిదేవతానాం చ ప్రాణికర్మవశేనాన్యత్రాపి ప్రేరణసంభవాత్. తథా (శ్రోత్రేణ) కర్ణౌ (చ) దిశ ఇత్యాది భాగవతవచనంచతత్ర ప్రమాణం. వస్తుతస్తు చక్షుశ్శ్రోత్రఘ్రాణరసనత్వగిన్ద్రియాణాం క్రమేణాదిత్యదిక్పృథివీవరుణవాయవోఽధిష్ఠాతృదేవతాః. సుబాలోపనిషది 'స్థానాని స్థానిభ్యో యచ్ఛతీ' త్యుపక్రమ్య 'చక్షు రధ్యాత్మం ద్రష్టవ్య మధిభూత మాదిత్య స్తత్రాధిదైవతం, శ్రోత్రమధ్యాత్మంశ్రోతవ్య మధిభూతం దిశ స్తత్రాధిదైవతం, నాసాధ్యాత్మం ఘ్రాతవ్యమధిభూతం పృథివీ తత్రాధిదైవతమ్, జిహ్వాధ్యాత్మం రసయితవ్య మధిభూతం వరుణ స్తత్రాధిదైవతం, త్వగధ్యాత్మం స్పర్శయితవ్య మధిభూతం వాయు స్తత్రాధిదైవతం, ఇత్యామ్నానాదితి బోధ్యం. — చన్ద్రాచ్యుతేతి. చన్ద్రబ్రహ్మశంకరవిష్ణవః క్రమేణమన ఆదీనాం అధిష్ఠాతృదేవతాః. 'మనోఽధ్యాత్మం మంతవ్య మధిభూతం చంద్ర స్తత్రాధిదైవతం' బుద్ధి రధ్యాత్మం బోద్ధవ్యమధిభూతం బ్రహ్మా తత్రాధిదైవతం, అహంకారోఽధ్యాత్మం అహంక ర్తవ్యమధిభూతం రుద్ర స్తత్రా ధిదైవతం, చిత్తమధ్యాత్మం చేతయితవ్యమధిభూతం క్షేత్రజ్ఞ స్తత్రాధిదైవతం, ఇతి సుబాలోపనిషచ్ఛ్రుతేః. — వహ్నీంద్రేతి. 'వాగధ్యాత్మం వక్తవ్య మధిభూతమగ్ని స్తత్రాధిదైవతం, హస్తావధ్యాత్మం ఆదాతవ్యమధిభూతం ఇన్ద్ర స్తత్రాధిదైవతం, పాదావధ్యాత్మం గంతవ్య మధిభూతం విష్ణుః తత్రాధిదైవతం, పాయురధ్యాత్మం విసర్జయితవ్య మధిభూతం మృత్యు స్తత్రాధిదైవతం, ఉపస్థోధ్యాత్మం ఆనన్దయితవ్య మధిభూతం ప్రజాపతి స్తత్రాధిదైవతమితి తత్రైవ శ్రవణాదితి భావః. ప్రాణం లక్షయతి — తత్రేతి. ఊర్ధ్వగతిమత్త్వం ప్రాణస్య లక్షణం. న చోదానేఽతివ్యాప్తిః. తస్యోత్క్రా

మనవా న్వాయుః ప్రాణః, నాసాదిస్థానవర్తీ, అర్వాగ్గమనవానపానః పాయ్వాదిస్థానవర్తీ, విష్వగ్గమనవాన్వ్యాన అఖిలశరీరవర్తీ, ఊర్ధ్వం

న్తి కాలే ఊర్ధ్వగతిమత్త్వేఽపి సర్వదా తదభావాత్. తస్యైవ ప్రాణలక్షణత్వేన వివక్షితత్వాత్. నచ ప్రాణస్యోర్ధ్వగతిమత్త్వే ప్రమాణాభావః ఇతి వాచ్యం. 'అథ యోఽయ మూర్ధ్వముత్క్రామతి ఏష వా వసప్రాణః' ఇతి మైత్రేయోపనిషది తథైవ ప్రాణస్యాభిహితత్వాదితి భావః. తస్యాసాధారణస్థానం నాసికేత్యాహ—నాసేతి. 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ' దిత్యైతరేయశ్రుతి రత్ర మానమ్. అన్యథా తదధిష్ఠాతృవాయుదేవతాయాః నాసాస్థానవర్తిత్వం న స్యాదితి బోధ్యమ్. అపానలక్షణమాహ—అర్వాగితి. తస్యార్వాగ్గమనత్వే చ 'అథ యోఽయ మర్వాచం సఙ్క్రామతి ఏష వా వసోఽపాన' ఇతి మైత్రేయోపనిషత్ప్రమాణం ఇతి భావః—పాయ్వాదీతి. నాభిమారభ్య పాయుపర్యన్తం తిష్ఠతీత్యర్థః. నత్వపానః పాయుప్రదేశమాత్రవర్తీ. తథాసతి 'మృత్యురపానో భూత్వా నాభిం ప్రావిశ' దితి నాభివర్తిమృత్యుదేవతాధిష్ఠేయత్వప్రతిపాదకైతరేయ శ్రుతివిరోధాపత్తేరితి భావః. వ్యానలక్షణమాహ—విష్వగితి. 'యేనైతా స్సిరా అనువ్యాప్తా ఏష వావస వ్యాన' ఇతి తత్రైవ శ్రవణాదితి భావః. ఉదానం లక్షయతి—ఊర్ధ్వమితి. ననూర్ధ్వగతిమత్త్వం న లక్షణం ప్రాణస్యాపి తథాత్వేన తత్రాతివ్యాప్తే రిత్యాశఙ్క్య, ఉత్క్రమణసమర్థవాయుత్వం తేన వివక్షితమిత్యాహ—ఉత్క్రమణేతి. ఉత్క్రమణం చాత్ర దేహాదూర్ధ్వగతిర్లోకాన్తరయాత్రాభిప్రేతా. 'అథైకయోర్ధ్వముదానః పుణ్యేన పుణ్యం లోకం నయతి పాపేన పాపం ఉభాభ్యాం మనుష్యలోక' మితి ప్రశ్నోపనిషద్వచనం తస్య లోకాన్తరగమయితృత్వే ప్రమాణ మిత్యవధేయమ్. అథవా పీతాశితపానీయాన్నాద్యుద్గారక్రియాహేతుర్వాయు రుదానః. 'అథ యోఽయం పీత మశితముద్గిరత్యేషవా వస ఉదాన' ఇతి మైత్రేయోపనిషదస్తత్ర ప్రమాణత్వాదితిభావః.—అశి

గమనవా సుత్క్రమణవాయుః ఉదానః కంఠస్థానవర్తీ, అశితపీతాన్నర సాదిసమీకరణస్సమానః నాభిస్థానవర్తీ, తైశ్చ తమోగుణోపేతై రపంచీకృతభూతైః పఞ్చీకృతాని భూతాని జాయన్తే, 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరోది, తి త్రివృత్కరణశ్రుతేః పంచీకరణోపలక్షణార్థత్వాత్, పంచీకరణప్రకారశ్చేత్థం-ఆకాశమాదౌ ద్వేధా విభజ్య తయో రేకం భాగం పునశ్చతుర్ధా విభజ్య తేషాం చతుర్ణామంశానాం వాయ్వాదిషు సంయోజనం, ఏవం వాయుం ద్విధా విభజ్య తయో

తేతి. అశితపీతాన్నపానీయయోః స్థవిష్ఠం భాగం పురీషమూత్రోపాదానం బహిర్నిర్యాపయితుమపానే స్థాపయతి మధ్యమం భాగం మాంసలోహితోపాదానం సూక్ష్మంచ మనఃప్రాణోపకారకమఙ్గోపాఙ్గేషుసమానయతి ససమాన ఇత్యర్థః. 'అథ యోఽయం స్థవిష్ఠమన్నం యాతు మపానేస్థాపయతి అణిష్ఠం చాఙ్గే సమానయత్యేష వా వసమాన' ఇతి తత్రైవావగతేః. అయం చ సకలాఙ్గవర్తీ. అన్యథా సకలాఙ్గేష్వశితాదిసమీకరణానుపపత్తేరితి భావః. మహాభూతోత్పత్తిమాహ—తైశ్చేతి. పఞ్చీకరణే పురాణవాక్యం ప్రమాణమితి భావః. నను త్రివృత్కృతి ప్రతిపాదకచ్ఛాన్దోగ్యశ్రుతివిరోధేనపురాణాదివాక్యాన్నపఞ్చీకృతిసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్య తస్యాపి త్రివృత్కృతిపరత్వేన పఞ్చీకృతినివృత్తిపరత్వాభావాత్ ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాభావా దిత్యభిప్రేత్యాహ—తాసామితి. నను పఞ్చతన్మాత్రైః సముదితై రేక మహాభూతోత్పత్తిర్యది పఞ్చీకరణశబ్దార్థ స్తదా పఞ్చతన్మాత్రాణామేకత్రైవోపక్షయా న్మహాభూతాన్తరోత్పత్తి ర్నస్యాత్ తాని భూతాని ప్రత్యేకం పఞ్చధా విభజ్య తత్తద్భూతాంశపఞ్చకసముదాయీకరణం పఞ్చీకరణమిత్యభ్యుపగతావేకైకత్ర మహాభూతే పృథివ్యాది పఞ్చవ్యవహారాపత్తిరిత్యాశఙ్క్యపఞ్చీకరణప్రక్రియామాహ—పఞ్చీకరణప్రకార ఇతి. నన్వస్త్వేకభూతార్ధభాగే తదితరభూతార్ధ చతుర్థాంశానాం చతుర్ణాం సంయోజనం పఞ్చీకృతిః తథాపి న వ్యవహార సాఙ్కర్యస్య ప్రతీకార ఇత్యతఆహ—

రేకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తేషాం చతుర్ణా మంశానాం ఆకాశా
దిషు సంయోజనం, ఏవం తేజఆదీనామపి. తదేవ మేకైకస్య భూత
స్యార్ధం స్వాంశాత్మకం అర్ధాన్తరం చతుర్విధభూతమయమితి పృథి
వ్యాదౌ స్వాంశాధిక్యాత్పృథివ్యాది వ్యవహారః, తదుక్తం 'వైశేష్యా
త్తద్వాదస్తద్వాద,ఇతి, తైశ్చ పంచీకృతభూతై ర్లిఙ్గశరీరం పరలోకతః
యాత్రా నిర్వాహకం మోక్షపర్యంతస్థాయి మనోబుద్ధిభ్యా ముపేతం

తదేవమితి. అత్ర సూత్రకారసమ్మతి మాహ—తదుక్తమితి.—కేచిత్తు
తేజోఽబన్నాని త్రీణ్యేవ భూతాని. త్రివృత్కృతాని న తు పఞ్చభూ
తాని పఞ్చీకృతాని. తథాసత్యాకాశే పార్థివాంశస్యాపి భానే రూప
వత్త్వేన చాక్షుషత్వాపత్తేః. అభానే తద్వ్యవహారాభావేన పఞ్చీకృతి
వైయర్థ్యాత్. కించ త్రివృత్కరణమేవ యుక్తం. తాసాం త్రివృతం
త్రివృతమేకైకా మకరోదితి తస్యైవ శ్రుతత్వాత్.నపఞ్చీకృతిః. అస్యాః
అశ్రవణాత్. తదుక్తం కల్పతరౌ. 'సమ్ప్రదాయాధ్వనా పఞ్చీకరణం
యద్యపి స్థితం, తథాపి యుక్తిదృష్టత్వాద్వాచస్పతిమతం శుభం, పృథి
వ్యబలనాత్మత్వం గగనే పవనేఽపి చేత్, రూపవత్త్వమహత్త్వాభ్యాం
చాక్షుషత్వం ప్రసజ్యతే.'అర్ధభూయస్త్వతః క్ష్మిత్యాద్యవిభావనకల్పనే,
వ్యవహారపథా ప్రాప్తా ముధాపఞ్చీకృతి ర్భవేత్, అనపేక్ష్యఫలం
వేదసిద్ధేత్యేవేష్యతే యది, త్రివృత్కృతి శ్శ్రుతా పఞ్చీకృతి ర్నక్వ
చనశ్రుతా'ఇతి. త్రివృత్కరణప్రకారశ్చైవమ్. తేజోఽబన్నాని త్రీణి
భూతాని ప్రత్యేకం ద్విధా విదార్య ప్రతిభూతమేకైకమర్ధం ద్విధా
ప్రస్ఫోట్య ఇతరభూతార్ధద్వయే యోజనమితి.—తన్న. గగనపవనయోః
స్వాంశాధిక్యాత్ పృథివ్యబగ్న్యంశావిభావనేన రూపవత్త్వాభావాత్.
నచ వ్యవహారప్రయోజనాభావాద్వ్యర్థం పఞ్చీకరణ మిత్యుక్తమితి
వాచ్యమ్. త్రివృత్కరణపక్షే పృథివ్యప్తేజసో ర్గన్ధవత్త్వాదివ్యవహారా
భావేన దోషసామ్యాత్. నచ ప్రమాణాభావః. తస్యోక్తత్వాత్. త్రివృ
త్కృతిశ్రుతేశ్చ తన్నివృత్తిపరత్వాభావేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. తస్మా

జ్ఞానేన్ద్రియపంచక కర్మేంద్రియ పంచకప్రాణాది పంచకసంయుక్తం జాయతే, తదుక్తం, 'పంచప్రాణమనోబుద్ధిదశేంద్రియసమన్వితం, అపంచీకృతభూతోత్థం సూక్ష్మాఙ్గం భోగ సాధనమి'తి, తచ్చ ద్వివిధం, పరమపరం చ, తత్ర పరం హిరణ్యగర్భలిఙ్గశరీరం, అపరం అస్మదాదిలిఙ్గశరీరం, తత్ర హిరణ్యగర్భలిఙ్గశరీరం మహత్తత్త్వం అస్మదాదిలిఙ్గశరీరమహంకార ఇత్యాఖ్యాయతే, ఏవం తమోగుణయుక్తేభ్యః పంచీకృతభూతే

త్స్పష్టూక్తం 'పంచీకృతాని భూతాని జాయన్త' ఇతి—పాఞ్చభౌతికం హి శరీరం. 'తేషాం సముదాయశ్శరీర' మితి మైత్రేయశ్రుతేః. తచ్చ ద్వివిధం స్థూలం సూక్ష్మం చేతి. తత్ర స్థూలం కరచరణాద్యవయవోపేతం. సూక్ష్మం తు ప్రాణేన్ద్రియాదిసప్తదశావయవోపేతం. తచ్చాపంచీకృతపఞ్చభూతై రుత్పద్యత ఇత్యాహ—తైశ్చేతి, నను పరిదృశ్యమానస్థూలశరీరేణైవ జీవస్య సకలకార్యసమ్భవాత్ కిమనేన లిఙ్గశరీరేణేత్యతఆహ—పరలోకేతి. స్థూలశరీరస్యేహైవ భస్మీభావేన పరలోకయాత్రానుపపత్తే స్తన్నిర్వాహకం సూక్ష్మాఙ్గ మవశ్య మేష్టవ్య మితి భావః. తస్యపరలోకయాత్రానిర్వాహకత్వే హేతు మాహ—మోక్షేతి. ప్రాకృతప్రళయపర్యన్తస్థాయీత్యర్థః. నను 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమోభిభూత స్సుఖరూపమేతీ' త్యాదౌ సకలకార్యలయశ్రవణేన లిఙ్గశరీరస్యాపి నాశాత్ కథం కార్యబ్రహ్మవినాశపర్యన్తస్థాయిత్వ మితి చేన్న-జ్ఞానశక్తివిశిష్టతన్నాశేఽపి క్రియాశక్తివిశిష్టస్య తస్య సత్త్వాభ్యుపగమాదితి భావః. ఉక్తావయవోపేతలిఙ్గశరీరే ప్రమాణమాహ—తదుక్తమితి. లిఙ్గశరీరం విభజతే—తచ్చేతి. పరం బ్రహ్మాణ్డవ్యాపి అపరం తదవ్యాపీత్యర్థః. హిరణ్యగర్భలిఙ్గశరీరస్య మహత్తత్త్వవ్యపదేశ స్తస్య పరత్వే ప్రమాణం అన్యథా శాస్త్రాదౌ హిరణ్యగర్భశరీరం మహత్ తదితరజీవలిఙ్గశరీరమహంకారమాత్రమితి వ్యపదేశో న స్యాదిత్యాహ—తత్రేతి. ఏవం తమోగుణయుక్తేభ్య ఇతి—'తస్మాత్తమస్సంజాయతే తమసో భూతాది ర్భూతాదే రాకాశం ఆకాశా

భ్యో భూమ్యంతరిక్షస్వర్మహర్జనస్తపస్సత్యాత్మకస్య ఊర్ధ్వలోకసప్తకస్య అతలపాతాళ వితలసుతలతలాతల రసాతల మహాతలాఖ్యస్యాధో లోకసప్తకస్య బ్రహ్మాండస్య జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జాఖ్యచతుర్విధస్థూల శరీరాణాం చోత్పత్తిః, తత్ర జరాయుజాని జరాయుభ్యో జాతాని మనుష్యపశ్వాదిశరీరాణి, అణ్డజాని అణ్డేభ్యో జాతాని పక్షిపన్నగాదిశరీరాణి, స్వేదజాని తు స్వేదా జ్జాతాని యూకమశకాదీని, ఉద్భిజ్జాని తు భూమిముద్భిద్య జాతాని వృక్షాదీని, వృక్షాణామపి పాపఫలభోగాయతనత్వేన శరీరత్వం, తత్ర పరమేశ్వరస్య పంచతన్మాత్రా

ద్వాయు ర్వాయో రగ్ని రగ్నే రాపః అద్భ్యః పృథివీ తదండం సమభవత్ తత్సంవత్సరమాత్ర ముషిత్వా ద్విధాఽకరోదధస్తాద్భూమి ముపరిష్టా దాకాశ' మితిసుబాలోపనిషద్వచనం బ్రహ్మాండస్య తమోగుణయుక్తోత్పన్నత్వే ప్రమాణం. అత్ర చ భూమ్యాకాశశబ్దయో రధోలోకసప్తకోర్ధ్వలోకసప్తక పరత్వాత్. అతఏవ సన్న్యాసవిధాయిన్యారణ్యశ్రుతిరపి 'భూర్లోకభువర్లోక సువర్లోక మహర్లోక జనోలోకతపోలోక సత్యలోకంచాతలపాతాల వితలసుతల తలాతలరసాతలమహాతల బ్రహ్మాణ్డాం చ విసర్జయే, దితి చతుర్దశభువనాత్మకం బ్రహ్మాండమాహేతి భావః—వృక్షాదీనామితి. 'శరీరజైః కర్మదోషైః యాతి స్థావరతాం నర, ఇతి వృక్షాదేః కేవల పాపజన్యత్వావగమేన తజ్జన్యదుఃఖభోగాయతనత్వా చ్ఛరీరత్వమితి భావః. నను బ్రహ్మణో న సకలజగత్కర్తృత్వం. సుబాలోపనిషది 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీ' దిత్యాదినా బ్రహ్మక్షత్రాది సృష్టేః తత్రైవ 'అపానాన్నిషాదా యక్షా రాక్షసా గంధర్వాశ్చాస్థిభ్యః పర్వతా లోమభ్యః ఓషధివనస్పతయ' ఇత్యాదినా నిషాదాదిసృష్టేశ్చ శరీరసాధ్యత్వావగమాత్. వేదస్య చ లిప్యాది సంప్రదాయస్య చాశరీరేణ కర్తు మశక్యత్వాత్. న చ శరీరసాధ్యం కర్మ హిరణ్యగర్భః కరోతి తదసాధ్యం తు బ్రహ్మేతి వాచ్యం. తర్హి బ్రహ్మైవ సకలజగత్కారణమితి వ్యాహన్యేతేత్యాశఙ్క్యాహ—

ద్యుత్పత్తౌ సప్తదశావయవోపేత లిఙ్గ శరీరోత్పత్తౌ హిరణ్యగర్భస్థూల శరీరోత్పత్తౌ చ సాక్షాత్కర్తృత్వం, ఇతరనిఖిలప్రపంచోత్పత్తౌ చ హిరణ్యగర్భాదిద్వారా 'హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ, తి శ్రుతేః, హిరణ్యగర్భో నామ మూర్తిత్ర యాదన్యః ప్రథమో జీవః, 'సవై శరీరీ ప్రథమః సవై పురుష ఉచ్యతే, ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత* హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర, ఇత్యాది శ్రుతేః, ఏవం భూత భౌతికసృష్టిర్నిరూపితా, ఇదానీం ప్రళయో నిరూప్యతే, ప్రళయో నామ త్రైలో

అత్ర చేతి. లింగశరీరేతి. ఉభయవిధలిఙ్గశరీరేత్యర్థః—హిరణ్యగర్భస్థూలశరీరేతి. 'మధ్యేతు పురుషో దివ్యః సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్ష స్సహస్రపాత్ సహస్రబాహు రితి సుబాలోపనిషద్వచనం బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భశరీరకర్తృత్వే ప్రమాణం. నచాత్రోత్పత్తివాచకస్య బ్రహ్మవాచకస్య చ శబ్దస్యాశ్రవణాత్ కథం తత్కర్తృత్వ సిద్ధి రితి వాచ్యం. 'తస్మాత్తమస్సం జాయతే, ఇతి పూర్వవాక్యే శ్రుతస్య తదుభయస్యాత్రానుషంగాత్. నను హిరణ్యగర్భకర్తృకం కార్యం కథం బ్రహ్మకర్తృకం స్యాత్ ? న హి కులాలేన కృతం కువిందేన కృతం భవతీత్యాశఙ్క్య తత్ర ఛాందోగ్యశ్రుతిం ప్రమాణయతి—హంతేతి. నను'అనేన జీవేనే' తివాక్యే హిరణ్యగర్భోనాభిధీయతే తస్యబ్రహ్మవిష్ణురుద్ర లక్షణయామూర్తిత్రయాంతర్భావేన జీవత్వాభావా దిత్యతఆహ—హిరణ్యగర్భోనామేతి. తత్ర ప్ర మాణ మాహ-స్వైశరీరీతి. తస్య తదన్యత్వే మంత్రవర్ణం చ ప్రమాణయతి—హిరణ్యగర్భ ఇతి. 'బ్రహ్మాదేవానాం ప్రథమస్సంబభూవ విశ్వస్య కర్తా భువనస్య గోప్తా,ఇతి ముండకశ్రుతిరపి తస్య ప్రథమజీవత్వే ప్రమాణమితి బోధ్యం. జగజ్జన్మనిరూపణ ముపసంహరతి—ఏవమితి. స్థితే రేకరూపత్వేన తత్ర నిరూపణీయాంశాభావా జ్జన్మనిరూపణానన్తరం ప్రళయో నిరూప్యతే ఇతి ప్రతిజానీతే—ఇదానీమితి. ప్రళయస్వరూపే హి జ్ఞాతే తద్విభాగ ఇతి ప్రథమం తల్లక్షయతి—ప్రళయో నామేతి. సకలకార్య

క్యవినాశః, స చతుర్విధః నిత్యః, ప్రాకృతో, నైమిత్తికః, ఆత్యన్తికశ్చేతి, తత్ర నిత్యః ప్రళయః సుషుప్తిః, తస్యాస్సకలకార్యప్రవిలయరూపత్వాత్, ధర్మాధర్మసంస్కారాణాం చ తదా కారణాత్మనా అవస్థానం, తేన సుప్తోత్థితస్య న సుఖదుఃఖాద్యనుపపత్తిః, నవా స్మరణానుపపత్తిః, న చ సుషుప్తావంతఃకరణస్యాపి వినాశే తదధీనప్రాణాదిక్రియానుపపత్తిః, వస్తుతః శ్వాసాద్యభావేఽపి తదుపలబ్ధేః పురుషాన్తరవిభ్రమమాత్రత్వాత్ సుప్తశరీరోపలమ్భవత్, నచైవం సుప్తస్య పరేతాదవిశేషః,

---

నాశః ప్రళయ ఇత్యర్థః, నిత్యప్రళయం నిరూపయతి—తత్ర నిత్య ఇతి. ప్రతిదినం ప్రతిసుప్తిజాయమానో లయో నిత్యః సుషుప్తికాలీనశ్చ ప్రళయస్తథేత్యర్థః. నను సుషుప్తికాలే సకలేంద్రియవ్యాపారోపరమేఽపి న సర్వకార్యవిలయః మానాభావా దిత్యతఆహ—తస్యా ఇతి. 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీన, ఇతి కైవల్యోపనిషది తత్కాలే సకలకార్యవిలయస్య శ్రవణాదితి భావః. నను సుషుప్తికాలస్య సకలకార్యప్రవిలయాధారత్వే ధర్మాధర్మయోః స్మృతిహేతుసంస్కారస్య చ తదావినాశేన సుప్తోత్థితస్య సుఖదుఃఖానుభవో ఘటాదిస్మృతిశ్చ న స్యాదిత్యతఆహ—ధర్మాధర్మేతి. కారణాత్మనేతి—అవిద్యాత్మనేత్యర్థః. నను ధర్మాదివదంతఃకరణస్యావిద్యాత్మనావస్థితత్వేన స్వరూపేణ వినాశాత్ శ్వాసాది క్రియానుపపత్తి రిత్యాశంక్యనిరాకరోతి—నచేతి. కిం సుషుప్తౌ క్రియానుపపన్నా? తదుపలబ్ధిర్వా? నాద్యః. ఇష్టాపత్తేః. నద్వితీయ ఇత్యాహ—వస్తుతఇతి. ఏవం సతి సుషుప్త్యతాన్త్యన్త్యో ర్భేదో న స్యాదిత్యాశంక్యనిరాకరోతి—నచైవమితి—సంస్కారాత్మనేతి. నాశాఖ్యసంస్కారోఽవిద్యాతదాత్మనేత్యర్థః. నను సుషుప్తౌ సకలకార్యలయాభ్యుపగమే సుప్తోత్థితస్య ధర్మాదివినాశేన సుఖాద్యనుపపత్తి ర్దుర్వారా. కారణాత్మనావస్థానమతి చేత్. కిమవిద్యాత్మనావస్థానమిత్యనేన వివక్షితం? ఉత ధర్మాదేరపి స్వకార్యకారణత్వేన స్వరూపేణావస్థానం? ఆద్యే ధర్మాదికారణమవిద్యైవ తదావర్తత ఇత్యర్థః స్యాత్. తథాచ సుఖాది

సుప్తస్య హి లిఙ్గశరీరం సంస్కారాత్మనా అత్రైవ వర్తతే పరేతస్య తు లోకాంతర ఇతి వైలక్షణ్యాత్, యద్వా అంతఃకరణస్య ద్వే శక్తీ జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిశ్చేతి, తత్ర జ్ఞానశక్తివిశిష్టాన్తఃకరణస్య సుషుప్తౌ వినాశః, న తు క్రియాశక్తివిశిష్టస్యేతి ప్రాణాద్యవస్థాసమవిరుద్ధం, 'యదా సుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి అథైనం వాక్ సర్వైర్నామభి స్సహాప్యేతి * సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ'త్యాదిశ్రుతిరుక్తసుషుప్తౌ మానం,

---

కారణ ధర్మాభావాదుక్తదోషతాదవస్థ్యం. ద్వితీయే 'సకలే విలీనే' ఇతి. శ్రుతి విరోధః. అంతఃకరణస్యాపి స్వరూపేణావస్థానే శ్వాసోపలబ్ధేః భ్రమత్వప్రతిపాదనవిరోధశ్చేత్యస్వరసాదాహ—యద్వేతి. శక్తీఇతి. శక్తిః సామర్థ్యం తచ్చ ఫలోపధానం వివక్షితం. నస్వరూపయోగ్యత్వం. తస్య సర్వదాసత్త్వేన'జ్ఞానశక్తివిశిష్టాన్తఃకరణస్య సుషుప్తౌ వినాశ' ఇత్యుత్తరగ్రంథవిరోధాత్.—ప్రాణాదీతి. అత్రాదిపదేన సావయవ లింగశరీర ధర్మాధర్మసంస్కారాణాం పరిగ్రహః. నచ ధర్మాదేరపి కథం స్వరూపేణావస్థానం అన్యథా 'సుషుప్తికాలే సకలేవిలీన, ఇతి శ్రుతివిరోధాపత్తేరితి వాచ్యం. ధర్మాదికార్యస్య సుఖాదే ర్వినాశేన తస్య కార్యవిశిష్టకారణనాశపరత్వాత్. అతఏవ కైవల్యోపనిషది 'పునశ్చ జన్మాన్తర కర్మయోగాత్ సఏవ జీవస్స్వపితి ప్రబుద్ధ' ఇతి తదుత్తరవాక్యం సంగచ్ఛతే. అన్యథా కారణస్య ధర్మాదేః స్వరూపేణ వినాశే తద్విరోధాపత్తేః. అతఏవ మాండూక్యోపనిషది'యత్ర సుప్తో నకంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతి తత్సుషుప్తమితి' సుషుప్తినిర్వచనం అతఏవ 'అయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించ న వేదే' తి బృహదారణ్యశ్రుతిరపి. సుషుప్తౌ సకలకార్యవిలయే కౌషీతకీం శ్రుతిం ప్రమాణమాహ—యదేతి. తత్ర ఛాన్దోగ్యశ్రుతిం చ ప్రమాణయతి—సతా సోమ్యేతి. ప్రాకృతేతి. ప్రకృతౌ మాయాయాం భవః ప్రాకృతః ప్రళయ ఇత్యర్థః. నచ సోషు

ప్రాకృతప్రళయస్తు కార్యబ్రహ్మవినాశనిమిత్తకః సకలకార్యనాశః, యదాతు ప్రాగేవోత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య కార్యబ్రహ్మణః బ్రహ్మాండాధికారలక్షణ ప్రారబ్ధకర్మసమాప్తౌ విదేహకైవల్యాత్మికా పరమముక్తిః తదా తల్లోకవాసినా మప్యుత్పన్న బ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణా సహ విదేహకైవల్యమ్, 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పదమి'తిశ్రుతేః, ఏవం సత్యలోకవాసిభి స్సహ కార్యబ్రహ్మణి ముచ్యమానే తదధిష్ఠిత బ్రహ్మాండ తదంతర్వర్తినిఖిలలోక తదంతర్గతస్థావరాదీనాం భౌతికానాం భూతానాం చ ప్రకృతౌ మాయాయాం లయః, నతు బ్రహ్మణి, బాధరూపవినాశస్యైవ బ్రహ్మనిష్ఠత్వాత్, అతః ప్రాకృత ఇత్యుచ్యతే, కార్యబ్రహ్మణో దివసావసాననిమిత్తక స్త్రైలోక్యమాత్రలయో నైమిత్తికప్రళయః, బ్రహ్మణో దివస చతుర్యుగసహస్రపరిమితః కాలః, 'చతుర్యుగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యత' ఇతి వచనాత్, ప్రళయకా

ప్తిక ప్రలయేఽతివ్యాప్తిః. తదా సుఖాదివినాశస్యాన్తఃకరణనిష్ఠత్వాదితి భావః —తల్లోకవాసినామితి. సత్యలోకవాసినా మిత్యర్థః. యద్యపి కార్యబ్రహ్మవినాశ ఏవ ప్రకృతోపయోగీ. తథాపి తత్ప్రమాణత్వేన వక్ష్యమాణవచనే 'కృతాత్మాన'ఇతిపద ముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారవత్పరం 'ప్రవిశన్తి పరం పద'మితి విదేహకైవల్యపరం నతు లోకాన్తరావాప్తిపర మితి దర్శయితుం తదభిధానమితి ధ్యేయమ్. నన్వయం ప్రళయో న ప్రాకృతః బ్రహ్మనిష్ఠత్వా దిత్యాశఙ్క్య, మాయానిష్ఠఏవాయం ప్రళయః పరిణామ్యుపాదానకాలీననాశస్య తన్నిష్ఠత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవ ఘటాదినాశో మృత్పిణ్డాదినిష్ఠ ఇత్యభిప్రేత్యాహ-నత్వితి. బాధేతి. ఇదం చ నాశస్య బ్రహ్మాన్యత్వమభ్యుపేత్యోక్తమ్. వస్తుతస్తు బాధోఽపి న బ్రహ్మనిష్ఠః.తస్యాధిష్ఠానావశేషత్వాదితి బోధ్యం. 'నైమిత్తికప్రళయం' నిరూపయతి—కార్యబ్రహ్మణ ఇతి. త్రైలోక్యమాత్రేతి సత్యలోకతదన్తర్వర్తికార్యవ్యతిరిక్తసకలకార్యవినాశ ఇత్యర్థః.

లోఽపి దివసకాలపరిమితః, రాత్రికాలస్య దివసతుల్యత్వాత్, ప్రాకృత ప్రళయే నైమిత్తికప్రళయే చ పురాణవచనాని ప్రమాణాని, 'ద్విపరార్థేత్వతిక్రాన్తే బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః, తదా ప్రకృతయస్సప్త కల్పన్తే ప్రళయాయహి, ఏష ప్రాకృతికో రాజన్ ప్రళయో యత్ర లీయత' ఇతి వచనం ప్రాకృతప్రళయే మానం, 'ఏష నైమిత్తికః ప్రోక్తః ప్రళయో యత్ర విశ్వసృట్, శేతేఽనన్తాసనో నిత్య మాత్మసాత్కృత్య చాత్మభూరి' తి వచనం నైమిత్తికప్రళయే మానం, తురీయః ప్రళయస్తు బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తకః సర్వమోక్షః. స చైకజీవవాదే యుగపదేవ, నానాజీవవాదేతు క్రమేణ, 'సర్వ ఏకీభవన్తీ' శ్రుతేః, తత్రాద్యాస్త్రయోఽపి ప్రలయాః కర్మోపరమనిమిత్తకాః, తురీయస్తు జ్ఞానోదయనిమిత్తోఽజ్ఞానేన సహైవేతి విశేషః, ఏవం చతుర్విధప్రళయో నిరూపితః, తస్యేదానీం క్రమో నిరూప్యతే, భూతానాం భౌతికానాం చ నకారణలయక్రమేణ లయః, కారణలయసమయే కార్యాణామాశ్రయమన్తరేణావస్థానానుపపత్తేః, కిన్తు సృష్టిక్రమేణ, తత్తత్కార్య నాశే తత్త

తురీయః-చతుర్థః—సర్వమోక్ష ఇతి. సర్వకార్యవినాశ ఇత్యర్థః. నను మోక్షస్యాపి ప్రళయత్వే నైమిత్తికాది ప్రలయాదవిశేషాపత్త్యా తద్వదేవ మోక్షస్య పురుషార్థత్వం న స్యాదిత్యత ఆహ—తత్రేతి. తథాచ మోక్షస్యానర్థహేత్వవిద్యానివృత్తిరూపత్వాత్పురుషార్థత్వమితి భావః. జన్మవత్ లయస్యాపి క్రమాకాఙ్క్షత్వాత్తత్క్రమనిరూపణం ప్రతిజానీతే—తస్యేతి. తర్హ్యుత్పత్తిక్రమ ఏవ ప్రళయేఽప్యస్తు న తు విపరీతక్రమః క్లృప్తత్వాదిత్యత ఆహ—భూతానామితి. ఉత్పత్తిక్రమస్యాత్రాఙ్గీకారే బాధకమాహ—కారణేతి. ఆశ్రయమన్తరేణేతి. నచ వినశ్యదవస్థాయామాశ్రయమన్తరేణైవావస్థానం అత ఏవ 'అనాశ్రితా అప్యవతిష్ఠన్త' ఇతి న్యాయసిద్ధాన్త ఇతి వాచ్యం. తథాసతి సర్వదా నిరాశ్రయత్వాపత్తేః. నను క్రమాన్తరాభావాదగత్యా స ఏవ క్రమః కల్ప్యతే ఇతి చోదయతి—కిన్త్వితి. తదభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ—సృష్టీతి.

జనకాదృష్టనాశస్యైవ ప్రయోజకతయా ఉపాదాననాశస్యాప్రయోజకత్వాత్, అన్యథా న్యాయమతే మహాప్రళయే పృథివీపరమాణుగతరూపరసాదే రవినాశాపత్తేః,తథాచ పృథివ్యా అప్సు అపాం తేజసి తేజసో వాయౌ వాయో రాకాశే ఆకాశస్య జీవాహంకారే తస్య చ హిరణ్యగర్భాహంకారే తస్య చావిద్యాయా మిత్యేవం రూపఏవ ప్రళయః, తదుక్తం విష్ణుపురాణే,‘జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే, తేజస్యాపః ప్రలీయంతే తేజో వాయౌ ప్రలీయతే, వాయుశ్చ లీయతే

సన్నాశ్రయనాశాన్తరమేవ కార్యనాశః తస్యైవ తద్ధేతుత్వాదిత్యత ఆహ—తత్తత్కార్యేతి.—అయం భావః. న తావదాశ్రయనాశః కార్యనాశమాత్రే హేతుః. పాకరక్తే ఘటే శ్యామనాశ ఆత్మని గుణనాశశ్చ న స్యాత్. న చాశ్రయనాశః కార్యద్రవ్యనాశే హేతుః. ద్వ్యణుకనాశాభావప్రసఙ్గాత్. న చ తత్రాసమవాయికారణనాశాత్ ద్వ్యణుకనాశః ఆత్మని పాకరక్తే ఘటే చ విరోధిగుణావిర్భావాద్గుణనాశ ఇతి న దోష ఇతి వాచ్యమ్. అననుగమాత్. కార్యజనకాదృష్టనాశస్య అనుగతస్య తత్తత్కార్యనాశజనకత్వసమ్భవేఽననుగమస్యాన్యాయ్యత్వాదితి—అదృష్టనాశస్య కారణత్వానఙ్గీకారే బాధకమాహ—అన్యథేతి. సిద్ధాన్తే పరమాణో రనభ్యుపగమాదాహ-న్యాయమత ఇతి. తథాచాదృష్టనాశస్య క్లృప్తత్వాత్సఏవ సర్వత్ర ప్రయోజక ఇతి భావః. పృథివ్యాదే రబాదౌ లయే ప్రమాణమాహ—తదుక్తమితి. వస్తుతస్త్వాకాశస్యేన్ద్రియేష్వేవ లయః ఇన్ద్రియాణాం తన్మాత్రేషు తేషాం జీవాహంకారే తస్య చ హైరణ్యగర్భాహఙ్కారే తస్య చ మాయాయామిత్యేవ బోధ్యమ్. ‘పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి విలీయన్తే తేజో వాయౌ విలీయతే వాయురాకాశే ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ విలీయన్తే భూతాదిర్మహతి విలీయతే మహానవ్యక్తే’ఇతి సుబాలోపనిషది తథైవ శ్రవణాత్. నను తత్పదార్థనిరూపణే సక్రమప్రళయనిరూపణస్య కః ప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య తస్య

వ్యోమ్ని తచ్చావ్యక్తే ప్రలీయతే,అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మణి నిష్కళే సంప్రలీయతే, ఇతి, ఏవంవిధప్రళయకారణత్వం తత్పదార్థస్య బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణం,నను వేదాన్తైర్బ్రహ్మణి జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాద్యమానే సతి సప్రపంచం బ్రహ్మ స్యాత్ అన్యథా సృష్టివాక్యానాం అప్రామాణ్యాపత్తిరితి చేన్న, న హి సృష్టివాక్యానాం సృష్టౌ తాత్పర్యం, కిం త్వద్వి

ప్రకృతోపయోగమాహ—ఏవం విధేతి. నను ప్రపఞ్చోపాధికం జగజ్జన్మాదికారణత్వం బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణ మిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం. ప్రమాణాభావాత్. నచ 'యతో వే'త్యాదివాక్యం తత్ర ప్రమాణ మిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. బ్రహ్మమాత్రపరాణాం వేదాన్తానాం తత్ర ప్రామాణ్యాభావాత్. అన్యథా సప్రపఞ్చం బ్రహ్మ శాస్త్రార్థః స్యాదితి చోదయతి-నన్వితి. న హి యో యోఽర్థః ప్రతీయతే స సర్వోఽపి శాస్త్రార్థః 'న సురాం పిబేది' త్యాదౌ సురాపానకర్తవ్యత్వస్యాపి శాస్త్రార్థత్వాపత్తేః. కింతు యస్తాత్పర్యవిషయః యత్పరశ్శబ్దః స శబ్దార్థ ఇత్యభ్యుపగమాత్.సృజ్యమానప్రపఞ్చస్తు శ్రుతిప్రతిపాద్యోఽపి న తాత్పర్యవిషయ ఇతి స న శాస్త్రార్థః. న చ నిన్దాశ్రవణేన ప్రాయశ్చిత్తోపదేశేన చ సురాపానకర్తవ్యతాయాః శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాభావేఽపి ప్రకృతే తదభావేన సప్రపఞ్చం బ్రహ్మ తాత్పర్యవిషయః స్యాదితి వాచ్యమ్. 'ఉదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి యః కరోత్యన్తరం మిథః, తస్య భిన్నదృశో మృత్యు ర్విదధే భయముల్బణమ్ * అన్ధం తమః ప్రవిశన్తి యే కేచాత్మహనో జనాః * యోఽన్యథా సన్తమాత్మానం అన్యథా ప్రతిపద్యతే,కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా' ఇత్యేవమాదిభేదదర్శననిన్దావచనస్య బహుళముపలమ్భాత్ ప్రపఞ్చస్య లోకావగతత్వేన తత్ర తాత్పర్యాయోగాత్ అజ్ఞాతస్యైవ శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాత్. ప్రపఞ్చపరత్వే 'నేహ నానాస్తీ'తి ప్రతిషేధానుపపత్తేశ్చేత్యాశయేనాహ—నహీతి. నను సృష్ట్యాదివాక్యానాం కథ మద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపత్తౌ వినియోగః. న తావత్పుచ్ఛబ్రహ్మప్రతిపత్తౌ అన్నమయాదివాక్యవత్ స్థూలారున్ధతీన్యాయేన సూక్ష్మబ్రహ్మ

తీయే బ్రహ్మణ్యేవ, తత్ప్రతిపత్తౌ కథం సృష్టే రుపయోగః, ఇత్థం, యది సృష్టి మనుపన్యస్య ప్రపంచస్య నిషేధో బ్రహ్మణి ప్రతిపాద్యేత తదా బ్రహ్మణి ప్రతిషిద్ధస్య ప్రపంచస్య మాయయా ప్రతిషిద్ధస్య రూపస్యేవ బ్రహ్మణోఽన్యత్రావస్థానశంకాయాం న నిర్విచికిత్సమద్వితీయత్వం ప్రతిపాదితం స్యాత్, తతః సృష్టివాక్యాద్బ్రహ్మోపాదేయత్వజ్ఞానే సతి ఉపాదానం వినా కార్యస్యాన్యత్ర సద్భావశంకాయా నిరస్తతయా 'నేతి నేతీ'త్యాదినా బ్రహ్మణ్యపి తస్యాసత్త్వోపపాదనే ప్రపఞ్చస్య తుచ్ఛత్వావగమే నిరస్తనిఖిలద్వైతవిభ్రమమఖణ్డసచ్చిదానన్దైకరసం బ్రహ్మ సిద్ధ్యతీతి పరమ్పరయా సృష్టివాక్యానా మప్యద్వితీయే బ్రహ్మణ్యేవ తాత్పర్యమ్, ఉపాసనాప్రకరణపఠితసగుణబ్రహ్మవాక్యానాం తూపాసనావిధ్య

ప్రతిపత్తావుపయోగః. తద్వత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మత్వేనానుపదేశాత్. నాప్యుపాసనావాక్యవద్బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగ్యన్తఃకరణశుద్ధిద్వారా. ఉపాసీతేత్యత్రాశ్రవణాత్. న చ ప్రతిషేధ్యప్రపఞ్చసమర్పకతయా తత్రోపయోగః. అనుత్పన్నస్యాపి ప్రపఞ్చస్య తత్ర ప్రతిషేధసమ్భవేన బ్రహ్మాధీనసృష్ట్యభిధానవైయర్థ్యాపాతాత్. తథా చ సృష్ట్యాదివాక్యానాం సప్రపఞ్చబ్రహ్మపరత్వాభావే అప్రామాణ్యాపత్తౌ న నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ శాస్త్రార్థ ఇత్యాశఙ్కతే—తత్ప్రతిపత్తావితి. యద్యప్యన్యాధీనస్యాపి ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణి ప్రతిషేధః సమ్భవతి. తథాపి మాయయా ప్రతిషిద్ధరూపవన్నిషేధ్యస్య పారమార్థికత్వేఽపి సమ్భవేన తన్మిథ్యాత్వాసిద్ధ్యా బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్రసఙ్గః. బ్రహ్మాధీనసృష్టిస్థితిలయోపన్యాసేతు ప్రపంచస్య బ్రహ్మోపాదేయతయా సిద్ధస్య 'నేహ నానాస్తీ'త్యాదినా తత్రైవ నిషేధే శుక్తిరూప్యవన్మిథ్యాత్వావగతౌ అద్వితీయం బ్రహ్మ సిద్ధ్యతీత్యాహ—ఇత్థమితి. ప్రసఙ్గాద్వాక్యాన్తరస్యాపి తదుపయోగమాహ-ఉపాసనేతి. యద్వా నను యథా 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుష' ఇత్యాదివాక్యానాం సగుణబ్రహ్మపరత్వం తద్వత్సృష్టివాక్యానామపి సప్రపఞ్చబ్రహ్మపరత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య కిముపాస

పేక్షితగుణారోపమాత్రపరత్వం న గుణపరత్వం, నిర్గుణప్రకరణపఠితా నాం సగుణవాక్యానాం తు నిషేధవాక్యాపేక్షితనిషేధ్యసమర్పక నా ప్రకరణపఠితానాం హిరణ్మయాదివాక్యానాం గుణపరత్వం? ఉత నిర్గుణప్రకరణపఠితానాం 'ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తం చేత్యాదీనాం? తత్రాద్యం దూషయతి—ఉపాసనేతి. గుణారో పేతి. 'వాచం ధేనుముపాసీతే'త్యాదివదవాస్తవగుణాభావేఽపి తదారో పమాత్రేణోపాసనసమ్భవాత్. నచైవమపి తదారోపపరత్వం న బ్రహ్మ పరత్వమితి వాచ్యమ్. ఫలానుషఙ్గరహితానా ముపాసనానాం సాక్షా దన్తఃకరణశుద్ధిహేతూనాం తద్ద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాత్. అత ఏవ 'యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సఙ్గం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయ' ఇతి భగవద్గీతా వచనం 'దదామి దేయమిత్యేవ యజే యష్టవ్యమిత్యపి' త్యారణ్యపర్వణి రుక్మిణీం ప్రతి ద్రౌపదీవచనం చ. ఫలోద్దేశేన క్రియమాణానాం చోపా సనానాం క్రమముక్తిఫలకత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి-నిర్గుణేతి. బృహ దారణ్యకే హి 'మూర్తం చామూర్తం చ మర్త్యం చామృతం చే'త్యుప క్రమ్య 'తదేతన్మూర్తం యదన్యద్వాయోరన్తరిక్షాచ్చే, త్యాదినావా య్వన్తరిక్షవ్యతిరిక్తం మూర్తం వాయ్వన్తరిక్షం చామూర్త మిత్యాది భౌతిక ముపన్యస్య 'అథాధ్యాత్మమి'త్యాదినా ప్రాణవ్యతిరిక్తం మూర్తం ప్రాణశ్చామూర్తమిత్యాధ్యాత్మికమభిధాయ 'అథాత ఆదేశో నేతి నే తీ'తి నిషేధతి. తత్ర మూర్తాదిగుణవాక్యానాం నిషేధవాక్యాపేక్షిత నిషేధప్రతియోగిసమర్పకతయా ప్రకరణార్థనిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగః ఇత్యర్థః. నను కర్మకాణ్డవాక్యానాం యథా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాభా వాత్ స్వార్థపరత్వం తథాసృష్ట్యుపాసనావాక్యానామపి అస్తు స్వార్థమా త్రపరత్వం. కించ బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చత్వే కర్మవాక్యానాం యాగస్వర్గా దిసాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకానామసతి స్వర్గాదిలోకప్రపంచే కథం ప్రా మాణ్యమితి చేత్. న తావదప్రామాణ్యం. స్వర్గయాగాదీనాం వ్యావ హారికత్వాభ్యుపగమాత్. నాప్యనుపయోగః. అగ్నిహోత్రాదీనామపి

త్వేన వినియోగః ఇతి న కిఞ్చిదపి వాక్యమద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యతే, తదేవం స్వరూపతటస్థలక్షణలక్షితం తత్పదవాచ్యమీశ్వరచైతన్యం మాయాప్రతిబిమ్బరూపమితి కేచిత్, తేషా మయమాశయః. జీవపరమేశ్వరసాధారణచైతన్యమాత్రం బిమ్బం, తస్యైవ బిమ్బస్యావిద్యాత్మికాయాం మాయాయాం ప్రతిబిమ్బమీశ్వరచైతన్యం, అన్తఃకరణేషు ప్రతిబిమ్బం జీవచైతన్యం, 'కార్యోపాధిరయం జీవః కారణోపాధి రీశ్వర' ఇతి స్మృతేః, ఏతన్మతే జలాశయగతశరావ

ఫలానుషఙ్గరహితానా మారాదుపకారకత్వస్య 'సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతే రశ్వవది'త్యత్ర సూత్రకారేణాంగీకృతత్వేన చిత్తశుద్ధావుపయోగసమ్భవాత్. తదేతదాహ—న కిఞ్చిదపి వాక్య మద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యత ఇతి. నన్విదం లక్షణద్వయ మయుక్తం. లక్ష్యాభావాత్. తథాహి న తత్పదవాచ్యం లక్ష్యం. తద్ధి న చిద్రూపం. జీవస్యాపి తథాత్వాత్. నాప్యవిద్యావచ్ఛిన్నో జీవః మాయావచ్ఛిన్న ఈశ్వర ఇతి వాచ్యమ్. 'తరత్యవిద్యామి'త్యాదా మాయావిద్యయోస్సామానాధికరణ్యవ్యపదేశా న్న తయో ర్భేద ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాల్లక్ష్యానిరూపణాత్ లక్షణద్వయం న యుక్తమిత్యాశఙ్క్యాహ—తదేవమితి. అవిద్యాప్రతిబిమ్బరూప మీశ్వరచైతన్యం తత్పదవాచ్యం తదేవ స్వరూపలక్షణతటస్థలక్షణయో ర్లక్ష్య మిత్యర్థః. నన్వవిద్యాప్రతిబిమ్బో జీవః తత్కథ మీశ్వరస్యావిద్యాప్రతిబిమ్బత్వ మిత్యాశఙ్క్య ఏతన్మతేఽప్యన్తఃకరణప్రతిబిమ్బఏవ జీవ ఇత్యాహ- తేషామితి. అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నో జీవః తదనవచ్ఛిన్న ఈశ్వర ఇతి కేచిత్. తన్న. స్మృతివిరోధాదిత్యాహ—కార్యేతి. కార్యమన్తఃకరణం కారణ మవిద్యా. కించ జీవేశ్వరావన్తఃకరణావిద్యాప్రతిబిమ్బావితి యుక్తమ్. నత్వవచ్ఛిన్నానవచ్ఛిన్నౌ. తథాసతి జీవేశ్వరయోరత్యన్తభేదాపత్తేరిత్యాహ-ఏతన్మత ఇతి. అపిచేశ్వరస్యానవచ్ఛిన్నరూపత్వే బ్రహ్మాణ్డస్య సర్వజీవాన్తరాన్తరయానవచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణో ఽణ్డాద్బహిరేవావస్థానాపత్తౌ సర్వగతత్వసర్వోపాదానత్వ సర్వాన్తర్యామిత్వాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అవిద్యా

గతసూర్యప్రతిబిమ్బయోరివ జీవపరయో ర్భేదః, అవిద్యాత్మకోపాధే ర్వ్యాపకతయా తదుపాధికేశ్వరస్యాపి వ్యాపకత్వం, అన్తఃకరణస్య పరిచ్ఛిన్నతయా తదుపాధికజీవస్యాపి పరిచ్ఛిన్నత్వం, ఏతన్మతే అవిద్యా కృతదోషా జీవ ఇవ పరమేశ్వరేఽపి స్యుః ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాదిత్యస్వరసాత్. బిమ్బాత్మక మీశ్వర చైతన్య మిత్యపరే. తేషామయమాశయః, ఏకమేవ చైతన్యం, బిమ్బత్వాక్రాన్త మీశ్వరచైతన్యం, ప్రతిబిమ్బత్వాక్రాన్తం జీవచైతన్యం, బిమ్బప్రతిబిమ్బకల్పనోపాధిశ్చ ఏకజీవవాదే అవిద్యా అనేకజీవవాదే అన్తఃకరణాన్యేవ, అవిద్యాన్తఃకరణోపాధిప్రయుక్తో జీవపరభేదః, ఉపాధికృతదోషాశ్చ ప్రతిబిమ్బ ఏవ వర్తన్తే, న తు బిమ్బే పరమేశ్వరే, ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతి

ప్రతిబిమ్బత్వపక్షే తు సర్వ ముపపద్యత ఇత్యాశయేనాహ-అవిద్యేతి. జీవస్య తు న వ్యాపకత్వం తదుపాధే రవ్యాపకత్వాదిత్యాహ-అన్తఃకరణస్యేతి. ఏకజీవవాదే అవిద్యాప్రతిబిమ్బో జీవ ఇతి తత్ర జీవేశ్వర విభాగో న స్యాదితి ప్రతిబిమ్బత్వే దోషే సత్యేవ దోషాన్తరమాహ- ఏతన్మత ఇతి. నను సిద్ధాన్తే బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రభేదేన చైతన్యస్యైవ బిమ్బప్రతిబిమ్బాత్మకతయా కథమేకస్యైవ జీవేశ్వరభావ ఇత్యాశఙ్క్య తస్య బిమ్బత్వేనేశ్వరత్వం ప్రతిబిమ్బత్వేన జీవత్వం చావిరుద్ధ మిత్యాహ—ఏకమేవేతి. నను బిమ్బప్రతిబిమ్బభావో యది పారమార్థికః తదా నిష్కళఙ్కత్వ విరోధః. ఉపాధిశ్చ నిత్యసన్నిహితః పారమార్థికః స్యాదిత్యద్వితీయత్వవ్యాఘాతః. యది కల్పితః తత్కల్పనోపాధి ర్యద్యన్తఃకరణం తదా ఏకజీవవాదానవకాశః. యద్యవిద్యా తదా నానాజీవవాద విరోధః ఇత్యాశఙ్క్య మతభేదేన వ్యవస్థితోపాధిమాహ—బిమ్బేతి. మతభేదేన భేదమాహ—అవిద్యాన్తఃకరణేతి. పూర్వమతోక్తదోషో నాత్ర మతే ప్రసరతీత్యాహ—ఉపాధేరితి. అతఏవ దర్పణగతముఖ ప్రతిబిమ్బఏవ శ్యామావదాతత్వాదికమితి భావః. ననూపాధికృతో భేద ఇత్యయుక్తం స్వరూపత ఏవ భేదసమ్భవాదిత్యత ఆహ— ఏతన్మత

త్వాత్, 'ఏతన్మతే చ గగనసూర్యస్య జలాదౌ భాసమానప్రతిబిమ్బ సూర్యస్యేవ జీవపరయోర్భేదః, నను గ్రీవాస్థముఖస్య దర్పణప్రదేశ ఇవ బిమ్బచైతన్యస్య పరమేశ్వరస్య జీవప్రదేశే అభావాత్ తస్య సర్వాన్తర్యామిత్వం న స్యాదితి చేన్న, సాభ్రనక్షత్రస్యాకాశస్య జలాదౌ ప్రతిబిమ్బితత్వే బిమ్బభూతమహాకాశస్యాపి జలాదిప్రదేశసంబంధదర్శనేన పరిచ్ఛిన్నబిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశాసంబంధిత్వే ఽప్యపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మబిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశసంబంధావిరోధాత్, నచ రూపహీనస్య బ్రహ్మణో న ప్రతిబిమ్బసంభవః రూపవత ఏవ తథాత్వదర్శనాదితి వాచ్యం, నీరూపస్యాపి రూపస్య ప్రతిబిమ్బదర్శనాత్, నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్య ప్రతిబిమ్బాభావనియమః, ఆత్మనో ద్రవ్యత్వాభావస్యోక్తత్వాత్, 'ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవత్, యథాహ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుధైకోనుగచ్ఛన్నుపాధినా

ఇతి. ఈశ్వరస్య బిమ్బత్వే బాధకమాశఙ్కతే—నన్వితి. సర్వాన్తర్యామిత్వం న స్యాదిత్యుపలక్షణం సర్వోపాదానత్వం చ న స్యాదిత్యపి బోధ్యం. పరిచ్ఛిన్నస్యైవ బిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశావృత్తిత్వనియమః నాపరిచ్ఛిన్నస్యేత్యాహ—నేతి. నను మహాకాశో జలాదౌ న ప్రతిబిమ్బతే తత్రాన్యాకాశస్యైవ భానసమ్భవాదిత్యాశఙ్క్యాహ—సాభ్రేతి. న చాభ్రాదికమేవ తత్ర ప్రతిబిమ్బితేన మహాకాశ ఇతి వాచ్యం. ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్. కిం నీరూపే ప్రతిబిమ్బాభావనియమః? ఉత నీరూపద్రవ్యే? తత్రాద్యం నిరాకృత్యద్వితీయం, దూషయతి—నచేతి. ఆత్మా న ద్రవ్యం. తద్ధి న సమవాయికారణమ్. సమవాయానభ్యుపగమాత్. నాపి గుణాశ్రయః. బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వాదిత్యర్థః. నను బ్రహ్మణి కల్పితగుణాఙ్గీకారాన్న నిర్గుణశ్రుతివిరోధః. నచాకాశవత్ బ్రహ్మనీరూపద్రవ్యమపి ప్రతిబిమ్బతామితి వాచ్యం. తత్రాప్యభ్రనక్షత్రాదేరేవ రూపవతః ప్రతిబిమ్బితత్వ సమ్భవే నీరూపాకాశప్రతిబిమ్బస్యాసమ్ప్రతిపన్నత్వాదిత్యత ఆహ—ఏకధేతి. తత్పదార్థనిరూపణ

క్రియతే భిన్నరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవ మజోఽయమాత్మే, త్యాది వాక్యేన బ్రహ్మప్రతిబిమ్బాభావానుమానస్య బాధితత్వాచ్చ, తదేవం తత్పదార్థో నిరూపితః; ఇదానీం త్వంపదార్థో నిరూప్యతే. ఏకజీవవాదే

ముపసంహరతి—తదేవమితి. అవిద్యాప్రతిబిమ్బ ఇతి. ఏకైవావిద్యా. 'అజామేకామి'త్యాదిశ్రుతేః. న చ 'ఇన్ద్రో మాయాభి'రితి బహువచన విరోధః. తస్య తద్గతశక్తిభేదపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథా చా విద్యోపాధే రేకత్వా త్తత్ప్రతిబిమ్బలక్షణో జీవ ఏక ఇత్యర్థః.— జీవైకత్వం చ సమ్ప్రదాయాధ్వనా స్థితమిత్యేతావతైవ తత్పక్ష ఉప న్యస్తః. న త్వయం పక్షో యుక్తః. తథాహి.-ఏకజీవవాదే అవిద్యాయాః ఏకత్వేన ఏకస్య ముక్తత్వేన ఇదానీం ప్రపఞ్చానుపలమ్భాపత్తేః. పూర్వం ముక్త్యభావే వామదేవాదిముక్తిప్రతిపాదకబహువాక్యవిరోధాత్, వామదేవాదీనా ముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణా మప్యముక్తౌ అర్వా చీనానాం 'ఆషాఢవాతే చలతి ద్విపేన్ద్రే చక్రీవతో వారధిరేవ కాష్ఠే' తి న్యాయేన ముక్తి ర్దూరోత్సారితా స్యాత్. నచైవం వివరణాచా ర్యైర్జీవైక్యోక్తేస్తద్విరోధ ఇతి వాచ్యమ్. తదుక్తే ర్జీవపదప్రతిపాద్యః ఏక ఏవేతి శాస్త్రదృష్టజీవైక్యపరత్వాత్. అన్యథా తద్వచనస్య లోకసిద్ధ జీవభేదప్రతిషేధకత్వే 'అనన్తజీవనిర్భాసాస్పద మేకరసం బ్రహ్మే'త్యహం కారటీకాయాం పద్మపాదాచార్యైర్జీవభేదస్యాభిధానా త్తద్విరోధా పత్తేః. అత ఏవ వివరణాచార్యైః శారీరకన్యాయసఙ్గ్రహే గ్రన్థాన్తరే దేవతాధికరణే 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తద భవత్ తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామి'తి వాక్యోదాహరణేన యస్య జ్ఞానం తస్యైవ ముక్తి రిత్యుక్తం. అతఏవ చ 'యావదధికారమవస్థితి రాధికారికాణా'మిత్యత్ర వసిష్ఠాదీన్ బ్రహ్మజ్ఞానిన ఉదాహృత్య తేషాం పౌరోహిత్యాద్యధికారలక్షణప్రారబ్ధపర్యన్తమవస్థానం తత ఊర్ధ్వం ముక్తి రిత్యుక్తమ్. తదేతత్పారమర్షం 'సూత్రం. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వాసమ్పద్యన్త' ఇతి. తస్మాత్, శ్రుతిసూత్రస్మృతిన్యాయవిరో

అవిద్యాప్రతిబిమ్బో జీవః, అనేకజీవవాదే త్వంతఃకరణప్రతిబిమ్బః, స చ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయవాన్, తత్ర జాగ్రద్దశా నామ

ధా త్తదభావతః, జీవైకత్వప్రవాదోఽయం నాదర్తవ్యః పరీక్షకైః.- జీవైకత్వమతేన జీవస్య లక్షణముక్త్వా తదనేకత్వమతేన తల్లక్షణమాహ—అనేకజీవవాదేత్వితి. అన్తఃకరణప్రతిబిమ్బ ఏవ జీవః నత్వవిద్యావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. తదుపాధేరేకత్వేన జీవనానాత్వానుపపత్తేః.- నన్వవిద్యావచ్ఛిన్నోఽపి జీవః స చ నానైవ. మాయాభిరితి శ్రుత్యా తదుపాధేరనేకత్వావగమాత్. అజామిత్యేకవచనశ్రుతేరేకం వనమితివత్ సముదాయాభిప్రాయత్వాదితి చేన్న—కార్యోపాధిరయం జీవః ఇతి స్మృతివిరోధాత్. కించ 'స్వమపీతో భవతీ' త్యాదిశ్రుతౌ సుప్తౌ బ్రహ్మణ్యుపాధికో లయః శ్రూయతే. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వే తద్వచనం న స్యాత్; అవిద్యాయాస్తదా వినాశాభావాత్. అపి చైవం జీవస్యోత్క్రాన్తిగత్యాగతయో నోపపద్యేరన్. అవిద్యాయా వ్యాపకత్వేన తదవచ్ఛిన్నస్య గత్యాద్యనుపపత్తేః—ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాత్తత్కృతా దోషాః ప్రతిబిమ్బ ఏవ వర్తన్తే ఇత్యుక్తం. కే తే దోషా ఇత్యాకాంక్షాయామాహ—స చేతి. అవస్థాత్రయవానిత్యుపలక్షణం 'తురీయనామకావస్థాన్తరమాదాయావస్థాచతుష్టయవానితి ద్రష్టవ్యం. నచ 'ఏక ఏవాత్మా మన్తవ్యో జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు' త్యమృతబిందూపనిషద్వచనవిరోధః. తస్యావస్థాన్తరోపలక్షణార్థత్వాత్. 'జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిప్రపంచం యత్ప్రకాశతే'ఇతి కైవల్యోపనిషదాదిపదేన తస్యాభిధానాత్. సుబాలోపనిషది'యోఽయం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ ప్రాణం వహతీత్యుపక్రమ్య జాగరితం స్వప్నం సుషుప్తం తురీయం చే'తి తురీయపదేనావస్థాంతరాభిధానాత్. 'జాగ్రత్స్వప్నః సుషుప్తిస్తురీయమితి చతుర్విధావస్థా' ఇతి శారీరకోపనిషది స్పష్టమేవావస్థాచాతుర్విధ్యస్యోక్తత్వాచ్చ. న చ లక్షణతః సుషుప్త్యాదావేవాంతర్భావ ఇతి వాచ్యం. శ్రుతిసిద్ధవిలక్షణావస్థాంతరాను

ఇంద్రియజన్యజ్ఞానావస్థా, అవస్థాంతరే ఇంద్రియాభావా న్నాతివ్యా
ప్తిః, ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానం చ అంతఃకరణవృత్తిః. స్వరూపజ్ఞానస్యానాది
త్వాత్, సాచాన్తఃకరణవృత్తిరావరణాభిభవార్థేత్యేకం మతం.తథా

రోధేన తద్వ్యావృత్త సుషుప్త్యాదిలక్షణస్య సుషుప్త్యాదివ్యావృత్తావ
వస్థాంతర లక్షణస్య చ అవశ్యం కల్పనీయత్వాత్ ప్రమాణసిద్ధస్య లక్ష
ణేననివర్తనాయోగాత్.నచైవంమూర్ఛామరణాభ్యాం షడ్విధాస్స్వ
రవస్థా ఇతి వాచ్యం. తయో రవస్థాంతరత్వే ప్రమాణాభావాదితి
దిక్—తత్ర జాగ్రదవస్థాం నిరూపయతి—తత్రేతి. ఇన్ద్రియజన్యేతి. ఇన్ద్రి
యజన్యజ్ఞానోపలక్షితకాలో జాగ్రదిత్యర్థః. తేన జాగ్రతి సుఖాద్యను
భవకాలే ఔదాసీన్యకాలే చ తద్విశిష్టత్వాభావా న్నా సంభవః. ఇన్ద్రి
యపదవ్యావర్త్యమాహ—అవస్థాంతర ఇతి. నచైవమపి స్వప్నేఽతి
వ్యాప్తిః. తత్రేంద్రియసత్త్వేఽపి తద్వ్యాపారోపరమాదితి భావః. నను
సుషుప్తావింద్రియ సద్భావ పక్షే తత్రాతివ్యాప్తి రిత్యాశంక్య, కిమవి
ద్యావృత్తిమాదాయ తత్రాతివ్యాప్తిః? ఉత స్వరూపజ్ఞాన మాదాయ?
నాద్యః. జాగ్రతి జాయమానభావ్యాగోచరాంతఃకరణవృత్తే రేవేంద్రి
యజన్యత్వేన సర్వోపరమలక్షణసుషుప్తికాలవృత్త్యవిద్యావృత్తే స్తజ్జ
న్యత్వాభావాదిత్యాహ—ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానం చేతి. ద్వితీయం దూష
యతి—స్వరూపజ్ఞానస్యేతి. నను నిష్ప్రయోజనేయమన్తఃకరణవృత్తి
రతో నాపేక్ష్యాస్యాదిత్యతఆహ—సా చేతి నను చైతన్యప్రకాశసంబ
న్ధేనైవ ఘటాదిస్ఫురణోపపత్తే ర్నావరణభంగార్థా వృత్తి రిత్యాశంక్య,
కిం శుద్ధచైతన్యం విషయావభాసకం? ఉతేశ్వరచైతన్యం? జీవచైతన్యం
వా?నాద్యః. శాస్త్రార్థబ్రహ్మణో నిర్వికారత్వేన విషయానవభాసకత్వాత్.
నద్వితీయః. కల్పితబింబభావస్య చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వే తేన
జీవస్య వ్యావహారికభేదేన మయావగత మితి సంబంధానవభాస ప్రసం
గాత్. సర్వదా సర్వవిషయావభాసాపాతాచ్చ. న తృతీయః. అంతః
కరణావచ్ఛిన్నో జీవ ఇతి పక్షే తస్య ఘటాదిసంబంధాభావేనానవభాస

హి, అవిద్యోపహితచైతన్యస్య జీవత్వపక్షే ఘటాద్యధిష్ఠానచైతన్యస్య జీవరూపతయా జీవస్య సర్వదా ఘటాదిభానప్రసక్తౌ ఘటాద్యవచ్ఛిన్న చైతన్యావరకమజ్ఞానం మూలావిద్యాపరతంత్రం అవస్థాపదవాచ్య మభ్యుపగంతవ్యం, ఏవంసతి సర్వదా ఘటాదే ర్భానప్రసంగః, అనావృ తచైతన్యసంబన్ధస్యైవ భానప్రయోజకత్వాత్, తస్య చావరణస్య సదా తనత్వే కదాచిదపి ఘటాదిభానం న స్యాదితి తద్భంగే వక్తవ్యే తద్భంగ

కత్వాత్. అవిద్యాప్రతిబింబః సర్వగతో జీవ ఇతి పక్షే తస్యావభాస కత్వ మితి చేత్తత్రాహ—తథాహీతి. జీవరూపతయేతి. తదుపాధ్యోర్ఘ టావిద్యయో రేకదేశస్థత్వాదితి భావః. నను ఘటాద్యావరకస్య మూలాజ్ఞానాదత్యన్తభేదే నానాజ్ఞానాపత్తౌ ఏకాజ్ఞానశ్రుతివిరోధః ఇత్యాశంక్య, తత్తద్విషయావరణస్య మూలాజ్ఞానగతశక్తిభేదతయా తత్పారతంత్ర్యాన్నాత్యన్తభేద ఇత్యాహ—మూలావిద్యేతి. అతఏ వోక్తం వివరణాచార్యైః.'మూలాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతాద్యుపాదా నానీ'తి. నన్వస్తు ఘటాదిచైతన్యావరకమజ్ఞానం తతః కిమిత్యతఆహ— ఏవం సతీతి. తథాపి కథం న భానం లాఘవేన చైతన్యస్యైవ విషయా వభాసకత్వా దిత్యాశఙ్క్య, రూపప్రత్యక్షజ్ఞానసమయే ఘటే తద్గత పరిమాణాదిగ్రహాపత్త్యా తత్తద్విషయావరణభంగవిశిష్టచైతన్యస్యైవ వాచ్యతయా గౌరవస్యాపి ప్రామాణికత్వాదిత్యాహ—అనావృతేతి. నను ఘటాదివిషయావరణం బ్రహ్మావరణవత్ సంసారదశాయా మని వర్త్యమావరణత్వాదిత్యాశంక్య తద్వదేవేదానీం అభానప్రసంగ ఇత్యాహ—తస్య చేతి. నన్వావరణభఙ్గస్యాపి చైతన్యైనైవోపపత్తేః న తదర్థావృత్తిరిత్యాశంక్య కిం చైతన్యమాత్రం తన్నివర్తకం ? విశిష్ట చైతన్యం వా? నాద్యఇత్యాహ—తద్భంగజనకమితి. తద్భాసకస్యేతి యద్యపి తృణాది ప్రకాశకస్యాప్యగ్నేః తన్నాశకత్వదర్శనాన్న భాసకత్వ నివర్తకత్వయో ర్విరోధః. తథాపి ఘటస్ఫురణాత్పూర్వం తత్సత్త్వేఽపి తదావరణభానస్యైవ దర్శనేనాన్వయ వ్యభిచారాన్న నివర్తకత్వ

జనకం న చైతన్యమాత్రం, తద్భాసకస్యతదనివర్తకత్వాత్, నాపి వృత్త్యుపహితచైతన్యం, పరోక్షస్థలేఽపి తన్నివృత్త్యాపత్తే రితి పరోక్షవ్యావృత్తవృత్తివిశేషస్య తదుపహితచైతన్యస్య వాఽఽవరణభఙ్గజనకత్వమిత్యావరణాభిభవార్థా వృత్తి రిత్యుచ్యతే. సమ్బన్ధార్థా వృత్తిరిత్యపరం మతం, తత్రాప్యవిద్యోపాధికో పరిచ్ఛిన్నో జీవః, స చ ఘటాదిప్రదేశే విద్యమానోఽపి ఘటాద్యాకారాపరోక్షవృత్తివిరహదశాయాం న ఘటాదికమవభాసయతి, ఘటాదినా సమం సమ్బన్ధాభావాత్, తత్తదాకారవృత్తిదశాయాంతు భాసయతి, తదా సమ్బన్ధసత్త్వాత్, నన్వవిద్యోపాధికస్యాపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య స్వతఏవ సమస్తవస్తుసమ్బద్ధస్య వృత్తివి

మిత్యత్ర తాత్పర్యం. ద్వితీయం దూషయతి-నాపీతి. వృత్తివిశేషస్యేతి. యా వృత్తి ర్యద్విషయా ప్రత్యక్షం సా తదావరణభంజికేత్యర్థః. నను వృత్తి ర్ననివర్తికా యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తక మితి ముఖ్యజ్ఞానస్యైవ నివర్తకత్వాభ్యుపగమాదిత్యతఆహ—తదుపహితేతి. అస్మిన్ పక్షే తు వృత్తే రవచ్ఛేదకతయా తన్నివృత్తిప్రయోజనకత్వ మితి బోధ్యం. ఉపసంహరతి—ఇత్యావరణాభిభవార్థేతి. ఆవరణాభిభవో నామ చిత్రగ ప్రతిబింబఇత్యేకే. ఆవరణశక్తినాశ ఇత్యన్యే. తత్ప్రతిబింబ ఇత్యపరే ఖద్యోతాదిప్రకాశే మహాంధకారస్యేవ అజ్ఞానస్యైకదేశేన నాశ ఇతి సంప్రదాయవిదః. తదుక్తం తత్వదీపనే 'ప్రతికర్మవ్యవస్థాయామావరణాభిభవశబ్దేనావచ్ఛిన్నాత్మాజ్ఞాననివృత్తి'రితి. జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే వృత్తే స్సంబంధార్థత్వస్య సునిరూపత్వాదపరిచ్ఛిన్నత్వపక్షేతావ త్తదుపపాదయతి—తత్రేతి. నన్వపరిచ్ఛిన్నత్వ పక్షే జీవస్యావిద్యోపాధివత్సకలవిషయసంయోగితయా కథం తత్సంబంధార్థా వృత్తి రిత్యాశఙ్క్య సంబన్ధసత్త్వేఽపి ఘటాదిభానప్రయోజకసంబంధాభావా త్తదర్థా వృత్తి రిత్యాశయేనాహ—సచేతి ఆశయ మవిద్వానాశంకతే—నన్వితి. వృత్తివిరహదశాయాం సంబంధాభావా దిత్యేతత్ సంబంధసామాన్య నిషేధపరం? పారమార్థికతన్నిషేధ పరం వా? తత్రాద్యం

రహదశాయాం సమ్బన్ధాభావాభిధానమసఙ్గతమ్, అసఙ్గత్వదృష్ట్యా సమ్బన్ధాభావాభిధానే చ వృత్త్యనన్తరమపి సమ్బన్ధో న స్యాదితి చేదుచ్యతే, నహి వృత్తివిరహదశాయాం జీవస్య ఘటాదినా సహ సమ్బన్ధసామాన్యం నిషేధామహే, కిం తర్హి, ఘటాదిభానప్రయోజకం సమ్బన్ధవిశేషం, స చ సమ్బన్ధవిశేషః విషయస్య జీవచైతన్యస్య చ వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకాభావలక్షణః కాదాచిత్కః తత్తదాకారవృత్తినిబన్ధనః, తథాహి, తైజసమన్తఃకరణం స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాత్ స్వత ఏవ జీవచైతన్యాభివ్యఞ్జనసమర్థం, ఘటాదికం తు న తథా, అస్వచ్ఛద్రవ్యత్వాత్, స్వాకారవృత్తిసంయోగదశాయాం తు వృత్త్యభిభూతజాడ్యధర్మకతయా వృత్త్యుత్పాదితచైతన్యాభివ్యంజనయోగ్యతాశ్రయతయా చ వృత్త్యుదయానన్తరం చైతన్యమభివ్యనక్తి, తదుక్తం వివరణే, 'అన్తఃకరణం

నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—అసఙ్గత్వ దృష్ట్యేతి. 'అసంగో న హి సజ్జ్యత' ఇత్యాది శ్రుత్యా పారమార్థిక ప్రపంచసంబన్ధనిషేధావగమాదిత్యర్థః—సంబన్ధో న స్యాదితి. పారమార్థిక ఇతి శేషః. స్వాశయముద్ఘాటయతి—నహీతి. నను ఘటాది స్ఫురణప్రయోజకో న సంయోగః అతిప్రసంగాత్. నాపి సమవాయః. అనభ్యుపగమాత్, అభ్యుపగమే వా తస్య నిత్యత్వాదిత్యత ఆహ—స చేతి. వ్యంగ్యేతి. జీవస్య ఘటాదిభాసకత్వే తదాకారవృత్త్యుపహితత్వం తద్భాస్యత్వే ఘటాదేస్తదాకారవృత్తివిషయత్వం ప్రయోజకమిత్యర్థః నను చైతన్యవద్వృత్తిరపి యది ప్రకాశస్వభావా తర్హి సైవాస్తు ఘటప్రకాశికా కిం చైతన్యేన. జడాత్మికా చేత్ తర్హి వస్త్రాదినేవ తయా ఘటాదేరావరణాపత్తేరిత్యాశఙ్క్య, సవితృకిరణస్య దర్పణసంబన్ధేనేవాత్యచ్ఛాన్తఃకరణసంబంధాచ్చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వముపపద్యత ఇత్యాహ-తథాహీతి. తర్హి ఘటాదేరస్వచ్ఛతయాఽనవభాసకత్వే విషయస్యాపరోక్షస్థలేఽభివ్యంజకత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యేతేత్యత ఆహ—స్వాకారవృత్తీతి. చైతన్యమభివ్యనక్తీత్యత్ర ఘటాదికమిత్యనుషంగః. నను యస్యస్వ

స్వస్మిన్నివ స్వసంసర్గిణ్యపి ఘటాదా చైతన్యాభివ్యక్తియోగ్యతామా
పాదయతీ'తి, దృష్టం చాస్వచ్ఛస్యాపిస్వచ్ఛద్రవ్యసమ్బన్ధదశాయాం
ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వం, యథా కుడ్యాదే ర్జలాదిసంయోగదశాయాం
ముఖాదిప్రతిబిమ్బగ్రాహితా, ఘటాదే రభివ్యంజకత్వం చ తత్ప్రతిబి
మ్బగ్రాహిత్వం, చైతన్యస్యాభివ్యఙ్గ్యత్వం చ తత్ర ప్రతిబిమ్బితత్వమ్,
ఏవంవిధాభివ్యంజకత్వసిద్ధ్యర్థమేవ వృత్తేరపరోక్షస్థలే బహి ర్నిర్గమ
నాంగీకారః, పరోక్షస్థలే తు వహ్న్యాదే ర్వృత్తిసంయోగాభావేన చైత
న్యానభివ్యంజకతయా నాపరోక్షత్వం, ఏతన్మతే చ విషయాణాం అప
రోక్షత్వం చైతన్యాభివ్యంజకత్వ మితి ద్రష్టవ్యం, ఏవం జీవస్యాపరిచ్ఛిన్న
త్వేఽపి వృత్తే స్సమ్బన్ధార్థత్వం నిరూపితం, ఇదానీం పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే

చ్ఛితా తస్యైవాన్తఃకరణస్య వ్యంజకతా న తు తత్సంయోగినోఽపి
విషయస్యేత్యతఆహ—దృష్టంచేతి. నను ఘటాదే ర్న చైతన్యాభివ్యంజక
త్వం. ఇన్ద్రియాదేరేవ సాక్షాత్కారణత్వేన వ్యంజకత్వాత్. న చాలో
కవత్ ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యగోచరాజ్ఞానలక్షణతమోనివర్తకతయా విష
యస్య వ్యంజకత్వ మితి వాచ్యం. వృత్తేరేవావరణనివర్తకత్వోక్తత్వా
దిత్యాశంక్యాహ—ఘటాదేరితి. నను వృత్తి విషయస్యఘటాదేః కథం
వృత్తిసంయోగాదివశాదభివ్యంజకత్వం ? లాఘవేన వృత్తి సంబంధ
స్యైవ తత్ప్రయోజకత్వోపపత్తేరిత్యత ఆహ—ఏవంవిధేతి. అన్యథా
సంబంధమాత్రస్య చైతన్యాభివ్యంజకత్వ ప్రయోజకత్వే వృత్తే రపరో
క్షస్థలే బహి ర్నిర్గమనవైయర్థ్యాపత్తేరితి భావః. కించ తత్సంబంధమాత్ర
స్య ప్రయోజకత్వే పరోక్షస్థలే వహ్న్యాదేరపి వృత్తివిషయతయా తత్స
మ్బంధిత్వేనా పరోక్షత్వాపత్తిః. వృత్తిసంయోగస్య ప్రయోజకత్వే తు
నాయం దోష ఇత్యాహ—పరోక్షేతి. నను సంబన్ధస్య ప్రయోజకత్వే
వహ్న్యాదే రపి వ్యంజకత్వేఽపి నాపరోక్షత్వం. సంవిదభిన్నత్వస్య విష
యప్రత్యక్షలక్షణత్వేనోక్తస్య తత్రాభావాదిత్యతఆహ—ఏతన్మతే ఇతి.
జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వేఽపి ఘటాద్యధిష్ఠాన చైతన్యాభిన్నత్వేన స్వతఏవ

సమ్బన్ధార్థత్వం నిరూప్యతే.తథాహి, అన్తఃకరణోపాధికో జీవః,తస్య చ న ఘటాద్యుపాదానతా, ఘటాదిదేశాసమ్బన్ధాత్, కింతు బ్రహ్మైవ ఘటాద్యుపాదానం, తస్య మాయోపహితస్య సకలఘటాద్యన్వయిత్వాత్ అతఏవ బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞతా, తథాచ జీవస్య ఘటాద్యధిష్ఠానబ్రహ్మచైతన్యాభేదమన్తరేణ ఘటాద్యవభాసాసమ్భవే ప్రాప్తే తదవభాసాయ ఘటాద్యధిష్ఠానబ్రహ్మచైతన్యాభేదసిద్ధ్యర్థం ఘటాద్యాకారా వృత్తిరిష్యతే, నను వృత్త్యాపి కథం ప్రమాతృచైతన్యవిషయచైతన్యయోరభేద స్సమ్పాద్యతే ఘటాన్తఃకరణరూపోపాధిభేదేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యయో రభేదాసమ్భవాదితి చేన్న, వృత్తే ర్విషయదేశనిర్గమనాంగీకారేణ వృత్త్యన్తఃకరణవిషయాణామేకదేశస్థత్వేన ఉపధేయభేదాభావస్యోక్తత్వాత్, ఏవ మపరోక్షస్థలే వృత్తే ర్మతభేదేన వినియోగఉపపాదితః, ఇన్ద్రియాజన్యవిషయగోచరాపరోక్షాన్తఃకరణవృత్త్యవస్థాస్వప్నావస్థా, జాగ్రదవస్థావ్యావృత్త్యర్థ మిన్ద్రియాజన్యేతి, అవిద్యావృత్తిమత్యాం సుషుప్తావతివ్యాప్తివారణాయాంతఃకరణేతి, సుషుప్తిర్నామ

తత్సంబంధితయా కథం వృత్తేః సంబంధార్థత్వ మిత్యాశఙ్క్య కిం జీవస్య స్వతఏవ ఘటాద్యధిష్ఠానత్వాన్న వృత్తిసంబంధాపేక్షా? తదుపాదానచైతన్యాభేదాద్వా? తత్రాద్యం దూషయతి—తస్యచేతి. తర్హి చైతన్యమాత్రం నోపాదానం స్యాత్ నిష్కలంకత్వ శ్రుతివిరోధేన శుద్ధచైతన్యస్యాప్యనుపాదానత్వాదితి శంకతే—కింత్వితి. కల్పితబింబభావమీశ్వరపదవాచ్యం బ్రహ్మైవ జగదుపాదానమిత్యాహ—బ్రహ్మైవేతి. ద్వితీయే తు కల్పితభేదస్య జీవస్య తదుపాదానచైతన్యాభేదో న వృత్తిం వినా సంభవతీతి వృత్తిసంబన్ధాపేక్షా దుర్వారేత్యాహ—తథాచేతి. వృత్తిప్రయోజన ముపసంహరతి—ఏవమితి. ఏవ మిన్ద్రియజన్యాన్తఃకరణవృత్త్యవస్థాం జాగ్రదితి జాగ్రదవస్థాం నిరూప్య స్వప్నావస్థాం నిరూపయతి—ఇన్ద్రియాజన్యేతి. యథా చ స్వాప్నజ్ఞానమిన్ద్రియాజన్యం తథోపపాదితమధస్తాత్. స్వాప్నధవిద్యోపాదానా వృత్తిరవిద్యావృత్తిః.

అవిద్యాగోచరావిద్యావృత్త్యవస్థా, జాగ్రత్స్వప్నయో రవిద్యాకారవృత్తేరంతఃకరణవృత్తిత్వాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః, అత్ర కేచిన్మరణమూర్ఛయోరవస్థాన్తరత్వ మాహుః, అపరేతు సుషుప్తావేవ తయో రంతర్భావ మాహుః, తత్ర తయో రవస్థాత్రయాంతర్భావబహిర్భావయో స్తత్త్వం పదార్థనిరూపణే ఉపయోగాభావా న్నాత్ర ప్రయత్యతే, తస్య చ మాయోపాధ్యపేక్షయా ఏకత్వం అంతఃకరణోపాధ్యపేక్షయా చ నానాత్వం వ్యవహ్రియతే, ఏతేన జీవస్యాణుత్వం ప్రత్యుక్తం, 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేనచైవహ్యారాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇత్యాదౌ జీవస్య బుద్ధిశబ్దవాచ్యాంతఃకరణపరిమాణోపాధికపరిమాణశ్రవణాత్, సచ జీవః స్వయం ప్రకాశః, స్వప్నావస్థా మధికృత్య 'అత్రాయం పురు

సా చ నిత్యసుఖగోచరా అవిద్యాగోచరా చ. అతఏవ సుప్త్వోత్థితానుభవః సుఖ మహామస్వాప్సం న కించిదవేదిషమితి. తదవస్థా సుషుప్తిరితి వివక్షితం. తేన ఘటమహం నజానామీత్యవిద్యాగోచరాం పరంపరయా తదుపాదానాన్తఃకరణవృత్తి మాదాయ జాగ్రత్స్వప్నయో ర్నాతివ్యాప్తిః ఇత్యాహ—జాగ్రదితి. రామానుజాదిమతం దూషయతి—ఏతేనేతి.—చైతన్యాత్మకస్య జీవస్య కిం పారమార్థికమణుత్వం? ఔపాధికం వా? నాద్యః. అద్వితీయత్వాది శ్రుతివిరోధేన తదయోగాత్. నద్వితీయః. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వ పక్షే తద్వదేవ వ్యాపకత్వాత్. అన్తఃకరణోపాధిత్వపక్షే చ మధ్యమపరిమాణత్వాత్. ఉపాధిపరిమాణ సమానపరిమాణస్య ఘటావచ్ఛిన్నాకాశాదౌ దర్శనాత్. 'బుద్ధేర్గుణేన ఆరాగ్రమాత్ర' ఇత్యౌపాధికపరిచ్ఛేదశ్రవణాచ్చ. క్వచిదణుత్వశ్రవణస్య దుర్జ్ఞేయత్వాభిప్రాయత్వాత్. అన్యథా 'అణోరణీయాని'తి శ్రవణా దాత్మా అణో రప్యణుః స్యాత్. అణుత్వే చ ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. శరీరవ్యాపిసుఖాద్యనుభవానాపత్తేశ్చ. న చాత్మత్వమణువృత్తి-ద్రవ్యత్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాతిత్వాత్పృథివీత్వవత్. మనోఽణుత్వపక్షే మనస్త్వే వ్యభిచారాత్. అనాత్మవృత్తిత్వస్యోపాధిత్వాత్.

షః స్వయంజ్యోతి' రితి శ్రుతేః, అనుభవరూపశ్చ, 'ప్రజ్ఞానఘనఏవే'తి శ్రుతేః, అనుభవామీతి వ్యవహారస్తు వృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్య మాదాయోపపద్యతే, ఏవం త్వం పదార్థో నిరూపితః. అధునా తత్త్వం పదార్థ

ఆత్మత్వం నాణునిష్ఠ మాత్మమాత్రవృత్తిత్వా దీశ్వరత్వవదితి ప్రయోగాచ్చ. తస్మా న్నాణు ర్జీవ ఇతి—ఏవం జీవస్య జాగ్రదవస్థాదికం కల్పితం ధర్మం నిరూప్య సమ్ప్రతి తస్య పారమార్థికం రూపం నిరూపయతి—సచేతి. తత్ర బృహదారణ్యోపనిషద్వచనం ప్రమాణయతి—స్వప్నావస్థామితి. నచాయమాత్మశబ్దః పరమాత్మపరః. సమనన్తరవాక్యవిరోధాత్. తథాహి. 'ఆత్మైవాస్య జ్యోతి రిత్యుక్త్వా 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతి స్స్వయం పురుషో జాయమానః శరీరమభిసమ్పద్యమానః పాప్మభి స్సంసృజ్యతే సఉత్క్రామతి మ్రియమాణ, ఇతి చోక్త్వా ఉత్తరత్ర 'స్వయం విహృత్య స్వయం నిర్మాయ స్వేన భాసా ప్రస్వపిత్యత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతి రిత్యాదినా స్వప్రకాశస్యైవ స్వప్నావస్థా ముపదర్శయన్తో వేదాన్తాః జీవాత్మానమేవ స్పష్టముపస్థాపయన్తి. తథాచాస్య జ్యోతిరాత్మా స్వరూపమిత్యర్థః 'రాహో శ్శిర ఇతి వత్ షష్ఠ్యుపపత్తేః. తదేతదభిప్రేత్యాహ-స్వప్నావస్థా మధికృత్యేతి. కించ జీవః స్వప్రకాశ శ్చిద్రూపత్వా చ్చిద్వత్. స్వప్రకాశత్వం చ సజాతీయప్రకాశాప్రకాశ్యత్వం. న చ చిద్రూపత్వ మసిద్ధం. తస్య శ్రవణాదిత్యాహ—అనుభవరూప ఇతి. 'యోఽయం విజ్ఞానఘన, ఇత్యాది శ్రుతి రాదిపదగ్రాహ్యా. కించ ఘటజ్ఞానయోః సమ్బన్ధ ఆత్మనిష్ఠః జ్ఞాననిష్ఠత్వా త్సత్తావత్. అపిచాత్మా జ్ఞానరూపః ఆత్మాన్యవిషయాన్యత్వాత్ జ్ఞానవత్. నచాప్రయోజకతా. ఆత్మా యది యావత్స్వస్థితిసమానకాలీనజ్ఞానావిషయత్వే సతి జ్ఞానరూపో నస్యాత్ స్వనిష్ఠప్రకారకస్వవిశేష్యకసంశయాదివిషయః స్యాత్ ఘటాదివదితి బాధకతర్కసత్త్వాత్. తతశ్చ జీవః స్వప్రకాశః. విషయప్రతియోగినిరూపణానన్తరం విషయనిరూపణం ప్రతిజానీతే—అధునేతి.

యోరైక్యం మహావాక్యప్రతిపాద్యమభిధీయతే. నను నాహమీశ్వరః ఇత్యాదిప్రత్యక్షేణ కించిజ్జ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాదివిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వాది లింగేన 'ద్వాసుపర్ణే' త్యాది శ్రుత్యా 'ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షర శ్చాక్షరఏవ చ, క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే' ఇత్యాదిస్మృత్యా చ జీవపదయో ర్భేదస్యావగతత్వేన తత్త్వమస్యాది వాక్యం 'ఆదిత్యో యూపః * యజమానః ప్రస్తర' ఇతి వాక్యవదుపచరి తార్థమేవేతి చేన్న, భేదప్రత్యక్షస్య సమ్భావితకరణదోషస్య అసమ్భావితదోషవేదజన్యజ్ఞానేన బాధ్యమానత్వాత్, అన్యథా చంద్రగతాధిక పరిమాణగ్రాహిజ్యోతిశ్శాస్త్రస్య, చంద్రప్రాదేశికత్వగ్రాహిప్రత్యక్షేణ బాధాపత్తేః, పాకరక్తఘటే రక్తోఽయం నశ్యామ ఇతివత్ సవిశేషణేహీతి

మహావాక్యేతి. 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే'తి వాక్యం అవాన్తర వాక్యం. 'తత్త్వమసి * అహం బ్రహ్మాస్మి * అయమాత్మా బ్రహ్మే' త్యాది వాక్యం మహావాక్యం. తేన శక్త్యా లక్షణయా వా తదైక్యం ప్రతిపాద్య మిత్యర్థః. అనేన చాస్య విషయత్వముక్తం. అన్యప్రతిపాద్యత్వే సతి తత్ప్రతిపాద్యస్య తద్విషయత్వాత్. ద్వాదశలక్షణీ ధర్మమీమాంసా సపరికరధర్మనిరూపణపరా. న సిద్ధార్థబ్రహ్మపరా. విధివాక్యానామేవ తత్ర విచారితత్వాత్. వేదాన్తాశ్చ న విధిపరాః. తాత్పర్యవిషయ బ్రహ్మాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్. తథాచ న సత్యన్తాసిద్ధిరితి. తత్త్వమస్యాదివాక్యం న జీవేశ్వరయోరభేదే ప్రమాణం. భేదగ్రాహిబహుప్రమాణవిరోధాదితి శఙ్కతే —నన్వితి. కించిజ్జ్ఞత్వేతి. జీవేశ్వరౌ పరస్పరభిన్నౌ కించిజ్జ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వలక్షణవిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వాత్ దహనతుహినవదిత్యర్థః. తర్హి తత్త్వమస్యాదివాక్యం న ప్రమాణం స్యాదిత్య ఆహ—తత్త్వమస్యాదీతి. నను ప్రత్యక్షస్య జ్యేష్ఠతయా ప్రబలత్వేన బాధకత్వమిత్యతఆహ—అన్యథేతి. తర్హి భేదప్రత్యక్షస్య అప్రామాణ్యకల్పనమేవాభేదప్రామాణ్యే బాధకమిత్యతఆహ—పాకేతి. అనుమానం చ న భేదే

న్యాయేన జీవపరభేదగ్రాహిప్రత్యక్షస్య విశేషణీభూతధర్మభేదవిషయత్వాచ్చ, అతఏవచ నానుమానమపి ప్రమాణం, ఆగమబాధాత్, మేరుపాషాణమయత్వానుమానవత్, నాప్యాగమాంతరవిరోధః, తత్పరాతత్పరవాక్యయో స్తత్పరవాక్యస్య బలవత్త్వేన లోకసిద్ధభేదానువాదిద్వాసుపర్ణేత్యాదివాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమోపసంహారాద్యవగతాద్వైతతాత్పర్యవిశిష్టస్య తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య ప్రబలత్వాత్, న చ జీవపరైక్యేవిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వానుపపత్తిః, శీతస్యైవ జలస్య ఔపాధికౌష్ణ్యాశ్రయత్వవత్ స్వభావతో నిర్గుణస్యైవ జీవస్యాంతఃకరణాద్యుపాధికకర్తృత్వాద్యాశ్రయత్వప్రతిభాసోపపత్తేః, యది చ జలాదౌ ఔష్ణ్యమారోపితం తదా ప్రకృతేఽపి తుల్యం, న చ సిద్ధాంతే కర్తృత్వస్య క్వచిదప్యభావాత్ ఆరోప్యప్రమాహితసంస్కారాభావే కథమారోప ఇతి వాచ్యం, లాఘవేనారోప్యవిషయకసంస్కారత్వేనైవ తస్య హేతుత్వాత్, న చ ప్రాథమికారోపే కా గతిః? కర్తృ

ప్రమాణం. నరశిరశ్శౌచానుమానవ దాగమబాధా దిత్యాహ—అతఏవేతి. భేదగ్రాహిశ్రుతిస్మృతివిరోధం నిరస్యతి—నాప్యాగమాన్తరేతి. నను 'ద్వాసుపర్ణే' త్యాదివాక్యం ప్రతీయమానభేదపరమేవాస్తు బాధకాభావాత్ ఇత్యాశఙ్క్య శాస్త్రస్యాజ్ఞాతార్థపరత్వాత్ భేదస్య చ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావగతత్వాత్ న తత్పరత్వమిత్యాహ — లోకసిద్ధేతి. నను తత్త్వమస్యాదివాక్యమపి నాభేదపరం, ప్రస్తరాదివాక్యవత్తస్యోపచరితార్థత్వేనోక్తత్వా దిత్యాశఙ్క్య, కిం బాధకసత్త్వాదభేదపరత్వాభావః? తాత్పర్యస్య గ్రాహకాభావాద్వా? నాద్యః. ప్రస్తరస్య యజమానత్వే బాధకవత్ అభేదే బాధకాభావాత్. నచ ప్రస్తరాదివాక్యవత్ స్తుతిపరత్వం తాత్పర్యబాధకం 'ప్రస్తరం ప్రహరతీ'తి విధిశేషతయావగతత్వేన ప్రస్తరస్య స్తుతివిషయత్వేఽపి జీవేశ్వరయోర్విధ్యన్వయాదర్శనేన స్తుతివిషయత్వాయోగాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—ఉపక్రమేతి. అర్థాపత్తి మాశఙ్క్య నిరాకరోతి—నచేతి. సమ్ప్రి

త్వాద్యధ్యాసప్రవాహస్యానాదిత్వాత్, తత్త్వంపదవాచ్యయో ర్విశిష్టయో రైక్యాయోగేఽపి లక్ష్యస్వరూపయో రైక్య ముపపాదితమేవ, అతఏవ తత్ప్రతిపాదకవాక్యానామఖండార్థత్వం, సోఽయ మిత్యాది వాక్యవత్. నచ కార్యపరాణామేవ ప్రామాణ్యం, చైత్ర పుత్ర స్తే

దాయమతేనాహ—లక్ష్యస్వరూపేతి. నన్వస్తు వాక్యస్య లక్ష్యస్వరూపమాత్రపరత్వం తతఃకిమిత్యత ఆహ—అతఏవేతి. నను వేదాన్తాః న బ్రహ్మపరాః. పదానాం కార్యాన్వితశక్త్యనురోధేన కార్యపరత్వేనైవ ప్రామాణ్యావధారణాత్. తథాచ 'ఆదిత్యో బ్రహ్మే'తివత్ తత్త్వమసీత్యభేదోపాసనాపరమిత్యాశఙ్క్య సిద్ధేఽపిసఙ్గతిగ్రహస్యోక్తత్వాదితిదూషయతి-నచేతి.—కించ నాభేదోపాసనాఽత్ర విధేయా. ఉపాసీతేత్యశ్రవణాత్. తత్త్వమస్యంతే 'తద్ధాస్యవిజిజ్ఞావి'తి బ్రహ్మవిద్యాయా ఏవ శ్రవణాచ్చ. కించ తత్త్వమస్యాదివాక్యం నోపాసనాపరం. 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి తదాత్మానమేవావైత్ అహం బ్రహ్మాస్మీ'తిస్పష్టార్థశ్రుత్యన్తరానుసారేణాస్పష్టార్థశ్రుతేరపి వ్యాఖ్యానౌచిత్యాత్. అతఏవ 'తం చతుర్ధా కరోతీ'తి వచనం స్పష్టార్థకవచనాన్తరానుసారాదాగ్నేయవిషయం వ్యాఖ్యాతం. నచాహం బ్రహ్మేత్యత్రాప్యభేదోపాసనమితి యుక్తం. 'అవైది'తి శ్రుతివిరోధాత్. 'ఆత్మానం చే ద్విజానీయాదహమస్మీతి పూరుషః, కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీర మనుసంజ్వరేత్ *తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వ మనుపశ్యతః, ఇత్యేకత్వజ్ఞానస్యైవ శ్రుత్యా పుమర్థత్వప్రతిపాదనాచ్చ. 'జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాది ప్రపఞ్చం యత్ప్రకాశతే, తద్బ్రహ్మాహమితి జ్ఞాత్వా సర్వబంధాత్ప్రముచ్యతే, మయ్యేవ సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం, మయి సర్వం లయం యాతి తద్బ్రహ్మాద్వయమస్మ్యహం'ఇతి కైవల్యోపనిషద్వచనాచ్చ. 'యథానదీనదా లోకే సాగరేణైకతాం యయుః, తద్వదాత్మాక్షరేణాసౌ నిష్కలేనైకతా మియాత్' ఇతికూర్మపురాణవచనాచ్చ. యదస్థూలమనణ్వాఖ్యం అప్రమేయమవర్ణకం, తద్బ్రహ్మాహమితి జ్ఞాత్వా బ్రహ్మసమ్పద్యతే ధ్రువ

జాతఃఇత్యాదా సిద్ధేఽపి సంగతిగ్రహాత్, ఏవం సర్వప్రమాణావిరుద్ధం శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రతిపాద్యం జీవపరైక్యం వేదాంతశాస్త్రస్య విషయః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయాం విషయపరిచ్ఛేదః. [౭]

మి'తి విశ్వామిత్రస్మృతేశ్చ. అహమేవ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్య మవ్యయమ్, ఇతి స్యాన్నిశ్చితో ముక్తో బద్ధఏవాన్యథా భవేత్' ఇతి వరరుచివచనాచ్చ. 'అత్రాత్మవ్యతిరేకేణ ద్వితీయం యో న పశ్యతి, బ్రహ్మ భూత స్సఏవేహ దక్షపక్ష ఉదాహృత'ఇతి దక్షస్మృతేశ్చ. 'సర్వభూతాన్తరస్థాయినిత్యశుద్ధచిదాత్మనే, ప్రత్యక్చైతన్యరూపాయ మహ్యమేవ నమో నమః'ఇతి వాసిష్ఠరామాయణవచనాచ్చ. అన్యథా తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధేన అభేదే ప్రామాణ్యాభావే ఉక్తశ్రుతిస్మృతిపురాణవచనాని బాధ్యేరన్. తస్మాత్ సిద్ధం. తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య జీవపరైక్యపరత్వం.—తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యోపసంహరతి—ఏవమితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
విషయపరిచ్ఛేదః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః

ఇదానీం ప్రయోజనం నిరూప్యతే, యదవగతం సత్స్వవృత్తితయేష్యతే తత్ప్రయోజనమ్, తచ్చ ద్వివిధం-ముఖ్యం గౌణం చేతి, తత్ర సుఖదుఃఖాభావౌ ముఖ్యప్రయోజనే, తదన్యతరసాధనం గౌణప్రయోజనం, సుఖం చ ద్వివిధం సాతిశయం నిరతియం చేతి, తత్ర

యదవగతమితి. యద్యేన రూపేణ స్వవృత్తితయా అవగతం సత్ తథైవేష్యతే తేన రూపేణ చ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అనాగతసుఖాదికం చ స్వవృత్తిసుఖత్వేనానుమానాత్ జ్ఞాతం తేన రూపేణేష్యతే సుఖం మే భూయాదితి. పశుపుత్రాదికం త్విష్టసాధనత్వేనావగతమిచ్ఛావిషయ ఇతి తేన రూపేణ ప్రయోజనం. తథా చ సుఖాదేర్గుణత్వాదినావగతౌ సుఖత్వాదినా స్వాత్మని బాధదశాయాం చేచ్ఛావిరహేఽపి న దోషః. న చ పశుపుత్రాదీనాం కథం స్వవృత్తిత్వం పరమ్పరాసమ్బన్ధేన స్వవృత్తిత్వే అతిప్రసఙ్గాదితి వాచ్యం. స్వత్వలక్షణసమ్బన్ధేన స్వవృత్తిత్వాభ్యుపగమాత్ స్వత్వరూపసంబంధస్యాపి సాక్షాత్సమ్బన్ధత్వాత్. ద్వైవిధ్యమేవాహ—ముఖ్యమితి. యత్స్వాసాధారణరూపేణావగతం సదిష్యమాణం తన్ముఖ్యప్రయోజనం అతిరిక్తధర్మజ్ఞానాపేక్షమిష్యమాణం గౌణమిత్యర్థః. తదుభయం క్రమేణోదాహరతి—తత్రేతి. సిద్ధాన్తే చ సుఖస్య ద్వైవిధ్యమిత్యాహ—సుఖం చేతి. తత్ర జన్యసుఖం సాతిశయమిత్యాహ—తత్ర సాతిశయేతి. యథాకాచిదన్తగత

సాతిశయం సుఖం విషయానుషంగజనితాంతఃకరణవృత్తితారతమ్య కృతానందలేశావిర్భావవిశేషః, 'ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'త్యాదిశ్రుతేః, నిరతిశయసుఖం చ బ్రహ్మైవ, 'ఆనందో బ్రహ్మేతివ్యజానాత్ * విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుతేః, ఆనన్దాత్మకబ్రహ్మావాప్తిశ్చ మోక్షః, శోకనివృత్తిశ్చ 'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి * తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాది'శ్రుతేః, న తు లోకాన్త

రణవృత్తిః సత్త్వగుణజన్యతయా చైతన్యగతజ్ఞానాంశప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వేన జ్ఞానం తథా తాదృశీ వృత్తిస్తద్గతానన్దలేశప్రతిబిమ్బగ్రాహకత్వాత్సుఖ మితి వ్యపదిశ్యతే. తస్యాం చ సుఖలక్షణాయాం వృత్తావన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం స్రక్చన్దనవనితాదివిషయసమ్బన్ధో హేతుః.అతఏవ తత్తారతమ్యాత్సుఖతారతమ్యం.అతఏవ చాస్మదాదిసుఖాద్రాజసుఖముత్కృష్టం తస్మాత్సార్వభౌమసుఖ ముత్కృష్టతరం తతశ్చేన్ద్రాదిసుఖముత్కృష్టతమ మితి. నను యద్యానన్దప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వాదన్తఃకరణవృత్తిరేవ సుఖం తదాసన్నిహితపరిపూర్ణానన్దస్యాపి ప్రమాణసమ్బన్ధేన సర్వమపి సుఖమేకరూపం స్యాదితి చేన్న. పరిపూర్ణజ్ఞానవదఖణ్డానన్దస్య మూలావిద్యావృతత్వేన ఇదానీం తద్భానాయోగాత్. నన్వస్తు నిరతిశయానన్దాత్మకం బ్రహ్మ తతః కిమిత్యతఆహ—ఆనన్దాత్మకేతి. నను న బ్రహ్మావాప్తిర్మోక్షః తస్య సంసారదశాయామపి భావాత్. నివృత్తశోకః పరిపూర్ణానన్దో న ప్రాగితి చేత్. తర్హ్యావశ్యకత్వాత్సైవ ముక్తిరిత్యత స్తదైవ పక్షాన్తరమాహ—శోకనివృత్తిరితి. అనర్థహేత్వవిద్యానివృత్తిరిత్యర్థః. క్రమేణ ప్రమాణమాహ—బ్రహ్మేతి. తరతి శోకమిత్యత్ర శోకహేతుత్వాత్తత్పదేనావిద్యోక్తా. తరణం చాత్ర 'తరతి బ్రహ్మహత్యా' మితివన్నివృత్తిరూపం వివక్షితం. నతు 'సేతుం తరతీ'తివత్. శోకస్య మూర్తత్వాభావాదితి ధ్యేయం. లోకాన్తరప్రాప్తి రేవ ముక్తి రితి తార్కికాః కల్పయన్తి, తాన్ప్రత్యాహ—నత్వితి. లోకాన్తరావాప్తేః సుఖదుఃఖాభావాన్యతరత్వాభావాత్ స్వతః ప్రయోజ

రావాప్తిఃతజ్జన్యవైషయికానందో వా మోక్షః, తస్య కృతకత్వేనా

నత్వాభావాదితి భావః. నను వైకుణ్ఠాదిలోకవిశేషం గతానా మాన న్దావిర్భావో భవిష్యతీతి చేన్న. స్వరూపానన్దాభివ్యక్త్యభ్యుపగమే లోకాన్తరగమనవైయర్థ్యాత్. నను న లోకాన్తరావాప్తిః స్వతో మోక్షః కింతు తత్రత్యవైషయికానన్దద్వారా స చ తత్రైవేతి నలోకా న్తరగమనవైయర్థ్యమితి చేన్న. కింస్సైవ ముక్తిః? ఉత తత్రత్యవైషయి కానన్దః? నాద్యః. ఆవశ్యకత్వాన్ముఖ్యప్రయోజనత్వాచ్చ తస్యైవ ముక్తి త్వౌచిత్యాత్. అన్యథా ముక్తేః స్వతః పురుషార్థత్వాభావప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—తజ్జన్యేతి. వైషయికానన్దస్య ముక్తిత్వే తస్య స్వరూపేణ జన్యతయా స్వర్గాదివదనిత్యత్వం స్యాదిత్యాహ—తస్యేతి.- కించ విషయజన్యానందో నమోక్షః తస్య స్వర్గాదివత్సాతిశయత్వాపత్తేః 'యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ * యావన్మోక్షం తు భేదః స్యాజ్జీ వస్య చ పరస్య చ, తతః పరం న భేదోఽస్తి భేదహేతో రభావతః * విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే, ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేద మసన్తం కః కరిష్యతి, ఇత్యాదివచనవిరోధాపత్తిః. కించ ముక్తిదశాయాం శరీరాభావేన వైషయికానన్దానుపపత్తిః. తస్య శరీరజన్యత్వనియమాత్. అతఏవ స్వర్గే శరీరకల్పనం. నచాత్రాపి తత్కల్ప్యత ఇతి యుక్తం. 'అశరీరం వా వసంతం' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్. కించ న బ్రహ్మవిదాం లోకాన్తరగమన మస్తి. 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి అత్రైవ సమ వలీయన్త' ఇతి శ్రుతేః. నచార్చిరాదినాగమనం శ్రూయత ఇతి వాచ్యం. తద్వచనస్య సగుణోపాసకవిషయత్వేన బ్రహ్మవిద్గమనస్యానభిధానాత్. అతఏవాబ్రహ్మవిదామపి పఞ్చాగ్నివిద్యోపాసకానాం అర్చిరాదినా గమనం. నచైవం బ్రహ్మవిదాం తదనభ్యుపగతౌ 'ఏతేన ప్రతిపద్యమానాః ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త' ఇతి అర్చిరాదినా గతానామపున రావృత్తిశ్రవణం విరుధ్యేతేతి వాచ్యం. సగుణోపాసకానా మర్చిరాది నాగతానాం 'అశ్వఇవరోమాణి విధూయ పాప' మిత్యాదిశ్రుత్యవగత

నిత్యత్వే ముక్తస్య పునరావృత్త్యాపత్తేః, నను త్వన్మతేఽప్యానన్దావాప్తే రనర్థనివృత్తేశ్చ సాదిత్వే తుల్యో దోషః అనాదిత్వే మోక్షముద్దిశ్య

నిరస్తసమస్తదోషాణాం బ్రహ్మలోకఏవ సంపాదితశ్రవణాదిసాధనానాం తత్రైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారసంపాదనేన బ్రహ్మణా సహ పరమముక్త్యభ్యుపగమేనావిరోధాత్ కించ లోకస్య ప్రళయేఽప్యవినాశే 'సదేవసోమ్యేద మగ్ర ఆసీ' దిత్యాదిశ్రుతివిరోధః. వినాశే ముక్తిశాస్త్రవైయర్థ్యం. అపిచ వైకుంఠాదిప్రాప్తానాం ముక్తత్వే జయవిజయాదీనాం భగవద్ద్వారికాణాం మునిశాపాదినా రాక్షసాదిదేహప్రాప్తిర్న స్యాత్. నచార్చిరాదిగమనస్య పరంపరయా అపునరావృత్తిహేతుత్వేన జయవిజయాదయ స్తవ మతేఽపి నావర్తేరన్నితి వాచ్యం. నహి జయవిజయావర్చిరాదినా బ్రహ్మలోకం గతౌ. కింతు వైకుంఠాఖ్యం లోకాన్తరం. నహి తస్యైవ బ్రహ్మలోకత్వం. 'ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మప్రతిపద్య' ఇతి వాక్యశేషేణ కార్యబ్రహ్మాధిష్ఠితదేశవిశేషస్యైవ బ్రహ్మలోకపదేనాభిధానాత్. అపిచ 'బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతి * బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతీ' త్యాదిశ్రుతయో వైషయికానందస్య మోక్షత్వేన సామంజస్యేనోపపద్యేరన్. అతఏవ 'మాముపేత్య తు కౌంతేయ పునర్జన్మ న విద్యత' ఇతి స్పష్టమేవ స్వస్యప్రాప్యత్వం భగవతైవోక్తం 'ఏకాంతిన స్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే, తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యంతి సూరయః' ఇతి విష్ణుపురాణే పరమస్థానపదేన బ్రహ్మస్వరూపమేవోక్తమ్. ఏతేన తాంత్రికాణాం ముక్తౌ తారతమ్యకల్పన మపాస్తం. బ్రహ్మాత్మైక్యే అజ్ఞాననివృత్తౌ వా విశేషాభావాత్. తస్మా న్నిరస్తసమస్తక్లేశ మభివ్యక్తపరిపూర్ణానందమాత్మాఽభిన్నం బ్రహ్మైవ మోక్ష ఇతి శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయకోవిదైరభ్యుపగంతవ్య మితి సంక్షేపః.—నన్వానన్దావాప్తి రనర్థహేత్వవిద్యానివృత్తిర్వా మోక్ష ఇత్యుపగచ్ఛత స్తవ మతేఽపి తదుభయం సాది? అనాది వా? ఆద్యే కృతకత్వేనానిత్యత్వాపత్తౌ అపునరావృత్తి

శ్రవణాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరితి చేన్న, సిద్ధస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్య మోక్షస్యాసిద్ధత్వభ్రమేణ తత్సాధనే ప్రవృత్త్యుపపత్తేః, అనర్థనివృత్తిరప్యధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపతయా సిద్ధైవ, లోకేఽపి ప్రాప్తప్రాప్తిపరిహృతపరిహారయోః ప్రయోజనత్వం దృష్టమేవ, యథా హస్తగతవిస్మృతసువర్ణాదౌ తవ హస్తే సువర్ణమిత్యాప్తోపదేశాదప్రాప్తమివ ప్రాప్నోతి, యథా వావలయితచరణాయాం స్రజి సర్పత్వభ్రమవతః నాయం సర్ప ఇత్యాప్తవాక్యాత్ పరిహృతస్యైవ సర్పస్య పరిహారః, ఏవం ప్రాప్తస్యాప్యానన్దస్య ప్రాప్తిః పరిహృతస్యాప్యనర్థస్య నివృత్తిర్మోక్షః

శ్రుతివిరోధః. ద్వితీయే మోక్షస్యాసిద్ధత్వగర్భసాధ్యత్వాభావేన తత్సాధనశ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిర్న స్యాదితి తాన్త్రికః పరిచోదయతి—నన్వితి. ఉభయవిధస్యాపి మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపతయాఽనాదిత్వేఽపి న ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యాహ—సిద్ధస్యైవేతి — అసిద్ధత్వభ్రమేణేతి. లాఘవేనేష్టసాధనతాజ్ఞానస్య భ్రమప్రమాసాధారణతత్సాధనతాజ్ఞానత్వేనైవ ప్రవర్తకత్వమితి భావః. అనర్థనివృత్తిరేవ ముక్తిః సాచ బ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తాత్తత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాగసిద్ధైవ అద్వైతశ్రుతేశ్చ భావాద్వైతపరత్వాన్న తద్విరోధ ఇతి యే మన్యంతే తేషాం మతం దూషయతి—అనర్థనివృత్తిరపీతి. ఆనందలక్షణముక్తివదనర్థనివృత్తిరపి బ్రహ్మస్వరూపైవ. అన్యథా అద్వైతశ్రుతివిరోధాత్. భావాద్వైతవాదస్య చ ప్రక్రియామాత్రత్వేనాయుక్తత్వాదితి భావః. నన్వస్తు సాధ్యత్వేఽపి ముక్తేః తత్సాధనత్వభ్రమాత్కథంచిచ్ఛ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః. తథాపి కథం పురుషార్థత్వం సాధ్యస్యైవ లోకే పురుషార్థత్వదర్శనేన సాధ్యత్వస్య పురుషార్థత్వప్రయోజకత్వాదిత్యాశఙ్క్య, కిమేతత్పురుషార్థత్వస్య వ్యాప్యం? వ్యాపకం వా? నాద్యః. వ్యాప్యాభావేఽపి వ్యాపకసత్త్వే విరోధాభావాత్. దుఃఖాదౌ వ్యభిచారాచ్చ. న ద్వితీయః. ప్రాప్తేష్టపరిహృతానిష్టప్రాప్తిపరిహారయోరసాధ్యత్వేన

ప్రయోజనమ్, సచజ్ఞానైకసాధ్యః, 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి * నాన్యఃపన్థా విద్యతేఽయనాయే,' త్యాదిశ్రుతేః, అజ్ఞాననివృత్తేః జ్ఞానైకసాధ్యత్వనియమాచ్చ, తచ్చ జ్ఞానం బ్రహ్మాత్మైక్యగోచరమ్. 'అభయం వై జనకప్రాప్తోఽసి తదాత్మానమేవావైదహం బ్రహ్మాస్మీ' త్యాదిశ్రుతేః, 'తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం మోక్షస్య సాధక'మితి నారదీయవచనాచ్చ, తచ్చ జ్ఞానమపరోక్షరూపం, పరోక్షత్వే అపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వానుపపత్తేః, తచ్చాపరోక్షజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదితి కేచిత్, మనన

వ్యభిచారాదిత్యాహ—లోకేఽపీతి. నన్వసిద్ధత్వభ్రమా చ్ఛ్రవణాదా ప్రవృత్తస్య శబ్దజన్యపరోక్షసిద్ధత్వజ్ఞానమాత్రాత్కథం తద్భ్రమనివృత్తిః? కథం వా తన్మూలాఽవిద్యానివృత్తిః? తదుభయస్య విరోధిసాక్షాత్కారసాధ్యత్వాదితి చేన్న. తత్త్వమస్యాదివాక్యజస్యాపి జ్ఞానస్య పరోక్షత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవ అనురూపదృష్టాన్తమాహ-యథేతి. 'హిరణ్యదా అమృతత్వం భజంతీ' త్యాదిశ్రుత్యా మోక్షస్య కర్మసాధ్యత్వావగమాత్ జ్ఞానకర్మణో స్సముచ్చయ ఇతి యేవదంతి తాన్నిరాచష్టే—సచేతి. నాన్య ఇతి. తథాచ ముక్త్యావుపాయాంతర ప్రతిషేధేన 'హిరణ్యదా అమృతత్వ' మిత్యాదేః ప్రళయపర్యంతస్థాయి స్వర్గాది ఫలాభిప్రాయత్వా న్నదర్శపూర్ణమాసవత్ జ్ఞానకర్మణోః ఫలే సముచ్చయః. కించ మోక్షస్య కర్మజన్యాపూర్వసాధ్యత్వే స్వర్గాదివ త్సాతిశయతా క్షయిష్ణుతా శరీరసంబంధశ్చ స్యాత్ అపిచానందావిర్భావో మోక్షః. ఆవిర్భావశ్చావిద్యానివృత్తిః. సాచ శుక్తిరూప్యాది స్థలే విరోధి సాక్షాత్కారమాత్ర సాధ్యత్వావధారణా న్న కర్మసాధ్యేత్యాహ—అజ్ఞాననివర్తేరితి. నన్వేవమపి జీవపరైక్యజ్ఞానం న ముక్తిహేతుః మానాభావాత్. 'తరతి శోకమాత్మవిది'త్యాదిశ్రుతేశ్చ. భేదజ్ఞాన పక్షేఽప్యుపపత్తే రిత్యతఆహ—తచ్చేతి. నను వాక్యజన్యజ్ఞానం నానర్థనివర్తకం తస్య పరోక్షత్వనియమాదిత్యత ఆహ — తచ్చేతి. తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం చాభేదజ్ఞాన మపరోక్షరూపమేవేతి తన్ని

నిదిధ్యాసనసంస్కృతాన్తఃకరణాదేవేత్యపరే, తత్ర పూర్వాచార్యాణా
మయ మాశయః, సంవిదాపరోక్ష్యం న కరణవిశేషోత్పత్తినిబన్ధనం కింతు
ప్రమేయవిశేషనిబన్ధన మిత్యుపపాదితమ్, తథాచ బ్రహ్మణః ప్రమాతృ
జీవాభిన్నతయా తద్గోచరం శబ్దజన్యమపి జ్ఞాన మపరోక్షం, అతఏవప్ర
తర్దనాధికరణే ప్రతర్దనం ప్రతి 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మా మా

వర్తకమిత్యర్థః. నను పరోక్షజనకస్వభావాద్వాక్యాత్కథం అపరోక్షధీ
రిత్యాశఙ్క్యాహ—తచ్చేతి. తత్త్వమస్యాదివాక్యాదితి. సాక్షాదితి
శేషః. తత్త్వమస్యాదివాక్యావగతే బ్రహ్మణి మనననిదిధ్యాసనజనితా
సంభావనావిపరీతభావనా నివృత్తిసహకృతాదంతఃకరణా త్ప్రత్యక్ష
ప్రమాణాదేవా పరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే న తు వాక్యాదిత్యాచార్య
వాచస్పతిమిశ్రా వ్యాచక్షతే. తన్మత మాహ—మననేతి. నను కరణ
విశేషాయత్తం కార్యం. నహి కుటజబీజాద్వటాంకురోత్పత్తి ర్దృష్ట
పూర్వేత్యాశంక్య, ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదోక్తమర్థం స్మారయతి—తత్ర
పూర్వాచార్యాణామితి. శబ్దప్రమాణకం చ జ్ఞాన మపరోక్షమిత్యత్ర
శాస్త్రదృష్టిసూత్రముపోద్బలయతి—అతఏవేతి. యతో వాక్యజన్య
జ్ఞానం అపరోక్షం అతః 'శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవ'దిత్యత్ర
సూత్రే శాస్త్రాత్ దృష్టి రితి వ్యుత్పత్త్యా తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్య
మహంబ్రహ్మేతి జ్ఞానం శాస్త్రదృష్టి శబ్దేనోక్తమితి సంబంధః. నను
యథా 'బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్, ఇత్యత్ర దృష్టిశబ్దేనోపాసనా త
థాత్రాపి సైవ వివక్షితానాపరోక్షధీరిత్యాశంక్య, ప్రతర్దనాధికరణం సం
గ్రహేణ దర్శయతి—ప్రతర్దనేతి.—అస్తి హి కౌషీతకబ్రాహ్మణోపని
షది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా 'ప్రతర్దనో హవై దైవోదాసిరింద్రస్య
ప్రియంధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చే'త్యామ్నాతా.
తస్యాం శ్రూయతే 'సహోవాచప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయు
రమృత ముపాస్స్వే'తి. తత్ర కిం ప్రాణశబ్దేన వాయు రభిధీయతే? ఉతేం
ద్రః? ఉతజీవః? పరం బ్రహ్మ వా? ఇతి చతుర్విధ లింగసద్భావా చ్చతు

యురమృత ముపాస్స్వ, తీన్ద్రప్రోక్తవాక్యే ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మ
పరత్వేనిశ్చితే సతి మాముపాస్స్వేత్యస్మచ్ఛబ్దానుపపత్తిమాశఙ్క్య
తదుత్తరత్వేన ప్రవృత్తే 'శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవది'త్యస్మిం
త్సూత్రే శాస్త్రాద్దృష్టిః శాస్త్రదృష్టిరితితత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం అహం

ర్థసంశయే 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి వాయువికార ప్రాణ
లింగస్య 'వక్తారం విజానీయాది'తి జీవలింగస్య 'మామేవ విజానీహీ'
తీంద్రలింగస్య 'ఆనందో జరోమృత'ఇత్యాది బ్రహ్మలింగానాం చ ప్రాబ
ల్యవివేకాభావాదనిర్ణయః. అథవా జీవబ్రహ్మప్రాణాః త్రయఏవాత్రో
పాస్యాః. నచైవం వాక్యభేదో దోష మావహతి. వాక్యార్థావగమస్య
పదార్థావగమపూర్వకత్వాత్. పదార్థానాం చోక్తేన మార్గేణ స్వాతం
త్ర్యాత్. తస్మాదుపాస్యభేదాదుపాసనాత్రైవిధ్యమితి పూర్వపక్షే
ప్రాప్తే - ఇదముచ్యతే - 'ప్రాణ స్తథానుగమాత్' ఇతి. ప్రాణశబ్దవాచ్యం
బ్రహ్మావిజ్ఞేయం పౌర్వాపర్యాలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగ
మాత్. ఉపక్రమే హి 'తమేవ వరంవృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ
హితతమం మన్యస' ఇతి హితతమత్వేన ప్రాణ ఉపదిశ్యతే. తథా ఉప
సంహారేఽపి 'ఆనందో జరో మృత' ఇత్యానందత్వాదినా. నచేదం బ్రహ్మ
ణోఽన్యత్సంభవతి. జీవప్రాణలింగానాం చ తదానుగణ్యేన నేతవ్య
త్వాత్. అన్యథా భిద్యేత వాక్యం. న హి సంభవత్యేకవాక్యత్వేవాక్య
భేదో యుజ్యతే. తదాహు రాచార్యవాచస్పతిమిశ్రాః 'తస్మాదనన్య
థాసిద్ధబ్రహ్మలింగానుసారతః 'ఏకవాక్యబలాజ్జీవప్రాణలింగోపపాదనం'
ఇతి. తస్మాత్ప్రాణశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ. తథాచేంద్రోక్త ప్రాణశబ్దస్య
బ్రహ్మపరత్వావగమాత్ సూత్రస్థదృష్టిశబ్దస్య నోపాసనాపరత్వం. కింత్వ
పరోక్షజ్ఞాన పరత్వం. అతఏవోపక్రమగతం 'మామేవ విజానీహీ'తి
వచనం సంగచ్ఛత ఇతి—నను విషయవిశేషనిబంధనస్య ప్రత్యక్షలక్ష
ణస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేఽపి సత్త్వాత్ శాస్త్రదృష్టిసూత్రవిరోధాచ్చ ఆచా
ర్యవాచస్పతే స్తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థజ్ఞానే పరోక్షత్వోక్తిరయుక్తే

బ్రహ్మేతి జ్ఞానం దృష్టిశబ్దేనోక్తమితి, అన్యేషాం త్వేవ మాశయః, కరణవిశేషనిబన్ధనమేవ జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వం న విషయవిశేషనిబన్ధనం, ఏకస్మిన్నేవ సూక్ష్మవస్తుని పటుకరణాపటుకరణయోః ప్రత్యక్షత్వాప్రత్యక్షత్వ వ్యవహారదర్శనాత్, తథాచసంవిత్సాక్షాత్త్వే ఇన్ద్రియజన్యత్వస్యైవ ప్రయోజకతయా న శబ్దజన్యజ్ఞానస్యాపరోక్షత్వమ్, బ్రహ్మసాక్షాత్కారేఽపి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనసంస్కృతం మన ఏవకరణం, 'మనసైవాను

త్యాశఙ్క్యాహ—అన్యేషాం త్వితి. కరణవిశేషేతి. ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానత్వం జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షత్వస్య విషయవిశేషాయత్తత్వే సూక్ష్మవస్తుని పరోక్షప్రమాణజన్యమపి జ్ఞానం ప్రత్యక్షం స్యాద్విషయభేదాభావాత్. నచేష్టాపత్తిః. తత్రాప్రత్యక్షవ్యవహారవిరోధాత్. అస్తి హి సూక్ష్మవస్తుని లిపిలేఖాదౌ నపశ్యామ్యహం లిపిమితి పటుకరణస్య యూనః స్థవిరస్య తు కరణాపాటవవతో నపశ్యామీతి వ్యవహార ఇత్యాహ—ఏకస్మిన్నితి. నన్విన్ద్రియజన్యత్వం న ప్రత్యక్షత్వం. మనసోఽనిన్ద్రియత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షప్రతీత్యవ్యాప్తేః. ఇన్ద్రియజన్యే చానుమిత్యాదావతివ్యాప్తేరిత్యాశఙ్క్య, నహీన్ద్రియజన్యత్వం ప్రత్యక్షత్వం కిన్త్విన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం అనుమితిశ్చ మనస్త్వేన తజ్జన్యేతి నాతివ్యాప్తిః. ఏతస్మిన్మతేచ మనస ఇన్ద్రియత్వాభ్యుపగమాన్న సుఖాదిప్రత్యక్షే అవ్యాప్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ—తథా చేతి. నన్వస్త్వత్ర యథాతథా వాస్తు ఔపనిషదే బ్రహ్మణి ప్రమాణాన్తరాప్రవృత్తేః అనర్థనివర్తకాపరోక్షప్రమితౌ తత్త్వమస్యాదివాక్యం కరణం కల్ప్యతే. నచ మనః కరణం. ఇదానీమపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారాపత్తేరిత్యత ఆహ—బ్రహ్మేతి. మనఏవేతి. ప్రత్యక్షకరణత్వేన తస్య క్లృప్తత్వాదితి భావః. మనసో బ్రహ్మసాక్షాత్కారకరణత్వే ప్రమాణాన్తరమాహ—మనసైవేతి. తస్య మనోగమ్యత్వే బాధకమాశఙ్క్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. అపూర్వస్య వేదవేద్యత్వేఽపి తదుపజీవ్యనుమానార్థాపత్తివేద్యత్వవత్ ఉపనిషద్వేద్యత్వేఽపి బ్రహ్మణో మననాదిసంస్కృతతదుపజీవిమనోవే

ద్రష్టవ్య’మిత్యాదిశ్రుతేః, మనోఽగమ్యత్వశ్రుతిశ్చ అసంస్కృతమనోవిషయతయా. న చైవం బ్రహ్మణ ఔపనిషదత్వానుపపత్తిః, అస్మదుక్తమనసః వేదజన్యజ్ఞానానన్తరమేవ ప్రవృత్తతయా వేదోపజీవిత్వాత్, వేదానుపజీవిమానాన్తరగమ్యత్వస్యైవ వేదగమ్యత్వవిరోధిత్వాత్. శాస్త్రదృష్టిసూత్రమపి బ్రహ్మవిషయమానసప్రత్యక్షస్య శాస్త్రప్రయోజ్యత్వాదుపపద్యతే, తదుక్తమ్, ‘అపి సంరాధనే సూత్రాచ్ఛాస్త్రార్థధ్యానజా ప్రమా, శాస్త్రదృష్టిర్మతా తాం తు వేత్తి వాచస్పతిః పరమి’తి. తచ్చ జ్ఞానం పాపక్షయాత్ భవతి స చ కర్మానుష్ఠానాదితి పరమ్పరయా కర్మణాం

ద్యత్వం న విరుద్ధమిత్యాహ—అస్మదుక్తేతి. శాస్త్రదృష్టిసూత్రవిరోధముద్ధరతి—శాస్త్రేతి. కల్పతరుకారసమ్మతిమాహ— తదుక్తమితి— అనయోశ్చ పూర్వమతమేవ యుక్తం గ్రన్థకృదభిమతం చ. తథాహి. న తావత్కరణవిశేషనిబంధనం సంవిత్ప్రత్యక్షత్వం మనస ఇంద్రియత్వనిరాకరణేన సుఖాది ప్రత్యక్షే అవ్యాప్తేః. కిన్తు ప్రమాణచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వమిత్యుక్తమ్. సూక్ష్మవస్తున్యసమర్థేన్ద్రియస్య సన్నికర్షాభావేన అన్తఃకరణస్య బహిర్నిర్గమనాభావాత్ నోక్తదోషః. తథా చ బ్రహ్మసాక్షాత్కారే తత్త్వమస్యాది వాక్యమేవ ‘మనసైవానుద్రష్టవ్య’ మితి శ్రుతిశ్చ తత్సహకారిత్వవిషయా. అన్యథా మనఃకరణక కామినీసాక్షాత్కారవద్ధ్యానసహకృత తజ్జన్యతయా తస్యాప్రమాత్వాపత్తేః. మూలప్రమాణదార్ఢ్యాత్ ప్రామాణ్యమితి చేత్. తర్హ్యావశ్యకత్వేనోపనిషద ఏవ దశమస్త్వమసీతివత్ప్రమాణత్వోపపత్తేః. తథా చ మనోగమ్యత్వాభావశ్రుతిరపి ముఖ్యార్థాసమర్థితా భవతీతి—

తత్ర యజ్ఞాదీనాం శ్రేయఃపరిపంథికల్మషనిబర్హణద్వారేణోపయోగ ఇతి కేచిత్. తన్న. తత్త్వజ్ఞానే సతి సంచితస్య కర్మణో నివృత్తత్వేన ముక్తిప్రతిబంధకత్వాయోగాత్. ప్రారబ్ధస్య చ భోగైకనాశ్యత్వేన యజ్ఞాదినిబర్హణీయత్వాయోగాత్. తస్మాత్కర్మణాం న ముక్తౌ వినియోగః. కింతు పాపనివృత్తిద్వారా బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్పత్తావిత్యాహ—

వినియోగః, అతఏవ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనే, త్యాదిశ్రుతిః 'కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే'ఇత్యాదిస్మృతిశ్చ సఙ్గచ్ఛతే, ఏవం శ్రవణ

తచ్చేతి. తత్ర ప్రమాణమాహ—అతఏవేతి. తమేతమితి.—తమేతమాత్మానం వేదానువచనయజ్ఞదానానాశకతపోభి ర్వేత్తు మిచ్ఛంతీతీచ్ఛాసాధనతయా వేదానువచనాదీని విధీయంతే. నతు విదంతీతి జ్ఞానసాధనతయా. వస్తుతః ప్రధానస్యాపి వేదనస్య ప్రకృత్యర్థతయా శబ్దతో గుణత్వాదిచ్ఛాయాశ్చ ప్రత్యయార్థతయా ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానేన చకార్యసంప్రత్యయాత్. నహి రాజపురుషమానయేతి వస్తుతః ప్రధానమపి రాజా పురుషవిశేషణతయా శబ్దత ఉపసర్జనమానీయతే. అపితు పురుషఏవ శబ్దతస్తస్య ప్రాధాన్యాత్. ఏతాని చ నసాక్షాద్వివిదిషాహేతవః. కింతు దురితనిబర్హణలక్షణపురుషసంస్కారద్వారా.'యస్యైతే చత్వారింశత్సంస్కారా' ఇత్యాదిశ్రుతేః 'మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః, జ్ఞానముత్పద్యతేపుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్మణ' ఇత్యాదివచనైశ్చ తథాత్వావగమాత్. తతశ్చ నిత్యనైమిత్తిక కర్మాణి మలాపకర్షణ లక్షణపురుష సంస్కారద్వారా వివిదిషాహేతవ ఇత్యాచార్యవాచస్పతిమిశ్రావ్యాచక్షతే.—వివరణాచార్యాస్తు సర్వాణ్యేవ కర్మాణి 'తమేతంవేదానువచనేనే, త్యాదినా జ్ఞానసాధనత్వేన విధీయంతే. నత్విచ్ఛా సాధనతయా. శబ్దతః ప్రధానాయా అపి ఇచ్ఛాయా యజ్ఞాదిసాధ్యత్వాయోగాత్. వేదనస్య తూపసర్జనస్యాపిస్వర్గాదివత్సాధ్యతయా పురుషార్థతయాచభావ్యత్వేనాన్వయోపపత్తేః. తథాచ ఆత్మానుభవకామో యజ్ఞాదీననుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యత ఇతి.—నను కర్మణాం పాపనివృత్తిద్వారా జ్ఞానజనకత్వే శ్రవణాది వైయర్థ్యం స్యాత్ ఇత్యాశంక్య, నహికర్మభిః పాపనివృత్తిస్తయా చాహత్యజ్ఞానమితి ప్రణాళీవివక్షితా. కింతుకర్మానుష్ఠానా త్పాపనివృత్త్యా శుద్ధసత్త్వోదయే సతి విషయదోషసందర్శన సంజాతవైరాగ్యాదిసాధనసంపత్త్యా శ్రవణాదిద్వారే

మననని దిధ్యాసనాన్యపి జ్ఞానసాధనాని, మైత్రేయీబ్రాహ్మణే—'ఆత్మా

త్యభిప్రేత్యాహ—ఏవమితి. నను శ్రవణాదేర్న బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వం,
మానాభావాత్. శ్రోతవ్య ఇత్యాదేశ్చ శ్రవణాదిస్వరూపపర ప్రమాణ
త్వాత్. 'సస్వర్గః సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వా,దితి న్యాయేన స్వర్గాది ఫల
త్వకల్పనయైవ విధే ర్వ్యాఖ్యాకాంక్షోపశమాదిత్యాశంక్య 'ఏతావదరే
ఖల్వమృతత్వ, మిత్యర్థవాదావగతమోక్షసాధనత్వేన బోధితస్య స
న్నిహితస్యైవ బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలత్వోపపత్తే ర్నాశ్రుతస్వర్గాది పరికల్ప
నావకాశ ఇత్యాశయవానాహ—మైత్రేయీతి. విధానాదితి.—ఏతచ్చ
నియమవిధిమభ్యుపేత్య. శ్రవణస్య శ్రూయమాణావ్యవహిత
యోగ్యసాక్షాత్కారజనకతయా అన్వయవ్యతిరేకసహకృతప్రత్యక్ష
సిద్ధతయా బ్రహ్మవిచారేఽపి తన్మూలానుమానాదేవ బ్రహ్మసాక్షాత్కార
హేతుత్వసిద్ధేః అపూర్వవిధిత్వాయోగాత్. వస్తుతస్తత్ర నియమోఽపి
న సంభవతి. వ్యావర్త్యాభావాత్. తథాహి. 'ఆత్మా వా రే శ్రోతవ్య'
ఇత్యత్ర కిం విషయనియమ ఆత్మైవ శ్రోతవ్య ఇతి? కిం వా ధాత్వర్థని
యమః శ్రోతవ్య ఏవేతి అవహన్యాదేవేతివత్? నాద్యః. తరతి శోకమా
త్మ విదిత్యాది శ్రుత్యా ఆత్మజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వావగమే
నానాత్మవిచారస్యాప్రాప్తేః. నాపి ద్వితీయః. మననాదివిధివిరోధాత్. నచ
ఆత్మజ్ఞానాయ వేదాన్తవాక్యమేవ విచారయే దితి నియమవిధిః తేన
పురాణనాట్యాదివ్యావృత్తిసిద్ధే రితి వాచ్యం. 'ఆత్మా వా రే
ద్రష్టవ్య'ఇత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యస్య పదార్థత్వేనాశ్రవణాత్ అపదా
ర్థనియమేచాతిప్రసంగాత్. 'బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రత
రిష్యతి,ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయే,'దితి సంభవ
పర్వణి వేదార్థనిర్ణయోపాయత్వేన ఇతిహాసపురాణయోరపి విచార్యత్వ
ప్రతిపాదనాచ్చ. కించ శ్రవణం నామ తాత్పర్యావధారణం? తదను
కూలమానసీ క్రియా వా? తదుభయమపి శాబ్దజ్ఞానే హేతుః. తత్ర
నియమవిధ్యాశ్రయణే శ్రవణమేవ శాబ్దజ్ఞానహేతు ర్నాన్యదితి స్యాత్.

వాఽరే ద్రష్టవ్య, ఇతి దర్శన మనూద్య తత్సాధనత్వేన ‘శ్రోతవ్యో మన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య’ ఇతి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం విధానాత్, శ్రవణం నామ వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యావధారణానుకూలా మానసీక్రియా, మననం నామ శబ్దావధారితేఽర్థే మానాన్తరవిరోధశఙ్కాయాం తన్నిరాకరణానుకూలతర్కాత్మకజ్ఞానజనకో మానసోవ్యాపారః, నిదిధ్యాసనం నామ అనాదిదుర్వాసనయా విషయేష్వాకృష్య

తచ్చ న సంభవతి. ఆకాంక్షాదేస్తద్ధేతుభూతస్య నివృత్త్యయోగాత్. అన్యస్యవ్యావర్త్యస్యాప్రసిద్ధేః. నచైవం శ్రవణస్య శాబ్దజ్ఞానహేతుత్వే దర్శనోద్దేశేన శ్రవణం విధీయతఇత్యసంగతం స్యాదితి వాచ్యం. సిద్ధాంతే శాబ్దజ్ఞానస్యాపరోక్షరూపతయా విరోధాభావాత్. ఉక్తస్య శ్రవణస్య తాత్పర్యవిషయకత్వేఽపి పరంపరయా ఆత్మవిషయతయా శ్రోతవ్య ఇతి నిర్దేశో న విరుధ్యతే. కించ న వేదాన్తానాం శ్రవణాదివిధిపరత్వం. వాక్యభేదప్రసంగాత్. అన్యథా బ్రహ్మపరత్వాభావే బ్రహ్మణోఽసిద్ధిప్రసంగః. నను ‘సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివ’ దిత్యత్ర శ్రోతవ్య ఇత్యాదివాక్యానాం విధాయకత్వాంగీకారాత్ తద్విరోధ ఇతి చేన్న. పక్షేణేతి వదతా సూత్రకృతా నిపుణానాం విధ్యనపేక్షత్వం వినేయజడానాం తు సర్వసంగపరిత్యాగపూర్వకం బ్రహ్మజ్ఞానేప్రవృత్తిర్నస్యాదితి తేషామేవ ప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థం విధ్యంగీకరణమితి సూచితమ్. అన్యథా పక్షేణేతి విశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః. నచానువాదవైయర్థ్యం. ఇత్థం న్యాయసూపనిషద ఆత్మా యతో మోక్షహేతుసాక్షాత్కారసాధన విచారవిషయ ఇతి ప్రకారేణ ఆత్మనో ‘విష్ణురుపాంశుయష్టవ్య’ఇతి వత్ స్తుత్యర్థత్వేనోపపత్తేః. అతఏవ భాష్యకృతా సమన్వయసూత్రే ‘లింగాదయః శ్రూయమాణా అప్యనియోజ్య విషయత్వాత్ కుంఠీభవంతీ’త్యుక్తం. అతఏవ ద్వితీయవర్ణకే టీకాకృతా ‘యద్యేవం కింవిధినా స్వయమేవ నిర్జ్ఞాతహేతౌ పురుషార్థసాధనే ప్రవృత్తేః’ ఇతి విధ్యభావః కంఠరవేణాంగీకృతః. తత్రైవ చ వివరణా

మాణచిత్తస్య విషయేభ్యోఽపకృష్యాత్మవిషయకత్వస్థైర్యానుకూలో మానసో వ్యాపారః, తత్ర నిదిధ్యాసనం బ్రహ్మసాక్షాత్కారే సాక్షాత్కారణం, 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా'మిత్యాదిశ్రుతేః. నిదిధ్యాసనేచ మననం హేతుః అకృతమననస్యార్థదార్ఢ్యాభావేనతద్విషయకనిదిధ్యాసనాయోగాత్, మననే చ శ్రవణం హేతుః, శ్రవణాభావే తాత్పర్యానిశ్చయేన శాబ్దజ్ఞానాయోగేన శ్రుతార్థవిషయకయుక్తత్వనిశ్చయానుకూలమననాయో

చాదై ర్నిదిధ్యాసితవ్య ఇతిచాత్మప్రతిపాదనపరవాక్యే వాక్యభేదాభావాయ స్తుతి. పరత్వాదితి. తస్మాదర్థాద్ద్రష్టవ్యపదసమభివ్యాహారేణ ప్రయోజనదర్శనన్యాయేన శ్రోతవ్యఇత్యాదే రప్యర్థార్థత్వ మేవ యుక్తం న విధాయకత్వ మిత్యాస్తామతివిస్తరః—నను దర్శనవచ్ఛ్రవణాదేరపి జ్ఞానతయా నానుష్ఠేయత్వ మిత్యాశంక్య, శ్రవణాదిస్వరూపం నిరూపయతి—శ్రవణం నామేత్యాదినా. నను ధ్యానస్యనిదిధ్యాసనపదవేదనీయస్య ధ్యేయగోచరసాక్షాత్కారమాత్రే హేతుత్వస్య కామిన్యాదిసాక్షాత్కారస్థలే క్లృప్తతయా తస్య బ్రహ్మసాక్షాత్కారే కారణత్వేఽపి మననశ్రవణయోర్న హేతుత్వం. ధ్యానేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్పత్తిసమయే తయో రభావాదిత్యాశంక్య, నహి తేషా మేకరూపేణ హేతుత్వమిహ వివక్షితం కింతు ధ్యానస్య సాక్షాత్ శ్రవణమననయోస్తు మనననిదిధ్యాసనద్వారేత్యాహ—తత్రేతి. సాక్షాదితి. యద్యపి శక్తితాత్పర్యవిశిష్టవేదాన్తావధారణస్యైవా పరోక్షజ్ఞానేసాక్షాత్కారణత్వం. తథాపి శాబ్దజ్ఞాన పరోక్షనియమవాదిమతే ధ్యానస్యైవ సాక్షాత్తద్ధేతుత్వాభ్యుపగమాత్తదభిప్రాయేణోక్తమ్. అథవాఽప్రతిబద్ధబ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానమేవా నర్థనివృత్తిహేతుః. అన్యథా తత్త్వమస్యాదివాక్యస్యాపరోక్షజ్ఞాన జనకత్వవాదిమతే మనననిదిధ్యాసనవైయర్థ్యాత్. తత్ర చ ప్రతిబంధకనివర్తకధ్యానస్య సాక్షాత్కారణత్వమ్. నను శ్రవణాదీనాం న తావద్దర్శపూర్ణమాసవత్సమప్రధానభావేన బ్రహ్మజ్ఞాన

గాత్, ఏతాని త్రీణ్యపి జ్ఞానోత్పత్తౌ కారణానీత్యేతావన్మాత్రం కేచిదాచార్యా ఊచిరే, అపరేతు శ్రవణం ప్రధానం మనననిదిధ్యాసనయోస్తు శ్రవణాత్పరాచీనయోరపి శ్రవణఫలబ్రహ్మదర్శననిర్వర్తకతయా ఆరాదుపకారకతయాఽఙ్గత్వమిత్యాహుః, తదప్యఙ్గత్వం న తార్తీయశేషత్వరూపం, తస్య శ్రుత్యాద్యన్యతమప్రమాణగమ్యస్య ప్రకృతే శ్రుత్యాద్యభావేన అసమ్భవాత్, తథాహి, 'వ్రీహిభిర్యజేత * దధ్నా జుహోతీ'త్యాదావివ మనననిదిధ్యాసనయోరంగత్వే న కాచిత్తృతీయా శ్రుతిరస్తి, నాపి 'బర్హిర్దేవసదనం దామి'త్యాదిమన్త్రాణాం బర్హిః ఖండనప్రకాశసామర్థ్యవత్ కించిల్లింగమస్తి, నాపి ప్రదేశాంతరపఠితస్య ప్రవర్గ్యస్య 'అగ్నిష్టోమే ప్రవృణక్తీ' తి వాక్యవత్ శ్రవణానువాదేన మనననిదిధ్యాసనవినియోజకం కించిద్వాక్యమస్తి, నాపి 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'తి

హేతుత్వం. తేషామేకరూపేణాహేతుత్వాత్. నాపి ప్రయాజదర్శాదివత్ శేషశేషిభావేన. శ్రుతిలింగాదేస్తత్ప్రమాణస్యాభావాదిత్యాశంక్య, ప్రధానాప్రధానౌదాసీన్యేన కారణత్వమాత్రం వివక్షితమిత్యాహ—ఏతానీతి. నతార్తీయేతి. తృతీయాధ్యాయనిరూపితశేషత్వలక్షణమంగత్వం నేత్యర్థః. నను కారణతాగ్రాహకాదేవ ప్రమాణాన్మననాదేరంగత్వమవసీయత ఇత్యాశంక్య, ప్రధానసాధారణత్వాత్ న తస్య నిశ్చాయకత్వమిత్యభిప్రేత్యాహ—తస్యేతి. శ్రుత్యాద్యభావమేవోపపాదయతి—తథాహీతి. సాక్షాద్వినియోజకాం శ్రుతిం నిరాకృత్య తదనుమాపకద్వారా వినియోజకాని లింగాదీన్యాశఙ్క్య, నిరస్యతి—నాపీతి. నను మనననిదిధ్యాసనయోః ప్రయాజన్యాయేన ప్రకరణాచ్ఛ్రవణాంగత్వమవగమ్యత ఇత్యాశఙ్క్య సిద్ధేహి శ్రవణస్య జ్ఞానలక్షణఫలసాధనత్వేన ప్రాధాన్యే తదాకాంక్షాలక్షణం ప్రకరణం స్యాత్. తదేవతు నాస్తి మానాభావాత్. తథాహి. కిం దర్శపూర్ణమాసవద్విధ్యుద్దేశ్యకపదశ్రవణాత్ఫలాన్వయః? ఉత సిద్ధసాధ్యసమభివ్యాహా

వాక్యావగతఫలసాధనతాకదర్శపూర్ణమాసప్రకరణే ప్రయాజాదీనామివ ఫలసాధనత్వేనావగతస్య శ్రవణస్య ప్రకరణే మనననిదిధ్యాసనయో రామ్నానం, నను ద్రష్టవ్య ఇతి దర్శనానువాదేన శ్రవణే విహితే సతి ఫలవత్తయా శ్రవణప్రకరణే తత్సన్నిధావామ్నాతయో ర్మనననిదిధ్యాసనయోః ప్రయాజన్యాయేన ప్రకరణాదేవాంగత్వమితి చేన్న, 'తేధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ని'త్యాదిశ్రుత్యంతరే ధ్యానస్య దర్శనసాధనత్వేనావగతస్యాంగాకాంక్షాయాం ప్రయాజన్యాయేన శ్రవణమననయోరేవాంగత్వాపత్తేః, క్రమసమాఖ్యే చ దూరనిరస్తే, కించ ప్రయాజాదావంగత్వవిచారస్సప్రయోజనః పూర్వపక్షే వికృతిషు న ప్రయాజానుష్ఠానం సిద్ధాంతే తు తత్రాపి తదనుష్ఠానమితి, ప్రకృతే తు శ్రవణం న కస్యచిత్ప్రకృతిః, యేన మనననిదిధ్యాసనయో స్తత్రాప్యనుష్ఠానం అంగత్వవిచారఫలం భవేత్, తస్మాన్నతార్తీయశేషత్వం మనననిదిధ్యాసనయోః, కింతు యథా ఘటాదికార్యే మృత్పిండాదీనాం ప్రధానకారణతా చక్రాదీనాం సహకారికారణతేతి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యపదేశః-తథా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామపీతి

రే సిద్ధం సాధ్యాయోపయుజ్యత ఇతి న్యాయాత్. తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయ ముత్థాపయతి—నన్వితి. 'శృణ్వంతోఽపి బహవో యం న విద్యు'రితి వాక్యం శ్రవణస్య జ్ఞానసాధనత్వే వక్ష్యమాణం. తథా చ శ్రవణమేవ ప్రకరణీతి యది బ్రూయా స్తదా దోషాంతరమాహ—కించేతి. వికృతిష్వితి. సౌర్యయాగాదిష్విత్యర్థః. ఏవం సతి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యపదేశం సమర్థయతి—కింతు యథేతి. శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం మధ్యే శ్రవణం ప్రధానకారణం మననం నిదిధ్యాసనం చ తత్సహకారీత్యర్థః. న చ ధ్యానమేవ సాక్షాత్కారణతయా ప్రధానమితి వాచ్యమ్, తాత్పర్యవిశిష్టవేదాన్తావధారణలక్షణశ్రవణస్య ప్రమేయావగమం ప్రతి కరణత్వేన ప్రాధాన్యాత్. ఇదమేవ ప్రాధాన్యం ప్రథమవర్ణకే వివరణాచార్యైః సూచితమిత్యాహ—సూచితం చేతి. నను జ్ఞాన

మంతవ్యమ్, సూచితంచైతద్వివరణాచార్యైః ‘శక్తితాత్పర్యవిశిష్టశబ్దావ
ధారణం ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానేన కారణంభవతి ప్రమా
ణస్య ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానాత్ మనననిదిధ్యాసనే తు చి
త్తస్య ప్రత్యగాత్మప్రవణతాసంస్కారపరినిష్పన్నతదేకాగ్రవృత్తికార్య
ద్వారేణ బ్రహ్మానుభవహేతుతాం ప్రతిపద్యేతే’ ఇతి ఫలం ప్రత్యవ్యవహి
తకారణస్య విశిష్టశబ్దావధారణస్య వ్యవహితే మనననిదిధ్యాసనే తదంగే
అంగీక్రియేతే ఇతి, శ్రవణాదిషుచ ముముక్షూణామధికారః, కామ్యే కర్మ
ణి ఫలకామస్యాధికారిత్వాత్, ముముక్షాయాంచ నిత్యానిత్యవివేకస్య
ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగస్య శమదమోపరమతితిక్షాసమాధానశ్ర
ద్ధానాంచ వినియోగః, అంతరింద్రియనిగ్రహః శమః, బహిరింద్రియని

సాధనతయా శ్రవణాదికం నానుష్ఠేయం. తత్రాధికారానిశ్చయాత్.
వైదికే కర్మణి తన్నిశ్చయస్య ప్రవృత్త్యంగత్వాత్. నచ నిత్యానిత్యవివేక
వైరాగ్య శమదమాది సంపన్నోఽధికారీతి వాచ్యమ్. శమదమాదీనాం
ప్రకరణేన ప్రమాణేనాంగత్వావగమేన అధికారనిమిత్తత్వాయోగాది
త్యత ఆహ—శ్రవణాదిష్వితి. ముముక్షూణామితి. మోక్షసాధన బ్రహ్మ
జ్ఞానకామానామిత్యర్థః. శ్రవణాదేః బ్రహ్మజ్ఞానఫలకత్వేన తత్కామస్యైవ
తత్రాధికారౌచిత్యాత్. ఉక్తంచైతత్పఞ్చమవర్ణకే పఞ్చపాదికాచార్యైః
‘బ్రహ్మజ్ఞానకామేనేదం శాస్త్రం శ్రోతవ్యమి’తి. నను సర్వాధికారమిదం
కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—కామ్య ఇతి. ముముక్షాయామితి, యద్యపి మోక్ష
సాధన బ్రహ్మజ్ఞాన చికీర్షాయా ఏవాధికారనిమిత్తత్వాత్తత్రైవ నిత్యా
నిత్య వివేకాదీనాం యుక్తో వినియోగః. తథాపి తేషాం మోక్షచికీర్షా
ద్వారైవ తత్ర వినియోగ ఇతి దర్శయితుం ముముక్షోపన్యాసః. నహి
మోక్షమకామయమానస్తత్సాధనం జ్ఞానం కామయతే. నచ నిత్యా
నిత్యవివేకాదేః ఫలకామనాహేతుత్వే మానాభావ ఇతి వాచ్యమ్. శ్రవ
ణవిధిప్రకరణే తత్సంకీర్తనస్యైవ మానత్వాత్. అన్యథా సంకీర్తన
వైఫల్యాత్. తథాహి ‘సోఽన్వేష్టవ్య’ ఇతి విధిప్రకరణే ‘తద్యథే

గ్రహో దమః, విక్షేపాభావఉపరతిః, శీతోష్ణద్వంద్వసహనం తితిక్షా,
చిత్తైకాగ్ర్యంసమాధానం, గురువేదాన్తవాక్యవిశ్వాసశ్శ్రద్ధా, అత్ర
పరమశబ్దేన సన్న్యాసోఽభిధీయతే, తథాచ సన్న్యాసినామేవ శ్రవణాదా

హాకర్మచిత' ఇత్యాదినా నిత్యానిత్య వివేకః 'పరీక్ష్యలోకాన్కర్మచితా'
నిత్యాదినా చ ఇహాముత్రార్థ ఫలభోగవిరాగః 'శాంతో దాన్తఉపరత
స్తితిక్షురి' తిచ శమాదిర్దర్శితః. విజిజ్ఞాసస్వే, తి విచారవిధిప్రకరణే
'వరుణం పితరముపససారే' తి శ్రుత్యన్తరేచ'తద్విజ్ఞానార్థం సగురు
మేవాభిగచ్ఛే, దితిచ గురూపసదనందర్శితమ్. నచ సర్వత్ర ఫలశ్రుతే
స్తేషాం ఫలఏవ వినియోగః స్యాదితివాచ్యమ్. అంగేషు ఫలశ్రుతేరర్థ
వాదత్వేన కామనోత్పాదనద్వారా ముముక్షోరధికారప్రదర్శనార్థత్వేన
వా ఫలశ్రుతేరుపపత్తేః. తదుక్తం వివరణాచార్యైః. 'సర్వత్ర ఫలశ్రు
తయః కామనోత్పాదనద్వారాముముక్షోరధికారప్రదర్శనార్థాః' ఇతి.
శమదమాదిశబ్దార్థా భేదేన వాచ్యష్టే—అన్తరిన్ద్రియేత్యాదినా. అత్ర
సన్న్యాసినామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారఇత్యత్ర పరమశబ్దం ప్రమా
ణయన్తః 'సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వా' ఇతి శ్రుతిం తాత్పర్య
భ్రమాదుపోద్బలయన్తః 'సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ' మిత్యా
దిశ్రుతింజనకరైక్వవసిష్ఠానాంబ్రహ్మవిచారప్రతిపాదికా మాఖ్యాయికాం
'గృహస్థోఽపి విముచ్యత' ఇతి స్మృతించాచ్ఛాదయన్తఃతదుపోద్బలత
యాచ స్వాశ్రమస్యమోక్షాశ్రమనామధేయాదికం యుక్త్యాభాసంవ
దంతో గృహస్థాదికృతసాష్టాఙ్గప్రణామమాత్రేణ స్వాత్మానమధికంమన్య
మానా బ్రహ్మవిచారే గృహస్థాదీనామధికారం తేషు ప్రద్వేషమాత్రేణ
కేచిద్భిక్షవో దూషయన్తి. తేషాం మతమాహ—అత్రేతి. అస్యాప
రమశబ్దార్థః సన్న్యాసస్తతః కిమిత్యాశఙ్క్య, సన్న్యాసస్యముముక్షా
ద్వారా విచారాధికారనిమిత్తత్వాత్సన్న్యాసినామేవాధికారః సిద్ధ్య
తీత్యాహ—తథాచేతి. కిం ఉపరమశబ్దేనశక్త్యాసన్న్యాసావగమః? ఉ
తార్థాత్? లక్షణయావా? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—

వధికార ఇతి కేచిత్, అపరే తూపరమశబ్దస్య సన్న్యాసవాచకత్వాభావాత్ విశేషాభావమాత్రస్య గృహస్థేష్వపి సమ్భవాత్ జనకాదేరపి బ్రహ్మవిచారస్య శ్రూయమాణత్వాత్ సర్వాశ్రమసాధారణం శ్రవణాదివిధాన మిత్యాహుః, సగుణోపాసనమపి చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా నిర్విశేషబ్రహ్మసాక్షాత్కారే హేతుః, తదుక్తం, 'నిర్విశేషం పరం

విశేషేతి. బ్రహ్మవిచారవిరోధివిషయాన్తరవ్యాసఙ్గాభావస్య గృహస్థేష్వపి కేషుచిత్సమ్భవేన తస్య సన్న్యాసానుమాపకత్వాయోగాదిత్యర్థః. తృతీయం దూషయతి—జనకాదేరపీతి. తథాచ గృహస్థాదే ర్బ్రహ్మవిచారప్రతిపాదకశ్రుత్యన్తరవిరోధాన్న లక్షణాకల్పన మితి భావః. తతశ్చ ముముక్షుసంపాదకానాం నిత్యానిత్యవివేకాదీనాం ఆశ్రమిమాత్రసాధారణత్వేనాధికారనిమిత్తస్య ముముక్షుత్వస్యాపి సర్వసాధారణత్వాత్. ఆశ్రమిమాత్రాధికారికమేవ శ్రవణాదివిధాన మిత్యాహ—సర్వాశ్రమేతి. నను మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞానాయశ్రవణాదీని కర్తవ్యానీత్యుక్తమ్. తదయుక్తం సగుణోపాసకానాం హిరణ్యగర్భలోకం గతానామకృతవేదాన్తశ్రవణానామపి తత్రైవాంతే ముక్తిశ్రవణా దిత్యాశఙ్క్య, కిమేతావతా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య వ్యభిచారంచోదయసి? ఉత శ్రవణాదేః? నాద్యః. 'నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ * నకర్మణాన ప్రజయాధనేనే, తిచ ప్రతిషేధేన యజ్ఞాదివదేవ సగుణోపాసనస్యాపి సాక్షాన్ముక్తిహేతుత్వాభావాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి—సగుణేతి. చిత్తైకాగ్ర్యలక్షణనిదిధ్యాసనద్వారా సగుణోపాసనమపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతురిత్యర్థః. నను సగుణవిషయం హ్యుపాసనం తత్కథం నిర్గుణసాక్షాత్కారోపయోగి. అన్యవిషయస్యాపి హేతుత్వే అతిప్రసంగాత్. ప్రాగపి వైరాగ్యాదిసమ్పన్నస్య ఇహైవ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనసమ్భవేన తత ఏవ తత్సాక్షాత్కారోపపత్తౌ సగుణోపాసనద్వారానిదిధ్యాసనకల్పనే గౌరవం చేత్యాశఙ్క్య, కల్పతరు కారోక్తరసమాధానమాహ—తదుక్తమితి. యేషాం వైషయికఫలానుషఙ్గరహిత

బ్రహ్మసాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః, యేమందాస్తేఽనుకమ్ప్యంతే సవిశేషనిరూపణైః, వశీకృతే మనస్యేషాం సగుణబ్రహ్మశీలనాత్, తదేవావిర్భవేత్సాక్షాదపేతోపాధికల్పనమితి, సగుణోపాసకానాం చ అర్చి

భవాన్తరానుష్ఠితకర్మజనితచిత్తవైమల్యతయా అనాదిదుర్వాసనాం విషయగోచరాముత్సాద్య తద్దూషితం చిత్తం విషయేభ్యోఽపకృష్య తేన నిర్విశేషం బ్రహ్మ ధ్యాతుమీశతే తే నాత్రాధికారిణః. కింతు యే అనాదిదుర్వాసనాజనితవిషయాంతరవిక్షేపవశాత్ప్రాగుపాస్తేః నిర్విశేషం బ్రహ్మ ధ్యాతుమశక్తతయా తత్త్వం సాక్షాత్కర్తుమసమర్థాస్త ఏవ మన్దా నిరూపితసగుణోపాసనాస్వధికారిణః. తథా చాధికారిభేదాన్నోపాసనావైయర్థ్యమితి భావః. ఆద్యం దోషం నిరస్యతి—వశీకృత ఇతి. యేషాం సగుణోపాసకానాం మనసి సగుణబ్రహ్మధ్యానాభ్యాసాద్బ్రహ్మణ్యేవ స్థిరీకృతే సతి నిరుపాధికస్యాపి ధ్యానసమ్భవేన తదేవ ధ్యానం నిరుపాధికతయా సాక్షాత్కృతం భవతీత్యర్థః. తథాచ విషయభేదాభావాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి భావః. నను సగుణోపాసనయా వశీకృతచిత్తానాం నిరుపాధికబ్రహ్మధ్యానాదిహైవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యయుక్తం. తథా సతి ప్రారబ్ధకర్మక్షయే సత్యత్రైవ విదేహకైవల్యాపత్తౌ ఉపాసకానాం కార్యబ్రహ్మణా సహ ముక్తిరిత్యభ్యుపగమవిరోధ ఇత్యాశఙ్క్య, న హి సర్వేషాముపాసకానామిహైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కార ఇతి బ్రూమః. కింతు నిశ్చితతాత్పర్యకవేదాన్తావగతం తదనుకూలానుమానేనచ సంభావితం నిర్విశేషం బ్రహ్మ సగుణోపాసనయా వశీకృతమనస్కతయా ధ్యాతుం సమర్థాస్తేషామేవ నిరుపాధికధ్యానాభ్యాసజనితబ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ ప్రారబ్ధక్షయే సత్యత్రైవ ముక్తిః. అన్యేషాం త్వకృతబ్రహ్మవిచారాణాం సగుణోపాసకానాం బ్రహ్మలోకం గతానాం తత్రైవ సాధితశ్రవణాది సాధనానాం సాక్షాత్కృత బ్రహ్మభావానాం కార్యబ్రహ్మణా సహ ముక్తి రిత్యభిప్రేత్యాహ—సగుణోపాసకానామితి. ఉపాసకానాం కేన మార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనమిత్యాకాంక్షాయామాహ—అర్చిరాదీతి. యత్రాగ్నినామాద్యాద్వదశో గన్తౄణాం

రాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకం గతానాం తత్రైవ శ్రవణాద్యుత్పన్న బ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణాసహ మోక్షః, కర్మవతాం తు ధూమాదిమార్గేణ పితృలోకం గతానాం ఉపభోగేన కర్మక్షయే సతి పూర్వకృతసుకృతదుష్కృతానుసారేణ బ్రహ్మాదిస్థావరాంతేషు పునరుత్పత్తిః, తథాచ శ్రుతిః 'రమణీయచరణా రమణీయాం యోని మాపద్య

నేతారః సోఽర్చిరాదిమార్గః. తథాచ శ్రుతిః. 'సఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వాయులోకం సవరుణలోకమితి. తేఽర్చిషమభిసమ్భవంతీ'తిచ. నను యథాగ్రామం జిగమిషుం ప్రతి కశ్చిన్మార్గచిహ్నం ఉపదిశతి 'ఇతో వనం ప్రాప్య తతో గిరిం తతో న్యగ్రోధం తతో గ్రామం ప్రాప్స్యతీ'తి. ఏవ మర్చిరాదిరపి మార్గచిహ్నమేవోపదిశ్యతే. అచేతనత్వాత్. అథవా అర్చిరాదయో భోగభూమయః లోకశబ్దశ్రవణాదితి చేన్న. అర్చిరాదే ర్మార్గచిహ్నత్వే భోగభూమిత్వేవా గంతౄణాం గమయితృభావేన గమనానుపపత్తేః. నచ స్వాతంత్ర్యేణ గమనమ్, మూర్ఛితాదివత్తస్య సంపిండకరణత్వాత్. తస్మాత్ అర్చిరభిమానవదగ్నిస్వామికం లోకం ప్రాప్తః తేనాతివాహ్యతే వాయుస్వామికం చ ప్రాప్తో వాయునేత్యభ్యుపగంతవ్యం. తథాచాహు రాచార్యవాచస్పతిమిశ్రాః 'సంపిండకరణానాం హి సూక్ష్మదేహవతాం గతౌ న స్వాతంత్ర్యం నచాగ్న్యాద్యా నేతారోఽచేతనాస్తు తే', ఇతి. నను విద్యాభేదేన మార్గద్వయే సతి సగుణవిద్యావతా మర్చిరాదిమార్గేణేతి విశేషోక్తి ర్వ్యజ్యతే. నచనిర్గుణవిద్యావతాం మార్గోఽస్తీత్యాశంక్య, పుణ్యకర్మణాం మార్గాంతరసద్భావాత్తదపేక్షయా మార్గవిశేషకీర్తనమిత్యాహ—కర్మవతామితి. ధూమాదీతి. 'తే ధూమం సంభవంతి ధూమాద్రాత్రి' మిత్యాదిశ్రుతేరితిభావః—పితృలోకం గతానామితి. యద్యపి కర్మిణానాం మార్గవిశేష జిజ్ఞాసాయాం తత్కీర్తనమేవ యుక్తమ్. తథాపి ప్రసంగాత్తేషాం ఉపభోగపునరుద్భవాదికీర్తనం. అతఏవ వక్ష్యతి 'ఇత్యలం ప్రసంగాదాగతప్రపఞ్చేనే'తి. దుష్కృతకారిణాంతు న ధూమాదినా అర్చిరాదినా వా మార్గేణ గమనప్రసక్తిః. కింతు

స్తే కపూయచరణాః కపూయాం యోనిమి'తి, ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాం తు రౌరవాదినరకవిశేషేషు తత్తత్పాపోచితతీవ్రదుఃఖమనుభూయ శ్వసూకరాదితిర్యగ్యోనిషు స్థావరాదిషు చోత్పత్తిరిత్యలం ప్రసంగాదాగతప్రపంచేన। నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారవతస్తు న లోకాంతరగమనం, 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ'తి శ్రుతేః, కింతు యావత్ప్రారబ్ధకర్మక్షయం సుఖదుఃఖే అనుభూయ పశ్చాదపవృజ్యతే, నను 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర' ఇత్యాదిశ్రుత్యా 'జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽర్జునే'తి స్మృత్యా చ జ్ఞానస్య సకలకర్మక్షయ

యేనకేనచిత్కుత్సితేన మార్గేణ భయంకరపురుషై ర్నరకవిశేషేషు పాతనమిత్యాహ—ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాం త్వితి. నను నిర్గుణవిద్యావతోఽపి గతి రంగీకార్యా. విద్యావత్త్వావిశేషాత్. 'సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీ, త్యమానవపురుషస్య పరబ్రహ్మగమయితృత్వ శ్రవణాచ్చ. న చేదం బ్రహ్మపదం కార్యబ్రహ్మపరం. నపుంసకస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి రూఢస్య ముఖ్యార్థత్వసంభవే గుణకల్పనయా కార్యపరత్వాయోగాత్. కించేదం బ్రహ్మపదం పరబ్రహ్మపరమేవ. తత్ప్రకరణే శ్రూయమాణత్వాదిత్యత ఆహ—నిర్గుణేతి. అయం భావః. న తావత్పరంబ్రహ్మ ప్రాప్యం. తస్య సర్వాత్మకస్య సర్వదా ప్రాప్తత్వాత్. న చాప్రాప్తత్వభ్రమాత్ప్రాప్తమేవ ప్రాప్నోతీతి సాంప్రతమ్. తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యసాక్షాత్కారాత్ప్రాక్తాదృశభ్రమసంభవేఽపి తద్వతస్తదసంభవాత్. తస్మాదగత్యా కార్యబ్రహ్మణ్యేవ కథంచిద్బ్రహ్మశబ్దో వ్యాఖ్యేయః. తతశ్చామానవః పురుషః సగుణోపాసకానేవ లోకాంతరవర్తి కార్యబ్రహ్మ ప్రాపయతీత్యభ్యుపేయం. తదాహురాచార్యవాచస్పతిమిశ్రాః 'కార్యమప్రాప్తపూర్వత్వాద ప్రాప్తప్రాపణీ గతిః, ప్రాపయేద్బ్రహ్మ న పరం ప్రాప్తత్వాజ్జగదాత్మకమి'తి.తర్హి బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః సద్య ఏవ విదేహకైవల్యం స్యాదితి శంకతే—కింత్వితి. జ్యోతిష్టోమాదిసాధ్యస్వర్గస్యైహికశరీరేణేవ మోక్షస్య ప్రారబ్ధకర్మణా ప్రతిబంధాత్తన్నాశానంతరమేవ విదేహకైవల్యమిత్యాహ—యావదితి. ప్రారబ్ధం కార్యం యుగ

హేతుత్వనిశ్చయే సతి ప్రారబ్ధకర్మావస్థానమనుపపన్నమితి చేన్న. తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్యే' ఇత్యాదిశ్రుత్యా 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్మే' త్యాదిస్మృత్యా చ ఉత్పాదితకార్యకర్మవ్యతి

కల్పాదిపర్యంత మనుభోక్తవ్యం సుఖదుఃఖాదిరూపం యేన తత్ప్రారబ్ధకర్మ. యథా వసిష్ఠాదీనాం పౌరోహిత్యాదిప్రాపకం కర్మ. తచ్చ ప్రక్షిప్తశరవన్మధ్యే న వినశ్యతి. కింతు స్వకర్తవ్యం సకలభోగముత్పాద్యైవశామ్యతీత్యర్థః. బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః ప్రారబ్ధకర్మావస్థానమాక్షిపతి-నన్వితి. శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రారబ్ధకార్యాణాం కర్మణాం దేహపాతలక్షణావధిప్రతీక్షావగమేన 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణీ'తి సామాన్యశ్రుతేరనారబ్ధకార్యకర్మవినాశపరత్వా దనారబ్ధకార్యాణామేవ సుకృతదుష్కృతకర్మణాం విద్యాసామర్థ్యాద్వినాశ ఇత్యాహ—న తస్యేతి. అన్యథా దేవర్షీణాం హిరణ్యగర్భమనూద్దాలక ప్రభృతీనాం బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతాం సద్యో నజీవితా భవేత్. శ్రూయతే చైషాం శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు తత్త్వజ్ఞతా మహాకల్పమన్వంతరజీవితా చ. న హ్యేతే మహాధియో న బ్రహ్మవిదః బ్రహ్మవిదశ్చాల్పపుణ్యా మేధసో మనుష్యాః ఇతి సంభవతి. తస్మాదాగమానుసారేణ ప్రారబ్ధకార్యాణాం సత్యపి తత్త్వసాక్షాత్కారేఽవస్థానంయుక్తమితి భావః. నను యది 'తస్య తావదేవచిరమి'తి ప్రారబ్ధకర్మావస్థానప్రతిపాదక శ్రుత్యంతరవశాత్ 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణీ' తి సామాన్యశ్రుతే రనారబ్ధకార్యపరత్వం తర్హి 'యథాపుష్కరపలాశ ఆపో నశ్లిష్యంత ఏవమేవం విది పాపం కర్మన శ్లిష్యతే * ఏవం హాస్యసర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త'ఇతిచ విశేషశ్రవణాత్సామాన్యవచనం పాపకర్మవిశేష ఉపసంహారణీయం. కించాధర్మస్య రాగాదినిబంధనతయా శాస్త్రీయేణ బ్రహ్మజ్ఞానేన వినాశో యుక్తః. ధర్మబ్రహ్మజ్ఞానయోస్తు శాస్త్రీయత్వేన జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసవదవిరోధాన్నోచ్ఛేద్యోచ్ఛేదకభావః. అన్యథానుత్పన్నఫలస్యాపి ధర్మస్య నాశే స్వర్గాదిసాధనత్వ ప్రతిపాదకజ్యోతిష్టోమవాక్యస్యాప్రామాణ్యాపత్తిః. తస్మాద్దుష్కృతమేవ సంచితం కర్మ జ్ఞానవినాశ్య

రిక్తానాంసంచితక్రియమాణకర్మణామేవ జ్ఞానవినాశ్యత్వావగమాత్,
సఞ్చితం దుష్కృతంచేతి,తథాచశ్రుతిః'తస్య పుత్రాదాయ ముపయంతి
సుహృద స్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా' మితి, నను బ్రహ్మ
జ్ఞానాన్మూలాజ్ఞాననివృత్తౌ తత్కార్యప్రారబ్ధకర్మణోఽపి నివృత్తేఃకథం
జ్ఞానినో దేహధారణముపపద్యత ఇతి చేన్న, అప్రతిబద్ధజ్ఞానస్యైవాజ్ఞాన

మిత్యాశంక్య, నహి పాపస్య సంచితపాపత్వప్రయుక్తం విద్యానివర్త్య
త్వం కింతు తన్నివర్త్యావిద్యానిబంధనత్వప్రయుక్తం తచ్చైతత్సుకృ
తేఽప్యవిశిష్టం. 'ఉభేవైషఏతే తరతీ'తి శ్రుత్యంతరే సుకృతదుష్కృ
తయో రుభయోరపి జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణాత్. 'ఏవం హాస్యసర్వే
పాప్మానః ప్రదూయంతే' ఇత్యాదిశ్రుతేరపి సుకృతదుష్కృతనాశపర
త్వాత్. దృష్టప్రయోగశ్చాయం పుణ్యేఽపి పాప్మశబ్దః. తద్యథా పుణ్య
పాపే ప్రక్రమ్య 'సర్వే పాప్మానో నివర్తంతే'ఇత్యత్ర. తతశ్చ సుకృత
దుష్కృత భేదేన ద్వివిధమపి సంచితం కర్మ బ్రహ్మజ్ఞాన నివర్త్యమిత్య
భిప్రేత్యాహ—సంచితమితి. తస్య పుత్రాఇతి. యద్యపి సర్వాత్మకస్య
జ్ఞానిన ఇష్టద్విష్ట విభాగో నాస్తి. తథాపి జ్ఞానపూర్వకాలాభిప్రాయేణ
పరదృష్ట్యా వా తత్సంభవాదితి బోధ్యం. నను బ్రహ్మజ్ఞానాదజ్ఞాని
వృత్తౌ నజానామీతి వ్యవహారాపత్తేః తన్నిబంధనసంచితకర్మానివృత్తి
ప్రసంగాత్పూర్వావస్థాతోవిశేషాభావ ప్రసంగాచ్చ. తన్నివృత్తౌ చజీవ
న్ముక్తస్య దేహాదిప్రపంచోఽనుపపన్న ఇతి చోదయతి—నన్వితి. జీవన్ము
క్తానాం తత్త్వసాక్షాత్కారాత్పారమార్థికత్వవ్యావహారికత్వసంపా
దనపటీయశ్శక్తివిశిష్టాజ్ఞానవినాశేఽపి ప్రాతిభాసికత్వసంపాదనపటీయ
శ్శక్తివిశేషవిశిష్టాజ్ఞానస్యానివృత్తే ర్దేహాదిధారణం యుక్తమిత్యభిప్రే
త్యాహ—నాప్రతిబద్ధేతి. ననుసర్పబాధేఽపి భయకంపానువృత్తివజ్జీవ
న్ముక్తస్యాప్యవిద్యా సంస్కారవశాదేవ దేహాదిప్రపంచోఽస్తుకిం శక్తివి
శేషవిశిష్టజ్ఞానకల్పనయా గౌరవాచ్ఛక్తిభేదే మానాభావాచ్చేతి చేన్న
అవిద్యోపాదేయదేహాదిప్రపంచస్య తన్నివృత్తావవస్థానాయోగాత్.
న చ తత్త్వజ్ఞానోత్తరకాలీనదేహాదేరవిద్యాసంస్కారఏవోపాదానం

నివర్తకతయా ప్రారబ్ధకర్మరూపప్రతిబంధకదశాయామజ్ఞాననివృత్తేర సంగీకారాత్, నన్వేవమపి తత్త్వజ్ఞానాదేకస్య ముక్తౌ సర్వముక్తిస్స్యాత్ అవిద్యాయా ఏకత్వేన తన్నివృత్తౌ క్వచిదపి సంసారాయోగాదితి చేన్న,

---

నావిద్యైతి వాచ్యం. సంస్కారస్యాపి భావకార్యతయా ఉపాదానావశ్యం భావేన సతోऽప్యుపాదానత్వే సత్యత్వాపాతేనావిద్యాయా ఏవ ఉపాదానత్వే తన్నివృత్తౌ సంస్కారస్యాప్యనుపపత్తేః. సర్పాదిభ్రమబాధేఽపి భయకంపానువృత్తిర్న భ్రమసంస్కారాత్. దినానంతరభావి స్మరణానుపపత్త్యా సంస్కారస్య తావత్కాలం స్థాయితయా తావత్పర్యంతం భయాద్యనివృత్త్యాపత్తేః. కింతు సర్పభ్రమజనితభయప్రయుక్తధాతువైషమ్య విశేషాదేవ. ధాతువైషమ్యం చ కార్యానుసారేణ యావత్కార్యావస్థాయీతి కల్ప్యతే తతో న సంస్కారవశాజ్జీవన్ముక్తస్య దేహాదిప్రపంచః. కింతు శక్తిభేదవిశిష్టాజ్ఞానాత్. నచ శక్తిభేదే మానాభావః. కార్యబలేనైవ తత్కల్పనాత్. తథాహి. యథా విక్షేపావరణాత్మక కార్యద్వయబలేన తదనుకూలం శక్తిద్వయం అవిద్యాయాః కల్ప్యతే తథేహాప్యశ్రుతవేదాన్తానాం ప్రపంచే పారమార్థికత్వభ్రమః శ్రుతవేదాన్తానాం అనుత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం వ్యావహారికత్వ భ్రమః. ఉత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం పురుషధౌరేయాణాం వసిష్ఠవామదేవశుకశౌనకజనకయాజ్ఞవల్క్యోద్దాలకోద్ధవప్రహ్లాదప్రభృతీనాం యావద్దేహపాతం ప్రాతిభాసికత్వభ్రమ ఇత్యవిద్యాయాస్తిస్రశ్శక్తయః స్వీకార్యాః. ఏతదేవాభిప్రేత్య 'తుచ్ఛానిర్వచనీయా చతాత్త్వికీ చ త్రిధా మతా' మాయా జ్ఞేయా త్రిభిర్భేదైః శ్రౌతయౌక్తిక లౌకికైరి'తి. ప్రాచీనైరుక్తం. అతఏవ 'శాస్త్రేణ నశ్యేత్పరమార్థరూపం కార్యక్షమం నశ్యతి చాపరోక్షాత్, ప్రారబ్ధనాశాత్ప్రతిభాసనాశ ఇతి శక్తిత్రయస్య నాశ ఇత్యుక్తత్రయస్య నాశ ఇత్యుక్తం. తథాచ శ్రుతిః 'తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాత్ భూయశ్చాంతే విశ్వమాయా నివృత్తి'రితి సర్వశక్తివిశిష్టాజ్ఞాననివృత్తి రిత్య

ఇష్టాపత్తేరిత్యేకే, అపరే తు ఏతద్దోషపరిహారార్థమేవ ఇంద్రో మాయాభిరితిబహువచనశ్రుత్యనుగృహీతం అవిద్యానానాత్వమంగీకర్తవ్యమిత్యాహుః. అన్యే త్వేకైవావిద్యా తస్యా ఏవావిద్యాయా జీవభేదేన బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తయో నానా, తథాచ యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం తస్య బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యావినాశః నత్వన్యం ప్రతి బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యానాశ ఇత్యభ్యుపగమాత్ నైకముక్త్యా సర్వముక్తిః, అతఏవ చ 'యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణా'మిత్యస్మిన్నధికరణే అధికారిపురుషాణాముత్పన్నతత్త్వజ్ఞానానామింద్రాదీనాం దేహధారణానుపపత్తిమాశఙ్క్య అధికారాపాదకప్రారబ్ధకర్మసమాప్త్యనంతరం విదేహకైవల్యమితి సిద్ధాంతితం, తదుక్తమాచార్యవాచస్పతిమిశ్రైః, 'ఉపాసనాదిసంసిద్ధితోషితేశ్వరచోదితమ్, అధికారం సమాప్యైతే ప్రవిశంతి పరంపద'మితి, ఏతచ్చైకముక్త్యా సర్వముక్తిరితి

ర్థః.నను కస్యాపి ముక్త్యభావే శుకవామదేవాదిముక్తిప్రతిపాదకశ్రుతిస్మృతివిరోధ ఇత్యరుచ్యా మతాంతరమాహ—అపరేత్వితి. నను లాఘవసహకృతానుమానానుగృహీతాజామిత్యేకవచనశ్రుతివిరోధాన్నావిద్యానానాత్వం మాయాభిరితి బహువచనశ్రుతిః స్వగతశక్తిభేదమాదాయైవోపపన్నా. నచోక్తదోషభయాత్తన్నానాత్వం. వక్ష్యమాణరీత్యా తద్దోషనిరాససంభవాదిత్యస్వరసాత్సమాధానాంతరమాహ—అన్యేత్వితి. ఏకముక్త్యా నసర్వముక్తిరిత్యేతత్సూత్రకారవచనేనాపి ద్రఢయతి—అతఏవేతి. నన్వేతత్సూత్రమప్యన్యపరం కల్ప్యతామిత్యత ఆహ—తదుక్తమితి. తథాచైకముక్త్యా సర్వముక్తిరిత్యభ్యుపగతావేతదధికరణవిరోధో దుర్వార ఇత్యాహ — ఏతచ్చేతి. నన్వేకావిద్యాగతనానాశక్త్యభ్యుపగంతృమతేఽప్యేకముక్త్యా సర్వముక్తిరేవ ఇయం మాయావరణశక్తిర్నివర్త్యా ఇయం నేత్యత్ర నియామకాభావేన 'బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్స్వస్వావరణశక్తివిశిష్టావిద్యావినాశావశ్యంభావాదిత్యాశంక్య, యథా శుక్తిసాక్షాత్కారాత్ఫలబలేనైకావరణశక్తి-

పక్షే నోపపద్యతే, తస్మాదేకావిద్యాపక్షే ప్రతిజీవమావరణభేదోపగమేన వ్యవస్థోపపాదనీయా, తదేవం బ్రహ్మజ్ఞానాన్మోక్షః మోక్షశ్చానర్థనివృత్తిః నిరతిశయబ్రహ్మానందావాప్తిశ్చేతి సిద్ధం ప్రయోజనమ్.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం వేదాన్తపరిభాషాయాం
ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః. [౮]

వినాశః యథా సర్వజ్ఞానప్రాగభావనివృత్తిస్వరూపయోగ్యేన జ్ఞానేన కస్యచిదేవ ప్రాగభావస్య నివృత్తిరేవమన్యస్య ప్రపంచోపలంభానురోధేన యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం తదీయానర్థహేత్వావరణశక్తేరేవ నాశః. నాన్యదీయసంసారహేత్వావరణశక్తీనామితి వ్యవస్థోపపద్యతే ఇత్యాహ—తస్మాదితి. పరిచ్ఛేదప్రతిపాద్యమర్థం నిగమయతి—తదేవమితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః.

యదత్రస్ఖలితం త్యక్తం ప్రమాదాలస్యదోషతః,
తత్క్షంతవ్యం బుధైస్సద్భిః క్షమా హి విదుషాం ధనమ్
సువర్ణఖచితాకారా కృతిరేషా మయా కృతా,
విదుషామస్తు వేదాంత శిఖామణిరలంక్రియా.
అనేన మత్ప్రబంధేన వేదాన్తార్థావలమ్బినా,
గురుకారుణ్యలబ్ధేన తారకం బ్రహ్మ తుష్యతు.
వందేఽహం వందనీయానాం వంద్యాం వాచామధీశ్వరీమ్,
కామితాశేషకల్యాణ కలనా కల్పవల్లరీమ్.

సమాప్తశ్చాయం ప్రబన్ధః.

చెన్నపురి: వావిళ్ల ప్రెస్సున ముద్రితము.—1927.